

- DISSERTATIONES
- ETHNOGRAPHICÆ
- TRANSYLVANICÆ

Salló Szilárd

A csíkmadarasi juhászok
életmódjának változása
a 20–21. századok fordulóján

Salló Szilárd

A csíkmadarasi juhászok életmódjának változása
a 20–21. századok fordulóján

DISSERTATIONES ETHNOGRAPHICÆ TRANSYLVANICÆ

Sorozatszerkesztők

Ilyés Sándor
Jakab Albert Zsolt
Pozsony Ferenc
Vajda András

SALLÓ SZILÁRD

A CSÍKMADARASI JUHÁSZOK ÉLETMÓDJÁNAK VÁLTOZÁSA

A 20–21. SZÁZADOK FORDULÓJÁN

Kriza János Néprajzi Társaság

Kolozsvár

2018

Lektorálta:

dr. Pozsony Ferenc, BBTE BTK, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár,
egyetemi tanár

Támogatta:

MTA Erdély Öröksége Alapítvány

Bethlen Gábor Alap

Szerkesztette:

Jakab Albert Zsolt

© Salló Szilárd

© Kriza János Néprajzi Társaság

Korrektúra:

P. Buzogány Árpád

Borítóterv:

Szentes Zágon

Számítógépes tördelés:

Sütő Ferenc

Nyomdai előkészítés, nyomtatás, kötés: F&F International

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

SALLÓ, SZILÁRD

A csikmadarasi juhászok életmódjának változása a 20–21. századok fordulóján / Salló Szilárd. - Cluj-Napoca : "Kriza János" Néprajzi Társaság, 2018

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9015-01-8

Váncsa Imre emlékének

Tartalom

Előszó.	9
Bevezető	11
A kutatás módszerei	12
A gyűjtés és feldolgozás módszerei	12
Az értelmezés módszerei.	13
A településről	15
Az erdélyi juhászat néprajzi kutatásának eredményei	22
Tudomány- és kutatástörténeti áttekintés	23
A pásztorkodás és juhászat tipológiája	34
A juhászok társadalmi rétegzettségé	38
Az esztenabíró	40
A bács (major).	41
A fejő- és meddópásztorok	43
A monyator vagy eszterungahajtó	43
A juhászév szokásai	47
A juhok tavaszi kihajtása	48
Tejtermés	53
Juhnyírás	55
Őszöltetés	56
Juhelhányás	57
Téli takarmányozás.	64
A csíkmadarasi juhászat főbb változásai	67
A csíkmadarasi juhászat a 20. század kezdetétől a kollektivizálásig	67
A csíkmadarasi juhászat	
a kollektivizálás és rendszerváltozás között	69
A csíkmadarasi juhászat a rendszerváltozást követő években	71
A kutatás központi alakja: Váncsa Imre	73
Váncsa Imre élettörténete	73
Váncsa Imre mint vállalkozó	76
Váncsa Imre gazdasági kapcsolathálójának vizsgálata	83
Az adatrögzítés módszerei	83
A kapcsolatháló-kutatás elméleti alapjai	84
Váncsa Imre gazdasági kapcsolathálója.	88
Váncsa Imre a csíkmadarasi juhtartó gazdák véleményének tükrében	101
Egy naskalati juhésztena eszköztárának változásvizsgálata	109
Tárgyak szerepe a társadalomban.	111
Tárgyak élettörténete, fogyasztói attitűdök	112
A naskalati esztena tárgycsoportjai	116

Az eszténa építményei	117
Az eszténa berendezési tárgyai	121
A tejfeldolgozás eszközei	126
Világítóeszközök	128
Elektromos eszközök	128
Bútordarabok	129
Lakástextíliák és öltözetdarabok.	130
A szállítás eszközei.	132
Az állattartás eszközei	132
A Váncsa család lakáskörülményei lakásuk tárgyi ellátottságának tükrében	136
Következtetések	154
Bibliográfia	157
Mellékletek	175
Fényképek	220
Szójegyzék	242
Adatközlők jegyzéke (Csikmadaras)	244
Rezumat	245
Abstract	247

Előszó

A csíki juhászattal és annak eszköztárának témakörével 2008 májusában kezdtem el foglalkozni. Elsőként a Csíki Székely Múzeum néprajzi gyűjteményében őrzött, faragott pásztorbotokat vizsgáltam. A gyűjteményben található 101 darab pásztorbotról leírást, valamint digitális fényképeket készítettem. Az adatok és fotók alapján kategorizáltam a pásztorbotokat. Fő célom a pásztorbotokon megjelenő, ékrovással, karcolással, domború faragással stb. készített minták vizsgálata volt. A leírás és digitalizálás mellett könyvtári kutatómunkát is folytattam, ennek során a pásztorbotokról, pásztorfaragásokról dokumentálódttam. Folytatva a munkát, 2009 februárjára elkészítettem a gyűjteményben található pásztorbotok részletes katalógusát. A katalógus készítésével párhuzamosan terepmunkát végeztem. Kutatási területül Csíkmadarast választottam, egyrészt abból a megfontolásból, mivel előzetesen több témakörben ott végeztem kutatást, másrészt azért, mert célul tűztem ki egy, a Csíki Székely Múzeum néprajzi tárgygyűjteményében található, Csíkmadarásról származó pásztorbot készítőjének megkeresését. A terepmunka során interjút készítettem az említett bot faragójával, valamint megkerestem néhány olyan helyi lakost is, akik régen vagy mind a mai napig juhászattal foglalkoztak/foglalkoznak. További interjúkat olyan csíkszeredai faragókkal készítettem, akiknek a pásztorbotfaragás szintén tevékenységi körükhöz tartozik. Az ő megkeresésükkel az volt a szándékom, hogy láttatni tudjam, a faragott pásztorbot készítés a jelenkori népművészetnek is részét képezi. Az interjúk során elhangzott releváns gondolatokat a szakirodalommal egybevetve dolgozat formájában összegeztem.

A kolozsvári Hungarológiai Doktori Iskolában végzett tanulmányaim ideje alatt kutatásom – a fenti vizsgálatokra alapozva – továbbra is a juhászathoz kötődő tevékenységekre koncentrált. Figyelembe véve múlt és jelen viszonyát, arra terjedt ki a figyelmem, hogy egy bács a 20–21. században, a juhászon belül milyen eltérő munkastratégiákat alkalmaz. Az általam végzett változásvizsgálat nagy hangsúlyt helyezett a pásztoréletemód eszköztárára is. Az eszközöket nem eredeti kontextusukból kiragadva, lajstromszerűen vonultattam fel, hanem figyelembe vettem a tárgyak „életútját”, a vizsgált személy, illetve család elbeszélésein át tárgyaltam azokat. Ez a módszer hozzájárult ahhoz, hogy tárgyakat birtokló személy (család) azokhoz való viszonyulása is hangsúlyt kapjon.

Doktori disszertációm néhány fejezetét, illetve alfejezetét a dolgozat megvédése előtti időszakban és a védést követően tudományos kötetekben, múzeumi évkönyvekben és tudománynpszerűsítő folyóiratokban publikáltam. E kötet anyaga a 2012 novemberében megvédett *A csíki juhászok életmódja és tárgyi kultúrája* című dolgozatom részben javított, kiegészített változata.

Hálával tartozom azoknak az egyetemi tanároknak és kutatóknak, akik disszertációm elkészülésének három éve alatt bátorítottak és hasznos szakmai tanácsokkal

láttak el. Köszönet illeti elsősorban témavezetőmet, Pozsony Ferencet, aki egyetemi tanulmányaim után is figyelemmel követte és támogatta pályafutásomat. Elsősorban ő ösztönzött arra, hogy a juhászat témakörében végezzek kutatásokat. A doktori képzés három éve alatt, főként a részdolgozatok védeése idején a kolozsvári Magyar Néprajz és Antropológia Intézet tanárai, név szerint Czégényi Dóra, Gazda Klára, Keszeg Vilmos, Könczei Csilla, Szabó Árpád Töhötöm, Szikszai Mária, Tanczos Vilmos és Tötszegi Tekla is számos olyan javaslattal, tanáccsal szolgáltak, amelyeket megfogadtam és figyelembe vettem disszertációm megírásakor.

Azoknak a kutatóknak, egyetemi tanároknak is köszönettel tartozom, akik a 2011–2012-ben végzett budapesti könyvtári kutatómunkám idején tanácsokkal láttak el, közöttük emlitem Balázs György, Balogh Balázs, Mohay Tamás és Szilágyi Miklós nevét.

Doktori disszertációm nyilvános védésére készülve építő jellegű kritikákat fogalmaztak meg a védés opponensei: Bartha Elek, Tanczos Vilmos és Zsigmond Győző. Köszönöm, hogy észrevételeikkel, meglátásaikkal tovább segítették munkámat.

Hálámat fejezem ki a Csíki Székely Múzeum igazgatójának, Gyarmati Zsoltnak, aki 2009 és 2012 között megértéssel viszonyult intézményen kívüli kutatómunkámhoz. Köszönöm a csíkmadarasi adatközlők és közülük főként a Váncsa család kutatásban, gyűjtésben nyújtott segítségét.

Köszönöm a Kriza János Néprajzi Társaság vezetőjének, Jakab Albert Zsoltnak, hogy vállalta e kötet kiadását, ugyancsak köszönet illeti P. Buzogány Árpádot a korrektúrában nyújtott segítségéért, és köszönöm az Erdély Öröksége Alapítványnak e könyv kiadásához nyújtott anyagi támogatását.

Végül, de nem utolsósorban köszönöm szerettem türelmét és folyamatos bátorítását. Az ő lelki támaszuk nagyban hozzájárult ahhoz, hogy doktori disszertációm elkészülhessen és néhány év után kötet formában is megjelenhessen.

Székelyudvarhely, 2018. május 18.

Salló Szilárd

Bevezető

Jelen kötetben, amely doktori disszertációm részben módosított változata, a csíkmadarasi juhászat 20–21. századi változásait vizsgálom, a pásztori életmódra és tárgyi világra összpontosítva. A kutatást 2009 és 2012 között a Hargita megyei felcsíki településen, Csíkmadarason végeztem, továbbá a kutatás terepeként szolgáltak azok a legelők, pásztorok számára kialakított nyári szálláshelyek, ahol kutathatóvá vált a pásztortevékenység és az ehhez kötődő eszköztár.

Kutatásom alapvető célja a csíkmadarasi juhászok jelenkori életmódjának és tárgyi világának változásvizsgálata. Mindezt egy olyan, juhászattal foglalkozó, pásztor-családban szocializálódott egyénre fókuszálva próbáltam megvalósítani, akinek a mindennapi tevékenységén át szemléltetni tudtam a csíkmadarasi juhászat különböző vetületeit. Egy másik célom az, hogy megfigyeljem a napjainkig használatban levő eszközöket, és rákérdezzek a ma már nem használt tárgyakra, odafigyelve arra, hogy mi lehetett az oka egy-egy eszköz használatból való kikerülésének, tekintetbe véve a modernizáció, globalizáció és fogyasztói kultúra hatását, ugyanis ezek a tényezők többnyire a hagyományos pásztoreszközök gyáripari termékekkel való helyettesítését eredményezték.

Az eszközök kapcsán kiterjed a figyelmem arra, hogy a juhászok napjainkban alkalmaznak-e manuális technikákat eszköztáruk tárgyainak elkészítésére. Megvizsgálom azokat az eszközöket, amelyeket a pásztor saját maga készített (faragott), figyelembe véve, hogy ezeknek kivitelezéséhez milyen famegmunkálási technikákat alkalmazott.

Egy naskalati eszténa teljes tárgykészlete által szemléltetem azt, hogy napjainkban a juhászok a havasi pásztorkodás ideje alatt mekkora tárgypopulációt vesznek igénybe, és azt hogyan használják. Az eszténa tárgyainak vizsgálata mellett kiterjed a figyelmem egy csíkmadarasi bács, Váncsa Imre lakókörnyezetének a vizsgálatára is. A szobabeosztás és a lakásbelső tárgyainak vizsgálatával a Váncsa család életmódbeli sajátosságaira világítok rá.

Mindezek mellett azt is vizsgálom, hogy a falu lakosai hogyan viszonyultak régen és ma a juhászokhoz, tehát közösségen belül a juhászok társadalmi megítélését is fontosnak tartom tisztázni. Főként a kutatásom központi alakjával, Váncsa Imrével kapcsolatban álló juhtartó gazdák elbeszélésein át próbáltam érzékeltetni azt, hogy a falubeliek hogyan vélekednek a pásztorokról, milyen kapcsolat áll fenn a juhosgazdák és a felelős pásztor (bács) között, továbbá a gazdáknak milyen elvárásaik vannak azokkal a juhászokkal szemben, akikhez évről évre számba adják juhaikat.

Jelen vizsgálatot egyrészt azért tartom fontosnak, mivel eddig Csíkmadarason nem történt olyan jellegű kutatás, amely a juhászatot, mint életmódbeli sajátosságot vizsgálta. Másrészt olyan, a juhászat eszköztárára irányuló kutatást sem végeztek, amely egy egyénen keresztül láttatta a vizsgált eszközállományt, figyelve arra, hogy

azokat ki készítette, mikor kerültek használatba, mi volt a funkciójuk, az idők során milyen funkcióváltáson estek át, hogyan öröklődtek generációról generációra, és mi játszott közre azoknak használatból való kikerülésekor. Ezt a fajta szándékot az is nyomatékosítja, hogy a múzeumokban őrzött pásztoreszközöknek sem történt meg az ilyen jellegű vizsgálata, így azok többnyire múzeumi raktárakban őrzött, funkciót veszített darabokként vannak nyilvántartva.

A kutatás módszerei

A gyűjtés és feldolgozás módszerei

Az általam alkalmazott kutatói módszereket egyrészt a gyűjtés és feldolgozás módszerei jelentették. Ez helyszíni terepmunkában nyilvánult meg, amelyet 2009 és 2012 között, több fázisban valósítottam meg. A terepmunka során kötött és kötetlen beszélgetések segítettek elő az adatgyűjtést.

2009 áprilisában készítettem a csíkmadarasi pásztorkodásra, juhászatra irányuló első interjút. Ekkor négy személlyel, Ördög Antal marhapásztorral, az egykori juhásszal, Fazakas Árpáddal, illetve Dombi Péter és Antal Biró Imre jelenlegi és egykori juhtartó gazdákkal folytattam hosszabb beszélgetést.

Ezt követően interjúimnak egy része a csíkmadarasi bács, Váncsa Imre tevékenységéhez, másrészt az egykor juhászatban tapasztalatot szerzett falubeliekhez (bácsokhoz, az egykori juhtartó gazdákhöz) kötődött. A Váncsa Imrével folytatott félig strukturált beszélgetések egy-egy meghatározott tematika mentén valósultak meg. Legelső alkalommal 2009 decemberében a juhászév egyik meghatározó eseményére, az *őszi juhelhányásra* fókuszálva készítettem vele interjút. A beszélgetéshez a kiinduló pontot a 2009. november 25-én, Csíkmadarason lezajlott *juhelhányás* jelentette. Az eseményt megfigyelve digitális fényképeket készítettem, amelyeket papír alapú fénykép formájában elvittem a bácsnak. Az ajándékba vitt fényképek a bácsot nyitottabbá tették a kommunikációra. A fényképekből is ihletődve, ez alkalommal rákérdezhettem a szokáshoz kötődő – kívülről megfigyelő státusomból fakadóan – rejtve maradt jelentéstartalmakra. A báccsal készített, soron következő interjú 2011 decemberéhez kapcsolódik. Otthonába ellátogatva, gazdasági kapcsolathálójának feltérképezése céljával készítettem interjút. A juhtartásra és a mezőgazdasági munkákra irányuló tevékenységeket véve alapul, megpróbáltam rögzíteni azokat a kapcsolatait, amelyek rá nézve gazdasági-üzleti szempontból meghatározóak. Váncsa Imrével a harmadik interjút 2012 januárjában készítettem. Ekkori gyűjtésem célja a bács élettörténetének rögzítése volt.

További interjúalanyok az egykor és napjainkban is juhászattal foglalkozó csíkmadarasi lakosok, illetve a korábban vagy jelenleg is juhokat tartó gazdák köréből kerültek ki. Az interjúk fő témái a juhászat tárgyi kultúrája, a juhészenák világa, a juhászok társadalmi megítélése és a juhászszokások voltak. 2011 májusában Fazakas Árpáddal, Péter Dénessel, Péter Terézszel, Antal Biró Imrével és feleségével, Antal Biró

Irénnel, 2012 januárjában A. J.-vel, Imre Jánossal és a már említett Antal Bíró házaspárral, 2012 áprilisában pedig Péter Ferenc, Fazakas Áron, Bíró Imre, Pál Anna és B. D. juhtartó gazdákkal készítettem interjút.

Szintén a 2012-es évben kutatásom további interjúalanyai voltak a bács felesége, Váncsa Éva és a fejőpásztor, Fazakas Csaba. A velük folytatott beszélgetések a Váncsa család lakáskultúrájához és a naskalati eszténa tárgyi világához kötődtek.

A terepmunka során az interjúkészítés mellett nagy hangsúlyt kapott a fotódokumentáció készítése, amely főként kutatásom központi alakjának, Váncsa Imrének és családjának lakóterére, a juhászat helyszínére, valamint a pásztorkodáshoz kapcsolódó eszközökre irányult. Látva a család fényképek iránti érdeklődését, a terepen készült digitális fotók közül a legsikeresebbeket papír formában eljuttattam a családhoz. A család részéről egyfajta igény alakult ki a fotók birtoklására. Minden egyes találkozás után arra kértek, hogy digitális vagy papír formában vigyem el nekik a fényképeket. A Váncsa házaspár kutatási eredményeim közzététele iránt is hasonló érdeklődést tanúsított. A báccsal felvéve a kapcsolatot, már az első találkozási alkalommal fontosnak tartottam hangsúlyozni azt, hogy az interjú adatait és a terepen készült fotókat doktori disszertációm forrásanyagaként fogom felhasználni. Annak lehetőségét is tudtára adtam a házaspárnak, hogy kutatási eredményeimnek egy részét publikálni fogom. Ezzel kapcsolatban, kezdetben kisebb bizalmatlanságot éreztem a házaspár részéről, de miután többször visszatértem hozzájuk, látva a téma iránti elkötelezettségemet, segítőkészek voltak és igyekeztek megválaszolni kérdéseimet. Egyfajta elvárás alakult ki bennük arra nézve, hogy – a fényképekhez hasonlóan – eljuttassam nekik a róluk született publikációm is. Érdeklődve várta a házaspár a megjelenő cikkeket, és büszkeséggel töltötte el őket az, hogy róluk, „egyszerű emberekről” tudományos dolgozat vagy folyóiratcikk látott napvilágot.

Váncsa Imre lakókörnyezetének és szintén az ő tulajdonában levő eszténa-eszköztár tárgyainak teljességre törekvő vizsgálata azt a célt szolgálta, hogy a használati eszközöket ne saját kontextusukból kiragadott tárgyakként, hanem az életmód szerves részeként tárgyaljam.

Kutatásom a Fél Edit és Hofer Tamás-féle átányi kutatási módszerhez is igazodott, azzal a különbséggel, hogy a használati tárgyakra fókuszálva nem egy teljes faluközösség, hanem egy falu felelős pásztorának az életmódját vizsgáltam. A szakirodalmi tájékozódás során igyekeztem a legújabb tárgyvizsgálatok eredményeit felhasználni, ennek köszönhetően a MaDok kutatási program eredményeként született publikációk szemléletmódját is beépíthettem saját kutatásomba.

Az értelmezés módszerei

A gyűjtés és feldolgozás módszerei mellett két főbb értelmezési módszert, a kontextuselemzést és a kapcsolatháló-elemzést alkalmaztam. Az előbbi a juhászat tárgyi világához és a lakáskultúra-vizsgálathoz kapcsolódó fejezetekben kapott hangsúlyt. Ennek a módszernek a segítségével – feltárva a tárgyak „életútját” – a tárgyi világ mélyrehatóbb vizsgálatát valósíthattam meg.

A kapcsolatháló-elemzés esetében részben szociológiai kutatások elméleti eredményeire támaszkodtam. Ezt a módszert azért tartottam célravezetőnek, mert általa világossá válhatott, hogy milyen kapcsolatok mutathatók ki juhászok és juhosgazdák között, és ezek a kapcsolattípusok hogyan hatnak az olyan juhászati tevékenységekre, mint a tejhaszon elosztása vagy a juhászati események lebonyolítása.

A településre irányuló adatgyűjtést Csíkmadaras Helyi Tanácsának alkalmazottai segítették. A tőlük kapott legnagyobb segítség egy olyan, a település teljes lakosságát magába foglaló gazdasági nyilvántartáshoz való hozzáférés volt, amelynek adatait egybevetettem az általam készített korábbi adatbázisok és interjúk adataival, így ez a hivatalos forrás úgymond „hitelesítette” a szóbeli megnyilatkozásokból származó információkat. Továbbá kutatási céllal a következő csíkmadarasi és csíkszeredai székhelyű intézményekbe látogattam el: Csíkmadaras Közbirtokossága, Hargita Megye Statisztikai Igazgatósága, Hargita Megyei Munkaelhelyező Hivatal, Hargita Megye Területi Munkaügyi Felügyelősége. Az ezekben az intézményekben szerzett, településre irányuló adatokat a Csíkmadarast bemutató fejezetben közlöm.

A helyszíni kutatást megelőzően és azzal párhuzamosan végeztem könyvtári kutatómunkát, ez egyrészt megkönnyítette a kutatott témában való eligazodást, másrészt elméleti keretet szolgáltatott a munkához. A kötetben hivatkozott szakirodalmi forrásokhoz való hozzáférést az Országos Széchényi Könyvtár, a budapesti Néprajzi Múzeum könyvtára, a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének könyvtára, a kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság szakkönyvtára, a Magyar Néprajz és Antropológiai Intézet könyvtára, a Sapientia EMTE Csíkszeredai Karának könyvtára, a csíkszeredai székhelyű Hargita Megyei Kulturális Központ, illetve a Kájoni János Megyei Könyvtár néprajzi részlege segítette elő.

A településről

Jelen fejezetben kutatásaim fő helyszínét, a felcsíki települést, Csíkmadarast mutatom be. Nem az a célom, hogy részletekbe menően tárgyaljam a falu történetét, ugyanis erre már vállalkoztak Csíkmadaras monográfiájának szerzői (Balázs–Miklós–Ördögh–Pál–Antal 1996), itt csupán néhány olyan történeti adatot közlök, amelyek a falu jelenlegi lakosságának számával, felekezeti hovatartozásával, foglalkozásával és életmódjával vannak kapcsolatban. A könyvtári kutatómunka során fellelt történeti adatok mellett igyekeztem megszerezni a falu lakosságáról a legfrissebb statisztikai adatokat. Elsődleges célom az volt, hogy hozzájussak a 2011-es népszámlálás teljes statisztikai adattárához, és ennek tükrében láttassam a lakosságra vonatkozó jelenlegi állapotot. A feldolgozott adatok hiányában, a csíkszeredai székhelyű Hargita Megyei Statisztikai Igazgatóság hivatala rendelkezésemre bocsátotta az előző, 2002-es népszámlálás adatait, amelynek alapján tájékozódhattam a település lakosságának tíz évvel ezelőtti állapotáról.

Leginkább a falu foglalkozási struktúrája érdekelt, de erre nézve egyetlen olyan adatbázist sem találtam, amely adatokat tartalmazott a falu lakóinak jelenlegi foglalkozásáról. A statisztikai hivatalban megtalálható 2002-es népszámlálás foglalkozásra irányuló statisztikai adatsora használhatatlannak bizonyult, ugyanis korábban Csíkmadaras a szomszédos településhez, Csíkdánfalvához tartozott, így a foglalkozási statisztika is csak a két település összlakosságára érvényes. Ennek következtében a csíkmadarasi lakosok jelenlegi foglalkozását hiteles adatokkal nem tudtam alátámasztani.

A Hargita Megyei Munkaelhelyező Hivatalban hozzájutottam azokhoz a nemekre és iskolai végzettségre lebontott statisztikai adatokhoz, amelyek a Csíkmadarason élő munkanélküliek arányát szemléltetik. Ezeknek számadatait a mellékletben közlöm. A foglalkoztatottságra nézve szintén hasznos információkat tartalmaz a helyi cégek és vállalkozások névsora, amelyet Csíkmadaras Helyi Tanácsa bocsátott rendelkezésemre. A település gazdasági nyilvántartása alapján rálátást nyerhettem a nemek arányára, az életkorokra, valamint arra, hogy egy-egy háztartáson belül hány személy él. Ebben a gazdasági nyilvántartás-adatbázisban rákereshettem a lakosok tulajdonában levő szántóföldek, kaszálók, illetve a gazdaság részét képező, birtokolt állatok számára. Ez a gazdasági regiszter tette lehetővé azt, hogy a kapcsolathálókutatásról írt fejezethez hiteles adatokat szolgáltatssak. Kvantitatív módszerekkel sikerült elemeznem a gazdálajstromokat. Az előzőekben említett dokumentumok egy részét mellékletként csatolom a kötethez. Ezekre a megfelelő helyeken pontosan hivatkozom.

Csíkmadaras egyike a legrégebbi felcsíki településeknek. Az 1332-es pápai tizedjegyzékben még együtt szerepel Nagyboldogasszony egyházközség többi falvaival (Pomjánék–Vargyas–Zsigmond 2002: 91). Első okleveles említése 1567-ből való, de

a település ennél korábban keletkezett, ugyanis más csíki településekhez hasonlóan Csíkmadaras is 1200 körül válhatott településsé. A falu a *Madaras száda* nevű helyen települt, az első telephelyről, a *Fejedelem kertjéből* fokozatosan húzódtak le a mai mocsaras, vadvizes helyre. (Vofkori 2004: 285.)

A falu elnevezése a hasonló településektől való megkülönböztetés miatt kapta a Csík- előnevet. Az egyházközség Historia Domusa 1869-ben a *Madaras* helységnevet a következőképpen magyarázza: „Madaras minden oldalról mezők által lévén körözve hihetőleg a sok itt élő szárnyasoktól nyerte nevezetét.” (Balázs–Miklós–Ördögh–Pál-Antal 1996: 15.) Dr. Kós Károly a 19. század negyvenes éveiben működő udvarhelyszéki tanítóra, Keresztes Mártonra hivatkozva írja azt, hogy Madaras az ott élő szárnyasokról kaphatta a nevét (Kós 1977: 24). Ferencz Béla *Csík vármegye monográfiájában* a szájhagyományra alapozva, a település nevének etimológiáját Mária Teréziához köti. Eszerint a falu Mária Terézia uralkodása idején kapta nevét, amikor az uralkodónő e mocsaras helyen madarakra vadászott. (Ferencz 1935: 66.) Székely Zsófia szerint a *Madaras* foglalkozást jelölő név, amelyet arra vezet vissza, hogy a falu lakói vadászó madarak idomításával és értékesítésével foglalkoztak. Ezzel a szerző cáfolja annak lehetőségét, hogy az Olt folyó árterületének gazdag madárvilágáról kapta nevét a falu. (Székely Zs. 1977: 415.)

Csíkmadaras monográfiájának szerzői kizárják a foglalkozásra utaló helységnév etimológiáját, véleményüket arra alapozzák, hogy ha valóban foglalkozásról kapta volna a falu a nevét, akkor a családnevek is kellene őrizzék a solymárok, vadászmadar idomítók nevét. Ahogy az alcsíki település *Verebes* is az ott élő verebekről kapta a nevét, úgy valószínű, hogy *Madaras* is a faluban és annak környékén található madarakról vált nevezetessé. (Balázs–Miklós–Ördögh–Pál-Antal 1996: 15.)

Földrajzi elhelyezkedését tekintve Csíkmadaras az Olt és a Madaras-patak találkozási pontjánál fekszik, a megyeszékhelytől, Csíkszeredától északra, 16 km-re. Északról Csíkdánfalva határolja, délen a hozzá eső legközelebbi település Csíkrákos. Felcsík legdélebbi települése, amely főként a Csíkszeredát Gyergyószentmiklóssal összekötő országút nyugati részén terül el. Főbb falurészei: *Felszeg*, *Falu melyéke*, *Egervára* és *Újfalu*, jelentősebb utcái a *Szároztován*, *Hídvég utca*, *Köves utca*, *Papsára utca* és a *Sándorok utcája*. (Sepsiszéki Nagy 2002: 180.)

Csíkmadaras monográfiájának szerzői írják, hogy a falu tízeseknek nevezett falurészekből áll. Az 1960-as évekig négy tízes volt: *Köves utca tízese*, *Feltíz*, *Középtíz* és *Altíz*. Napjainkban is négy tízesre oszlik a falu: *Köves utca* tízesére; *Egervára* tízesre, amelynek utcái a *Csempé utca*, *Szároztován* és azok mellékutcái, illetve az *Ördögök szere*; *Felszegre a Hídvég*, *Papsára* és *Borvíz* utcákkal és a *Palik szerével*; s végül *Újfalura*, amely a *Falu melyéke*, *Böjték*, *Sándorok*, *Horvátok* és *Vasút* utcát foglalja magában. (Balázs–Miklós–Ördögh–Pál-Antal 1996: 7.)

Kozma Ferenc írja, hogy Csíkmadaras 1879-ben számos külterülettel rendelkezett. A teljes terület 60.655 holdat foglalt magában, amelynek nagy részét erdők tették ki (41.405 hold), szám szerint ezt követték a legelők (9248), a kaszálók és kertek (7352), a szántók (1652) és végül a terméketlen területek (998). (Kozma 1879: 142.) *Csíkmadaras Helyi Tanácsának* adatbázisa az alábbi kül- és belterületeket tartja

nyilván: mezőgazdasági területek (3342 ha), amely 771 hektár szántóföldet, 1052 hektár legelőt és 1519 hektár kaszálót foglal magában; a település közbirtokossága és az egyének tulajdonában 3080 hektár erdő található, az épületekkel és belső udvarokkal elfoglalt területek nagysága 76,3 hektár, a fennmaradó többi területet vizek, utak és terméketlen területek foglalják el.¹

A település egykor vashányászatáról, borvizeiről és fazekasságáról volt híres. Kincstári tulajdonú vashámmal rendelkezett, amely a település nyugati felében, a már említett *Fejedelem kertjében* 1732-ig működött (Rákossy szerk. 2005: 51). A vasérc bányászata és olvasztása a 16. században kezdődött. A hámmornál tevékenységet vállaló madarasiak és dánfalviak mentesültek az adófizetés és a hadkötelezettség alól, azonban egy 1703-ban készült dokumentum már a hámor hanyatlásáról számol be. (Vofkori 2004: 285.) Vámszer Géza szerint II. Apafi Mihály özvegye, Bethlen Kata halála után indult hanyatlásnak a vashámor, ennek oka egyrészt a felszíni vasérc hiánya, másrészt pedig a hámor gazdátlansága volt (Vámszer 2000: 100). A vasérc mellett a 17. században a falu határában higanyt is bányásztak. Ferencz Béla írja, hogy Csikmadaras északi határ részében, a Hargita-hegységben az 1600-as években kénésóbánya (higany) működött, amelyet „sárigbányának” is neveztek (Ferencz 1935: 65).

A falut a felcsíki népi fazekasság központjaként tartották számon (Rákossy szerk. 2005: 51). A madarasi fazekasság a 18. században élte virágkorát, de még a 19. század végén is számos fazekas tevékenykedett a faluban: 1869-ben 90 személy. A 20. században megcsappant a madarasi fazekasok száma, 1920-ban 31 személy, 1950-ben pedig már csak 11 személy készítette fekete kerámiaedényeit, illetve piros és zöld színű kályhacsempéit. (Vofkori 2004: 286.) Vámszer Géza írja, hogy a madarasi fazekasság főként a 18-19. században volt jelentős, a 20. századra a szomszédos településre, Csikdánfalvára helyeződött át a fazekasok központja (Vámszer 2000: 101).

Csikmadaras gazdasági életének alapját nagy kiterjedésű kaszálók, legelők és erdők képezték. Egy 1820-as összeírás arról számol be, hogy a faluban ványoló, olajütő és deszkát-lécet metsző fűrészek is működtek (Takács szerk. 2002: 42). Benkő József is megjegyzi, hogy tűzifája és épületekhez szükséges fenyőfa gerendája bőségesen volt a falunak, amelyeket fűrészmalmban dolgoztak fel (Benkő 1999: 241).

A falu lakossága mezőgazdálkodással foglalkozott, a településen termesztett leggyakrabban előforduló növények a következők voltak: rozs, zab, burgonya, kender, len, bükköny, búza, répa, cukorrépa (Tankó 2008: 175). Az állattenyésztés főként marha-, juh-, illetve lótarásra irányult.

A *Székelv Oklevéltár* a 16-17. századból Csikmadarasra vonatkozó adatokat is közöl. Az 50 dénáros adót fizető székelv főemberek között 23 madarasi személyt említ (Demény 1998: 43). A 17. század első feléből, 1602-ből a Giorgio Basta által császári hűségre esketett csíki nemesek, lófők és szabad székelvek katonai összeírása 54 személyt sorakoztat fel (Demény 1998: 78–79), míg egy 1614-ből származó összeírás

1 Csikmadaras Helyi Tanácsának 2012-es évre vonatkozó gazdasági nyilvántartásának adatai.

összesen 467 főnépet, lófőt, gyalog puskást, szabadost, jobbágyot, zsellért és szolgát tartalmaz (Demény 1998: 201). A falu lakosságára vonatkozó legkorábbi adatokat Garda Dezső 1643-ból közli. Más csíki és gyergyói települések mellett Csíkmadaras 17. századi családszerkezetét is bemutatja, eszerint a faluban élő nukleáris kiscsaládoknak a száma 44, amely 172 személyt foglal magába, a nagycsaládoknak a száma 16, ez pedig 130 személyt jelent (Garda 1999: 94). A 17. századi csíkmadarasi lakosság különböző társadalmi csoportokra oszlott, ezek között találunk egytelkes nemeseket, szabad székelyeket, jobbágyokat, telektartozékkal rendelkező és azzal nem rendelkező zselléreket. Garda Dezső levéltári források alapján szemlélteti a település lakosainak birtokolt javait, ezek között felsorolva a telkek, lakóházak és szántóföldek, illetve a tenyésztett állatok számát (Garda 1999: 193–197). A szerző az 1602 és 1750 között készült összeírások alapján közli a településen élő családok számának alakulását. Eszerint 1602-ben 54 család, 1614-ben 125 család, 1643-ban 60 család, 1658-ban 7 család, 1703-ban 94 család, 1721-ben 63 család, míg 1750-ben 123 család élt Csíkmadarason. (Garda 1999: 404.) Az 1820-as évből Takács Péter 16 földesúr nevét közli, akik összesen 52 jobbaggal, 4 zsellérral és 6 házatlan zsellérral rendelkeztek (Takács szerk. 2003: 161).

Kozma Ferenc a Székelyföld lakosságára is irányuló, 1870-es népszámlálást székekre tagoltan számszerűsíti. A székelyek lakta régiók között a lakosság számának viszonyában Csíkmegye, Háromszék megye után, a második helyen áll, népessége 107.285 fő. (Kozma 1879: 65.)

A 19. századi lakossági összeírásokról Vitos Mózes közöl adatokat. A szerző nemekre, etnikumokra és felekezeti hovatartozásra lebontva ismerteti a személyek számát: Csíkmadarason 1850-ben 743 férfi és 789 nő élt, közülük etnikailag 1466 székely, 60 román, 6 személy pedig roma nemzetiségű. Felekezeti szempontból a lakosság a következőképpen oszlott meg: 1472 személy római katolikus, 60 pedig görögkatolikus volt.

Csíkszéken a római katolikusok többségi aránya a Kozma Ferenc által közölt, 1870-es népszámlálás adataiból is kimutatható. Eszerint a lakosság 83,68%-a római katolikus, 15,61%-a pedig görög katolikus, az egyéb felekezetekhez tartozók száma elenyésző. (Kozma 1879: 81.)

Az ezt megelőző évekből Vitos Mózes is közöl a csíkmadarasiak felekezeti megoszlását tükröző adatokat: 1867-ben a falu lakossága 1926 személyt foglal magában, amelyből 1866-an római katolikusok, 60-an görögkatolikusok. Az 1893-as összeírás csökkenő tendenciát mutat, ugyanis ebben az évben a falu lakossága 1794, ebből 1751 személy római katolikus, 37 személy görögkatolikus, 5 személy kálvinista, 1 személy pedig lutheránus (Vitos 1894–1902: 445). A 20. század elejéről az 1901-es népszámlálás adatait közli, eszerint a falu lakossága 2207-re tehető (Vitos 1894–1902: 1013).

A 2002-es népszámlálás Csíkmadaras lakosságának etnikumokra és felekezetekre vonatkozó adatait Varga E. Árpád *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája* című munkájából idéztem, azonban a hitelesség érdekében a csíkszeredai székhelyű Megyei Statisztikai Igazgatóságtól is kikértem a népszámlálási adatokat.

A 20. századi adatokat látva a falu lakosságának száma alig változott. A 2002-es népszámlás 2205 lakost említ, amelyből 2189 személy magyar, 7 román, 7 roma és 2 személy ukrán nemzetiségű.²

A 2011-es népszámlálás szerint Csíkmadaras lakossága 2199 fő, amelyből 2168 magyar nemzetiségű, 3 roma, 28 személynek pedig nem meghatározott az etnikuma. A jelenlegi lakosság száma a 2002-es népszámlálási adatokhoz viszonyítva csökkenő tendenciát mutat, azonban ez a csökkenés kismértékű. Felekezeti szempontból a település a következő képet mutatja: 2152 személy római katolikus, 8 ortodox, 6 református, 3 Jehova tanúi, további 30 személy nem nyilatkozott felekezeti hovatartozásáról. A településen levő épületek száma 873, a háztartásoké pedig 800. A legutóbbi népszámlálás hivatalos statisztikai adatai szerint a 873 épületből 590 vezetékes vízzel, 579 kanalizálással, 873 elektromos árammal, 316 központi fűtéssel, 855 konyhával és 561 fürdőszobával van ellátva.³

A kutatás időpontjában a 2011-es népszámlálás részletes adatai még feldolgozás alatt álltak, ezért az információhiány okán Csíkmadaras Helyi Tanácsához fordultam, ahol a rendelkezésemre bocsátották azt a gazdasági nyilvántartási adatbázist, amelyből adatokat nyerhettem. Ebben az adatbázisban név szerint tartják nyilván a falu lakosságát, jelölve, hogy az illető személy a település mely részén lakik és kikkel él egy háztartásban. Az azonosító számok alapján megállapítható a házastársak és a gyermekek személye is. Mivel az adatbázisban megjelenő személyeknek megtaláljuk a születési időpontját is, így a rendszerben életkori sajátosságokra is rákereshetünk. Saját kutatási témám szempontjából talán a leglényegesebb volt, hogy az adatbázisban nyilván vannak tartva az egyének által birtokolt gazdasági területek (kaszálók, szántók) és sok esetben az állatállomány is.

A gazdasági nyilvántartás alapján számszerűsíthetővé válik a nemek aránya. A gazdasági regiszter összesen 2223 állandó csíkmadarasi lakhellyel rendelkező lakost tart nyilván, ebből a nők száma 1131, a férfiaké 1092. Az összlakosságra vonatkozó számok nem egyeznek meg a jelenlegi népszámlálási adatokkal, ugyanis a gazdasági nyilvántartás a 2011 novemberéig születetteket és az addig még életben levő, idősebb generáció tagjait tartja nyilván. Ez nagyrészt megegyezik a népszámlálás idejével, mégis kisebb elcsúszás figyelhető meg a két adat között, ugyanis a gazdasági regiszter 24 személlyel többet tartalmaz, mint a 2011-es népszámlálási statisztika. A 2011-es népszámlálás a település nemi összetételére vonatkozóan 1111 nőt és 1088 férfit mutat.

Mivel az adatbázis adatsoraira sokkal inkább lehet alapozni (pontos név, lakcím, családtagok száma), mint a népszámlálás eredményeként létrejött egyszerű számadatakra, így a falu lakosságára nézve ezt az adatbázist tartom kutatásom szempontjából hasznos és hiteles forrásnak. Az adatbázis alapján, a Csíkmadarason élő férfiak és nők esetében is megvizsgáltam a helybeli, nyilvántartott személyek életkori ará-

2 Forrás: <http://varga.adatbank.transindex.ro>.

3 Forrás: <http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2012/08/TS12.pdf>.

nyait.⁴ A diagramokban évtizedek szerint csoportosítottam a falu lakóit, így bevezettem az 1920 és 1929 között, az 1930 és 1939 között születetteket és így tovább egészen a 2000 és 2009 között született személyekig. Mivel évtizedenként csoportosítottam a születési időpontokat, ezért az ábrákon nem tartottam relevánsnak megjeleníteni a 2010–2011-ben születetteket, mivel az csupán két évet foglal magában, így statisztikai szempontból nem alkalmas a korábbi évtizedekhez viszonyítható arány szemléltetésére. A férfiak esetében az állapítható meg, hogy napjainkban Csikmadarason legnagyobb számban az 1970 és 1979 között született személyek élnek, őket követik az 1940 és 1949, majd az 1980 és 1989 között születettek. Legkevesebben az 1920 és 1929 között születettek vannak, ők előrehaladott életkoruk miatt, többnyire özvegyként élnek. A nők életkori arányait figyelembe véve, a férfiakhoz hasonlóan itt is az 1970 és 1979 között születettek vannak legtöbben. Őket a férfiakhoz viszonyítva kisebb eltéréssel az ötvenes években születettek követik, azokat pedig a nyolcvanas évek szülöttei. A legidősebb korú nők között legkisebb arányban szintén a húszas években születettek vannak, azonban a nők száma majdnem háromszorosa a férfiak számának. A felnőttek és fiatalok arányát figyelembe véve azt látjuk, hogy míg 1815 felnőtt lakosa van a falunak, addig az eltartott kiskorúak száma 408. (Az 1994 és 2011 között születetteket soroltam be kiskorúnak.)⁵

Sajnos, a foglalkozás struktúráról sem a Csikmadarasi Polgármesteri Hivatalnak, sem a csíkszeredai székhelyű Hargita Megye Területi Munkaügyi Felügyelőségének nincsenek nyilvántartott adatai, így a településen előforduló foglalkozások rendszerre teljes mértékben nem áttekinthető. Ami munkaügyi szempontból segítheti a tájékozódást, az a munkanélküliek aránya. A Hargita Megyei Munkaügyi Helyettesi Ügyfélszolgálat ellátogatva újabb adatokkal gazdagodtam, iskolai végzettségre lebontva, számszerűsített adatokat kaptam a jelenlegi állapotról.⁶ Eszerint Csikmadarason 2012-ben 60 nyilvántartott munkanélküli személy élt, amelyből 21 nő és 39 férfi. Mind a nők, mind pedig a férfiak körében legnagyobb számban a 35 és 45 év közöttiek vannak. Tanulmányi szempontból a nők és férfiak esetében is az elemi és középfokú végzettségűek között találjuk a legtöbb munkanélkülit (19–35 személy).

Annak ellenére, hogy nem vált lehetségessé egy olyan statisztikának az összeállítását, amely a csikmadarasi lakosok foglalkozását tekintette volna át, saját tapasztalataim, illetve a Csikmadaráról írt, lakosságra vonatkozó könyvek adatai alapján részben körvonalazható a falu foglalkozási rendszere. Egy évszázaddal ezelőtt a falu fő megélhetési forrásának, a fazekasságnak még voltak nyomai, viszont a huszadik század ötvenes éveiben, a kis számban megmaradt madarasi fazekasmesterek már csak a szomszédos településen, Csikdánfalván dolgoztak.

1870-ben a lakosság összeírását célzó népszámlálás a székelyföldi, s azon belül csikmegyei lakosságot foglalkozások szerint is csoportosítja. Hat kategóriába sorolja a foglalkozásokat: elkülöníti az értelmiségi keresetből (1217 fő), az iparból és kézmű-

4 A férfiak és nők, illetve az összesített életkori statisztikai adatok alapján elkészített ábrákat az 1. melléklet tartalmazza.

5 A felnőtt és fiatalok (18 év alatti) csikmadarasi lakosok arányát a 2. melléklet szemlélteti.

6 A Csikmadarason élő, nyilvántartott munkanélküliek összesítő táblázatát a 3. melléklet szemlélteti.

vességből (1718 fő) élőket, a kereskedelembe dolgozókat (444 fő), a birtokból (házbérléjradékból) és személyes szolgálatból (163, 19.924) élőket, valamint az őstermelés (mezőgazdaság) jövedelméből élőket, akik az összes közül a legnagyobb arányban vannak, számuk meghaladja a 39.000 főt. (Kozma 1879: 69.)

A 20-21. században a mezőgazdaság még mindig meghatározó tevékenységnek számít a lakosság körében. A földek megművelése, az állattartás nemcsak az idősebb generáció, hanem a fiataloké esetében is megfigyelhető. Kivételt képeznek ez alól azok a személyek, akik olyan csíkszeredai munkahellyel rendelkeznek, amely mellett nem tudnak gazdaságot fenntartani.

A településen munkahelyeket biztosító vállalkozások is működnek, például a tejfeldolgozó kisüzem, a feldolgozó üzem, a pékség és a gáter (Sepsiszéki Nagy 2002: 181). Csíkmadarasi Helyi Tanácsa nyilvántartja mindazokat a cégeket, amelyek csíkmadarasi székhellyel működnek. Ezeknek a nyilvántartásához magam is hozzájutottam, a vállalkozások listáját mellékletben teszem közzé.⁷

Napjainkban a mezőgazdasági munkák fenntartását segítik azok a támogatási rendszerek, amelyek a saját földterület megművelésére irányulnak. A földalapú támogatások serkentőleg hatnak a helyi lakosok azon törekvéseire, hogy továbbra is megműveljék földjeiket. Ezt kiegészítik a jelentősebb számú állatállomány (szarvasmarha, juh) után kapott támogatások, amelyek szintén fizetést vagy nyugdíjat pótló lehetőségként szolgálnak az azt igénylők számára. Mindezeknek a támogatásoknak a lebonyolítását Csíkmadarasi Helyi Tanácsa és a helyi közbirtokosság végzi. Az ezekben az intézményekben 2012. január és március közötti időszakban végzett kutatásaim során lehetőségem adódott betekintést nyerni ebbe a folyamatba. Érdeklődve arról, hogy a falu lakói körülbelül mekkora arányban igényelnek ilyen típusú támogatásokat, pontos adatokhoz is hozzájutottam, ugyanis rendelkezésemre bocsátották azt a nyilvántartást, amelyben számszerűsítve van azoknak a személyeknek a névsora, akik igényelték a támogatást. Ezeknek a személyeknek a száma 318. Hogyha a jövedelmet a családok számára juttatott pénzforrásként értelmezzük, akkor a megszerzett támogatás ennél sokkal több személy számára szolgál anyagi lehetőségként.

Kutatási témám szempontjából a támogatások közül a juhok után kapott támogatások lehetnek mérvadóak. Azok a személyek, akik számottevőbb juhállománnyal rendelkeznek, jogosulttá válnak arra, hogy juhaik után támogatást kapjanak. Kutatásaim központi alakjának, a csíkmadarasi bácsnak, Váncsa Imrének is lényeges jövedelmi forrást biztosított a saját tulajdonú juhai után kapott támogatás. A gazdasági nyilvántartás adatai szerint 2012-ben 300 darab juhval rendelkezett, így évente igényt tarthatott erre a típusú jövedelemre, amelyet gazdasági tőkeként használt.

7 A helyi vállalkozások adatbázisát az 4. melléklet tartalmazza.

Az erdélyi juhászat néprajzi kutatásának eredményei

A továbbiakban az erdélyi juhászat kutatásának néprajzi eredményeit tekintem át, a rendelkezésemre álló szakirodalom alapján. A juhászat, pásztorkodás tematikájának vizsgálatához alapul vettem a világhálón elérhető *Erdélyi Magyar Néprajzi Bibliográfia* állattartáshoz, állattenyésztéshez kapcsolódó szakirodalmi tételsorát, Földes László 1963-ban megjelent *Az állattartás és pásztorélet magyar néprajzi szakirodalmát*, emellett Budapesten, Kolozsváron és Csíkszeredában folytatott könyvtári kutatómunka során áttekintettem azokat a további szakmunkákat, amelyek figyelmet fordítottak a juhászat vizsgálatára. Ezek között találunk állattartásról, pásztorkodásról írt könyveket, falumonográfiákat, periodikákban publikált tanulmányokat, valamint folyóiratokban megjelent cikkeket. A könyvészeti anyag összegyűjtésekor igyekeztem azokat az írásokat is figyelembe venni, amelyek csak szórványosan említenek erdélyi vagy konkrétan csíki adatokat.

A vizsgált írások köre szerteágazó, ugyanis azok különböző típusú kiadványokban jelentek meg, nem mindegyik íródott tudományos céllal, némely közülük az ismeretterjesztés szándékának köszönhetően látott napvilágot. A szakirodalmi áttekintés során jelzem azokat az ismeretterjesztő jellegű cikkeket, amelyek nem tudományos igénnyel íródtak. Úgy gondolom, hogy ezek az ismeretterjesztő jellegű írások – többnyire folyóiratcikkek – is hasznos forrásanyagul szolgálhatnak a pásztorkodás vizsgálatánál. A különbözőség abban is megmutatkozik, hogy a felhasználásra kerülő szakirodalmi tételek több mint egy évszázad anyagát tekintik át, így időben nagy különbségek mutathatók ki az írások között. A sokszínűség abból is ered, hogy habár a szakmunkák mind a pásztorkodás, különösen a juhászat kérdéskörével foglalkoznak, az írói szándék tekintetében mégis különbségek mutatkoznak aszerint, hogy a vizsgált munka elméleti megalapozottságú vagy éppen a pásztorkodásnak a gyakorlati jellegére helyezi a fő hangsúlyt. Az írások többsége a pásztorkodást a gazdasági év keretén belül kronologikusan tárgyalva mutatja be, figyelmet fordítva a mesterségen belüli technikák és a munkafolyamatban használt eszközök ismertetésére. A vizsgált munkákra általában az adatgazdagság jellemző, azonban hiányosságuk az, hogy nem lépnek túl az adatok felhalmozásán, ritkán fordítanak figyelmet az értelmezésre, tehát a pozitívista szemléletmódú adatközpontúság jellemzi azokat. Szintén hiányosságnak nevezhető az, hogy az írások nagy részében éppen az egyén marad teljes névtelenségben. Habár a szerzők ismertetik a pásztorkodással foglalkozók típusait, az azokhoz kapcsolódó feladatköröket nem emelnek ki konkrét személyt, akinek az életén, mindennapjain át mélyrehatóbban lehetne vizsgálni a juhászatot. Egy évszázad anyagát áttekintve egyfajta statikusság olvasható ki az írásokból. Általában egy előzetesen már kialakult

séma alapján mutatják be a szerzők egy-egy település pásztorkodását, juhászatát, ennek legnyilvánvalóbb módja az azt tárgyaló írások felépítésében, tagolásában is látható. Véleményem szerint éppen ehhez a sémához való ragaszkodás zárja ki az értelmezés lehetőségét.

Tudomány- és kutatástörténeti áttekintés

A pásztorkodás néprajzi kutatásának kezdeményezője Herman Ottó, akinek első monografikus összegző munkája 1898-ban jelent meg *Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet* címmel, ezt követte 1899-ben *A magyar ősfoglalkozások köréből* című írása (Herman 1898, 1899).

1909-ben jelent meg *A magyarok nagy ősfoglalkozása* című műve. Herman munkái a romantikus szemlélet jegyében születtek, könyvében a honfoglalás korabeli nomád pásztorkodás mint ősi foglalkozás jelenik meg (Herman 1909). Végül 1914-ben *A magyar pásztorok nyelvükincse* címmel jelentetett meg tanulmányt, amelyben a pásztorkodáshoz kötődő terminusokat ismerteti (Herman 1914).

A 19. század végén, illetve a 20. század elején a magyar néprajztudósok között, Herman Ottón kívül, nem találunk olyan kutatót, aki monografikus szinten vizsgálta volna a pásztorkodást, viszont van néhány olyan szerző, aki egy-egy hazai etnikum pásztorkodásáról írt. Ilyen szerző Péterfi Márton, aki 1905-ben *A páringi román juhászat* címmel, a *Néprajzi Értesítő*-ben jelentetett meg tanulmányt. Ebben az írásában, a juhok legeltetése mellett, azok tulajdonjegyeiről, valamint a pásztorépitményekről értekezik (Péterfi 1905). Szintén a román pásztorkodásról jelent meg tanulmány az *Erdélyi Múzeum* 1906-os kötetében. A *Római pásztorvilág* című tanulmány szerzője Moldován Gergely, aki a pásztoréletformáról írva a román népet, mint a pásztori életre berendezkedett etnikumot említi (Moldován 1906).

Székellyföldi vonatkozásban Téglás Gábornak jelent meg írása 1913-ban, *Pásztorszokások Csíkgyergyó határszéli községeiben* címmel. Munkájában csíki és gyergyói adatokkal szolgál a pásztortűzgerjesztésre, pásztorkodáshoz kapcsolódó ünnepekre, az állatállomány tavaszi kihajtásakor történő óvintézkedésekre, valamint egyéb pásztorszokásokra vonatkozóan (Téglás 1913).

1923-ban Szentkirályi Ákos *Erdély juhai. Erdély juhtenyésztése. A múlt – A jelen – A jövő* címmel az Erdélyi Gazdasági Egylet kiadásában jelentetett meg könyvet. A szerző az első világháború utáni válságos időszakban az erdélyi juhászatnak történeti vonatkozásairól ír, s emellett a juhtenyésztésnek olyan gyakorlati céljait fogalmazza meg, amelyeknek megvalósítása által újra fellendülhet az erdélyi gazdaság. (Szentkirályi 1923.)

Az 1920-as, 30-as években földrajztudósok köre végzett juhászatra irányuló kutatást. 1926-ban Nicolae Dragomir a Sebes vidéki Szelistye település és a környező falvak juhászatáról írt tanulmányt, amelyben átfogó képet nyújtott a juhászok bérezéséről, a juhászat szokásrendjéről, a tejfeldolgozásról és a teletetés helyszíneiről. (Dragomir 1926.)

1929-ben Sabin Opreanu, román geográfus a Keleti-Kárpátokat érintő transzhumáló pásztorkodásról írt. A szerző a havasi életformának és az esztenák világának ismertetését követően, az erdélyi transzhumáló juhászok útvonalait mutatja be, kiemelve a pásztorok Krím-félszigeti és kaukázusi legeltetését is. (Opreanu 1929.)

Az első világháború idejéből egyáltalán, a két világháború közötti időszakból pedig alig találunk közlést az erdélyi pásztorkodásról. Székelyföldi adatokat tartalmaz Viski Károly 1932-ben megjelent *Az öreg székely rovásírása* című cikke, amely a siklódi írástudatlan pásztorok rovásbotjainak fontosságára hívja fel a figyelmet. (Viski 1932.)

Ugyanebben az évben Mara N. Popp az Olt-vidéki erdélyi juhászokról írt tanulmányt. A juhászok életmódbeli sajátosságai által a '30-as évek gazdasági viszonyaira világított rá. (Popp 1933.)

1934-ben jelent meg Laurian Someșan *A Kelemen-havasok pásztorelete (Viața pastorală în Munții Călimani)* című tanulmánya. A geográfus Someșan tizenegy fejezetben, tematikus egységeként tárgyalja a Kelemen-havasai pásztorkodást, kiemelve a földrajzi környezetet, a legelők megoszlását, a pásztorkodás időszakait, a juhok típusait, gondozását és betegségeit, a tejfeldolgozás kérdéskörét, az eszténa tárgyi ellátottságát, az eszténa személyzetének bérezését, öltözködését és táplálkozását, a juhászathoz kapcsolódó szokásokat és hiedelmeket, valamint a tejtermékekkel, illetve a gyapjúval való kereskedelmet. (Someșan 1934.)

Ugyanebből az évből a Viski Károllyal kortárs néprajztudós, Györffy István kalotaszegi adatokkal szolgál. Juhtartásról, tejfeldolgozásról írt dolgozata a *Néprajzi Értesítő*-ben jelent meg. (Györffy 1934.) Györffy 1938-ban, az *Ethnographiában* is írt a pásztorkodásról, a kisebb közlemények közé sorolt cikke a *Nomád település és szilaj pásztorkodás a székelyeknél* címet kapta (Györffy 1938).

Egy szintén 1930-as években megjelent tanulmány Nagy Ödöntől származik, aki 1938-ban, az *Ethnographiában* közöl adatokat a mezőszéki, pontosabban a mezőpániti juhásatról. Írásában főként a juhok és a juhászattal foglalkozó személyek megnevezésével kapcsolatos terminológiai kérdésekkel foglalkozik, de emellett kitér a juhászathoz kötődő eszköztár néhány elemének ismertetésére is. (Nagy Ö. 1938.)

A második világháború idején a pozitivizmus szemléletében született összegző munka a Györffy István – Viski Károly – Bátky Zsigmond szerzőtriástól származó *A magyarság néprajzá*nak tárgyi néprajzot tárgyaló második kötete. A szerzők a kötet *Pásztorszervezet* című fejezetében a korábbi pásztorkodást vizsgáló írásokhoz viszonyítva tagoltabban és nagyobb részletességgel fejtik ki a témát. Az alfejezetekhez a pásztorkodás épületeryűteseit, eszköztárát megőrző precíz rajzok is társulnak. (Bátky–Györffy–Viski 1941.)

Az *Ethnographia* folyóirat az 1940-es évek elején csupán kisebb közleményeket jelentetett meg az erdélyi pásztorkodásról. 1943-ból származik Gönyey Sándor *A pakulár-fogadás ünnepe a kolozsmegyei Magyarvistan* című rövid írása (Gönyey 1943), valamint Nagy Jenő *Juhsajt készítése (bácsolás) a kalotaszegi Magyarvalkón* című cikke (Nagy J. 1943).

1941-ben Gunda Béla *A román pásztorkodás magyar kapcsolata* címmel a pásztorkodás román–magyar kölcsönhatását taglalta, kiemelve a román pásztorok Erdély területén betöltött szerepét, amely hatást gyakorolt a magyar juhászat terminológiájának alakulására (Gunda 1941: 317).

Tárkány-Szücs Ernő a népi jog felől közelített a juhtartáshoz. 1944-ben az *Erdélyi Múzeum* kötetében *A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváralján* címmel közölt tanulmányt, amelyben a közös juhtartással járó tevékenységekbe nyújtott betekintést. (Tárkány-Szücs 1944.)

Szintén az 1940-es évek elején, a Kolozsváron megjelenő *Erdélyi Gazda* című gazdasági folyóirat közölt juhtenyésztéssel kapcsolatos írásokat. Ezek között említhetjük Nagy Miklós *Gyapjúbeszolgáltatás – gyapjúár* (Nagy M. 1944), illetve *Juhtenyésztésünk* (Nagy M. 1942), című cikkeit, valamint Szeghő Dénes *Curkán-e, vagy Berke?*, *Hogyan kellene és hogyan lehet átteleltetni ma a juhokat?*, *Nyírás, gyapjúraktározás és a juhok jelzése, Juhistálló építése* címmel megjelent írásait (Szeghő 1941a, 1943, 1941b, 1940). A cikkek nem tudományos, hanem ismeretterjesztő jellegűek, gyakorlati tanáccsal szolgálnak a juhtartó gazdák számára.

A második világháborút követő években is születtek juhtenyésztéssel kapcsolatos írások, egyik ilyen K. Kovács Lászlótól származik, aki 1947-ben az *Ethnographiában* jelentetett meg tanulmányt *Adatok a bálványosváraljai fejős juhászathoz* címmel. K. Kovács László a tejhaszonvételi formák tipológiájának megalapozója, ebben a tanulmányában főként a juhok nyári szálláshelyén, az esztenán folytatott tevékenységeket, technikákat és az azokhoz kapcsolódó eszköztárt ismerteti. (K. Kovács 1947.)

A kalotaszegi juhászat kutatásában jelentős szerepet töltött be dr. Kós Károly, aki 1947-ben a *Miscellanea Ethnographica*-ban közölte *A kalotaszegi kosarazó juhászat* című tanulmányát. A kalotaszegi juhászat jellegzetességeinek bemutatása mellett dr. Kós Károly érdeme, hogy az eszköztárra nézve hiteles rajzokkal dokumentálta a juhászatot. (Kós 1947.) Szintén 1947-ből származik Gönyey Sándor *Ethnographiában* megjelent újabb cikke, amely *Adatok az erdélyi juhászathoz* címmel látott napvilágot. Rövid írása két részre tagolódik. Az első részben az inaktelki *tejbemérést* ismerteti, míg cikkének második részében a széki *juhmérésről* szolgál adatokkal. (Gönyey 1947.)

Az 1950-es évekből kevés publikált anyaggal rendelkezünk, a meglevők azonban annál értékesebb adatokkal szolgálnak. 1957-ben jelent meg a *Néprajzi Közleményekben* Földes László *A juhtartás típusai és építményei a Kárpát-medencében* című írása, amelyben a szerző területileg is meghatározható juhtartási típusokat különít el egymástól. (Földes 1957.) Egy évvel korábban, 1956-ban szintén a *Néprajzi Közleményekben* közölt állattartásra, s azon belül juhászatra vonatkozó adatokat *A Ditróból Budajenőre települt székelyek állattartása előjövételükig* című tanulmányában. E tanulmány által betekintést nyerhetünk egy székelyföldi település, Gyergyóditró juhászati múltjába. (Földes 1956.)

Román vonatkozásban Nicolae Dunăre nevét említhetjük, aki 1956-ban *Problema cercetării etnografice a păstoritului* címmel tette közzé összefoglaló munkáját, amelyben a pásztorkodást olyan nagy témák szerint vizsgálja, mint az anyagi kultú-

ra, az életmód, a szellemi kultúra, a pásztorkodás gazdasági, földrajzi és társadalmi vetületei stb. (Dunăre 1956.)

Az 1960-as években mind az erdélyi magyar, mind pedig a román juhászatra nézve a korábbi évtizednél jóval gazdagabb szakirodalmi eredmények születtek. A csíki juhászatról 1962-ben az *Ethnographiában* jelent meg összefoglaló jellegű tanulmány: Vámszer Géza (Szebeni Géza álnéven publikálta) *A csíki juhászat* című írása (Vámszer 1962). Ebben a témában hasonló csíki, összegző munka mind a mai napig nem született. Vámszer írása talán leginkább Kós Károlynak a kalotaszegi kosarazó juhászatról írt tanulmányával rokonítható, ugyanis tematikájában és szerkezeti felépítettségében is ahhoz hasonló. Ami szintén mindkét munkára jellemző, az a hiteles rajzoknak a sokasága.

Az állattartás, pásztorkodás kutatásában jelentős előrelépésnek tekinthető a Földes László által összeállított, 1963-ban megjelent *Az állattartás és pásztorkodás magyar néprajzi szakirodalmában* című bibliográfiai mutató, amely amellett, hogy tematikusan csoportosítja az állattartással kapcsolatos írást, rövid leírással is szolgál a kiemelt szakmunkákra nézve. A több mint 800 tétel erdélyi juhászattal kapcsolatos számos szakmunka címét is tartalmazza. A Földes-féle bibliográfia hasznos kiindulópont lehet a pásztorkodással foglalkozó kutatók számára. (Földes 1963b.)

Az állattenyésztés tipológiai problémáinak árnyalására az évtized végén újabb tanulmányok születtek. Magyar vonatkozásban ilyen Szabadfalvi József 1969-ben megjelent *A magyar állattenyésztés tipológiai és terminológiai problémáihoz* című munkája, melyben főként a *szilaj* és a *rideg* terminusok értelmezésének szán nagyobb teret (Szabadfalvi 1969).

Az 1940-es évek végén már publikáló K. Kovács László 1968-ban újabb tanulmányt jelentetett meg a tejhaszonvételi formákkal kapcsolatban. Ennek címe: *A közös fejős-juhnyájak tejhaszonvételi formái 1900 körül*. K. Kovács László az erdélyi fejősjuhnyájak tejhaszonvételi formáinak két fő típusát különítette el: a *tejből való részesedést* és a *tejtermékből való részesedést*. Mindkét típusnak 4–4 alcsoportjára világított rá. (K. Kovács 1968.)

Gunda Béla 1967-ben az *Ethnographiában* a tejoltó növényekről írt tanulmányt, amelyben egész Európából közölt adatokat, hangsúlyozva, hogy a növényi oltók a székelőföldi juhtartásban is előfordultak (Gunda 1967).

A román szakirodalom is tovább bővült a pásztorkodás tipológiáját tekintve. Nicolae Dunăre az 1964-es *Ethnographiában*, magyar fordításban is megjelent *A juh-tartás, illetve pásztorkodás hagyományos típusai a románoknál* című tanulmányában két főbb osztályozási lehetőséget állapít meg: a szervezeti formát és a mozgásformát – mozgás célját, ezek alapján tovább tipizálja a román pásztorkodást (Dunăre 1964: 250).

Nemcsak román szerzők vállalkoztak a román pásztorkodás különböző aspektusainak vizsgálatára, hiszen magyar részről két szerző is foglalkozott azzal. Egyikük Balogh István, aki az 1961-es *Műveltség és Hagyományban* a román pásztorkodás 18. századi alföldi legeltetéséhez szolgáltat adatokkal (Balogh 1961). A másik kutató pedig Földes László, aki a román vándorpásztorok 19. századi állatfajta vizsgálatát. Tanul-

mánya 1963-ban, szintén a *Műveltség és Hagyományban*, *Az erdélyi vándorpásztorok állatfajtái a 19. század első felében* címmel jelent meg. (Földes 1963a.)

Az Imreh István – Pataki József szerzőpáros 1966-ban, a *Korunkban* megjelent írásában számba veszi azokat a román szerzőket, akik a pásztorkodás kutatásában vállaltak szerepet. A fent idézett Nicolae Dunăre mellett Romulus Vuia és Ion Vlăduțiu nevét említik. (Imreh–Pataki 1966: 357; lásd Vuia 1975–1980, Vlăduțiu 1973.)

Hogyha az 1970-es évek pásztorkodásról írt publikációit vesszük számba, ki kell emelnünk Imreh István írásait, aki 1973-ban *A rendtartó székelly falu* című könyvében 18. századi adatokat közöl juhtartásról, esztenatársaságokról, illetve pásztorszerződésekről (Imreh 1973). Három évvel korábban Imreh István, Pataki Józseffel együtt Udvarhelyszék állattartásáról írt. A szerzőpáros egyéb állattartási módok mellett a fejedelemség korabeli (1570–1610 közötti évek) juhászatot vizsgálta. (Imreh–Pataki 1970.)

1970-ben, a *Nyelvtudományi Értekezésekben* Gunda Béla tett közzé tanulmányt *Erdély pásztorelete a földrajzi nevek tükrében* címmel, melyben – számos székellyföldi adatot közölve a pásztorkodás kutatói számára – a helynevek fontosságát hangsúlyozza (Gunda 1970: 214–215). 1975-ben szintén Gunda Béla írt tanulmányt a pásztori jelzésekről, *Pásztorok és jelek* címmel. A szerző az összmagyarság területéről közölt adatokat, ezek között találunk a csíki pásztorkodásról szóló megjegyzéseket is. (Gunda 1975.)

Ebben az évtizedben a juhászatról ismeretterjesztő írások is születtek. A *Művelődés* című folyóirat is figyelmet fordított az állattartás, juhtartás vizsgálatára. 1974-ben Benkő Mária és Ricci József a kalotaszegi magyarlónai juhmérésről, mint közösségi eseményről írtak. (Benkő–Ricci 1974.) 1975-ben jelent meg Molnár István a *Marhát őrző gyermekek játéka* *Énlakán* című cikke, amelyben a szerző arra világít rá, hogy Énlakán a 19. század végén és a 20. század elején a háromnyomásos földművelési rendszer idején tavasztól késő ősziig a gyermekek, serdülő legények legeltették a szarvasmarhákat (Molnár 1975: 45).

1977-ben, egy évvel Vámszer Géza halála után újra közlik a csíki juhászatról írt tanulmányát, az *Életforma és anyagi műveltség* című kötetben. Ennek köszönhetően, a hazai Kriterion Könyvkiadónál, kötetbe szerkesztve is napvilágot látott a pásztorkodásról szóló, gazdag anyagot tartalmazó tanulmánya (Vámszer 1977).

Szintén a Kriterion kiadásában jelent meg 1979-ben dr. Kós Károly tanulmánykötete *Eszköz, munka, néphagyomány* címmel, melyben rövid tanulmány formájában kapott helyet a földműves faluban való pásztorkodás ismertetése (Kós 1979).

1979-ben újabb összefoglaló munka jelent meg *Magyar Néprajz* címmel, amelynek Balassa Iván és Ortutay Gyula a szerzői (Balassa–Ortutay 1979). A kötet állattartásról szóló fejezetében a pásztorszervezet is ismertetésre kerül.

Az 1970-es években, román szerzők tollából újabb, napjainkig sokat idézett, a pásztorkodást is tárgyaló monográfiák születtek. 1973-ban jelent meg Ion Vlăduțiu *Etnografia românească* című könyve, melyben az állattartás (*Creșterea animalelor*) fejezet tartalmaz a juhászok életmódjára és tárgyi világára vonatkozó adatokat

(Vlăduțiu 1973), egy másik összegző mű 1978-ból Valeriu Butură *Etnografia poporului român* című könyve (Butură 1978).

1975-ben jelent meg Romulus Vuia *Studii de etnografie și folclor* című monográfiájának első kötete, majd ezt követte 1980-ban a második kötet, melynek negyedik fejezete Románia tájegységei között a székelyföldi pásztorkodásról is tartalmaz leírást (Vuia 1980).

1982-höz köthető Földes László sokak által idézett *A vándorló Erdély* című tanulmánya, amely az *Ethnographiában* jelent meg. A szerző írásában az Erdély–Havasalföld közötti legelőváltó pásztorkodásról, a transzhumanszról értekezik, amely típus alatt a pásztorkodásnak azt a románság körében is elterjedt alapformáját érti, ahol a népesség állatait magashegyi és síkvidéki legelők évszakosan váltott kihasználásával, egész évben külterjesen tartja. (Földes 1982.)

1983-ban megjelent Imreh Istvánnak *A törvényhozó székely falu* című könyve, amelyben a falutörvények pásztorkodási határozataiba is betekintést nyújt, adatainak nagy része a 18. századból származik (Imreh 1983).

Egy másik jelentős szakmunka Egyed Ákos *Falu, város, civilizáció* című műve, amely 1981-ben jelent meg. A könyvnek *A falu társadalma* című fejezetében találunk rövid leírást a pásztorkorokról, ahol a szerző a pásztorkoknak két kategóriáját különíti el, az *uradalmi* és a *községi pásztorkokat* (Egyed 1981: 194.)

A pásztorkodás egyik kiemelkedő kutatója, Gunda Béla a nyolcvanas évek végén, 1989-ben újabb publikációval jelentkezett. *A rostaforogató asszony* című kötetben jelent meg *A mágikus jószágőrzés* című tanulmánya. Gunda Béla a pásztorkodáshoz a hiedelmek felől közelít, azokat a mágikusnak tartott képességeket és eljárásokat mutatja be, amelyekkel a pásztorkok rendelkeztek. A tanulmány számos adatot említ a mai Magyarország területéről, azonban nem lebecsülendő a székelyföldi, s azon belül a csíki adatok mennyisége sem. (Gunda 1989.)

A magyarlónai juhászati szokásokkal a korábban említett Benkő–Ricci szerzőpáros mellett Kürti László is foglalkozott, majd az 1987-es *Ethnographiában* közölte tanulmányát *Juhmérés és henderikázás Magyarlónán* címmel. Kürti a kalotaszegi kosarazásos juhtartáson belül vizsgálta az első fejéshez kapcsolódó szokásokat, köztük a *henderikázást*, melynek kiemeli szexuális-erotikus jellegét. (Kürti 1987: 390.)

A nyolcvanas években két székelyföldi, helyi vonatkozású cikk/tanulmány is megjelent, amely a hagyományos állattartás/pásztorkodás tematikájába illeszkedik. Ezek közül az egyik Ráduly János 1983-ban, a *Művelődés* folyóiratban megjelent kibédi pásztorkok számadóbotjáról írt cikke (Ráduly 1983), valamint István Lajos korondi állattartásról írt tanulmánya, melyet 1980-ban, a *Népismereti Dolgozatokban* közölt. A szerző a juhászok által alkalmazott gyógymódokról, az azokhoz kapcsolódó hiedelmekről, valamint az állatok tulajdonjegyeiről közöl adatokat (István 1980).

Az 1987-ben megjelenő *Magyar Néprajzi Lexikon* negyedik kötete is tartalmaz adatokat a székely pásztorkodással kapcsolatban (Földes 1987: 604).

Az állattartás, pásztorkodás vizsgálata szempontjából a 1990-es évek egyik legkiemelkedőbb alkotása Paládi-Kovács Attila *A magyarországi állattartó kultúra kor-*

szakai című könyve, amelyben a szerző az állattartást történetiségében szemlélteti, kiemelve annak különböző módjait és típusait (Paládi-Kovács 1993a).

Egy másik szerző, Vajkai Aurél 1999-ben kiadott *A magyar nép életmódja* című könyve is külön alfejezetben tárgyalja a magyarság állattartását, szintézisében a nagyállattartás mellett adatokkal szolgál a juhászatra nézve is (Vajkai 1999).

A csíki juhászatról 1940-es évekbeli gyűjtései alapján Ujvári Béla publikált, tanulmánya *Juhtartás Csíkmenaságon* címmel jelent meg 1993-ban, a *Néprajzi Látóhatárban*. Írásában a juhlegeltetésről, tejfeldolgozásról, juhok füljegyeiről találunk adatokat (Ujvári 1993). Egy másik, szintén csíkmenasági juhászatot bemutató írás 1995-ben, a *Művelődésben* került közlésre; Mirk László interjú alapú újságcikke a *Juhgazdálkodás, juhnyírás Csíkmenaságon* címet viseli (Mirk 1995).

1994-ben Kardalus János a *Népismereti Dolgozatokban* a csíki pásztorok fakürtjéről írt rövidebb tanulmányt. A szerző hivatkozik Vámszer Géza csíki juhászáról írt tanulmányára, amelyben a kürt mint legeltetést elősegítő eszköz, szintén megjelenik. (Kardalus 1994: 220.)

A kilencvenes években számos falumonográfia született, amelyekben néhol állattenyésztésről, juhászatról is találunk az adott településre vonatkozó információkat. Balázs András Sándor 1990-ben adta ki az alcsíki Kozmás községről szóló kötetét (Balázs A. S. 1990). A kilencvenes évek végén, 1999-ben jelent meg összefoglalás a felcsíki Csíkszentdomokosról, amelynek Balázs Lajos a szerzője (Balázs L. 1999). Mindkét mű állattartás/állattenyésztés fejezete tartalmaz adatokat a juhászatról.

A csíki falumonográfiák mellett 1994-ben megjelent Tarisznyás Márton *Gyergyó történeti néprajza* című monográfiája. A tanulmánykötet alfejezetei a tejfeldolgozásról és az esztenatársaságok működéséről is közölnek adatokat. (Tarisznyás 1994.)

1998-ban, tanulmány formájában Gál Irma közölt adatokat a gyergyóalfalvi pásztorkodással kapcsolatos hiedelmekről és szokásokról (tejmérés, juhnyírás, állatgyógyítás) (Gál 1998).

Az Imreh István – Pataki József szerzőpáros 1992-ben jelentette meg *Kászonszéki krónika 1650–1750* című könyvét, melyben a *Legeltetés, pásztorkodás* fejezet nyújt történeti betekintést a székely pásztorkodásba (Imreh–Pataki 1992).

Az udvarhelyszéki Korondon István Lajos kutatta a juhászatot. *Cimboraszer a hagyományos korondi juhászatban* című, 1990-ben megjelent tanulmányában a korondi juhosgazdák társulatának, a *cimboraszernek* az éves juhászati tevékenységben betöltött szerepéről írt (István 1990), 1990-ben pedig a *Honismeretben* tette közzé a korondi határpásztorságról írt tanulmányát (István 1997).

A háromszéki Esztelneken S. Lackovits Emőke néprajzi szempontból vizsgálta a juhászathoz kapcsolódó tejfeldolgozást. Tanulmánya 1994-ben jelent meg, a *Studia Comitatus. Néprajzi Tanulmányok Ikvai Nándor emlékére* című kötetben. Dolgozatában csíki vonatkozású adatok is előfordulnak, de ezek nem saját gyűjtéséből, hanem Vámszer Géza kutatásaiból származnak. (Lackovits 1994.) Szintén Háromszéken, Lemhényben is történt juhászatra irányuló kutatás, ez nem a népi állattartás irányából közelít a témához, hanem a folklór felől, azonban tartalmaz gazdálkodással kapcsolatos adatokat is. Pozsony Ferenc 1998-ban, a *Művelődésben* tette közzé

Az elveszett juhait kereső pásztor zenés-táncos változata a lemhenyi Szent György-napi szokásokban című írását (Pozsony 1998).

Mezőségi vonatkozásban született olyan falumonográfia, amely nagyobb figyelmet fordított a pásztorkodás, különösképpen a juhászat vizsgálatának. Palkó Attila és Zsigmond József a magyarói juhtartást az éves pásztortevékenység linearitásában vizsgálta, kutatásukat 1998-ban, *Magyaró hétköznapijai* címen tették közzé (Palkó–Zsigmond 1998). Az ebben a monográfiában közölt, pásztorkodásról írt fejezetet négy évvel korábban, 1994-ben Palkó Attila önálló tanulmányban jelentette meg *A felső-Maros-menti Magyaró állattartása és pásztorkodása* címmel (Palkó 1994).

Szintén Maros megyei kutatás jelenti az alapját az 1992-ben, a *Kriza János Néprajzi Társaság* évkönyvében megjelent *A havadi juhtenyésztés* című tanulmánynak, amelyben a szerző, Nagy Ödön a 20. század második évtizedéből, illetve az 1970-es évekből is közöl adatokat a havadi juhászatról (Nagy Ö. 1992).

Székely Ferenc 1999-ben megjelent *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon* című könyvében elsősorban a falu jeles napjaihoz kötődő szokásokat mutatta be. Székely a majorfogadást vízkereszt időszakához köti, míg a pásztorfogadást Szent György-nap kapcsán említi. (Székely F. 1999.)

A kalotaszegi Mérán Tötszegi Tekla vizsgálta a juhászati szokásokat. 1998-ban, a *Kalotaszeg* című újságban jelent meg *Megéri annak, aki szereti a sajtot, a túrót, a bálmost...* című cikke, amely egy juhtartó társaság ügyvivő vezetőjével készített interjút tartalmazza (Tötszegi 1998). A cikk nem tudományos céllal, hanem népszerűsítő, ismeretterjesztő szándékkal íródott. A kutatás helyét tekintve Mérához térben közelebb álló mezőségi település Magyarországon, ahol Tamás Irén végzett néprajzi kutatást. Tanulmánya 1995-ben, a *Néprajzi Látóhatárban* jelent meg *A juhtenyésztés és juhösszeadás Magyarországon* címmel. A kutatás a hatvanas évek vége és a nyolcvanas évek eleje között valósult meg, a kutató figyelme a juhászatnak olyan aspektusaira terjedt ki, mint a juhmerés, sajt készítés és juhszaporítás. (Tamás 1995.)

1998-ban Ioan Augustin Goia a szebeni Lucian Blaga Egyetemen védte meg doktori disszertációját. A dolgozat 2012-ben jelent meg nyomtatásban, jelentősége felülmúlja az 1990-es években, az erdélyi juhászatról írt szakmunkáét. Goia az észak-erdélyi román juhászatnak olyan aspektusairól ír, mint a legelők fajtái, a legeltetés évszakonkénti változása, a pásztorkodás típusai, a pásztorszállások és a juhászatnak a gazdasági életben betöltött szerepe (Goia 1998; 2012).

1999-ben jelent meg dr. Kós Károly *Népi földművelés Kalotaszegen* című könyve, melyben a szerző az 1941 és 1944 között végzett kalotaszegi kutatásait összegzi. A kiadvány számos adatot közöl a vidék juhászatával kapcsolatban is (Kós 1999).

Erdélyen kívül élő, de székely etnikumú népcsoportnál, a bukovinai székelyek körében is végeztek állattartással kapcsolatos kutatást. Halász Péter 1996-ban, a *Néprajzi Látóhatárban* publikálta *A bukovinai székelyek állattartásáról* című tanulmányát, amelyben a juhtartásról is találunk adatokat (Halász 1996).

A 21. század első évtizedében is számos szakmunka született a pásztorkodásról, juhászatról. Ezek közül az egyik legjelentősebb Paládi-Kovács Attila 2000-ben, a *Magyar Néprajz* nyolcadik, *Társadalom* kötetében megjelent, *A pásztorrend* című

összefoglaló tanulmánya. A szerző társadalomnéprajzi szempontokat érvényesítve vizsgálja a pásztoréletet. Véleménye szerint a pásztorok a magyar társadalomnak olyan jellegzetes elemét alkották, amely egyszerű foglalkozási csoportnál jóval többet jelentett, ugyanis szociális, kulturális és mentális tekintetben is karakteresen elkülönültek a parasztságtól, sajátos arculatát képezték a régi magyar társadalomnak (Paládi-Kovács 2000: 117).

2001-ben a *Magyar Néprajz* második, *Gazdálkodás* című kötetében kapott helyet a juhtartást bemutató olyan újabb összefoglaló munka, melynek Szabadfalvi József a szerzője. Szabadfalvi a juhtartás vizsgálatánál olyan kérdésekkel foglalkozik, mint a juhok fajtái, a tartásmódok, a legeltetés, a pásztorépítmények, a terelőeszközök, a tejhaszonvételi formák, a szaporítás, a betegségek kezelése stb. Mindezeket tárgyalva a magyarság több területéről hoz példákat. Az adatgazdag szintézis számos kutatási szempontból hasznos, erdélyi vonatkozású adatot is tartalmaz. (Szabadfalvi 2001.)

Szintén a 2000-es évek elején Szabó Árpád Töhötöm a kalotaszegi Magyarlónán vizsgálta a hagyományos állattartási módokat, köztük a juhászatot. Előbb 2001-ben *Hagyomány és változás Magyarlónán*, majd 2002-ben *Közös állattartás* címmel jelentek meg cikkei a *Művelődés* folyóiratban (Szabó Á. T. 2001, 2002a). Kalotaszegi kutatásainak eredményeit 2002-ben a Kriza Könyvek sorozatában megjelent *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban* című könyvében összegezte. Szabó Árpád Töhötöm munkájában a gazdasági célú autonóm népi intézményeket, a hagyományos gazdálkodás esélyeit, és az azt érintő változásokat kutatja (Szabó Á. T. 2002b). A szerző 2009-ben *Kooperáló közösségek* címmel megjelent doktori tézisében az erdélyi falusi családok gazdasági rendszerét szinkretikusan értelmezi, s részletesen megvizsgálja az állattartást megszervező közösségeket (Szabó Á. T. 2009: 109–112).

A mezősegi Visa juhászati szokásairól Henics Tamás 2005-ben adott ki fotóalbumot, amelyben gazdag fényképanyag mutatta be a Szent György-napi juhmérés fő mozzanatait (Henics 2005).

2006-ban jelent meg Halász Péter monográfiája a moldvai csángók állattartásáról. A szerző több mint száz oldalon keresztül tárgyalja a moldvai magyarok juhászatát, számos példát említve, amelyek azt is bizonyítják, hogy Moldvában az állattartás, s azon belül a juhtenyésztés az archaikus tartásmód ellenére is magas színvonalon történt (Halász 2006).

Nemcsak a moldvai, hanem a gyimesi csángók körében is végeztek pásztorokodásra vonatkozó kutatást. Tankó Gyula 2008-ban megjelent könyvének *A gyimesi kalibázás* című írásában a havason történő kalibázást mint a gyimesi életmód szerves elemét mutatja be (Tankó 2008: 158).

Székelyföldön a 2000-es években újabb törekvések történtek egy-egy település monográfiájának megírására. A falumonográfiák általában figyelmet fordítottak a hagyományos állattartás ismertetésére is. A legtöbb kötetben az állattartás, állattenyésztés című alfejezetekben találunk juhtartásra is vonatkozó adatokat.

A csíki falvakról írt, juhászattal kapcsolatos információkat is tartalmazó monográfiák között említhetjük Szabó Miklós – Jakab Sámuel *Mesél a múlt. Csikjenőfalva*

800 éves története című, 2001-ben megjelent könyvét (Szabó–Jakab 2001); a Szentés Gábor – Szentés Szidónia szerzőpáros *Madéfalva hagyatéka* című falumonográfiáját (Szentés–Szentés 2005); Szőcs András – Szőcs Vince *Lármafák öröksége. Csíkszentmihály* című, 2008-ban megjelentetett könyvét (Szőcs–Szőcs 2008).

Birtók Kovács Ferenc Nyárádremete monográfiáját (Birtók Kovács 2003), Deák Ferenc Zetelaka történetét (Deák 2000), Gegesi László – Nagy Ödön – Székely Ferenc Havad népi gazdálkodását (Gegesi–Nagy–Székely 2002), Jakab Zsigmondné Mészáros Rozália pedig Rugonfalva falumonográfiáját írta meg (Jakab 2004). Mindezek a monográfiák elszórtan tartalmazznak juhászatra vonatkozó regionális adatokat.

P. Buzogány Árpád 2005-ben *A juhok gazdák érdekképviseletéről* című írásában a Gagyban élő Sófalvi Gergellyel, egykori majorbíróval folytatott beszélgetését összegzi, számos adattal szolgálva az udvarhelyszéki juhászatról (P. Buzogány 2005).

2003-ban jelentek meg kötetbe szerkesztve Vitos Mózes *Csikmegyei füzetek II. Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez* címmel 1894–1902 között kiadott füzetei. A szerző az állattenyésztést tárgyaló fejezetben párhuzamba állítja Erdély és Csík megye állattenyésztését. Vitos Mózes írja, hogy a juhtenyésztés Csikmegyében is kiszámíthatatlan szükségletet fedez, amely kevés pénzt hoz, de annál többet takarít meg sokágú belső szükségleteiben (pl. tej, gyapjú) (Vitos 1894-1902: 192).

Bárth János már az 1990-es évek elejétől rendszeresen vizsgálta a székelyvassági tanyarendszer kialakulását. A 2001-ben megjelent kötetében szakszerűen dokumentálta a szénatartó, állattartó és földművelő havasi szállások működését (Bárth 2001: 88–91). Csíkszentgyörgyi és csikbánkfalvi kutatások eredményeként született meg 2007-ben Bárth János *Az eleven székely tízes* című könyve, amelyben a szerző a tízesek szerint szerveződő juhtartó esztenatársaságokról is ír. Bárth János kutatásaiból tudjuk, hogy a 19. században és a 20. század első felében a Székelyföldön tízesek és tízesrészek szerint szervezett esztenák egyaránt léteztek. Csíkszentgyörgyön és Bánkfalván összesen nyolc esztenatársaság működött, ezek közül hat tízesként, kettő pedig tízesrészenként szerveződött (Bárth 2007: 76). Szintén Bárth János nevéhez köthető a *Jézus dicséretessék* című munka, amelynek alapját székelyvassági kutatások képezték. A szerző a naptári év jeles napjaihoz kötődően közöl adatokat a székelyföldi juhászatról (Bárth 2006: 243).

Bárth János szerkesztésében 2007-ben jelent meg a *Lapádi vendégség* című kötet, amelyben megtalálható Kothencz Kelemen magyarlapádi állattartásról írt tanulmánya. A szerző a juhtenyésztéssel kapcsolatban a számontartást, a juhneveket, a juhászati építményeket, a juhok fejését vizsgálja (Kothencz 2007).

Végül 2008-ban jelent meg K. Kovács László könyve a Borsa-völgye juhászatáról, melyben az 1940-es években végzett terepmunka tapasztalatait összegzi, főként a tulajdonviszonyokat, illetve a juhtartó népesség gazdasági és társadalmi viszonyait adatozza és értelmezi (K. Kovács 2008).

A fentiekben az erdélyi juhászat néprajzi eredményeit tekintettem át a rendelkezésemre álló, 1898-tól 2008-ig megjelent írások alapján. A több mint egy évszázad anyagát kronologikus rendbe helyeztem, néhol azokat tájegységként, vagy egy-

egy szerző neve köré csoportosítottam. A tudományos igényű szakmunkák mellett figyelmet fordítottam az ebben az időszakban született juhászatról írt, ismeretterjesztő jellegű cikkekre is. A szakirodalmi áttekintéssel az volt a célom, hogy rávilágítsak arra, Erdély-szerte juhászat tekintetében milyen típusú vizsgálatok zajlottak.

Ezek alapján az a következtetés vonható le, hogy a juhászatot általában az állattartáson/pásztorkodáson belül tárgyalják, egyfajta linearitásban helyezve el azt. Ez a linearitás a juhászati idény tevékenységeinek egymásutániságából mutatható ki. Az írások többségében bemutatásra kerül a juhászathoz kapcsolódó gazdag tárganyag, azonban azoknak vizsgálata csupán a formai és funkcionális leírásban mérül ki. A tárgyak nincsenek egyénekhez kötve, s a juhászattal foglalkozó, konkrét személyek valójában egyáltalán nincsenek kiemelve. Ennek hiányosságát látva jelen kötet megírásakor arra törekedtem, hogy egy pásztorkodással foglalkozó, pásztortorsaládban szocializálódott egyénnel végezzek olyan típusú vizsgálatot, melynek eredményeképpen hatékonyabban szemléltetni tudom a csíkmadarasi pásztorkodás specifikus aspektusait.

A pásztorkodás és juhászat tipológiája

E fejezet az erdélyi juhászat néprajzi szakirodalma alapján az erdélyi magyar és román juhászat típusait szándékszik bemutatni, azzal a céllal, hogy ezen típusok között elhelyezhessem a csíki juhászatot.

A juhtartás Erdély-szerte létalapja volt a paraszti háztartásoknak. A földművelő gazdaságban az ugar a juhtartással vált használhatóvá, ugyanis a juh legeltetése által irtotta a gyomot, trágyájával javította a talaj termőképességét, teje és húsa táplálékul, gyapja és bőre pedig öltözetül szolgált a népesség számára (K. Kovács 1968: 9). A juhtenyésztésnek a kétnyomásos rendszer mellett a természeti környezet is kedvezett, azáltal, hogy a juhokat nyáron az ugaron legeltették, biztosították a meredek domboldalak trágyázását (Ujvári 1993: 84).

A földrajzi adottságokhoz és népességhez igazodva a pásztorkodásnak különböző típusai jöttek létre, ezek közül az alapvető típusok a sivatagi, a sztyeppei és az arktikus *nomadizmus*, a hegyi és a síkságok között létrejött transzhumansz, valamint a magashegyi nyaraltatás, más néven *havasi pásztorkodás* (Diószegi–Szabadfalvi 1987: 209).

Paládi-Kovács Attila a magyar nép pásztorkodását a honfoglalástól a 19. század elejéig mutatja be. Korszakonként tipologizálja a pásztorkodást: elkülöníti egymástól a nomadizmust, a transzhumanszot, a havasi állattartást és a pusztai pásztorkodást (Paládi-Kovács 1993a).

A pásztorkodás megnyilvánulási formáinak tipologizálása elsősorban a migrációs jelenségek alapján történt, a típusok különválasztásában pedig olyan kritériumokat vettek figyelembe, mint a legelő távolsága az állandó szállástól, a legelő elhelyezkedése, a vándorlás éves időszaka, ritmusa és a hajtás módja. Mindezek alapján *nomadizmust*, *transhumance*-ot és *Alpwirtschaft*-ot különböztettek meg. (Szabadfalvi 1969: 45.)

A magyar néprajzi szakirodalomban hat nagy történeti-földrajzi típus került kidolgozásra. Ezek a következők: *nomadizmus*, *transhumance*, magashegyi, havasi pásztorkodás, a modern kapitalista legeltető állattartás, a növénytermesztést kiegészítő állattartás, valamint a növénytermesztés fölé rendelt állattartás (Szabó Á. T. 2002b: 47).

A román juhászat kutatásának kiemelkedő alakja, Nicolae Dunăre írja, hogy az első világháború előtti román szakirodalomban a pásztorkodásnak öt formáját különböztették meg: ezek a *nomád*, *félnomád*, *transzhumálós*, *penduláris* és *helyhez kötött* típusok voltak. Mivel ezek a fogalmak sokszor zavartkeltő módon hatottak, a két világháború között a pásztorkodás-tipológia állandó kutatás tárgyát képezte, amelynek köszönhetően három formát különítettek el egymástól: a *helyi pásztorkodást*, a *kaszálók régiójában folytatott pásztorkodást*, valamint a *transzhumálással összekötött* változatokat. (Dunăre 1964: 248–249.)

Földes László a juhászati építményeket véve alapul a Kárpát-medencében a juhászatnak négy, területileg is köthető típusát különböztette meg: a *havasi juhászatot*, a *kosarazó juhászatot*, az *alföldi rackatartást*, valamint a *merinótartást*. A szerző megjegyzi, hogy mindezek a típusok a balkáni övezetre is jellemzőek voltak (Földes 1957: 149–150).

A kutatók a juhtartás típusai mellett a juhtartási módokat is vizsgálták. Paládi-Kovács Attila a keleti palócok pásztorkodásáról írt könyvében az állatállomány tulajdonosának társadalmi rangja alapján különítette el a juhtartás három csoportját: a paraszti juhtartást, az uradalmak juhászatát és a pásztorok juhtartását (Paládi-Kovács 2010: 21).

Szabadfalvi József a tartásmódok különbségeinek vizsgálatát az állattenyésztés és pásztorkodás kutatásának egyik legfontosabb problémájának tartja. E két alapvető tenyésztési módhoz, a belterjes (intenzív) és külterjes (extenzív) állattenyésztéshez alapvetően más tenyésztési rendszer, technika, eszköz- és hagyományanyag kapcsolódik (Szabadfalvi 1970: 3).

Mivel más-más szemszögből vizsgálták a pásztorkodást, annak többféle osztályozását alakították ki, ezek közül az egyik a gazdasági és jogi körülmények alapján történő tipizálás. Eszerint megkülönböztetnek *egyéni pásztorkodást*, *pásztortársulást*, *pásztorvállalkozást*, valamint *csoportos pásztorkodást* (Dunăre 1964: 249).

A felsoroltakat figyelembe véve Nicolae Dunăre a pásztorkodás vizsgálatánál két főbb osztályozást, a szervezeti formát és a mozgásformát (mozgás célját) említi, amelyek alapján tovább tipizálható a román pásztorkodás. Szervezeti forma szerint elkülönít *hagyományos közösségi pásztorkodást*, *majorsági pásztorkodást*, *családi pásztorkodást*, *pásztortársulatokat* és *pásztorkodási vállalkozásokat* (Dunăre 1964: 250). A pásztorkodással kapcsolatos mozgás formái és tartalmi jegyei szerint Románia területén hét jelentősebb pásztorkodási formát különít el, ezek a következők: *földműves pásztorkodás eszténa és kosár nélkül*; *földműves pásztorkodás kosárral, de eszténa nélkül*; *földműves pásztorkodás kosárral és eszténával*; *egyszerű penduláció*; *transhumance a szomszédos területekre*; *transhumance távoli területekre*. A *félnomád* és *nomád* pásztorkodás a Balkán-félszigeten élő arománok jellegzetes pásztorkodási formája (Dunăre 1964: 2509).

Traian Herseni, a Dimitrie Gusti-féle szociológiai iskola egyik képviselője, a lakhely és a legelő területe közötti távolságot figyelembe véve, öt típusú pásztorkodást különböztetett meg: a letelepült, helyhez kötött, a penduláris, a transzhumansz, a félnomád és a nomád pásztorkodást. Mindezek mellett gazdasági és jogi szempontból az arománoknál négy típust különített el: *egyéni pásztorkodást*, *pásztortársulatot*, *pásztorvállalkozást* és *csoportos pásztorkodást*. (Herseni 1941, 2002: 172.)

Romulus Vuia a romániai havasi pásztorkodásnak 13 formáját különböztette meg: a bányászati vegyes gazdaságú és hegyi pásztorkodást, a Vajdahunyad környéki helyi-gazdálkodó pásztorkodást, a havasi esztenagazdasággal rendelkező pásztorkodást, az érintkezéssel régiók esztenagazdaságra épülő pásztorkodását, a Sebes völgyi és a Zsil völgyi pásztorkodást, a szebeni hegység és a mokányok pásztorkodását, a Vrancea vidéki pásztorkodást, Észak-Nyugat-Moldva kaszálós övezeteinek pásztor-

kodását, a Kelemen-havasok, a Radnai-havasok, a máramarosi, a Nyugati-Kárpátok és a szocializmus korabeli pásztorkodását. (Vuia 1980: 181–203.)

Valer Butură az erdélyi pásztorkodásnak négy főbb típusát ismerteti: *a helyi pásztorkodást, az egyszerű pendulációs pásztorkodást, az összetett pendulációs pásztorkodást és a transzhumansz pásztorkodást* (Butură 1989: 223–253.)

Szabadfalvi József a *transzhumansz* rendszerű pásztorkodást alapvetően extenzív állattenyésztési formának nevezi, amelyet területileg elsősorban a Földközi-tenger medencéjéhez köt. A transzhumáló népek tavasszal és ősszel a középhegységekben, nyáron a magas helységekben, télen a síkságokon, folyóvölgyekben, tengerpartokon és a mezőgazdaságilag megművelt területeken legeltetnek (Szabadfalvi 1970: 5).

Földes László *transhumance* szakterminussal jelöli a pásztorkodásnak azt a románság körében is elterjedt alapformáját, ahol a szilárdan megtelepedett népesség állatait magashegyi és síkvidéki legelők évszakosan váltott kihasználásával, egész évben külterjesen tartja (Földes 1963: 232). A vándorpásztorkodás kisállatokon alapult, és formáját, éves rendjét, illetve gazdasági hasznát a juhtartás szabta meg (Földes 1963: 236).

Gyóni Mátyás a Balkán-félszigeten élő vlahokról írja, hogy azok vándorlásának terjedelmét a természeti, földrajzi adottságok mellett a történeti viszonyok, a háborúk, politikai államhatárok változásai is befolyásolták. A térben való elmozdulás általában májusban és szeptemberben történt. Tavasszal a pásztorközösségek nyájakkal felvándoroltak a magas hegyekbe és ott legeltettek szeptemberig. Ezt követően két-négy hét alatt levonultak egy-egy folyóvölgybe, alföldre vagy tenger melletti síkságra, ahol nyájainak még a tél idején is biztosíthatták a legelőterületet. (Gyóni 1951: 339.)

A román pásztorok már májusban elindultak nyájakkal a hegyekbe, vándorlásuk három hónapig tartott, őszi közeledtével vonultak le ismét a Duna-deltába. Moldován Gergely a 20. század elején írt tanulmányában megjegyzi, hogy Erdélyben és Havasalföldön az ott élő román pásztorok a századelőn is ezt a pásztorkodási formát folytatták (Moldován 1906: 332).

Földes László a románok pásztorkodásáról jegyzi meg, hogy a téli legelőkre a nyájakat csak a férfi pásztorok kísérték el, nyáron azonban egész családok éltek fent az *esztenán*. Ezzel szemben más vidékeken a nők *esztenán* való tartózkodását a szokásjog tiltotta. (Földes 1982: 354.) Pozsony Ferenc háromszéki kutatásai is azt bizonyítják, hogy az adott régióban a nő meg sem közelíthette a havasi esztenát (Pozsony 1998: 30).

Az erdélyi magyar közösségekre a *transzhumáló*, magashegyi és kapitalista legeltetési módok nem jellemzőek, ugyanis Erdélyben a gazdálkodásban a növénytermesztésnek és az állattartásnak van nagy szerepe (Szabó Á. T. 2002b: 19). Szabadfalvi József is megjegyzi, hogy az erdélyi magyar pásztorkodás a románok pásztorkodásához viszonyítva kevesebb extenzív elemet őriz. A juhok pásztoraik felügyelete alatt tavasztól ősziig tartózkodnak a havasi legelőkön, a telet pedig ereszes aklokban, fedett építményekben töltik. (Szabadfalvi 1970: 4.)

A csíki juhászatot eddig legteljesebben ismertető szerző, Vámszer Géza hangsúlyozza, hogy az erdélyi magyar juhászat lényegesen eltér a síkvidéki magyar pásztorkodástól, illetve a románság vándorpásztorkodásától, ugyanis az erdélyi magyarságnál a juhászatnak két táji típusa különül el egymástól: a dombvidékekre jellemző *kosarazó juhászat*, ez esetben a juhot főként trágyájáért tartják, valamint a *hegyvidéki juhászat*, amelyre a juhok tejének, gyapjának és húsának hasznosítása egyaránt jellemző (Vámszer 1962: 54).

Kalotaszegen a juhtartással járó legnagyobb haszon a trágyából származott. A kosarazás mint a juhtartó gazdák termőtalajának javítási módja leginkább a kisföldű gazdáknak kedvezett. Maga a művelet a gazdák juhainak számaránya szerint történt. (Kós 1947: 11–13.) A kosarazás Kelet-Európában sem a havasi, sem pedig az alföldi juhászatra nem volt jellemző. Ez azzal magyarázható, hogy az alföldi és a havasi legelők trágyázása nem volt szükségzerű. Ezzel szemben a középhegységi tájak soványabb talaja már megkövetelte a trágyázást. (Földes 1960: 443.) A *kosarazás* főként a juhokkal való földjavítást, természetes trágyázást jelentette (Szabadfalvi 1987: 197).

A 15–16. századi Erdélyben az állatok *szilaj* tartása volt jellemző (az állatokat télen és nyáron is a legelőn tartották), később a hegyvidéki juhászat esetében a *félszilaj* tartásmód terjedt el: tavasztól őszi a havasi legelőn, télen pedig istállóban, száraztakarmányon tartották a juhokat. Átmeneti időszaknak számított a néhány hétig tartó tavaszi és őszi legeltetés (Vámszer 1962: 57).

A Székelyföldön a természetes legelők bősége és a földművelésre alkalmas területek szűkössége tette jelentőssé a legeltető, extenzív állattartást (Földes 1987: 603). Erdély más tájegységeivel szemben a székelyföldi, és azon belül a csíki juhászat az eltérő ökológiai adottságok, földrajzi viszonyok miatt mutat eltérést. A zord időjárási viszonyok Csíkban nem teszik lehetővé a téli, de még a tél végi - kora tavaszi legeltetést sem, így a juhok extenzív tartása itt kevesebb ideig tart. Csíkmadarasi kutatásaim során a juhtartás kettős formáját figyelhettem meg. A juhtartó gazdák állataikat Szent György napján, illetve az azt megelőző/követő napokban adják számba az azokért felelősséget vállaló bácsnak. Az összegyűjtést követően a fogadott pásztorok előbb a falu határában kialakított ideiglenes szálláshelyre, majd a havasi esztenára hajtják a juhokat, ahol egészen Szent Mihály napjáig tartózkodnak. A hegyi legelőről visszatérnek a kaszálók övezetébe, ahol november végéig, általában Katalin napjáig legeltetnek. A faluba visszatérve kerül sor az *őszi juhelhányásra*, amikor a gazdák visszakapják állataikat. A téli időszak idején a juhtartó gazdák négy hónapon át istállóban takarmányozzák állataikat, majd tavasszal újra számba adják azokat a felelős pásztornak.

A teljes juhászév idején az állatokra való odafigyelés megfelelő számú és foglalkozás személyt igényel. A juhászok évszázados múltra visszatekintő foglalkozásstruktúrát tartanak fenn. A továbbiakban a juhászoknak ezt a hagyományos, de ugyanakkor változásoktól sem mentes foglalkozási rendszerét mutatom be.

A juhászok társadalmi rétegzettsége

Jelen fejezetben a juhászok társadalmát mutatom be, az erdélyi juhásatról írt szakirodalom és csíkmadarasi terepkutatásaim alapján. A juhászatban belül a foglalkozásstruktúra az egyik legmaradandóbb elem, ugyanis az emberi emlékezetet hívva segítségül azt tapasztaljuk, hogy foglalkozás tekintetében az elmúlt 80 évben látszólag alig történtek változások. Mielőtt rátérek arra, hogy – megvizsgálva a ma Csíkmadarason tevékenykedő juhászok körét – szemléltessem az esetleges változásokat, fontosnak tartom a szakirodalom alapján áttekinteni azokat a juhászatban belüli szerepköröket, amelyek Erdélyben a 20. században érvényben voltak.

A juhászattal kapcsolatos szakirodalom egyik klasszikusa, Herman Ottó a juhászok csoportját több szerepkörre bontja le: *nyájajuhászra*, aki *ürüket* őriz, *fejős juhászra*, *esztrengahajtóra*, *ellető juhászra*, *meddő juhászra*, *kososra*, *ürüsre*, *bárányosra* és *birkásra* (Herman 1909: 366).

Egyed Ákos írja, hogy a pásztorok erőteljesen körvonalazódott rétegét alkották az agrárszegénységnek. *Uradalmi* és *községi pásztorok* egyaránt léteztek, ezeknél a típusoknál az egymást követő generációk átadták egymásnak a mesterségbeli tudást, ennek tulajdoníthatóan sajátos pásztordinasztiák alakultak ki. (Egyed 1981: 194.)

A magyar alföldi pásztortanyákon a pásztorok között katonai rend, fegyelem és egyfajta rangsor volt érvényben. A *számadó* korlátlan hatalommal rendelkezett az általa fogadott pásztorok felett, akiket rangban követtek a *bojtárok* és a *kisbojtár*. Az őrzött állatokat figyelembe véve, legnagyobb tekintéllyel a marhák őrzője, vagyis a *gulyás* rendelkezett, őt követte a *csikós*, majd a *juhász*. A rangsor alján helyezkedett el a disznók őrzésével foglalkozó *kanász* vagy *kondás*. (Bátky–Györffy–Viski 1941: 87.) Vajkai Aurél írja, hogy a pásztorok egymás közt szigorú társadalmi elkülönülésben voltak. Ez egyrészt abban nyilvánult meg, hogy a *szilaj* pásztor többre becsülte magát a naponként kihajtó *csordás*nál, másrészt a *gulyás* a *csikóshoz*, a *csikós* a *juhászhoz*, a *juhász* pedig a *kanászhoz* viszonyítva helyezte magát magasabb státusba. (Vajkai 1999: 95.) A pásztoröntudat kialakulásához az állattartással foglalkozók speciális szakismerete is hozzájárult, s ezt olyan kiváltságnak tartották, melynek tudatában lenézték a földművesmunkát és az azt végző parasztokat (Kovács 1983: 16). A palócság körében a pásztorrenden belül a juhász rendelkezett a legmagasabb társadalmi ranggal. Rendszerint ők a tejgazdaságból és saját juhaikból származó nagyobb anyagi biztonság révén emelkedtek a többi pásztor fölé. A földbirtokosok és a parasztok is elismerték munkájukat, mivel vállalkozó, üzleti szellemmel, mozgékony természettel, élénk észjárással, valamint magasabb műveltséggel rendelkeztek. (Páládi-Kovács 2010: 161.)

Míg az Alföldön a pásztorok presztízzsel bíró, megbecsült tagjai voltak a közönségnek, addig a Székelyföldön a pásztorok életmódját gyakran embertelen körülmények jellemezték (Vámszer 1962: 61). Székelyföldön családban öröklődő foglalkozás

volt a juhászat. A csíkmadarasi lakosok elmondása szerint a 20. század első felében még élt olyan pásztorcsalád a faluban, ahol három generáción át foglalkoztak juhászattal.⁸

Csíki vonatkozásban a juhászatról irányadó és eddig a legteljesebb tanulmányt Vámszer Géza írta, aki megjegyzi, hogy a székelyföldi, csíki juhászok társadalmi helyzete gyökeresen különbözött az alföldi pásztorokétól, ugyanis az Alföldön olyan pásztorrangsor létezett, amely a Székelyföldön ismeretlen volt (Vámszer 1962: 61). Vámszer Géza a juhászok közé sorolja a *felelős pásztort*, a *fejőpásztorokat*, illetve az *eszterungahajtót* vagy *monyatort*. Ezeknek létszáma a nyájban található juhok mennyiségéhez igazodik (Vámszer 1977: 58).

Halász Péter a moldvai magyarok állattartásáról írt könyvében jegyzi meg, hogy az esztenán négy alapvető „munkakörben” dolgoznak a juhászok: *esztenagazda*, *bács*, *csobán* és *esztrungár*. Közülük az *esztenagazda* egyfajta „külszolgálati ügyintéző” szerepet lát el, a *bács* a tejfeldolgozással, sajtkészítéssel foglalkozik, a *csobán* feladata a fejés és legeltetés, míg az *esztrungár* a fejőpásztort segíti munkájában. (Halász 2006: 333.) A szerző hasonló munkamegosztást vázol fel a bukovinai székely juhászok körében is. Ez esetben a *bács* volt a számadó, az első fejő és a sajtkészítés mestere; a *csobánok* fejtek és őriztek; a *sztrungár* vagy bojtár az eszténa inasa volt. (Halász 1996: 159.)

A juhtartással kapcsolatos tevékenységben vezető szerep jut az *esztenabíró*nak, akit minden évben az esztenatársaság vagy más néven *cimboraság* választ meg. Ezeknek a szerepköröknek a részletes ismertetésére kitérek a továbbiakban. Itt csupán azt említem meg, hogy ezek a megnevezések nem általánosíthatók egész Erdélyre, ugyanis a szerepkörök hasonló volta ellenére, a terminológia jelentős változásokat mutat. Udvarhelyszék, illetve Mezőség esetében is azt látjuk, hogy a juhászattal kapcsolatos fogalmak közül hiányoznak a *bács* és *fejőpásztor* terminusok, azonban helyettük megjelennek a *major* és *pakulár* elnevezések.

A *pakulár*, *bács* és *csobán* megnevezések aszerint változtak, hogy milyen román népcsoportokhoz tartozó pásztorokkal tartottak fenn kapcsolatot a magyar közösség tagjai (Gunda 1941: 317).

Nagy Ödön a mezőségi juhászatról írt munkájában a *pakulárt* mint a *major* segítőjét említi. Havadon a *majorfogadás* alkalmával a juhtársaság köt szerződést a majorral. (Nagy Ö. 1992: 32.) A *majorfogadás* és a *bács* megfogadása ugyanazt a jelenséget fedi, a *majort* a *majorbíró* fogadja föl, a *bács* kiválasztása pedig az *esztenabíró* feladatkörébe tartozik. A Mezőségen is érvényben levő *juhtársaság* a székely *esztenatársaság* terminus megfelelője. Kalotaszegen az *esztenatársaság*, illetve *juhtársaság*, *társ* megnevezésként ismeretes. Szabó Árpád Töhötöm magyarlónai kutatása alapján *társnak* az egy turmába adott juhok gazdáinak szövetkezését nevezi (Szabó Á. T. 1999: 126).

⁸ *Az rég vót. Az már a negyvenes évek előtt vót. Ezek a Salamonok vótak azok. Kihótak. Salamon Jánosék, aki utoljára halt meg az már a harmadik János vót [a családban].* (Antal Biró Imre, Csíkmadaras)

Tájegységenként nemcsak a juhászok elnevezései változnak, hanem a juhokat tömörítő *nyáj*nak, illetve a juhászathoz kötődő eszköztár tárgyainak a megnevezései is nagy variabilitást mutatnak. A *nyáj* megnevezés Erdélyben kevésbé használt fogalom, ehelyett a Székelyföldön a *sereg*, Mezőségen és Kalotaszegen a *turma* terminust használják. Az eszközök megnevezéseire itt nem térek ki, ugyanis egy másik fejezetben ezeket részletesen vizsgálom. Mindezeket a fogalmakat azért tartom fontosnak tisztázni, mert a továbbiakban a megnevezéseket tájegységhez kötötten, felváltva használom.

E néhány bevezető gondolat után a juhászattal foglalkozó személyek foglalkozási rendszerét tekintem át.

Az esztenabíró

A juhtartás üzemszervezetét a 18. században az esztenaközösségek, gazdatársaságok alakították, és az esztenákat *tízesek*, vagyis falurészek szerint a juhtulajdonosok szervezték. Csíkban az *eszténatársaságok* élére *eszténabírót* választottak, aki az egész közösség jogait képviselte, továbbá ellenőrizte és javadalmazásban részesítette a juhászt (Paládi-Kovács 1993a: 303–304).

Az *eszténabírót* az *eszténatársaság* választotta meg, amely időnként gyűlést tartott. A gyűlésen lehetőség nyílt a feszültségek megtárgyalására és ítéletek hozására. (Imreh 1983: 217.) Csíkszentgyörgyön és Csíkbánkfalván az esztenabíró tízesbeli tisztségviselő volt, akit nem a tízes választott meg, hanem az *eszténatársaság* (Bárh 2007: 156).

Az *eszténabíró* keze alá *gyűjtőket* vagy bácsokat fogadtak, akik fejőpásztorokat és pásztorkutyákat tartottak. Az esztenabíró feladata volt a juhtartó gazdák megnyírt, jellel ellátott juhainak átvétele tulajdonosaiktól, továbbá azok átadása a *bács*-nak. Az *eszténabíró* rendelkezett afölött is, hogy milyen rend szerint és hol legeljenek a juhok, és melyik területre hajtsák le ősszel a nyáját. (Szabó–Jakab 2001: 83.)

Csíkszentmihályon minden egyes tízes juhnyáj-társaság esztenáját *eszténabíró* képviselte. Az *eszténabíró*nak számos kötelezettsége volt: neki kellett gondoskodnia a télen megrongálódott szálláshelyek, *eszténaépületek* karbantartásáról, a juhok *kosarainak* felállításáról, a legelők tavaszi trágyázásáról, megfelelő mennyiségű nyalósó beszerzéséről, a tavaszi *összeszedéskor* és az *őszi elhányáskor* udvarában helyet kellett biztosítani a juhok számára. További feladatai közé tartozott a tízes gazdatúrójának esztenáról való beszállítása és annak számarány szerinti szétosztása. Vadkár esetén köteles volt eljuttatni az elhullt állat füljeggyel ellátott bőrét a tulajdonoshoz, felelős volt tisztán tartani az eszténaépületet és annak környékét, továbbá gondoskodnia kellett az állatok egészségügyi ellátásáról. (Szócs–Szócs 2008: 145.)

Moldvában a hagyományos munkamegosztás alapján az eszténa legfőbb felelőse az *eszténagazda* (*sztinagazda*) volt, aki legelőt bérelt, összegyűjtötte a juhokat, *bácsot*, illetve *csobánt* fogadott. Nem tartózkodott állandó jelleggel az esztenán, de

hetenként behordta az esztenán elkészített sajtot a faluba, a juhosgazdáknak. (Hálás 2006: 334.)

Székelyvárságon az *eszténabíró*nak megfelelő *cimborabíró*t a faluközösség bízta meg tisztségének betöltésére. *Cimborabíró*nak leginkább köztisztvisletben álló, írástudó férfit választottak, aki munkájáért nem kapott fizetséget. Sokrétű volt a feladatköre: kezdeményeznie kellett a pásztorfogadást, gondoskodnia kellett annak lebonyolításáról, a megállapodásokat jegyzőkönyvbe kellett foglalnia, ki kellett jelölnie a juhok összeszedési és *elhányási* idejét, gondoskodnia kellett a számbaadás felügyeletéről, az ellenőrzésekről, képviselnie kellett a tagság érdekeit és a felmerülő problémákra is megoldást kellett találnia. (Tifán 2011: 21.)

Csikmadarason az *eszténabíró*t tavasszal választották meg, a gyűlést rendszerint annak a személynek az udvarában tartották, akit abban az évben *eszténabíró*nak választottak.⁹ A faluban egyidőben csak egy *eszténabíró* tevékenykedett, azokat az *eszténabírókat*, akik szakmai rátermettségükkel elnyerték a juhtartó gazdák bizalmát, több éven át újra és újra megválasztották.¹⁰ Az *eszténabíró* és bács között rendszerint inkább mellérendelő, mint alárendelő viszony állt fenn.¹¹

A bács (major)

Erdélyben a pásztorok között a juhászok voltak többségben, akiknek számadója Székelyföldön a *major* vagy *bács* volt. Általában a juhászszámadók felügyelték a tej feldolgozását. (Paládi-Kovács 2000: 123.) A levéltári források a 17. századig visszamenően említik Székelyföldről a „felelő pásztorokat”, akiknek a feladata a jószágáról való gondoskodás és annak épségben való visszaszolgáltatása volt (Imreh–Pataki 1992: 191).

A székelyföldi falvak lakosai *bácsot* (*pakulárt*, *gyűjtőt*, *majort*) szegődtetnek, hiszen a legelő az ő tulajdonuk részét képezi. Több juhnyáj megléte azt is szükségessé teszi, hogy a juhtartó gazdák *eszténatársaságokat*, juhtartó gazdatársaságokat alakítsanak a faluközösségen belül, a tízesek pásztort tartsanak állataik mellett és minden sereghez külön pásztort fogadjanak. (Imreh 1983: 217.) A majort régen a Szent Márton napja és karácsony közötti időszakban fogadták meg. A *majorfogadást* a juhtársaság vezetősége végezte. Ez alkalommal írásos szerződést kötöttek a *major*-ral, amely a *major* kötelességeit és fizetését írta elő. (Gegesi–Nagy–Székely 2002: 83.) *Majornak* több személy is jelentkezhetett, ez esetben mindegyik jelentkező is-

9 Tavasszal, mikor gyűlést híttak, s pásztorokat fogadott a bács, s akkor fogadták az *eszténabíró*t. A gyűlést annak az udvarán tartották, amely vót az *eszténabíró*. *Bíró Imre is vót, s akkor Fülöp Dénes bá, s Pap Félic bá vótak a pásztorok, fejőpásztor s meddűpásztor. Kicsikútnál vótak. Amikor negyedik osztályt végeztem, akkor felmentem vót a tehenekvel én es.* (A. J., Csikmadaras)

10 *Eszténabíró es vót, s az parancsolta a kenyeret, s annak adtak két juhtejtűrót, amiért rendezte az esztenát. Eszténabíró egy szokott lenni, amelyiket megválasztottak, ha bévál. S ha nem, hát cserélték.* (Fazakas Árpád, Csikmadaras)

11 *Ők olyan közös megegyezéssel... nem lehetett azt mondani, hogy egyik a főnök vagy másik a főnök.* (Antal Biró Imre, Csikmadaras)

mertette ígéreteit a vezetőséggel. Rendszerint azt a jelentkezőt fogadták meg major-nak, aki a legtöbb szavazatot kapta. (István 1990: 34.)

Csíkszentdomokoson a *felelős pásztor* a fejőpásztorokat csakis a gazdaság jóváhagyásával fogadhatta fel. Amennyiben a *gyűjtő (bács)* nem helybeli volt, akkor a nyájba hozhatta saját állatait is, azonban azok mennyiségét általában 20 juhra és 2-3 szarvasmarhára korlátozták. (Balázs 1999: 85.) Csíkszentmihályon a *bácsoskodás* képesített foglalkozásnak számított. Minden bács esztenai felszereléssel is rendelkezett. A felszerelés, akárcsak a foglalkozás a családban, rendszerint apáról fiúra öröklődött. (Szócs–Szócs 2008: 152.) Minden tízesnek egy bácsa volt, aki a juhnyáj ellátásához maga fogadta fel személyzetét, akiket sajtban és ordában javadalmazott (Szócs–Szócs 2008: 155.)

A bács volt a pásztorok *feje*, ő felelt a rábízott nyájért, de neki kellett gondoskodnia a sajtkészítésről és a trágyázás lebonyolításáról is (K. Kovács 1947: 196). Bálványosváralján a juhokat egy helyen tartó *isztrunga* felállítását régen az *isztinásgazda* végezte, később azonban ezt a feladatot bizonyos fizetség ellenében áthárították a bácsra (K. Kovács 1947: 198). K. Kovács Lászlóhoz hasonlóan, Halász Péter is a *bácsot* az esztenán dolgozók első embereként nevezi meg, aki felelősséget vállal a pásztorokra bízott juhokért, sajtot készít, amit kiad a juhosgazdáknak, és szükség esetén a fejésben is részt vesz (Halász 2006: 334). Erdélyben a bács tevékenységét alapvetően meghatározta az, hogy a tejhaszonvételi formák egy-egy tájegységen vagy településen belül hogyan alakultak. A 20. század elején a tejhaszon elosztásának két főbb formája volt ismert: a tejben és a tejtermékben való részesedés. A második kizárólag vállalkozás jellegű társuláson alapult, leggyakrabban a – legelőt bérlő és pásztorokat munkába állító – vállalkozó szerepét maga a pásztor töltötte be. (K. Kovács 1968: 32.) Ahhoz, hogy a felelős személy vállalkozói státusú bácsként tevékenykedhessen, a nyájban megfelelő mennyiségű juhra volt szükség. Hogyha ez nem valósult meg, akkor az illető személy *pakulár* szerepet vállalt. (K. Kovács 2008: 229.) A Borsa-völgyben kialakult a kettős bács intézménye is, ez esetben a bács nem fejő vagy őrző pakulárként alkalmazta a másik személyt, hanem közösen vállalkoztak. A kettős bács intézményében a felelősség egyenlő arányban oszlott meg a két személy között, és a munkamegosztás is hasonló módon történt. (K. Kovács 2008: 229.)

Csikmadarason a 20. század második feléig magyar etnikumú, csíki, székely személyek szegődtek el bácsnak. A kollektivizálást követő években román pásztorok, *berszánok* is megjelentek a faluban, akik többnyire a háromszéki Zágonból jöttek, hogy felelősséget vállaljanak a felcsíkiak juhaiért.¹² Paládi-Kovács Attila a 18. századi magyarországi pásztortársadalom terminológiáját vizsgálva megállapítja, hogy a *berszánok* eredetileg barcasági havasi pásztorok voltak, akik a háromszéki havasokban és falvakban telepedtek le (Paládi-Kovács 1993b: 73). Zágonban falurészenként különültek el az etnikumok egymástól. Egy egész falurész adott otthont a

¹² Kollektív idején, hozták Háromszékről, Kovászna mellett való községekből. Mind onnat jöttek. Vótak csángók es... Zágoniak es vótak. Azok jöttek mind ide pásztornak, ezekbe a felcsíki községekre, egészen fel Domokosig. Még most es vannak. (Antal Biró Imre, Csikmadaras)

magyarul is beszélő románoknak (Kozma 1879: 77), közülük kerültek ki Felcsík juhásza. Az alcsíki falvakba szintén egy háromszéki településről, Zaboláról fogadtak román juhászokat.

A fejő- és meddőpásztorok

A bács szerepkörhöz hasonlóan a *fejőpásztorság* is szakmai hivatás volt. Általában azok a juhászok, akik ezt nem sajátították el, hamar abbahagyták a pásztorkodást. A feladatukat megfelelően ellátó fejőpásztorokból lettek többnyire a kiöregedő bácsok utódai. Egy-egy tízes nyájához többnyire két fejőpásztorra volt szükség, akiknek érteniük kellett a fejéshez. Az esztenán a *báccsal* együtt fejtek és napközben felváltva őrizték a juhnyájat.

A bács távollétében a sajtkészítésről is nekik kellett gondoskodniuk (Szócs–Szócs 2008: 155). A fejéssel és legeltetéssel foglalkozó juhászokat Magyarlapádon *pakulárnak* vagy *csobánnak* is nevezték (Kothencz 2007: 13). Erdélyben az Alföldön ismert *juhász* terminust nem használják, ellenben a *pakulár* megnevezés nagy területen ismert. E foglalkozásnév román kölcsönszó, amely azért került be a magyar nyelvbe, mivel évszázadokon át román vagy elmagyarosodott román etnikumú személyek voltak a székelység juhásza. (Nagy Ö. 1938: 187.) Moldvában a fejéssel, őrzéssel és legeltetéssel foglalkozó juhászokat *csobánnak* nevezik, akik fölött a *bács* rendelkezik. A moldvai csángó falvakban általában 120–140 juhra számítanak egy *csobánt*. (Halász 2006: 334.) A *meddőpásztorok*, mint nevük is mutatja, a meddő nyáj egész napi őrzésével foglalkoztak. A fejés nem tartozott a feladataik közé, azonban általában igyekeztek elsajátítani a fejést is, mert ennek a tudásnak a birtokában, szükség esetén kisegíthették a bácsot, de fejőpásztornak is elszegődhettek. (Szócs–Szócs 2008: 155.)

A monyator vagy eszterungahajtó

A *monyator*ként (kisegítőként) dolgozó személyek már 5–8 évesen munkát vállaltak az esztenán. A hargitai legelőkön gyakran egymást váltó generációk adták át egymásnak a juhász tapasztalatokat. (Imreh 1973: 182.) Csíkszentmihályon az *eszterunga hajtogató* 12–15 esztendőes fiú volt, akinek az volt a feladata, hogy fejéskor a *fejőlik*hoz terelje a juhokat. Emellett tűzifát és vizet hordott az esztenára, gondoskodott a fűtésről és mosogatásról, egyfajta mindenese volt az esztenának. (Szócs–Szócs 2008: 155.) A sokgyermekes szülő fiát már 13–15 éves korban *elszerelte* egy ismerős pásztorhoz, akinél éveken át sajátította el azt a tudást és tapasztalatot, amely lehetővé tette számára, hogy felnőtt korában maga is a juhnyáj önálló pásztorává váljék (Vámszer 1962: 61). A keleti palócoknál a juhásznak élete során a juhásztársadalom valamennyi lépcsőfokát végig kellett járnia. A pásztorkodást *eszterungahajtó*ként kezdte, majd nagygazdát, bérlőt vagy uradalmat szolgált, végül

feles vagy *magatarti juhászságból* sikerült földet, legelőt és lakóházat vásárolnia. (Paládi-Kovács 2010: 165.)

Az *eszterungahajtó* és *monyator* elnevezéseknek Magyarlapád községben a *móré* változata volt használatban. Lázár István 19. század végi írása szerint a bács felügyelete alatt álló *pakulárokat* a *mórék*, vagyis a fiatalabb bojtárok segítették (Lázár 1899: 509, idézi Kothencz 2007: 13).

A felsoroltak mellett a bács kisegítő személyének egy másik megnevezése is ismert volt, ez pedig a *csóring*. A bács *pakulárt* és *csóringot* fogadott maga mellé, akiknek béréről és étellemezéséről is gondoskodott. A *csóring* személyéről maga döntött, akár fiatal leányt is alkalmazhatott *csóringnak*. (K. Kovács 1947: 196–197.)

Csíkmadarasi kutatásom során is azt tapasztaltam, hogy a napjainkban vagy korábban pásztorkodással foglalkozó személyek általában *monyator*ként kezdték el a juhászati tevékenységet. Hosszú évek munkájával sajátították el azt a tudást, amely feljogosította őket arra, hogy fejőpásztorrá vagy báccsá váljanak. Az egyik adatközlő, A. J. 1959-től *monyator*ként kezdett el dolgozni, mielőtt fejőpásztorrá vált.¹³ A falubeliek véleménye szerint általában gyengébb képességű vagy tanulni nem szerető gyermekek szegődtek el *monyator*nak.¹⁴

Ugyanezek a szerepkörök a 21. században is megmaradtak, amit a munkakörrel kapcsolatos megnevezések állandósága is tanúsít. A bács a juhászati idény végével jelzi a közbirtokosság és a juhtartó gazdák fele azt a szándékát, hogy részt akar-e vállalni következő évben is a juhászatban. Tavasszal az említett felek szerződést kötnek a báccsal, amelyben rögzítik a jogokat és kötelezettségeket. A bács kijelöl két legeltetéssel és fejéssel, egy tejfeldolgozással, fejéssel, illetve egy hajtással és tereléssel foglalkozó személyt, akik a *kihajtást* követően előbb a település határában, majd a havi szálláson gondoskodnak a juhnyájáról.

Napjainkban a juhászfoglalkozás struktúrájában leginkább abban mutatkozik változás, hogy a tevékenységi körök gyakran keverednek egymással. Ez a keveredés némely esetben kényszerhelyzet eredménye is lehet, azonban arra is találunk példát, hogy állandó jellegű, szándékosan kialakított törekvés eredménye. Példával is szolgálva az előbbire, a recens, 2011-es évre vonatkozó csíkmadarasi kutatás azt jelzi, hogy a szerepkörök kiszámíthatatlan esetekben módosulhatnak. A csíkmadarasi bács, Váncsa Imre egyik *fejőpásztor*ának tevékenysége több éven át csupán a fejésre és a legeltetésre korlátozódott, mivel az esztenán, szintén bács státusban olyan sze-

13 A juhokat hajtották bé a kosárba, s én hejgettem ki az eszterungába... Monyator vótam, a likon mentek ki, s fejték kiijjel. Ez csak egy fél nyáron vót, osztán ültettek engem es oda elé fejni. Jobb volt a monyatorság, mint a fejés met ott rángattak a johok, ha fejni kellett. A monyatornak előre az vót a dóga... a vidermosás, s a vízholdás. Megkezdtam fejni, s osztán tettek a fejő mellé. (A. J., Csíkmadaras)

14 Szokott lenni egy eszterungahajtó, s az gyermek szokott lenni. Az a monyator. Kerülhetett akár-honnan. Ha nem került a családból, akkor fogadtak. Vótak olyan gyermekek, amelyikek gyenge tanulók vótak, iskolába nem jártak, nem es vót lehetőség, hogy iskolába menjen, kellett menjen olyan helyre, hogy pénzhez vagy megélhetőséghez jusson. Ő legeltetni es mehetett. Olyan 12-14 éves gyermekek lehettek. Úgy es mondták, monyator, úgy es, hogy eszterungahajtó. (Antal Biró Imre, Csíkmadaras)

mély is tevékenykedett, aki a tejfeldolgozásban és az *esztena* személyzetének élelmezésében vállalt szerepet. Miután ez a személy elhagyta az *esztenát*, az ő szerepkörébe a fent említett *fejőpásztor* lépett, aki részben kényszerűségből átvette annak szerepét, így *fejőpásztorból* *báccsá* vált.

A csikmadarasi példa azt szemlélteti, hogy az évtizedeken át érvényben levő *esztenabírói* szerep mára megszűnt, ugyanis a falu juhnyájáért felelősséget vállaló *bács* saját szerepkörébe olvasztotta az *esztenabíró* szerepet.¹⁵ Egy úgynevezett második *bácsot* alkalmazva biztosítja az *esztenán* történő tejfeldolgozást, így neki csak időnként kell az *esztenán* tartózkodnia. Fő tevékenységévé a gazdákkal való elszámolás, a termékek értékesítése, illetve az *esztena* dolgozóinak élelemmel való ellátása vált. A *bács* az *esztenán* tartózkodó juhászoknak vásárolt élelmet csikmadarasi kisüzletekből vagy időként a csikszeredai nagyáruházakból szerzi be.

A csikmadarasi *bács* tevékenysége inkább idomul az előbbieken ismertetett *esztenabíró* szerepkörhöz, mint a hagyományos *bács* szerephez, hiszen a fejésben és tejfeldolgozásban nem vállal szerepet, ezt a feladatkört egy erre kijelölt, állandó jellel az *esztenán* tartózkodó személy látja el.

Mindezek ellenére tevékenységének vannak olyan vonásai is, amelyek a *bács* szerepkört támasztják alá. Az egyik vonás, amely a hagyományos értelemben vett *bács*-hoz köti, az a tulajdonjog. Az *esztena* teljes eszköztára az ő tulajdonát képezi. Az eszközöket maga szerzi be, és évről évre gondoskodik azoknak javításáról, pótlásáról. Az ő feladata a teljes eszköztár *esztenára* való szállítása is. Egy másik ide kapcsolódó sajátosság a személyzet alkalmazásának a joga. Minden juhászév kezdetekor maga dönti el, hogy *bácsnak*, *fejőpásztornak* és *monyatornak* kiket alkalmaz. Mindezek a személyek az ő alkalmazottai, ezért köteles megfelelő bérezésben és ellátásban részesíteni őket. Az *esztenán* tevékenykedő személyek számáról a számba adott juhok mennyiségének függvényében dönt. 2003 és 2011 között – ez idő alatt Váncsa Imre vállalt felelősséget a csikmadarasi juhtartó gazdák juhaiért – általában egy *bácsot*, két *fejőpásztort* és egy *eszterungahajtót* alkalmazott. Két *fejőpásztora*, a testvérpár Fazakas Csaba (született 1981. február 25-én) és Fazakas Ferenc (született 1986. augusztus 31-én) 2003-tól segítette őt munkájában. Ők családtagokként (a *bács* sógorai) stabil munkaerőt jelentettek a *bács* számára. Feladatuk nyári időben a fejés és legeltetés volt, télen pedig a *bács* tulajdonában lévő 300 darab juhról gondoskodtak, amelyek rendszerint a Kovács kertje nevű falurészben található, *szájuvánnak* nevezett istállóban teleltek.¹⁶

A juhászok körében a pásztorcsaládban szocializálódott egyéneknek az alkalmazása a teljes magyar nyelvterületen jellemző volt. Paládi-Kovács Attila jegyzi meg, hogy a pásztorcsaládból származó bojtárban a pásztorok is jobban megbíztak, mint a parasztyermekben (Paládi-Kovács 2000: 129).

15 Az úgy van, hogy az *esztenabíró* kellene parancsoljon a *bácsnak*. Most olyan világ van, hogy úgy ki van tanulva mindenki... nálamnál okosabb nem kell. (Váncsa Imre, Csikmadaras)

16 Lásd a Mellékletben az 1. képet!

Fazakas Csaba 2011 tavaszától a fejés mellett a tejfeldolgozást is elvégzi. Fejőpásztorként éveken át megfigyelhette a sajt és az orda készítésének folyamatát, így elsajátította ezeket a tevékenységeket is. A 2011-es évben a testvérpár mellett két személy, a fejőpásztor, Antal László (született 1977-ben) és Pál Árpád, monyator tevékenykedett. Az esztenán tartózkodók élrelmezéséért Váncsa Imre felelt, aki ugyanakkor megfelelő mennyiségű ruhaneművel is ellátta a pásztorokat. A legeltetés befejeztével az esztenán állandó jelleggel ott tartózkodó személyeket pénzbeli fizetségben részesítette.

A továbbiakban azokat az egykor és/vagy jelenleg is gyakorolt, juhtartáshoz, juhász tevékenységhez kapcsolódó szokásokat tárgyalom, amelyek a bemutatott szerepkörök további árnyalásához járulnak hozzá.

A juhászév szokásai

E fejezetben a naptári év néhány jeles napjához (Szent György, Orbán, Szent Mihály és Katalin) kapcsolódó juhászszokást vizsgálók. E jeles napokhoz kapcsolódó, juhászatra irányuló gazdasági események szervesen tagolják a naptári évet. Az események ideje a természet rendjéhez igazodik, hiszen csak a természet tavaszi megújulását követően – miután a legelők már megfelelő táplálékot biztosítanak az állatok számára – kerülhet sor a juhok legelőre való kihajtására. Az őszi behajtás is a természeti viszonyokhoz igazított: miután a hőmérséklet és a legelőviszonyok már nem kedveztek az állatok természetben történő tartásának, a pásztorok betertelték és gazdáikra bízták azokat. A juhtartó gazdák ezt követően a következő év tavaszáig istállózó tartással gondoskodtak állataikról. Eszerint a juhtartás rendje egy ciklikus időkeretbe szerveződik, amelyet alapvetően az évszakváltozás határoz meg.

Ioan Augustin Goia az északnyugat-erdélyi román juhászok tevékenységét évszakokhoz kötötten vizsgálta, továbbá a pásztorok nyári, illetve téli időszakban végzett napi munkáját napszakokra, sőt órákra lebontva is ismertette (Goia 2012: 79–99).

Pozsony Ferenc írja, hogy az állattartó társadalmak ünnepi struktúrájukat az állatok életének olyan természetes fázisaihoz igazították, mint a szaporodás, elletés, behajtás (Pozsony 2006: 235). A Csíkmadarason napjainkig érvényben levő juhászeseményeknek fontos kapcsolatfenntartó funkciója van, ilyen alkalmakkor találkozási lehetőség kínálkozik azon juhtartó gazdák számára is, akik a mindennapokban ritkán találkoznak egymással. A juhászesemények közösségi jellege mégis visszaszorulóban van, ugyanis korábban a *juhnyírás* vagy a *tejmérés* a juhtartó gazdák teljes családjá számára szórakozási alkalmat jelentett. Napjainkban ezeket a szokásokat már nem gyakorolják, így a juhtartással kapcsolatos események csupán a családfejek, férfiak jelenlétére korlátozódnak, ennek következtében a családok részvételével lezajló zenés-táncos mulatságok helyét – az események zárásaként – elsősorban a férfiak italozása veszi át.

A továbbiakban a juhtartás két fő eseményét, a *juhok tavaszi kihajtását* és az *őszi juhelhányást* tárgyalom, ezeknek bemutatását kiegészítem az ezek közé ékelődő két köztes tevékenységgel, az *őszöltetéssel* és a *téli takarmányozással*, ugyanakkor kitérek két másik, ma már szokásból kiszoruló eseménynek, a *tejmérésnek* és a *juhnyírásnak* az ismertetésére is.

A két jelentősebb, ma is gyakorolt eseményt a szokásrendszer kódjai szerint tárgyalom, megfigyelve azt, hogy kik a szokásban részt vevő személyek, milyen szövegek hangzanak el az esemény kapcsán, kapcsolódnak-e a szokáshoz akusztikus, vizuális, tárgyi és kineztikus kódok, továbbá kitérek a szokás tér- és időhasználatának jellegzetességeire is.

A juhok tavaszi kihajtása

A juhászszerkezeteket tárgyaló fejezet kezdő eseményeként a *juhok tavaszi kihajtását* tárgyalom. 2010 áprilisában vettem részt a *kihajtásban*, ekkor résztvevő megfigyelőként a *kihajtás* összes mozzanatát végigkövettem, és egy részükben igyekeztem aktívan részt vállalni. Ugyanakkor fotókkal és videofelvételekkel is dokumentáltam a látottakat.

Szabadfalvi József írja, hogy a juhokat tavasszal, rendszerint Szent György-napkor hajtották ki a határ kijelölt, rosszabb, más állatok számára nem vagy nehezen hasznosítható gyeplegelőire. Ekkor a fejőjuhokat és *meddőket* külön nyájakban helyezték el (Szabadfalvi 2001: 713). K. Kovács László jegyzi meg, hogy a Borsa völgyében a juhokat közvetlenül a hó elolvadása után hajtották ki. Eleinte esténként hazahajtották a jószágot, később azonban már a szabadban, a határban, a vetéseken éjszakáztak a juhokkal (K. Kovács 2008: 204). Paládi-Kovács Attila a keleti palócok körében végzett kutatása alapján írja, hogy a jószág legelőre való kihajtása a tavasz nagy eseményei közé tartozott, gazdák és pásztorok a kihajtás napját az év fontos napjaként, valóságos ünnepként tartották számon (Paládi-Kovács 2010: 97).

A Palkó Attila – Zsigmond József szerzőpáros Magyaróról írt monográfiájában említi, hogy Szent György-napig a határban megengedett volt a legeltetés. Eddig az időpontig a gazdák külön legeltették juhaikat, ezt követően viszont a juhokat a havasi legelőre hajtották, így közössé vált a falu juhtartása (Palkó–Zsigmond 1998: 51).

Nagy Ödön közli, hogy a Mezőségen a gazdák már április közepén összegyűjtötték juhaikat, és juhászokra bízta azokat. Mezőpaniton ezt a jelentkezés és az összeírás előzte meg. Mivel a faluban két juhnyáj és két juhász volt, ezért minden gazdának megvolt a választási lehetősége, hogy a kettő közül melyikhez adja juhait (Nagy Ö. 1938: 187). Havadon a legelőre való végleges kiszállás többnyire április 25-én volt, ekkor került sor a seregbe adott juhok első fejésére, a *béfezésre*, amelyet a *major* a legelőn végzett a *majorbíró* és a bizottsági tagok jelenlétében (Gegesi–Nagy–Székely 2002: 89).

Kalotaszegen a juhnyájak legelőre való bocsátása ünnepélyes keretek között zajlott le, az összeadás május első felében történt, amikor a gazdák juhaikat a *turmás* ház udvarába hajtották, és próbafejésnek vetették alá azokat (Tamás 1995: 96–97). Szabó Árpád Tőhötöm magyarlónai kutatásai alapján írja, hogy tavasszal, amint az időjárás engedi, a gazdák kihajtják juhaikat a legelőre, ezzel megszabadulva a juhok ellátásának problémájától. Az első napokban a *turma* a falu határában található nyomásföldeken és kaszálókon legel (Szabó Á. T. 1999: 125). Kalotaszegen a tavaszi időszak egyik legfontosabb juhászati eseménye a *bemérés*, amely azért is jelentős, mert általa a közösség tagjai az ünnepléssel és a jogrend tradicionális megerősítésével saját életmodelljük érvényességét vélik igazolva látni (Szabó Á. T. 2002b: 52).

Kothencz Kelemen a magyarlápádi juhászszerkezetekkel kapcsolatban jegyzi meg, hogy a faluban a juhokat hajtották ki legkorábban a legelőkre, a kaszálókon és a fel nem szántott tarlóföldeken május közepéig legeltettek, ez idő alatt a juhász naponta hazahajtotta az állatokat a faluba (Kothencz 2007: 17).

A juhok tavaszi kihajtásához számos mágikus eljárás társult, ezek a védelem és termékenység célját szolgálták. Szabó Árpád Töhötöm írja, hogy Kalotaszegen még a második világháború után is sokáig érvényben voltak olyan gonoszelhárító célú, tavaszi szokások, amelyek az állatok, a juhok első kihajtásához kötődtek (Szabó Á. T. 2001: 18). Kós Károly a negyvenes években szintén kalotaszegi, magyarvalkói adatokkal szolgál a juhok tavaszi kihajtásához kapcsolódó, mágikus eljárásokról. Eszerint a magyarvalkói gazdák szekérláncot tartanak a juhajtató ajtajában, és azon engedik át a juhokat, az udvarban pedig tömjént égetnek, azzal füstölve az állatokat. A boszorkányok rontása ellen csipketövisvel védekeznek, amelyet a kapufélfára és a kerítésre helyeznek. (Kós 1947: 8.) Pozsony Ferenc írja, hogy a háromszéki Lemhényben számos mágikus eljárással biztosították a juhnyáj épségének és termékenységének megőrzését, ilyen volt például az állatok megvesszőzése, leöntése és láncon vagy tűzőn való áthajtása (Pozsony 1998: 30). A Gyimesekben is legelőre indulás előtt nagy fakötő láncot tesznek keresztbe a nagykapuba, és azon hajtják át állataikat, hogy az védje meg jószágait a vadállatok támadásától és a betegségektől (Tankó 2008: 160).

Tarisznyás Márton jelzi, hogy Gyergyó vidékén a juhok április 24-e körüli kihajtása vagy összeverése ünnepélyes jelleggel bírt. Ez volt a kezdő időpontja a pásztorok munkába állásának. A kihajtás napján a juhtartó gazdák a kiválasztott pásztor udvarába hajtották juhaikat. Ezt megelőzően láncon hajtották ki istállóikból állataikat, ezt azért tették, hogy jószágaik úgy tartsanak össze, mint a láncszemek, és a vadállatok ne tegyenek kárt bennük (Tarisznyás 1994: 87–88). István Lajos ugyanezt az eljárást Korondról említi, ahol tavasszal a szarvasmarhákat hajtották át láncon, ezzel mágikusan biztosítva azok vadállatokkal és betegségekkal szembeni védelmét (István 1980: 51).

Gyergyóalfaluban a pásztorokodással kapcsolatos hiedelmek és azokhoz kapcsolódó cselekedetek rendszerint a tejelvitel, az állatgyógyítás, az állatok természeti csapások elleni védelme köré csoportosulnak (Gál 1998: 260). Az alfalviak tudatában ma is leginkább az ősi, mágikus erővel felruházott cselekedetek maradtak meg (Gál 1998: 261). Szintén Gyergyó vidékéről származó adat: a 20. század elején mielőtt a juhtulajdonosok átadták a pásztoroknak juhaikat, asszonyaik meztelenül megkeverték az állatokat, ugyanis azt tartották, hogy a meztelenség elriasztja a kártevőt (Gunda 1989: 61).

Balázs Lajos – Csíkszentdomokos juhászszokásairól írva – jegyzi meg, hogy az állatokat akkor gyűjtötték össze, miután elegendő zöld fű kínálkozott számukra. Az időjárás függvényében a tiltásig a kaszálókon legeltették azokat, a tiltást követően pedig a havasi nyári szállásra hajtották fel állataikat (Balázs 1999: 87).

Vámszer Géza jelzi, hogy Csíkszentdomokosban a juhokat Szent György-nap idején gyűjtötték össze, ekkor minden gazda reggel az *esztenabíró* udvarára hajtotta juhait, ezt követően a pásztorfogadási könyvbe bejegyezték a juhosgazdák nevét, juhaiknak számát, ismertetőjegyét, az értük járó sajt mennyiségét és annak időpontját, hogy az illető gazda mikor mehet az őt megillető sajtért (Vámszer 1962: 64).

A Szőcs András – Szőcs Vince szerzőpáros Csíkszentmihály juhászszokásaival kapcsolatban említi, hogy számbavételkor a gazdától átvett juhokat az esztenabí-

ró bejegyezte, átadta azokat a bácsnak, aki pásztorai segítségével a nyáját a baromkertbe terelte és az őszi elhányásig feelt azokért (Szócs–Szócs 2008: 147). Mágikus praktikákkal a csíkszentmihályiak is éltek, ugyanis a nyájuk elindítása előtt az egy helyre tömörített juhok hátára zöld búzavetést szórtak az asszonyok. Ezt azért tették, hogy bőségesek legyenek a legelők. Szentelt vízzel hintették meg a juhokat, hogy azok elkerüljék a veszélyt, az ólaktól való kihajtáskor pedig vastag szemű, kerékkötő láncot helyeztek a földre, s közben varázsigéket mormoltak, hogy a juhnyáj egész nyáron együtt maradjon. (Szócs–Szócs 2008: 148.)

A juhnyáját Csikmenaságon is Szent György-napján hajtották fel a távoli dombokon fekvő legelőkre, a fejős juhokat az alacsonyabb, a meddő juhokat pedig a magasabb ugarra (Ujvári 1993: 86).

Ehhez a naphoz kapcsolódik néhány mágikus eljárás. Téglás Gábor írja, hogy Csíkelne lakói láncot helyeztek az istálló küszöbére, és azon léptették át a havasi legelőre induló szarvasmarhát. Ez a szokás Csíkszépvízre is jellemző volt, de emellett ott a csordapásztor segítőtársaival együtt, fenyőágakból font seprűvel végezte a hajtást, annak érdekében, hogy mindig legyen elég táplálék a legelőn jószágaik számára (Téglás 1913: 295). Akárcsak az őszi *juhelhányáskor*, a tavaszi *juhgyűjtés*kor is az esztenabíró meleg ebédet, pálinkát és bort adott a pásztoroknak (Vámszer 1962: 65).

A továbbiakban a Csikmadarason 2010-ben megfigyelt tavaszi kihajtást elemzem, figyelembe véve a szokásrendszer kódjait. A juhok tavaszi kihajtása, mint gazdasági élethez kötődő esemény, megköveteli azt, hogy abban olyan személyek vegyenek részt, akik ismerik a szokás pontos forgatókönyvét. Az eseményen kizárólagosan csak férfiak vesznek részt. Az események fő irányítója a *bács*, Váncsa Imre, további résztvevő személyek a két *fejőpásztor*, Fazakas Csaba és Fazakas Ferenc, illetve Páll Árpád *esztérungahajtó*. A juhászok mellett részt vett az eseményben négy olyan, tapasztalattal rendelkező juhosgazda is, akik évek óta segítenek a bácsnak a legelőre való kiköltözésben.

A megfigyelt szokáshoz meghatározott térhasználat társult. Két főbb helyszínen zajlottak az események, az egyik helyszín Csikmadaras egyik falurésze, a Kovács kertje volt. Itt található az a juhok téli tartására kialakított istálló vagy ahogyan a helyiek nevezik, *szájuán*, ahová Szent György-napot megelőzően összegyűjtötték a falubeli juhtartó gazdák birkáit. Az esemény másik helyszíne a falu határában levő legelő volt.

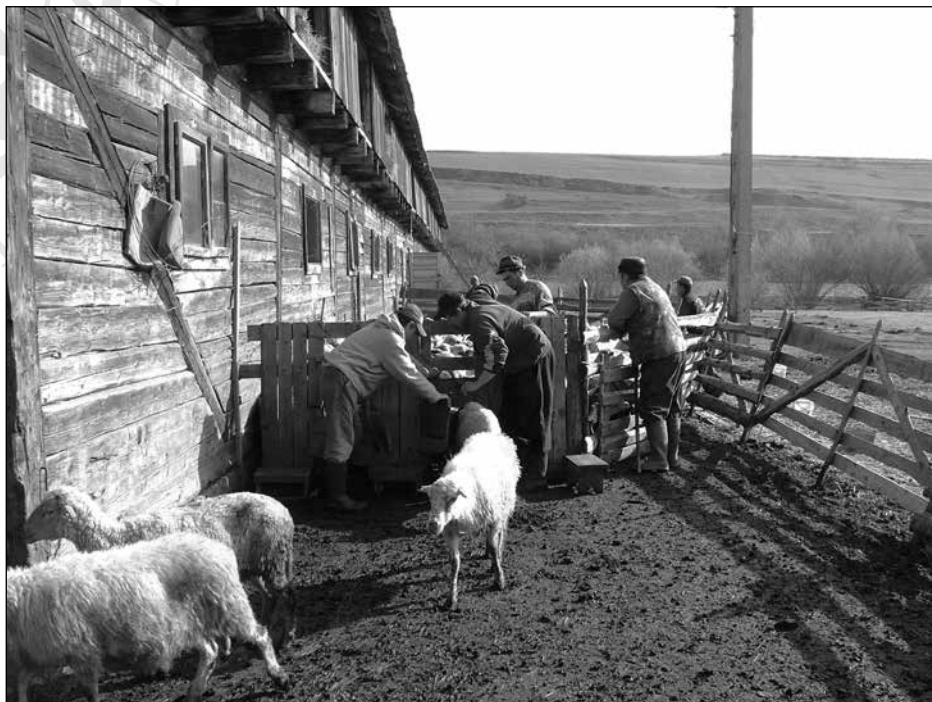
Mivel a különböző szokások térben jelentek meg, így a térhasználat is hatékonyan modellálta a szokásesemények funkcióját és jelentését (Pozsony 2006: 110). Térhasználati szempontból a juhok tavaszi kihajtása az ún. helyváltoztató típusú szokásformák (Benes 1985: 294) közé sorolható, hiszen a juhászok a falu belső teréből kilépve, az eszténa teljes eszköztárával a falu határába költöztek ki. A juhászok helyváltoztatását a juhászat belső rendje határozza meg.

E szokás esetében az időhasználat rendje pontosan meghatározott abból a szempontból, hogy az események idejét a természet helyi ritmusa határozza meg. Előzetes egyeztetés által, a résztvevő személyek egy nappal az esemény elkezdése előtt le-

szögezték a találkozási időpontot, s ennek megfelelően kora délelőtt találkoztak. A teljes eseménysorozat a délelőtti óráktól késő délutánig tartott.

A szokáshoz nem kapcsolódtak meghatározott szöveges részek, ugyanis a spontán kommunikáció jellemezte a résztvevők szóbeli megnyilatkozásait. Az esemény jellegéből fakadóan a főbb beszédtema a juhtartás volt, de emellett egyéb, a mindennapi élettel kapcsolatos megjegyzések is elhangzottak. Kívülálló résztvevőként csupán a bácsot ismertem, így kezdetben a számomra ismeretlen személyek részéről távolságtartást tapasztaltam. Néhány óra leforgása alatt – miután néha kutatói státusból kilépve segíteni próbáltam őket bizonyos munkákban – oldódott a hangulat közöttünk, és az esemény záró részében már velem szemben is nyitottakká váltak a kommunikációra.

A tavaszi kihajtás előkészítő mozzanata a juhok *szájvából* való kihajtása volt. Mielőtt a *szájvából* kihajtották a juhokat a falu határába, egy elkerített *kosárba* telték azokat, onnan egyenként – a máskor fejésre használt *eszterungán* át – számba vették azokat. Külön számolták meg a fejő és meddő nyáj juhait. A juhok megszámlálását a *bács* két *fejőpásztor*ának és az *eszterungahajtónak* a segítségével végezte. (1. kép) Az eseményt felügyelte néhány juhtartó gazda, akik feljegyezték a juhok számát a juhokat nyilvántartó füzetbe. Miután a pásztorok az összes juhot megszámlolták, a két *fejőpásztor* elindult a nyájjal a juhok tavaszi legeltetésének helyszínére.

1. kép. Juhok megszámlálása kihajtás előtt (2010. április 25.)

2. kép. Verebesek szállítása (2010. április 25.)

Eközben a bács és a juhosgazdák a *kosarat* képező kerítésdarabokat, *lészákat* a fejőszékekkel és az itatóvályúval együtt lovasszekérre helyezték, majd közülük két juhtartó gazda a szekérrel elindult a legeltetés helyszínére.¹⁷ Megérkezésük után visszatértek a faluba, szekérre helyezték a fejőpásztorok éjszakai szálláshelyéül szolgáló *verebeseket*, majd újra elindultak a legelőre. (2. kép) Két gazda traktor után kötve szállította a kereken álló eszténaépületet és annak eszköztárát a legeltetés helyszínére.

A juhok tavaszi kihajtásának eseményében olyan hétköznapi tárgyak¹⁸ jelennek meg, amelyek elsősorban funkcionális elemek: ezek között megtaláljuk azokat a juhászok számára vásárolt használati juhászati eszközöket, amelyekre szükség van az esztenán. Ide tartoznak az állattartás, a tejfeldolgozás, az étkezés, a testi higiénia és a szórakozás eszközei. A hétköznapi tárgyak közé sorolhatóak azok a szállítási eszközök (személygépkocsi, traktor, szekér), amelyekkel az eszténa berendezési eszközeinek a helyszínre juttatását biztosítják.

¹⁷ Lásd a *Mellékletben* a 2. képet!

¹⁸ Verebéli Kincső a népszokások szerkezetében megjelenő tárgyakat öt csoportba sorolja, elkülöníti egymástól a hétköznapi tárgyakat, a hétköznapi tárgyak ünnepi változatait, az alkalmi tárgyakat, a céltárgyakat, illetve a maszkokat (Verebéli 2005b: 158–159).

Reprezentációt szolgáló tárgytipusok is megjelennek a szokásban, ilyenek például a pásztorbotok, amelyek a pásztor státusát reprezentálják, ugyanakkor olyan archaikus jellegű építmények is a reprezentációs elemek közé sorolhatóak, mint a *kaliba* (verebes), a *kosár* vagy az *eszterunga*. Mindezek az eszközök az esztenára látogatókkal azt közlik, hogy azon a helyen juhásztevékenység zajlik.

Az esemény során a bács saját személygépkocsijával érkezett a falu határába, autójával szállította ki a legelőre az aznapi, elfogyasztásra szánt ételt és italt. Az esemény lezajlásának második helyszínére érkezve, a csapat egyik része a *juhkosár* és *eszterunga* felállításán dolgozott,¹⁹ másik része pedig az eszteneépület körül tevékenykedett: kitisztította az eszteneépületet, előkészítette a fejéshez szükséges edényeket. Közben a két fejőpásztor a juhnyájjal a legelőre érkezett, ahol *kosárba* terelték a *sereget*.

A szokást akusztikus kódok szempontjából megvizsgálva azt figyeltem meg, hogy főként a juhok tereléséhez és *kosárba* való behajtásához kapcsolódtak a juhászok részéről szituációhoz kötött, az állatok haladását ösztönző nyelvi megnyilatkozások.

Az események sorában a közös étkezés,²⁰ majd a fejés következett. A fejést négy személy végezte, az esztenán állandó jelleggel ott tartózkodó bács, a két fejőpásztor, illetve egy juhosgazda.²¹ A juhok *eszterungába* való terelését az *eszterungahajtó*, *monyator* végezte. A *monyator* mindeközben a kosárban tartózkodó bácsnak is segített a juhok körmeinek tisztításában, valamint a kullancsok eltávolításában a juhok gyapjából.²²

A fejést követően a fejőpásztorok a tejet az eszteneépületbe vitték, ahol megszűrték²³ és felmelegítették azt, majd megfelelő eljárással sajtot, illetve ordát készítettek belőle. A bács a juhosgazdákkal együtt tért haza a faluba. A két fejőpásztor, az esztenán maradó másik *báccsal*, illetve a *monyatorral* néhány napig még a falu határában maradt, ezt követően pedig a havasi legelőre hajtották a juhnyáját.

Tejméreés

A juhok tavaszi fejése évtizedekkel korábban népiünnepélynek számító közösségi esemény volt a falu életében. Ekkor a gazdák családjukkal együtt felmentek az esztenára, ahol szervezett formában megmérték a juhaik által adott tejmennyiséget. Az esztenabíró és a juhtartó gazdák ennek függvényében állapították meg, hogy a birka a fejő vagy a meddő nyájba kerül. Amennyiben a juh a fejő *seregben* kapott helyet, leszögezték azt is, hogy a kifejt tej mennyisége szerint a teljes nyári idény alatt a gazda mennyi sajtban fog részesülni. Szükség esetén, hogyha egy-egy állatnak a legeltetés ideje alatt csökkent a tejhozama, tulajdonosát újból az esztenára rendelték, ahol

¹⁹ Lásd a *Mellékletben* a 3–4. képeket!

²⁰ Lásd a *Mellékletben* az 5. képet!

²¹ Lásd a *Mellékletben* a 6. képet!

²² Lásd a *Mellékletben* a 7. képet!

²³ Lásd a *Mellékletben* a 8. képet!

meggyőződhetett a változásról. Ezt követően az újabb mérésnek megfelelő sajtmennyiségben részesült a gazda.²⁴

Kós Károly az 1940-es évek kalotaszegi juhászatát részletekbe menően ismerteti, külön tárgyalva a *juhmérést*. Ezt az eseményt Kalotaszegen május első szombatján tartották, és azért volt jelentős a gazdák számára, mert ennek a fejésnek az eredménye szerint állapították meg a gazda egész éves tejhozamát (Kós 1947: 9).

A kalotaszegi falvakban, köztük Magyarlónán is jelentős esemény volt a *bemérés*. A szokásnak az volt a funkciója, hogy a juhok első kihajtásakor a társ tagjai megállapítsák, a gazdák milyen sorrendben és milyen mértékben részesülnek a tejhaszonból. A szerző megjegyzi, hogy a juhmérés napjainkban is érvényben van, azonban sokat veszített jelentőségéből, több szokáseleme is elveszett vagy funkciótlanná vált. (Szabó Á. T. 2001: 18.) Lónán a juhmérést számos előkészítési munka előzi meg: a társ vezetősége gyűlést tart, amelynek során megállapodnak az ünnepség pontos idejében, megfogadják a *pakulárokat*, a muzsikásokat, kiválasztják a rendezőket, *őröket*, *ceremónia-felelősöket*, megbeszélik a tej- és bárányszerződtetést, valamint új tagokat vesznek a társba. A *juhmérést* április utolsó szombatján tartják, az ünnepség általában két és fél, három napot vesz igénybe. (Benkő–Ricci 1974: 50.)

A *mérést* követően zenés-táncos mulatságra kerül sor, amelynek záróakkordjaként az eseményben résztvevők *henderikáznak*, vagyis párosan összekapaszkodva gurulnak le a domboldalon. E szokás nyilvánvaló szexuális-erotikus színezettel rendelkezik (Kürti 1987: 390).

Palkó Attila és Zsigmond József, Magyaró település állattartását vizsgálva megállapítja, hogy korábban a falu juhtartó gazdái a juhok tavaszi kihajtásakor *tejbemérést* tartottak, amely során megállapították, hogy a fejéskor leadott tejmenyiség után a gazdák mennyi sajtból, túróból és ordából részesülnek. Ez a szokás a kilencvenes években már rendszerint elmaradt, így a juhtartó gazdák a juhok tejhozamától függetlenül egyenlő sajt- és túrómenyiséget kaptak (Palkó–Zsigmond 1998: 51).

Az 1930-as években, Gyergyó vidékén a *tejmérésnek* még a hagyományos formája volt érvényben: a juhok tejét tojáshéjba fejték. Amennyiben egy tojáshéj megtelt tejjel, a juhosgazda 7–8 kg sajtban és 1 kg ordában részesült. Ez számított *egésztejnek*, de emellett *féltejet*, *negyedtejet*, sőt *krajcártejet* is megállapítottak. Azokat a juhokat, amelyek ennél is kevesebb tejet adtak, kiselejtezték. (Tarisznyás 1994: 88.)

Csíksszentmihályon a juhok első fejéséhez bőségvarázsló praktikák is kötődtek, ugyanis a juhnyájak havasra való hajtása után a juhászok első fejéskor a fejősajtárók aljába fémpénzt tettek annak érdekében, hogy egész nyáron át bő tejhozamban részesülhessenek (Szócs–Szócs 2008: 148).

Csíkban 1940-ben a pásztorok a juhokat már a falu határában felállított ideiglenes szállás közelében fejni kezdték, a május 3-ig kifejt tej egyik fele a *bácsot*, másik

²⁴ Régebb es Szent György napjától Szent Mihályig tartott a fejesi idő. Ez az idő alatt adtak a gazdáknak sajtot. Na, de ezelőtt megmérték, hogy kinek a juha mennyi tejet ad, s aszerint kapta a sajtot. Ez a mérés május-júniusban volt, de olyan is volt, hogy négyszer mérték meg. (B. D., Csikmadaras)

fele pedig a társaságot illette. Az ezt követő időszakban kezdődött el a rendszeres sajtelosztás a juhtartó gazdáknak (Vámszer 1962: 65).

Csikmadarasi juhtartási szokásokra irányuló terepmunkám során az adatközlők is arról nyilatkoztak, hogy a *tejmérés* napjainkra már elveszítette azt az ünnepi jellegét, amellyel korábban bírt. Napjainkban már mérést is csak ritkán tartanak, ugyanis a gazdák a fejőjuhok száma szerint részesednek a sajtban. Olyan esetben, amikor egy juh kevés tejet ad, rendszerint *tejmérésre* hívják a gazdát, hogy személyesen győződhessen meg a tejhiányról.²⁵

Egy másik lényeges változás a tejelosztás rendszerében mutatkozik. A falu idősebb lakosai még emlékeznek arra a típusú tejelosztási módra, amikor a tavasszal fejt tejmenntiség függvényében az egyes gazdák meghatározott ideig fejték a juhot, ez esetben a kifejt tej az ő tulajdonukat képezte. A tejelosztásnak ezt a típusát Vámszer Géza is említi, két felcsiki települést, Csikmadarast és Csikkarcfalvát hozva fel példának. Ezt az egyezségi kötés nem ritka formájának nevezi: a gazdák egy-két-három napig fejk a teljes juhnyáját (Vámszer 1962: 60). A szerző egy másik, Felcsíkra szintén jellemző tejelosztást szabályozó rendszert is említ, a *szerbefejést*. Ez a típus abban sajátos, hogy a juhtartó gazdák nem a tízesnyájba adják állataikat, hanem tízen-húszan társulva, külön pásztort fogadnak, akit fizetnek és élelmeznek, a próbafejés szerint megállapított tejmenntiséggel viszont saját maguk rendelkeznek (Vámszer 1962: 59).

A csikmadarasi idősebb generáció tagjai a tejelosztás korábbi formáját *szerbés esztenának* nevezik. Ez rokonságot mutat a Vámszer Géza által említett „szerbefejéssel”, azonban megtalálhatóak benne a tejelosztásnak másik, a szerző által Madaras kapcsán említett vonásai is. Míg a *szerbefejés* esetében a fejest a fogadott pásztorok végezték, addig a másik típusnál a gazdák maguk fejték. E két típus az adatközlőkkel készített interjúkban egybemosódik.²⁶

Juhnyírás

Egy másik jelentős, juhtartáshoz kapcsolódó tavaszi szokás a juhnyírás, amelyet a juhtartó gazdák közösen végeztek. Ennek az eseménynek valóságos népi ünnepély jellege volt. Ez alkalommal az esztenára a juhtartó gazdák családjaikkal együtt érkez-

25 Június 24-én, az a nyárnak fele, akkor amelyiknek nincsen elég teje, a gazdájának szólnak, hogy jöjjön s tejet kell mérni, met nem egész juhtejet kap, nem hét kilót kap, hanem csak felit kapja. Akkor megméri, s írják bé, hogy ez csak féltejes. (Péter Ferenc, Csikmadaras)

26 Szerbés esztene vót... azt jelentette, hogy a juhot egy helyre szedték, társulás szerint, s akkor tejet mértek. Ott az esztenán megfejték, s aszerint adták. Annyinak fejt ő. Ott vótak a gazdák. (Antal Biró Imre, Csikmadaras)

Ezelőtt, az én gyermekkoromban úgy vót, hogy szerbések vótak. Tejet mértek, tavasszal, hogy kimentek, megfejték, egy hétre újra mérték a decire. Megvót, hogy egy deci után mennyi sajtot adnak, mennyi ordát. Az úgy vót, hogy ki vót szabva, hogy ennek a gazdának fejnek három-négy nap vagy egy hétig, de az a gazda kellett hazulról pakolja az élelmet. Akárhány pásztor vót, a gazda tartotta. Ott az orda, s a sajt mind a gazdáé vót. Kinek hány juha vót, annyi napot vót kinn a gazda az esztenán. (Péter Ferenc, Csikmadaras)

tek. Minden gazda a családtagok segítségével nyírta meg juhait, majd közösen vettek részt az azt követő mulatságban.²⁷

Csíkménaságon Orbán-napkor, vagyis május 25-én nyírták a juhokat. Egy alkalommal 25–30 juhtartó gazda családotól látogatott el az esztenára, ahol mindenki a saját juhát nyírta meg. A kalotaszegi bemérést követő *henderikázáshoz* hasonlóan, a nyírás után Menaságon is mulattak, játszottak: a férfiak és nők korommal kenték be egymás arcát. (Mirk 1995: 36.)

Csíkszentmihályon ennél később, június végén szintén kalákában nyírták a juhokat. A *juhnyírás* egy teljes napig tartott és a lenyírt gyapjút közös szekéren szállították a faluba. A juhokért felelősséget vállaló bácsnak minden juh után egy marék gyapjút adtak. (Szöcs–Szöcs 2008: 150.)

A csíkmadarasi lakosok is az egykori juhnyírást a juhászév egyik legemlékezetesebb eseményének tartják.²⁸ A juhnyírásból származó hasznót, a gyapjút alapanyagként használták fel a lakásbelsőben elhelyezett textíliák és ruhaneműik egy részének elkészítéséhez.

Napjainkra a juhnyírás elveszítette közösségi jellegét, ugyanis a juhtartó gazdák saját gazdaságukon belül, a tavaszi kihajtást megelőzően nyírják meg juhaikat,²⁹ ugyanakkor a juhbőr és a gyapjú is értékét veszítette. A megváltozott életkörülmények miatt, a háztartáson belül a gyapjúra nincsen már szükség és a gyapjú iránti kereslet is megszűnőben van.³⁰

Őszöltetés

Csíkmadarason a juhászati tevékenységek sorában az őszöltetés a havasi szállásról való leköltözés és a Katalin-napi juhelhányás között helyezhető el. A 20. század folyamán a településre az volt jellemző, hogy Szent Mihály-napján az esztenáról hazahajtott juhokat *elhányták*, vagyis visszajuttatták azokat gazdáikhoz. Az *elhányást*

27 Kalotaszegen már május 25-e után kezdték el nyírni a juhokat. A műveletet a *pakulár* végezte hagyományos módon, rugós juhnyíró ollóval. Juhnyírás alkalmával a juhtartók közül többen is felügyelték, ellenőrizték a pásztor munkáját, figyelve azt, hogy a *pakulár* nem tulajdonít-e el a lenyírt gyapjúból. (Kós 1947: 22.)

28 *Pünkösöd után nyírték meg, a havasra már fel voltak menve, ültek szekérre. A gazdák nyírték, csak kimentek a havasra, s akkor volt egy nagy dínom-dánom, egy nagy buli. A juhnak a nyírása nagyobb buli volt, mint az összeszedése vagy a szétszórása. Most ez nincs meg.* (B. D., Csíkmadaras)

29 *Most márciusba nyíródnak meg, met most az istállóba, akinek juha van, más állatja es van, s az istállóba nem tudja bétenni. Mostmá kezdik január végén nyírni, melyik fiazik meg, kezdik nyírni.* (A. J., Csíkmadaras)

30 *A gyapjú nem kell senkinek. Ezelőtt azért ragaszkodott mindenki, met egy kilót bé kellett adni. A gúnyát, a nadrágot, s mindent abból csináltak. A leányok, s az asszonyok szőttek, ágyneműt, s mindent. Az kellett. Most báránybőr nem kell, nejlonzsákba tegyük belé, s belé a kukába, s viszik el. Itt a dákos Pál Laci, most az idén megvette, öt lejt adott érte. Tavaly ősszel es olyan bárányokot vágtam le, olyan szép bőrok vótak. Csomagoltuk belé a nagy zsákba, hogy ne lássák, hogy mit teszen az ember belé, jött a szemetes, s vitte el. A gyapjat pedig lehet eldobni. A gyapjúért annyit nem adnak, hogy ha valakivel meg kell nyírassa, az annak többet kell fizetni a nyírásért.* (Péter Ferenc, Csíkmadaras)

követően, néhány napig a gazdák saját istállóikban tartották állataikat, és ez idő alatt nem fejték azokat. Ennek következtében az állatok meddővé váltak. Néhány nap elteltével az esztenabíró közreműködésével az *őszölő pásztorok* újból összegyűjtötték a juhokat, amelyeket a falu határában található legelőre hajtottak, ahol az első hó leeséséig, többnyire november 25-ig, Katalin-napjáig tartózkodtak. Ez idő alatt a juhászoknak a legeltetés és a *kosarazás* volt a feladata. Előre meghatározott bérüket az őszölőbe számba adott juhok mennyisége szerint kapták.

Az *őszi számadást* követően újabb lehetőség kínálkozott a juhosgazdák számára, ugyanis a gazdák felfogadhattak egy olyan személyt, aki elvállalta a juhok őszi legeltetését. Ez a személy lehetett: pásztor, egy családtag, de az is megtörténhetett, hogy néhány juhtartó gazda közös, *szeres őrzéssel* biztosította a falu nyájának őszi legeltetését. (Halász 2006: 354–355.)

Az 1940-es években, a Szent Mihály-napi juhhányást követő napon a bács összegyűjtötte a juhokat és a közös legelőre vagy a közeli erdőre, kaszálóra hajtotta azokat, trágyáztatva a területet. Ebben a periódusban, mivel a bácsnak nem volt tehaszna, ezért a juhtartó gazdák pásztorbért fizettek neki, általában egy-két kupa gabonát adtak az őrzésért cserébe. (Vámszer 1962: 84.) Csíkszentkirályon Szent Mihály- és Katalin-nap közt a pásztort újra megfogadták a juhtartó gazdák. Ez alkalommal megegyezés szerinti, termény alapú, őszi bért fizettek neki. (Tánczos 2008: 131.)

Napjainkra a településen ez a rendszer megváltozott, ugyanis jelenleg Csikmadarason Szent Mihály-napját követően az esztenákról a juhászok nem hajtják haza a juhokat, hanem a szállítható eszteneépülettel leköltöznek a falu határába, ahol a juhok fejése tovább folytatódik azzal a különbséggel, hogy a kifejt tejmenyiségből készült sajtból már nem a juhtartó gazdák részesülnek, hanem az teljes mértékben a bács és a fejpásztorok tulajdonába kerül. A juhtartó gazdák szerint napjainkban ez számottevő nyereség a felelős pásztor számára, hiszen a Szent Mihály- és Katalin-napja közötti periódusban készült sajtot saját hasznára fordíthatja, értékesítheti azt.³¹

Juhelhányás

Paraszti közösségekben a *juhelhányás* általában Szent Mihály (szeptember 29.) napjához kapcsolódott. Az erdélyi juhászattal kapcsolatos szakirodalom ezt a napot a juhászév záróeseményének napjaként tartja számon.

Csíkbán a pásztorok Szent Mihály-napján hajtották haza állataikat, és a gazdákkal való elszámolást követően multságokat rendeztek. Gyakran a pásztorok megfogadása a következő évre is ezen a napon történt. (Pozsony 2006: 255.) Ez alkalommal az esztenabíró vendégeli meg a pásztorokat, akik a juhtartó gazdákkal együtt

31 *Szent Mihálykor nincs elhányás. Akkor elhányták a juhokat Szent Mihálykor, s itthon ülték 3-4 nap. Azután szedték essze őszölőbe. Ennek a magyarázata az vót, hogy 3-4 nap itthon vótak a juhok, s az alatt elmeddültek. Ugye nem fejdtek, s a tejek teljesen elapadt. S akkor, amikor őszölőbe esszeszedték, akkor a bács nem tudta megfejni, hogy sajtot csináljon. Igen, de most nem hányják, s feji még azután egy hónap múlva es. Az a sajt az mind neki mejen.* (Antal Biró Imre, Csikmadaras)

multságban vesznek részt (Vámszer 1962: 83). Csíkszentmihályon a *juhok őszi elhányása* a tavaszi számbaadással szemben jóval kevesebb szertartásos elemmel rendelkezett. Miután a legelőről hazatért juhokat beterelték a *baromkertbe*, a gazdák füljegyük alapján azonosították be azokat. (Szócs–Szócs 2008: 151.)

Csíkmadarasi terepmunkám során a *juhelhányást* 2009. november 25-én, Szent Katalin- napján volt alkalmam megfigyelni. Ez az időpont nem egyezik a juhászkalendárium idejével, ugyanis napjainkban Csíkmadarason a pásztorok a nyári szálláshelyről való leköltözés után már nem hajtják haza a faluba a juhokat gazdáikhoz, hanem a falu határában kialakított szálláshelyre terelik azokat, és ezzel kezdetét veszi az állatok őszi tartása. Korábban egy évben két alkalommal is szerveztek *juhelhányást*, az elsőt a havasi esztenáról való leköltözés után (Szent Mihály-napja), a másodikat pedig az *őszölőből* való hazatérést követően (Katalin-nap). Napjainkban Csíkmadarason a Szent Mihály-napi juhelhányás elmarad, csupán a november végi esemény van érvényben.

A két rendszer közötti lényeges különbség a *bács* tulajdonát képező tejhaszonban mutatkozik meg, ugyanis korábban, a Szent Mihály-napi juhelhányást követően abbamaradt a juhok fejése, így az állatok az őszielés idejére meddővé váltak. Az új rendszerben a juhászok az őszielőben is tovább fejik a juhokat, s ez a bács számára számottevő nyereséget jelent.³²

A *juhelhányás* megfigyelése során alkalmam adódott megismerkedni a falu bácsával, akivel a szokást követő időszakban interjút készítettem. A falu bácsa, Váncsa Imre az interjú során a *juhelhányásra* és egyéb juhászattal kapcsolatos tevékenységre vonatkozóan is számos információval szolgált.

A szokásleírás alapját az általam terepen megfigyelt jelenségek alkotják, ez kiegészül az adatközlő-szokásirányító személy által elmondottakkal.

A *juhelhányás* időpontja általában Katalin-napjára tehető, azonban a pásztorodással foglalkozó személyek az időjárás viszonyosságainak függvényében állapítják meg annak idejét, ugyanis általában a juhok elhányását az első hó lehullása után hajtják végre. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a földműves és a pásztor közösségek élete szorosan és szervesen kapcsolódott az évszakok változásához is. (Verebélyi 2005b: 69–70.) A megfigyelt szokásban a juhokért felelős pásztorok, a velük fölerendeltségben álló bács, valamint a juhosgazdák vesznek részt. A juhosgazdák száma eléri a nyolcvanatot. Az esemény általában egy napig tart – a rákövetkező napot a hiányok tisztázására fordítják –, kora reggel érkezik meg a juhászok³³ a falu nyájával az esemény helyszínére (3. kép) amelyet már körülbelül egy órával azelőtt előkészít az esemény fő szervezője, a bács. Az előkészületek kiindulópontját egy olyan helyszínek a kiválasztása képezi, amely megfelelőnek bizonyul a legelőről hazatérő

32 Akkor Szent Mihálykor elhányták, s az jobb es vót. Három nap otthon vótak, s többet nem fejték, met a tejük elapadt. De most a bácsok úgy csináltak, hogy a gazdákat odahívták, s megmutogatták a juhokat, s hajtották vissza, s azután, amelyik nagy tejes vót, annyit fejték, hogy annyi jövedelem nem vót egész nyáron, mint azután mennyit fejték. Én es tudom, met én es cseppenttettem ősszel. (A. J., Csíkmadaras)

33 Lásd a Mellékletben a 9–10. képeket!

3. kép. Pásztor és legelőről hazaérkező juhnyáj (2009. november 25.)

juhok összegyűjtésére. Ennek a helyszínnek a kiválasztása már korábban megtörténik, és a *bácsnak* a feladata az, hogy időben értesítse a juhosgazdákat az esemény helyszínéről és időpontjáról.

Térhasználat tekintetében a *juhelhányás* a helyben maradó szokások közé sorolható, ugyanis egy meghatározott helyen zajlik, csupán a juhok szálláshelyükre való hazahajtásakor figyelhető meg az ebből a kötött térből való kilépés.

A térhasználat fontos közösségformáló erővel is rendelkezik, nemcsak meghatározza, hanem programozza is az egyének, kisebb csoportok vagy közösségek cselekedeteit. Az egyének meghatározott időszakban nagyjából azonosan viselkednek, tehát hasonlóan használják a teret. (Pozsony 1997: 264.) A vizsgált szokás működésének idején a tér kiemelt jelentőségű helyé alakul át, viszont az esemény befejeztével el is veszíti jelentőségét.

A falu bácsa – aki 2011-et megelőzően nyolc évig töltötte be ezt a szerepet a faluban – az elsők között érkezik a helyszínre, és ezután egymást követően érkeznek meg oda a juhosgazdák is. Ők többnyire az idősebb generáció tagjai közül kerülnek ki, ami azzal is magyarázható, hogy inkább a falu idősebb tagjai foglalkoznak állattartással.

A települések terét a különböző társadalmi és nemi csoportokhoz tartozó személyek eltérő módon használták, a mező, az erdő, az istálló és a csűr elsősorban a férfiaké volt (Verebélyi 2005b: 62).

A csikmadarasi juhelhányáskor, nemek tekintetében a férfiak dominanciája figyelhető meg, de ez nem zárja ki azt, hogy nő ne jelenhessen meg a helyszínen. A bács elmondása szerint vannak esetek, amikor nő érkezik a helyszínre, hogy hazakísérje legelőről hazatért juhait. A szokásesemény szubjektumai, vagyis a szokásban részt vevők mind aktív szereplői a juhelhányásnak, ugyanis az eseményt megszervező báccsal együtt készítik elő a terepet, majd választják ki saját juhaikat.

A hagyományos elemzések a szubjektumok sorában elkülönítették az aktív és passzív személyek csoportját, aktív szereplők vettek részt a szokás előkészítésében, megszervezésében és lebonyolításában, a passzív szereplők körébe azok sorolódnak, akik csak nézik a szokás eseményét. A legtöbb népszokás esetében azonban felcserélhetők a szerepkörök és könnyen átléphetők a köztük húzódó határok. (Ujváry 1980: 33–59.)

A juhelhányás kapcsán sincsenek élesen húzódó határok, ugyanis a juhok nyájából való kiválasztása is megoszlik a gazdák és a bács között, a bácsnak annyiban van domináns szerepe, hogy ő a juhokat nyilvántartó füzet segítségével könnyebben be tudja azonosítani az állatokat.

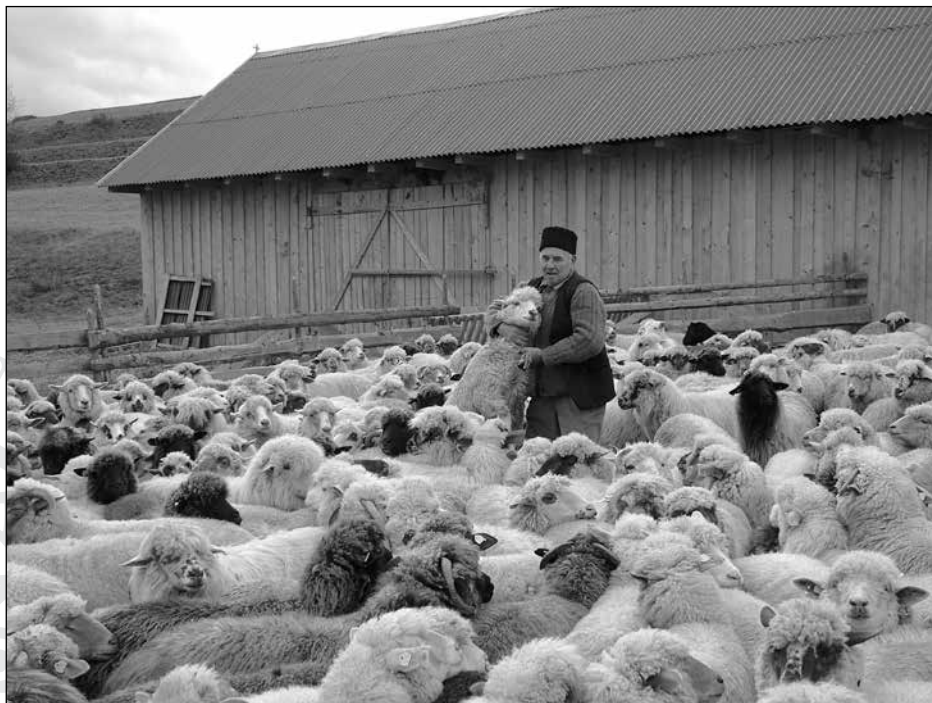
A helyszínen megjelent személyek mindannyian ismerik az esemény kódrendszérének elemeit, vagyis a szokás pontos forгатókönyvét (Niedermüller 1976: 182–183), ugyanis tudják, hogy a juhelhányás mozzanatai milyen sorrendben követik egymást. Ezzel biztosítják azt, hogy az esemény során ne alakuljon ki káoszhelyzet, a megfelelő rendben zajoljon le a szokás.

Az eseményben részt vevők viselkedésére a jókedély jellemző. Amellett, hogy minden gazda arra törekszik, hogy megtalálja juhait (4. kép), eközben gyakran beszélget, tréfálgozik a többi gazdával.³⁴ Ilyen tekintetben a juhelhányás szokása olyan esemény, amikor találkozhatnak a falu távolabbi részeiben lakó gazdák is egymással, lehetőség adódik olyan személyekkel is a kommunikációra, akikkel ritkábban találkoznak vagy állnak szóba. Eszerint bizonyos tekintetben közösségformáló ereje is van a szokásnak.

Pozitív hatása mellett a szokásnak megvan a negatív vonása is. Ez csak időnként jelentkezik, és a bács, illetve a juhosgazdák közötti konfliktusban nyilvánul meg, például juhok hiánya esetén. A bács nyolc éves tevékenysége során az is előfordult, hogy a konfliktust nem tudták kezelni és verekedés tört ki a gazdák között. A megfigyelt *juhelhányás* során is lépett fel hiány, de a közel háromszáz juhot számláló nyájból csupán tíz hiányzott.

A *juhelhányás* szokása nem tartozik a ritualizált szokások körébe, ez azzal magyarázható, hogy habár megvan az eseménysor struktúrája, mégis a spontaneitás játszik szerepet az események alakulásában, ugyanis sokszor a figyelmen vagy a véletlen, szerencsén múlik az, hogy a gazdák közül ki találja meg előbb juhait. A szokásban nincsenek ritualizált szövegek, a gazda és bács, illetve gazda és gazda közötti spontán beszélgetés, tréfálgozás jelenti az esemény szöveges részét. Amivel még korábban szövegileg kiegészült a szokás, az az esti mulatság során, italozás mellett elhangzott dalok szövegei, azonban ez egyre inkább kimarad a szokásból.

³⁴ Lásd a *Mellékletben* az 11. képet!

4. kép. Juhok kiválasztása (2009. november 25.)

A bács elmondása szerint a *juhelhányás* szokásának helyszíne rendre változik, korábbi években a falu belterületén levő üres telekre hajtották be a juhokat, és ott került sor azok kiválasztására. Jelen esetben Csikmadaras falurésze, a Kovács kertje bizonyul megfelelő helyszínnek. A esemény résztvevői közvetlenül érkezésük után pálinkával köszöntik egymást és az egész éven át juhaikért felelősséget vállaló bácsot. A bácsnak a juhok tavaszi kihajtásának ideje – amely általában Szent György-napjára esik – és a Katalin-napja között kell felelősséget vállalnia a juhokért. A felelősség rá csak részben hárul, ugyanis ő nem tartózkodik állandó jelleggel az *esztenán*. Másrészt a pásztore a juhokért való felelősség, így hogyha ebben a periódusban károsodik a nyáj, a bács az ő bérükből vonja le az összeget.

A szokást előkészítő esemény része a *kosár* felállítása, vagyis annak a helyileg *lészáknak* nevezett, fából összeálló kerítésnek a felállítása, amelyet nem sokkal a bács megérkezése után, szekéren hoznak a helyszínre. (5. kép) A lészákat a bács a már helyszínre érkezett juhosgazdák segítségével állítja fel, olyan módon, hogy abban egy nagyobb rész szolgál a teljes juhnyáj beterelésére, emellett pedig kisebb részeket (szorítókat) is elkülönítenek abból a célból, hogy azokba gyűjtsék össze egy-egy gazda nyájából felismert és kiválasztott juhait.³⁵

35 Lásd a *Mellékletben* a 12. képet!

5. kép. Készül a kosár (2009. november 25.)

A lészák fölállítását követően helyszínre érkezik a juhnyáj, amelyet két pásztor kísér. A juhok legeltetési helye Szent Mihály- és Katalin-napja között a falu határában található. Nyári legelőként a Hargita-hegység, illetve Naskalat szolgál.

Miután a juhok elfoglalják a számukra fölállított helyet, a gazdák szemügyre veszik a juhokat és próbálják megállapítani, hogy melyek a sajátjaik. A gazdák segítségével van a juhokat őrző pásztor, de leginkább a bács, aki a helyszínen a juhokat nyilvántartó füzetet használja egy-egy gazda juhának felismerésében.³⁶ A juhok tavaszi kihajtásakor jegyzi be a füzetbe minden egyes állatnak az ismertetőjegyeit. A nyilvántartó füzet a juhok fő ismertetőjegyét, vagyis a füljegy rajzát tartalmazza, emellett a füzetben fel van tüntetve a juhok fülén található számjegy, valamint a juhot birtokló gazda neve.

A füljegyek a juhok megjelölésének archaikusabb, ma is használatban levő formái. A csikmadarasi gazdák juhainak különböző a füljegye, leginkább ez alapján ismeri fel mindenki saját juhát.³⁷ A fülre helyezett számjegy már az állategészségügyi szabályozás folytán került be a használatba, de természetesen ez is fontos azonosító-jegyként szolgál a juhok kiválasztásánál. Egy-egy gazda juhait a kisebb elkülönített

³⁶ Lásd a *Mellékletben* a 13. képet!

³⁷ Lásd a *Mellékletben* a 14. képet!

részekbe tereli, majd miután annak összes juhára rátaláltak, azokat kiengedik az elzárt részből.³⁸ Ezt követően a gazda hazaterelheti juhait.³⁹

A gazdák között az is előfordul, hogy szekérrel érkeznek juhaik után, általában csak azok szállítják haza szekérrel juhaikat, akik a juhelhányás helyszínétől távolabb eső falurészben laknak.⁴⁰ A helyszínre érkező gazdák nem egy időben, hanem egymást követően érkeznek, ezzel is elősegítik azt, hogy ne kelljen túl sokat várakozniuk. Miután egy gazda kiválasztotta juhait, általában távozik az esemény helyszínéről, átadva a teret másoknak. A juhelhányás késő délutánig zajlik le.

A falu bácsa szerint gyakran szerveztek a juhelhányás napján, este mulatságot, ahova a bács meghívta a juhosgazdákat, általában megvendégelve őket. Egy-egy ilyen eseményen korábban 30-35 személy vett részt.

Őszi juhhányáskor az esztenabíró ebédet ad a pásztoroknak, a juhosgazdák pedig ünnepelnek, a fennmaradó közös pénzből isznak (Vámszer 1977: 94). A mulatság ideje alatt a bácsnak le kellett táncolnia a hiányt. Az eseménynek ez a mozzanata a bács és a juhosgazdák között kialakult konfliktushelyzet kezelésére kínált megoldást. Nem csak a juhelhányással kapcsolatban jelentkezik az eseményt lezáró mulatság, ugyanis gyakran a dramatikus játékok záró részében is az aktív résztvevők zártkörű mulatságot, közös vacsorát szerveztek. (Pozsony 2006: 74.)

A vizsgált szokás látványos, vizuális kóddal nem rendelkezik, ezzel szemben számos tárgyi elem jelenik meg az esemény során. A tárgyi elemek a reprezentációt szolgáló tárgyak köré sorolhatók, ezek nem túl látványosak, de hozzájárulnak egy-egy személy szerepének kihangsúlyozásához. Ilyen tárgyi elem például az eseményben részt vevő pásztor faragott botja vagy a bács által használt juhokat nyilvántartó füzet. Mindkettő egy-egy személy státuszának kiemelésére szolgál. Mindezek mellett a juhok fülein található számjegyeknek is jelentésük van, a beazonosításban van szerepük. Hogyha a szokásban részt vevő személyek viseletét vesszük szemügyre, az állapítható meg, hogy rendszerint a késő őszi időjárásnak megfelelően öltöznek. Maga a viselet gazdasági tevékenységhez kapcsolódva a hétköznapi öltözet részét képezi.

A kinezikus kódok közül a gesztusok a juhászatban és azon belül a *juhelhányás* szokásában is megjelennek. A helyszínre érkező gazdák között a kommunikáció vezérfonala az esemény, vagyis a *juhok elhanyása* köré szerveződik. Ebben, mint ahogy majdnem minden kommunikációs aktuson belül is, helyet kapnak a különböző gesztusok, kézmozdulatok, tekintetek formájában. Ritualizált kinezikus cselekvés a juhelhányáson belül nem jelenik meg. Nem így van ez a juhok tavaszi kihajtása idején, ugyanis Csikmadarason láncon átlépve hajtják ki téli szálláshelyükről a juhokat, ezzel biztosítva azt, hogy azok ősszel szerencsésen hazatérhessenek a legelőről.

38 Lásd a *Mellékletben* a 15. képet!

39 Lásd a *Mellékletben* a 16. képet!

40 Lásd a *Mellékletben* a 17. képet!

Egy másik ehhez kapcsoló elem a füstölés, amely elsősorban a Szent György-napján gyakorolt, állatok kihajtásával kapcsolatos mágikus cselekvésekben fordult elő. Az állattartók hiedelmei alapján az állatokat a nyári hónapok alatt nem érhetette semmiféle kár, nem pusztíthatta azokat sem betegség, sem vadállat (Ujváry 1980: 14). Ugyanilyen hiedelmen alapuló cselekvés a karácsony és szilveszter közötti időszakban a juhnyíró olló összekötése, amellyel azt idézi elő a rituális cselekvést végrehajtó személy, hogy juhai a következő évben, a legelőn ne essenek farkas áldozatául.

A *juhelhányás* szokását vizsgálva, a szokásrendszer kódjait tartottam szem előtt. Ezek közül a szokásban részt vevő személyekre, az általuk mondott szóveges megnyilatkozásokra, a szokásesemény kinezikus és tárgyi kódjaira, valamint a szokás tér- és időhasználatára terjedt ki a figyelmem. Mindezen elemek együttesen alakítják a vizsgált eseményt.

Téli takarmányozás

Az őszöltetést követően a számba adott juhok visszakerültek tulajdonosaikhoz, így egészen a következő év tavaszi kihajtásáig a gazdák feladata volt azoknak takarmányozása. A nyáron betakarított száraztakarmány a nagyállatok (szarvasmarha, ló) mellett a juhok eleségül is szolgál. Téli időben a gazdák a fejőjuhok takarmányozására külön figyelmet fordítanak, mivel ekkor születnek a bárányok. Ebben az időszakban az anyajuhoknak megfelelő ellátásban kell részesülniük, hogy táplálékkal tudják ellátni az újszülött bárányokat.

A birkák téli tartása szerint különültek el a *szilaj*, *félszilaj* és istállós tartásmódok (Paládi-Kovács 2010: 116). Palóc területen az első hó leesése után rövid ideig karámban tartották a nyájakat, és erdei tisztásokról, parlagokról gyűjtött takarmánnyal látták el azokat (Paládi-Kovács 2010: 118).

A közös nyájak juhai a *széthányást* követően visszakerültek gazdáikhoz, akik kertjeikben, illetve a kaszálók övezetében kialakított szállásaikon takarmányozva tartották azokat (Szabadfalvi 2001: 746). Az első hó leesésével a juhok ismét gazdáik gondviselésre szorulnak, akiknek azonban gondot jelent a teletetés. Karácsonyig általában gyengébb minőségű takarmányt adnak nekik eleségül, azt követően már szénával és abrakkal táplálják azokat (Kós 1947: 23–24).

Halász Péter a moldvai csángó magyarok állattartásán belül a juhok téli tartásáról is ír. A szerző megjegyzi, hogy a juhosgazdák télre *oklot* készítettek a juhok számára, ahová éjszakára bezárták azokat, nappal a juhokat kiengedték a szabadba (Halász 2006: 356).

K. Kovács László írja, hogy a bálványosváraljai juhteletetés a szabad ég alatt zajlott, az udvar egyik sarkában, az eresz alatt alakították ki a juhok téli szálláshelyét, pajtába csak a *bárányozás* időszakára zárták állataikat (K. Kovács 1947: 207).

Vámszer Géza megjegyzi, hogy a *szilaj* tartáshoz viszonyítva a csiki *félszilaj* juh-tartás előrelépést mutat, ugyanis a téli időszakban az állatok tető alatt tartózkodnak,

és takarmányozásban részesülnek (Vámszer 1962: 86). A csikmadarasi gazdák a Katalin-napi *elhányást* követően téli takarmányon tartják juhaikat.⁴¹ Azok a juhtartó gazdák, akik kevesebb juhval rendelkeznek, saját istállójukban tartják azokat, akik viszont száz darabnál több juhot birtokolnak, már nagyobb istállóban, *szájvánban* tartják az állatokat.

A kutatás idején Váncsa Imre is a falu Kovács kertje részében található nagyobb méretű, saját tulajdonú istállóban, *szájvánban* tartotta juhait. Juhainak téli takarmányozásáról egyik fejőpásztor gondoskodott.

A juhászati év szokásait elemző fejezetben két főbb eseményt, a *tavaszi kihajtást* és az *őszi juhelhányást* a szokásrendszer kódjainak figyelembe vételével vizsgáltam. A rövidebb alfejezetekben azokat a juhászati szokásokat tárgyaltam, amelyek napjainkban ritkán kerülnek megszervezésre vagy már csak az emlékek él a település lakói körében: pl. *tejmérés*, *juhnyírás*.

A juhászkalendárium során olyan nem szakrális helyek válnak ideiglenesen kiemelt jelentőségű helyekké, centrumokká, amelyek évről évre csakis a juhászesemények kapcsán aktivizálódnak.

A juhászati szokások, a helyi természeti adottságokhoz és folyamatokhoz szervesen igazodva strukturálják az állattartó gazdák mindennapjait. Ezek a gazdasági élethez kötődő szokások nemcsak munkaként, hanem találkozási és szórakozási alkalomként is értelmeződnek a juhtartó gazdák számára. A tavaszi kihajtást néhány nappal megelőző *juhok összeszedése* alkalmával a bács itallal kínálja meg a juhtartó gazdákat, ugyanez történik az *őszi juhelhányáskor* is. Az italozás, mint a szabadidő eltöltésének egyik formája, egyrészt a gazdák és a bács, illetve a gazdák közötti kohézió megteremtéséhez járul hozzá, másrészt konfliktus esetén a felek közötti feszültséget akár a tettegesség is felerősíti.

Korábbi évtizedekben a szokások közösségi jellege még markánsabban megnyilvánult. Napjainkban a gazdák többségének a juhtartás a falu terén belüli tevékenységnek számít, ritkán látogatnak el a falu határában felállított pásztorszállásra vagy a havasi esztenára. Ez összefüggésben van a tejelosztási rendszerrel is, hiszen évtizedekkel korábban szervezett formában, meghatározott ideig a gazdák is részt vállalhattak a fejszenben. A tejelosztásnak ez a formája mára megszűnt, napjainkban a gazdák az esztenától távol maradnak, általában a felelős pásztorra bízzák juhaikat,

41 A téli tartása olyan ezeknek, hogy karácsony előtt, akármilyen gyengébb dógokat megesznek, ahol fű van, mindent. Mikor lefiaznak, s megnyírjuk, adunk sarjút nekik, még abrakot is adunk, mikor mi jut, hol dara, hol valami szem. Osztán úgy elkényesednek, hogy osztán a szénát hiába teszem oda, úgy bögnek. (Péter Ferenc, Csikmadaras)

Éjszakára adok száraztakarmányt, sarjút, szénát, reggel egy kis abrak, met ahhoz, hogy a bárányok jól fejlődjenek, kell abrak, gabona. Én úgy tanultam az idősebbektől, hogy össze jobban korán bérekeszteni, met betegséget eszik, de tavasszal minél hamarabb lehet kicsapni, met más orvoságot eszik. Ezzel sincs baj, met lehet orvosolni. Ősszel sincs baj, ha későn rekeszted le, csak akkor éjszakára kell száraztakarmányt adni ahhoz, hogy ne azt a hóharmatos fűvet egye, met attól a fűtől a bárányokat hányják el, vagy ha penészes szénát adsz, ez nekik vemhes idő alatt csúnya vetelés lesz. Ha tartod őket, a bárányoknak tudsz csinálni egy külön kis helyiséget, külön tudod abrakolni, finomabb sarjúval, persze, hogy jobban fejlődik. Én meg merem mutatni. (B. D., Csikmadaras)

aki a gazdák között a tavasszal megkötött szerződésnek megfelelően osztja szét a tejtermékeket.

A juhászati szokások közösségi jellegének visszaszorulása mellett, a juhászathoz kapcsolódó mágikus, termékenységvarázsló rítusok is egyre inkább feledésbe merülnek. A juhtartó gazdák emlékeznek ezeknek a praktikáknak a funkcióira, azonban a racionális világkép befolyása azt eredményezi, hogy azoknak alkalmazására egyre ritkábban vagy már egyáltalán nem kerül sor.

A csíkmadarasi juhászat főbb változásai

Az előző fejezetekben már ismertettem néhány olyan lényeges változást, amely a juhtartással, a juhászok társadalmi rétegzettségével és a juhászszokásokkal kapcsolatban történt. A továbbiakban három nagy korszakban, a 20. század kezdetétől a kollektivizálásig, a kollektivizálás és rendszerváltozás között, illetve a rendszerváltozás utáni időszakban azt vizsgálom, hogy olyan jelenségek, mint a földterület birtoklása, a földterület használati módja, az iskola szerepe, az egészségügy fejlődése és az információáramlás milyen hatással voltak a juhászok életmódjának változására.

A csíkmadarasi juhászat a 20. század kezdetétől a kollektivizálásig

A 20. század első évtizedeiben a település lakóinak megélhetését a földművelés és állattenyésztés jelentette, de ezek ipari tevékenységgel, erdei és fafeldolgozó munkákkal, fazekassággal és egyéb kézműves tevékenységekkel is kiegészültek. Azok a csíkmadarasiak, akik kevés földterülettel rendelkeztek, rendszerint távolabbi vidékekre, fakitermelő, napszámos munkára jelentkeztek. A hajadon leányok szolgálni jártak, kezdetben Budapestre, majd a hatalomváltást követően leggyakrabban Brasóba vagy Bukarestbe mentek, ahol 2-3 éves szolgálati idő alatt előteremtették maguknak a hozományhoz szükséges anyagi javakat. (Balázs–Miklós–Ördög–Pál–Antal 2006: 150.)

Az állattenyésztés főként szarvasmarha- és juhtartásra irányult. A 20. század első felében a juhtartásból származó gyapjú jelentette a település lakói számára a ruházatkodáshoz szükséges alapanyagot. Ahhoz, hogy a család tagjait megfelelő mennyiségű ruhadarabbal lássák el, több birkát (általában erdélyi rackát) is tartottak, amelyeket tavasztól ősziig pásztorokra bízta.

Ebben az időszakban Csíkmadarason a családi juhtartásnak volt nagy szerepe. A település termelte ki a saját juhászait, ezért nem volt szükség idegenből jött juhászok munkájára. A juhászat nemzedékről nemzedékre öröklődő foglalkozásnak számított. Úgynevezett pásztordinasztiák alakultak ki a faluban. A családok fiatalabb tagjai szocializációjuk során belenevelődtek a juhásztevékenységbe. Kisgyermekként a kisegítő munkákban vettek részt, majd a legeltetésben és a fejésben vállaltak szerepet. Felnőtt korukig elsajátították apjuk tudását, így alkalmassá váltak arra, hogy maguk is önállóan, bácsként esztenát működtessenek. A csíkmadarasi juhászok – más csíki falvak juhászaihoz hasonlóan – szerényebb anyagi körülmények között élő, birtok nélküli parasztok voltak.

A település lakói a Salamon családot mint háromgenerációs juhászcsaládot említik. Salamon István fiának, Salamon Ferencnek adta át mesterségét, aki a harmadik

generációs Salamon Sándorra ruházta tudását. A család tagjai életük során *eszterun-gahajtó, fejő- és meddőpásztor, bács*, illetve *esztenabíró* szerepeket is betöltöttek.

A kollektivizálást megelőzően Bács Lajos és György Ferenc is elismert pásztoraik volt a közösségnek. A ma élő idősebb generáció tagjai (1930-as, 1940-es években születettek) ebből az időszakból társadalmilag megbecsült esztenabírókra is emlékeznek, kiemelve közülük Imre Dezső, Imre Lajos, Pali András és Toma János nevét.

A település lakói által birtokolt juhállomány nagysága megkövetelte, hogy a tízesenként szerveződő juhnyájuk mellé külön bácsot fogadjanak. Egyidőben hat bács működtetett esztenát a havasi szálláson. A csíkmadarasi B. D. juhtartó gazda véleménye szerint a juhok száma többszöröse volt a mainak, egy-egy tízesnyájnak a létszáma megegyezett a ma birtokolt teljes juhlétszámmal.⁴²

A juhlétszámhoz hasonlóan, a havasi legelőterületek nagysága is a ma birtokolt legelőknek többszöröse volt. A legelők a település közbirtokosságának a tulajdonában voltak, és előre meghatározott rendje volt annak, hogy a falu egy-egy tízese melyik legelőt használhatja. A település idősebb lakói az egykori nagy kiterjedésű havasi legelők között említik Háromkutat, Bustyuhánt (más néven Pávás), Szalókot, Karmaturát, Naskalatot és a Hargita-hegységet. Mindezek közül ma már csak a két utóbbit használják legeltetésre. A legelők nagy részét a közbirtokosság vezetősége a moldvaiaknak adta ki bérbe, legeltetés céljával, akik a legelőket övező határmenti részeken le is telepedtek, s gyakran kisajátították maguknak egy-egy részét ezeknek a területeknek.

Csíkmadaras erdő- és havasi legelőterületeinek csökkenését az 1921-es földreform is befolyásolta, ugyanis ekkor ezeket a területeket kisajátították, és a korábbi bérlőknek adták, így a településnek 5803 holdnyi területe Gyergyóbékás és Gyimesfelsőlok tulajdonába került (Balázs–Miklós–Ördög–Pál–Antal 2006: 143). Fél évszázad leforgása alatt Csíkmadaras legelőterületei majdnem ötödére csökkentek. A telekkönyvek alapján készült kimutatás szerint a településnek 1895-ben 6120 hektár legelője volt, 1911-ben a terület 5742,52 hektárra csökkent, végül 1958-ra már csak 1262 hektár legelőterületet birtokolt a település (Balázs–Miklós–Ördög–Pál–Antal 2006: 146).

Az erdő- és legelőterületek csökkenését a település lakói összefüggésbe hozzák az egykori, hatalmi pozíciójával visszaélő vezető réteg illegális, saját érdekeket érvényesítő földterület eladásaiival.⁴³

42 *Itt a szomszédban annyi vót a juh, hogy egy bácsot fenn tudtak tartani. Én még gyerek vótam, itt hajtották, vót olyan, hogy 250-300 juhot hajtottak ki ettől a tizestől. Nem tíz házszám vót, hanem ötven házszám. Ennyi házszám alatt vót 300 darab fejős juh, s 150-200 darab meddű, amit úgy tartottak, hogy az időset selejtezték, s a fiatalat utánpótlásnak. Hat bács volt Madarason annak idejibe, most van kettő.* (B. D., Csíkmadaras)

43 *Akkor vót Pávás, azt eladták vót, mert vótak ilyen feljáró regló bizottságok, mint Elek János bá, s a titkár. Azok ott a csángóknak elfeketéztek... Bustyuhán az jó havas, csak kicsi. Elvették, eladták ott es a javát. Ott es egészen Farkaspallóig a patakon bé lehetett menni, de most abba helybe, ahogy a patak szádába béersz legkevesebb van másfél kilométer a bótig Farkaspalló, de az mind el van adva. Az urak, birtokossági elnök, a néptanáctól a titkár adták el, nem hoztak pénzt, ott ittak, mulattak. Hetekig ott vótak, ittak, ettek, s mulattak. Amelyik megvette a birtokot, egy jó berbécsnek a nyakát eresztette meg, s ették a húst, s hordta az italát. Ez vót a fizetség. Most ilyent nem tudnának megcsinálni, de akkor megcsinálták.* (A. J., Csíkmadaras)

Egy másik, a település lakosságának életmódjára befolyással lévő tényező az oktatás.

A második világháborúig érvényben levő négyosztályos oktatást a háborút követően a hétosztályos, majd az 1963–64-es tanévtől a nyolcosztályos kötelező oktatás váltja fel (Balázs–Miklós–Ördög–Pál-Antal 2006: 325). A hatalomváltások az oktatás nyelvét is meghatározzák. A bécsi döntést követően az oktatás nyelve újra a magyar lesz, azonban az újabb unió Romániával a román nyelv kötelező tanítását vonja maga után (Balázs–Miklós–Ördög–Pál-Antal 2006: 313–314).

Az oktatás kötelezővé válása a pásztorgyermekek alfabetizációjában is változásokat eredményezett. Korábban a szegénysorban élő, néha gyengébb értelmi képességekkel rendelkező pásztorgyermekek nem részesültek elemi oktatásban, így az írás-olvasás képességét nem sajátíthatták el. Az elemi oktatás kötelezővé válásával nagyobb számban váltak ezek a gyermekek írástudókká. Az írni-olvasni tudás elősegítette a helyi társadalomba való beépülésüket, és lehetőséget kínált arra, hogy később a pásztorkodás mellett vagy azzal felhagyva egyéb munkakörökben is elhelyezkedhessenek. Az írás képességének elsajátítása a számba adott birkák és a tejtermékek elosztásának precízebb nyilvántartását segítette elő.⁴⁴

A csíkmadarasi juhászat a kollektivizálás és rendszerváltozás között

A település társadalmi-gazdasági életében alapvető változást hozott a kommunista hatalom térnyerése. Az 1945-ös földreform révén felszámolódott a földesúri osztály, majd ezt követően államosították az ipari létesítményeket, a termelőeszközöket és a felekezeti iskolákat. Az egyházi és művelődési szervezeteket betiltották, vagyonukat elkobozták, a korábban közbirtokossági tulajdonban levő erdőket pedig állami tulajdonba helyezték (Balázs–Miklós–Ördög–Pál-Antal 2006: 174–175).

Pál-Antal Sándor jegyzi meg, hogy a kommunista érában gazdasági vonalon és a birtokviszonyok szempontjából alapvető változások történtek. Ezek a változások a foglalkozás és a földhöz való viszony átalakulását eredményezték (Balázs–Miklós–Ördög–Pál-Antal 2006: 177).

1950-től, a kis kollektív megalakulása idején a településnek azok a lakói mutatnak hajlandóságot a kollektívbe való belépésre, akik kevés földterülettel rendelkeztek, remélve azt, hogy az új gazdálkodási forma jobb megélhetési körülményeket fog biztosítani számukra. Az ötvenes évek elején a nagyobb területekkel rendelkező földbirtokosok igyekeztek távol tartani magukat a kollektív gazdaságtól, ez néhány évvel később azonban már nem volt lehetséges, ugyanis a település lakosságát erőszakos módon beszervezték a kollektívbe.

⁴⁴ Korábban rovásfákon jelenítették meg a juhokra és a tejtermékek elosztására vonatkozó információkat.

Az 1962-ben lezárult kollektivizálási törekvések eredményeképpen 623 család vált a kollektív gazdaság tagjává, összesen 4655 hektár mezőgazdasági területtel (Balázs–Miklós–Ördög–Pál-Antal 2006: 196).

Azok a személyek, akik ellenálltak ezeknek a törekvéseknek, kénytelenek voltak fölhagyni a mezőgazdasággal és más területen keresni munkát. Többen az ipari szektorban helyezkedtek el, ezzel feladva korábbi életformájukat: a földművelést és az állattartást is abbahagyták.

Az 1950-es évektől bevezették a kötelező terménybeszolgáltatást, ennek megfelelően a településen élő gazdáknak a pénzbeli adó fizetése mellett terményeiknek jelentős részét is be kellett szolgáltatniuk: az általuk megtermelt hús-, tej-, gyapjú és gabonamennyiség jelentős részét át kellett adniuk az államnak (Balázs–Miklós–Ördög–Pál-Antal 2006: 176). Hogyha csupán a juhtartással kapcsolatos szolgáltatás statisztikai adatait vesszük figyelembe, azt látjuk, hogy a település lakói például 1955-ben 2328 liter juhtejet és 439 kg gyapjút szolgáltatottak be az államnak (Balázs–Miklós–Ördög–Pál-Antal 2006: 177). A kollektív gazdasághoz való csatlakozás mentesítette a település lakóit a húsbeszolgáltatás alól és a gyapjú szolgáltatásának mértéke is minimálisra csökkent, mindezek ellenére a mezőgazdaság szocialista reformja nem zajlott le akadálymentesen. Az 1962-es háziállat-összeírás juhállományra vonatkozó adatai azt mutatják, hogy míg egyéni tulajdonban összesen 706 juh található, addig a kollektív gazdaság csupán 255 juhot birtokol. Az egy évvel későbbi, 1963-as állatállomány összeírásának statisztikai adatai ettől eltérő képet mutatnak: eszerint a falu lakói összesen 1447 juhval rendelkeznek, amelyből 1243 darab a kollektív tulajdona (Balázs–Miklós–Ördög–Pál-Antal 2006: 193–194).

A juhtartás a kollektivizálást követően a háztáji gazdálkodásnak köszönhetően egyéni formában is fennmaradt, így, a kollektív juhnyájai mellett, továbbra is tízesek szerint csoportosulva, esztenabíró, bácsot, fejőpásztorokat és kisegítő alkalmazva gyakorolták a közösségi juhtartást, amely kiegészítő jövedelmet jelentett a juhtartó gazdák számára.

A kollektív gazdaság a juhászat vonatkozásában lényeges változásokat hozott, ez részben az eszteneépületek szerkezetében és tárgyi ellátottságában nyilvánult meg. A kollektivizálást megelőző évtizedekben kezdetleges eszténák voltak (tető nélküli vagy fakéreggel borított eszteneépületek), ezzel szemben a kollektivizálást követően építéssz mérnöki szaktudást is igénybe véve, kisebb, faragott fából készült házakat építettek, amelyeket megfelelő mennyiségű és minőségű eszközökkel láttak el.

A kollektív gazdaság tovább erősítette azt a törekvést, hogy a településen csángó és román pásztorokat alkalmazzanak, akik leggyakrabban a Gyimesekből és a háromszéki településről, Zágónból⁴⁵ érkeztek Csíkmadarásra. Az 1960-as években ilyen módon került a településre Toma János juhpásztor, akinek emléke még min-

45 *Aztán berszányok jöttek ide, legtöbbet Zágónból, románok vótak. Azok télen-nyáron foglalkoztak, met vót 40-50 darab saját johok. Mikor jöttek ide, akkor aztot hajtották... Kicsi kollektív alatt – '52-be megalakult a kicsi kollektív nálunk – akkor már így külön szakadtak, akkor már hozták ki Zágónból a bácsokat, két-három gazda, ilyen nagy gazdák vótak, mint Tamás Gergé, Petrikó... ezek. Azok külön szakadtak, s hoztak maguknak bácsokat, Zágónból.* (A. J., Csíkmadaras)

dig él a település idősebb lakói körében. A Gyimesekből érkezett juhásztorok közül a csíkmadarasiak Bács Ferencet említik.⁴⁶ Az említett juhásztorok a település lakói körében nagy megbecsülésnek örvendtek.

A kommunizmus idején a legelőterületek birtoklása okán etnikai konfliktusok is előfordultak a felcsíki székely és a román pásztorok között. A gyakran tettelegességig el fajuló konfliktusok hátterében a következő állt: az egyik fél nem ismerte el azt, hogy a legelőterület, amelyet használatba vett, az nem az ő tulajdona, és próbálta ki-sajátítani a területet. A másik fél ezzel szembe-sülve – gyakran erőszakosan – igyekezett nyomatékosi-tani birtoklási jogát.⁴⁷

A kollektivizálás és a rendszerváltozás közötti időszakban a pásztorok kevés ideig jártak iskolába. Gyakran a négy elemi osztályt sem végezték el. A megkérdezett személyek szerint 2-3 osztály elvégzése elegendő volt a juhászgyermek-ek számára: ez idő alatt elsajátíthatták az írás és olvasás képességét.⁴⁸ A kora tavasszal elkezdődő juhászati idény nem tette lehetővé a rendszeres iskolába járást. A juhászgyermek-ek többnyire a téli hónapok idején jártak néhány hónapot a tanítási órákra, ezt követően pedig abbahagyták a tanulást.

A csíkmadarasi juhászat a rendszerváltozást követő években

A rendszerváltozás, majd az Európai Unióba való belépés újabb változásokat hozott a juhtartásban. A rendszerváltással együtt felszámolódtak a kollektív juhnyájak, és újból kizárólagosan az egyéni juhtartás nyert teret. Az 1989-es forradalmat követő években a településen megjelentek a juhász-vállalkozók. Ezek az új szerepkörök a hagyományos juhász-képtől (a juhászat családban, nemzedékről nemzedékre öröklődő foglalkozás) gyökeresen eltértek.

Főként az utóbbi két évtizedben kezdtek el nagyobb hangsúlyt fektetni a juhál-lomány hivatalos, intézményesített egészségügyi ellátására. Állatorvosi segítséggel biztosítják az állatok kezelését, s emellett a juhok nyilvántartása is szabályozottabbá válik. Az európai uniós szabványoknak megfelelően azonosító szá-mot helyeznek a juhok fülére, amely alapján megállapítható az, hogy az állat kinek a tulajdona.

46 *Akkor vótam három hétig es Bustyuhánban* [havasi legelő Háromkút havasán] és *Disznorióba* [havasi legelő a Hargita-hegység keleti oldalában]. *Leányka vótam, lehettem tízéves körülbelül. Az a pásztor, Bács Ferenc bácsi gyimesi vót.* (Antal Biró Irén, Csíkmadaras)

47 *Háromkúthoz békötötték a románok. Vót egy olyan ember, akit megbíztak, hogy ügyel a havas-ra. S elég az, hogy a román egyszer épített házat, s akkor épített egy nagy csúrt, s kezdett ő kertel-ni, s kezdte a jenőfali-t békertelni. S akkor ugye a jenőfaliak ügyesebbek vótak. Azok csináltak egy gyűlést itthon, s akkor megparancsolták, hogy minden háztól valakinek menni kell Háromkúthoz. A román ki kell onnat tessékelni. S akkor felmentek, s a román, ahogy vót a házba a feleségivel, úgy a házat dötötték fel. A román úgy megverték, hogy beléhótt, s a felesége es eppe csak megélt.* (A. J., Csíkmadaras)

48 *Két-három osztály. Tavasszal ment a marhákval, télbe járt valamennyit iskolába, s ősszel es a marhákval kellett menni, s ennyi vót az iskola. Sajtét adtak iskolát. Szecsula komám hogy mon-dta: addig járta az első osztályt, hogy két tanyító kihalt mellőle. [nevetés] Ezelőtt nem törődtek az iskolával.* (Fazakas Árpád, Csíkmadaras)

A havasi legeltetés idején, a juhászhoz számba adott birkák egészségügyi ellátása teljes mértékben a bácsra hárul. Ez évtizedekkel korábban sem történt másként. E tekintetben a bácsnak egyfajta állatorvosi szerepet is el kell látnia: a tavaszi kihajtás alkalmával megtisztítja a birkák körmeit és eltávolítja a gyapjú közül a kártevő kullancsokat; a havasi legelőn való tartózkodkodás utolsó szakaszában gondoskodik a juhok *füröztéséről*.⁴⁹ Ez a művelet az előző két korszakhoz képest csupán annyiban változott, hogy jelenleg a vízbe olyan vegyszert kevernek, amely meggátolja az élősködők továbbélését. A *juhfüröztés* közösségi jelleggel bírt, ugyanis erre az eseményre ellátogattak a juhtartó gazdák is. A *füröztés* befejeztével a juhtartó gazdák és a pásztorok kisebb mulatságot rendeztek. Az utóbbi években megszűnőben van a szokás közösségi jellege. Az esztenán dolgozó pásztorok vállalták magukra a feladatot, és a gazdák részvétele nélkül bonyolítják le az eseményt.

A rendszerváltozást követő időszak leginkább a szállítás és információáramlás terén hozott gyökeres változást. Ez a juhászaton belül is megmutatkozik. A 20. század folyamán, egészen a 2000-es évekig a havasi esztenán tartózkodók és a településen élők közötti információ továbbításához személyes jelenlétre vagy közvetítő személyre volt szükség, emiatt az információ célba juttatása körülményesebb volt és hosszabb ideig tartott. Az esztenák településtől és annak lakóitól való elzárt világa a mobiltelefonok megjelenésével vált elérhetővé.

Leegyszerűsödött a kommunikáció módja az ideje nagy részét faluban töltő bács és a nyári időszakban, állandó jelleggel esztenán tartózkodó fejőpásztorok között. A mobiltelefon használata lehetővé tette azt, hogy a fejőpásztorok jelezhessék a bácsnak azt, hogy milyen sajtmennyiséggel rendelkeznek, s ezt követően a bács időben hazaszállíthatta a tejtermékeket az esztenáról. Az utazási és szállítási módok fejlődése gyorsabb és hatékonyabb munkát eredményez.

Napjainkban az oktatási rendszer a nyolc osztály elvégzését követeli meg, ennek ellenére Csíkmadaras jelenlegi pásztorai csupán a négy elemi osztályt vagy annál kevesebbet végeznek el. Úgy gondolják, hogy a juhász tevékenységhez nincs szükség iskolai tudásra, mindennapi feladataikat anélkül is el tudják látni. Váncsa Imre a nyolcvanas években a négy elemi osztályt végezte el, fejőpásztorai, Fazakas Csaba és Fazakas Ferenc a kilencvenes évek elején ennél még kevesebbet jártak iskolába.

49 *A füröztés ősszel van, me Szent Mihályig fejlődnek a juhok, addig kellene tulajdonképpen beölnödjenek. Azután még fejk még egy hetet, kettőt, s akkor azután megferesztődnek. Nem tudom, láttál-e olyan feresztőt? Olyan hat méter x egy méteres, olyan két méter mély. Az egyik felin hányják belé, s a másik felén jönnek ki. Egyik felén nincsen lépcső, s a másik felén lépcsőfokok vannak. Akkor mejen fel a lépcsőkön. A pataktól félrebb, s akkor a víz odafolyik, odavezetik a vizet. S akkor ott es szoktak lenni ünnepek a végivel.* (Váncsa Imre, Csíkmadaras)

A kutatás központi alakja: Váncsa Imre

A csíki juhászattal kapcsolatos kutatásom központi alakjának egy olyan bácsként dolgozó – csíkmadarasi, egykor juhászattal foglalkozó személyek körében szocializálódott – egyént választottam, akinek a mindennapi tevékenységén, életmódján át szemléltetni tudom Csíkmadaras jelenkori juhászatát. Választásom azért esett erre a személyre, mert a kutatás ideje alatt ő volt az egyetlen helybéli bács a településen és meghatározó szerepe volt abban, hogy a település lakói továbbra is a juhtartás mellett kötelezzék el magukat.

Váncsa „Ződ” Imrét és feleségét jó üzleti érzékkel rendelkező, vállalkozó szellemű személynek ismertem meg. Családi vállalkozást működtetve igyekeztek megragadni mindazokat a településen belül kínáló forrásokat, lehetőségeket, amelyek életkörülményeik javításához járulnak hozzá.

Ebben a fejezetben Váncsa Imre élettörténetét mutatom be röviden, majd abból kiindulva azt tárgyalom, hogy ő milyen értelemben tekinthető vállalkozónak, vállalkozói magatartása milyen tevékenységekre terjed ki, s ezen tevékenységek által a település lakóinak milyen gazdasági és élelmezési szükségleteit elégíti ki.

Váncsa Imre élettörténete

Váncsa Imre élettörténetének felvázolásához 2012 januárjában készítettem interjút vele. Ezt a félig strukturált interjút több olyan kommunikációs helyzet előzte meg, amelyekből a bács mindennapi életére vonatkozó információk származtak. Ezek a korábbi adatok azonban túl hiányosak voltak ahhoz, hogy egy élettörténetet megalkossak belőlük, ezért szükségesnek láttam Váncsa Imrével egy olyan beszélgetést is folytatni, amelyben arra kértem, hogy mesélje el életének fontosabbnak tartott eseményeit.

Niedermüller Péter az élettörténetek koncepciója kapcsán Kohli és Leitner szerzőket idézi: az egyén a teljes életpályából különböző eseményeket választ ki, amelyeket egy meghatározott logika szerint összekapcsol és elmesél, azonban az élettörténet elmesélése nem csupán az események egyszerű leírását, hanem azoknak ábrázolását, prezentálását és megjelenítését jelenti (idézi Niedermüller 1988: 381). Az elbeszélt élettörténet az eseményeken át az egyén mindennapi életének legbelsőbb szintjeire vezet, felfejti azokat az interpretációs mechanizmusokat és stratégiákat, amelyek által az egyén életvilágát megalkotja és önmagát egy tágabb kontextusban, társadalmi térben és történeti időben helyezi el (Niedermüller 1988: 383).

Váncsa Imre (6. kép) 1977. január 29-én született Csíkmadarason. Szüleinek, id. Váncsa Imrének (elhunyt) és Váncsa Rebekának négy gyermeke született, két fiú és két lány, Imre az ő negyedik, legkisebb gyermekük. Szülei mezőgazdasági munkával, állattartással és földműveléssel foglalkoztak. Gyermekeiket iskoláztatták, három

6. kép. Váncsa Imre, bács (2011. szeptember 2.)

legnagyobb gyermekük miután Csíkmadarason elvégezte az általános iskolát, csík-szeredai iskolákban tanult tovább. Időközben édesapjuk hirtelen elhunyt, így a fele-ség egyedül kellett felnevelje négy gyermekét. Váncsa Imre a negyedik osztály befe-jezése után nem folytatta tanulmányait, a juhtartással foglalkozó nagybátyja, Péter Dénes és annak családja mellé szegődött, így már gyermekkorától kezdve a juhok mellett dolgozott. Az állattartás szeretete nála már gyermekkorában jelentkezett, ugyanis első osztályos korától szünidőben a falu hazajáró szarvasmarha csordájá-nak pásztora volt. Nagybátyja mellett egyre több juhtartáshoz kötődő tapasztalatot szerzett. Juhászatból származó jövedelméből juhokat vásárolt, amelyeknek száma 19 éves korára elérte a harmincat. Katonaköteles lévén egy évre el kellett hagynia otthonát, ezért eladta juhait. A katonai szolgálatot a Bákó megyei Moinești-en tel-jesítette. Konyhára kerülve főbb feladata a szakácssegédi munka és mosogatás volt, emellett a napi élelemadag kiosztását is rá bízta. A katonatársak többségben ro-mán nemzetiségűek voltak, de szintén az alakulatnál katonáskodott két csíki sze-

mély, akikkel barátságba került. Az ő jelenlétüknek is köszönhetően katonaéveit kellemes emlékként tartja számon.

A katonaságtól hazakerülve újra juhtartásba fogott. Egy csíkmadarasi barátjával együtt juhokat vásárolt és bácsnak szegődve vállalt felelősséget a helyi állattartó gazdák juhaiért. Három éven át dolgoztak együtt. Váncsa Imre elsősorban az esztenához kötődő tevékenységekben vállalt szerepet, barátja egyéb feladatokat látott el. Három év után, egy konfliktust követően megromlott kapcsolatuk, így a munkát Imre már csak egyedül folytatta. A bácsnak anyagi nehézséget jelentett egykori barátjának kifizetése, de miután ezt sikerült megvalósítania, önállósulva folytatta juhász-munkáját. Időközben ismerkedett meg Váncsa (születette Fazakas) Évával, akit feleségül vett. Házasságukból két leányuk született, Henrietta és Klementina. Nősülését követően Váncsa Imre továbbra is a családi házban maradt. Ekkorra már bátyja elköltözött, nővérei pedig Csíkdánfalvára, illetve Balánbányára mentek férjhez. A házaspár a bács édesanyjával egy háztartásban kezdte el új életét.

Feleségével együtt saját tulajdonban lévő, családi vállalkozásba kezdtek. Nagyobb saját tulajdonú juhállományt tartva, a bárány és sajt eladásából, illetve a juhok után kapott támogatásokból kezdték el felújítani, lakhatóbbá tenni házukat. Mivel felesége, Éva olyan családból származott, ahol nem volt ismeretlen a juhtartás (édesapja is néhány évig pásztorként dolgozott), így könnyen alkalmazkodott férjéhez és egyre több szerepet vállalt az erre irányuló tevékenységből. A juhsajt- és bárányeladást is közösen szervezték meg, ugyanakkor olyan, a helyi közbirtokosság által szervezett, másokkal együtt végzett, közös periodikus munkákban is részt vettek, mint a legelőtisztítás, facsemete-ültetés. A mezőgazdasági munkák közül a *szénacsínálás* is nyári tevékenységük részét képezte, hiszen téli időben gondoskodniuk kellett juhállományuk takarmányozásáról. Eredményes munkájukkal egyre inkább elnyerték a falubeli juhtartó gazdák bizalmát, így egyre több juhosgazda bízta rájuk tavasztól őszi birkáit. A korábbi években Váncsa Imre mellett egy Zágomból jött román bács is felelősséget vállalt a madarasiak juhaiért, így a gazdák egyik része a román bácsához, másik része pedig Váncsa Imréhez adta juhait.

A 2011-es évtől a zágoni juhász elhagyta a falut, így a bács nélkül maradt falubeliek is Imréhez vitték juhaikat. Ennek következtében a vele kapcsolatban álló juhosgazdák, illetve a juhok száma kétszeresére nőtt. 2011-ben 108 juhosgazda adta a helyi bács seregébe juhait. Imre saját tulajdonú juhaival együtt a sereg közel 1000 juhot számlált. Már az esztenázó juhászat megkezdésekor szükségessé vált egy állandó jelleggel az esztenán tartózkodó báccsal, fejőpásztorokkal és kisegítő személylél látni el az esztenát. Fejőpásztornak felesége két fiútestvérét, vagyis sógorait, Fazakas Csabát és Fazakas Ferencet, kisegítő személynek, *eszterungahajtónak* pedig a Csíkrákoson született Pál Árpádot alkalmazta. 2003 és 2011 között csupán egy-két nyári időszakon át tevékenykedő juhászok, bácsok is tartózkodtak az esztenán, akik különböző okoknál fogva távoztak az esztenáról. A juhok mennyiségének megfelelően Váncsa Imre minden idényben igyekezett megfelelő számú juhászt elhelyezni az esztenán, általában négy személyt alkalmazott *serege* ellátásához. Egyfajta anyagi terhet és nagyobb odafigyelést igényelt a báctól mindezeknek a juhászoknak az

alkalmazása, azonban ez szükségszerű volt ahhoz, hogy vállalkozását sikeresen működtethesse. A juhászatból származó jövedelméből, illetve a kiegészítő tevékenységekből (fakitermelés, periodikus munkák) származó tőkéből járműveket (személygépkocsi, traktor)⁵⁰ és mezőgazdasági gépeket (*körkasza, forgató-, összeverő és bálázó gép*) vásárolt, s ugyanakkor lakásának komfortosabbá tételét is rendre megvalósította. Az utóbbi években feleségével együtt konyha- és szobabútort vásároltak, fürdőszobát és amerikai típusú konyhát alakítottak ki, amelyet padlócsempével burkoltak. Mindezek mellett olyan háztartási gépeket is megvásároltak, amelyeknek jelenléte elengedhetetlen napjaink embere számára: mosógép, hűtőszekrény, gáztűzhely, televízió, számítógép stb.

E rövid életrajzi áttekintés végén sajnálattal kell megjegyeznem, hogy Váncsa Imre már nem érthette meg e sorok önálló kötet formájában való megjelenését. 2017-ben megrendülten értesültem a hírről, hogy Váncsa Imre életének 40. évében tragikus körülmények között elhunyt.

Váncsa Imre mint vállalkozó

K. Kovács László írja, hogy a tejtermékül való haszonvétel vállalkozás jellegű társuláson alapszik és leggyakrabban maga a pásztor tölti be ezt a vállalkozói tisztséget (K. Kovács 1968: 32).

Váncsa Imre mindennapi munkája is vállalkozás jellegű volt, feleségével együtt vett részt azoknak a munkáknak a nagy részében, amelyek fő jövedelemforrásukat jelentették, így közös munkájuk családi vállalkozás volt.

Szelényi Iván a családi agrártermelésről írja, hogy az hosszabb távon is életképes, azonban az ilyen típusú tevékenységekből származó bevétel általában a nagyobb vállalkozásokhoz viszonyítva sokkal kevesebb (Szelényi 1992: 64). 2012-ben a településen Váncsa Imrével együtt 37 vállalkozót tartottak nyilván. A vállalkozások között találunk tejgyárat, pékséget, fafeldolgozó üzemet, kereskedelmi egységeket. Váncsa Imre cégéhez viszonyítva mindezekre láthatóan nagyobb profittermelés volt jellemző.

Brigitte Berger a vállalkozást az adott gazdasági feltételek együttállásának eredményeként határozza meg (Berger 1998: 171). Oláh Sándor jegyzi meg, hogy a vállalkozóvá válásban kulcsfontossága van annak a családi és mikrotársadalmi miliőnek, amelyben az önállóságra való törekvéseknek hagyománya van, ugyanis a szabad döntések lehetősége az önállósodásnak legfontosabb mozgatórugóját jelenti (Oláh 2006: 32).

Czakó Ágnes vállalkozóknak nevezi azokat a személyeket, akik céget alapítanak és tevékenységüket teljes mértékben a piaci, kisszervezeti keretek között önállóan végzik (Czakó 1997: 100). A kisvállalkozóvá válást olyan döntésnek nevezi, amely szerint a vállalkozó a gazdasági erőforrásokat a maga akarata szerint és saját felelősségére, olyan módon használja fel, hogy az önmaga vagy családja számára a legnagyobb hasznot biztosítsa (Czakó 1997: 95).

⁵⁰ Lásd a *Mellékletben* a 18–19. képeket!

Czakó Ágnes – Laky Terézt idézve – a gazdasági tevékenységet folytató személyek típusjegyeit három csoportba sorolja: elsőként említi a többletmunkát értékesítőket, másodikként az önfoglalkoztatókat vagy kistermelőket, végül pedig a vállalkozásokat. Az önfoglalkoztatók és vállalkozók között tevékenységi szempontból lehetnek átjárások, azonban a vállalkozókra nézve a lényeges különbség, hogy azok üzleti tevékenységük során kockázatot vállalnak (idézi Czakó 1997: 96).

A vállalkozók cselekvést és értelmezést irányító, megegyezésen alapuló tudást birtokolnak, így ezzel külön kultúrát alkotnak (Miklós 2004: 177). Foglalkoztatottsági-tulajdonosi státusuk szerint a vállalkozóknak három csoportját különböztetjük meg: a teljes állásban, mellékállásban és a nyugdíj mellett vállalkozókat (Czakó 1997: 98).

A kutatás időpontjában a Váncsa család a teljes állásban vállalkozók sorába tartozott, céggel rendelkezve megpróbálták kihasználni a környezetük adta lehetőségeket, de a házaspár tradicionális vállalkozónak nevezhető, ugyanis háztartásuk és üzleti tevékenységük nem vált el egymástól.

Ahhoz, hogy valaki vállalkozó lehessen, olyan személyes adottságok szükségesek, mint a nyughatatlanság, a kockázatkészség és a nagyobb autonómiaigény. Azok az emberek, akik ezzel szemben inkább óvatosak és többre értékelik a biztonságot, többnyire alkalmazottként helyezkednek el a munkaerőpiacon. (Kuczi 1998: 157.)

A vállalkozói magatartás kialakulásában meghatározóak lehetnek a családi gyökerek, általában egyfajta kontinuitás fedezhető fel szülők és nagyszülők korábbi társadalmi-gazdasági helyzete, valamint a jelenlegi törekvések közt (Kotics 2006: 89).

Váncsa Imre vállalkozóvá válását előzetes munkatapasztalatai is erősítették, juhászattal foglalkozó rokonai mellett elsajátítva a mesterséget, megtakarított pénzéből már gyermekként juhokat vásárolt. A juhokkal járó haszon kérdése már fiatalkorában foglalkoztatta, s ez felnőtt korában még hangsúlyosabbá vált. Gyermekkorától felnőtt koráig a juhászati „ranglétra” fokait végigjárva vált báccsá. Alkalmazottként egyáltalán nem dolgozott, így mindig a maga „ura” lehetett. Többéves tapasztalata ösztönözte Imrét arra, hogy házasságkötését követően saját vállalkozást indítson. Vállalkozását a kezdeti időszakban a fakitermelésre alapozta. Miután ebből tőkére tett szert, mezőgazdasági gépeket, majd juhokat vásárolt. Kockázatot vállalva egy újabb tevékenységbe, a *felelős pásztorkodásba* kezdett, amelyhez családja munkerejét is jelentős mértékben igénybe vehette.

A korábbi, klasszikus gazdaságsszociológia-elmélet szerint a család és a vállalkozás térben, illetve időben is elkülönült egymástól, a család a vállalkozás jövedelméből élt, azonban nem volt befolyással a vállalkozás belső szakmai, pénzügyi döntéseire. Ezzel szemben az utóbbi két-három évtized történései azt mutatják, hogy család és vállalkozás nem válik szét, ez a kettős egység a gazdasági teljesítmény növekedését segíti elő (Kuczi 1997: 17), emellett a család emeli a vállalkozás rugalmasságát és piaci alkalmazkodóképességét is (Kuczi 1997: 43).

Kuczi Tibor a család és vállalkozás kapcsolatának négy alaptípusát különíti el: az első típust a családtagok közötti szoros kötelékek határozzák meg, ebben az egyéneket az elvárások és a kötelezettségek kötik egymáshoz; a másodikba azokat a fejlett

ipari országokban élő kínai, dél-koreai kisebbségekhez tartozó vállalkozókat sorolja, akikre nagy gazdasági alkalmazkodás jellemző; a harmadik típusként a közép-európai modellt említi, amely a fejlett ipari országokra jellemző, ez esetben a családi boldogulásnak nagyobb a presztízse, mint az egyéni karriernek, így a családtagok mind mozgósíthatóak a vállalkozás feladatainak megoldására, végül a negyedik típus esetében az előzőektől teljesen eltérő értékrend jelentkezik, erre nagyfokú individualizáció jellemző, így a kisvállalkozások már nem családra alapozottak. (Kuczi 1997: 17–20.)

A Váncsa család vállalkozása a közép-európai modellre vetíthető rá, ugyanis az ő nukleáris, illetve a szűkebb rokonságra kiterjesztett családjuk esetében is hatékony kooperáció figyelhető meg.

Az egyén társadalmi előrehaladása és életpályájának sikeressége leginkább a hétköznapi helyzetek hatékony és szimbolikusan is manifesztálódó, a közösség többi tagja fele is reprezentálható megoldásoktól függ (Niedermüller 1988: 379).

A családnak, mint erőforrásnak a bevonása a vállalkozás sikere érdekében történt. A juhtenyésztéssel kapcsolatos munkálatok megoszlottak a családtagok között: a bács és felesége élelmezte és a szükséges használati tárgyakkal látta el az eszténa személyzetét, továbbá közösen értékesítették a sajtot; a feleség két fiútestvérének tevékenysége tavasztól őszi a juhok őrzésére, fejésre és a tejfeldolgozásra, télen pedig az istállóban elhelyezett állatok takarmányozására terjedt ki. Váncsa Imre édesanyja szükség esetén az eladásra szánt termékek előkészítésében segített. A családra a célorientált munkamegosztás volt jellemző.

A hagyományos paraszti kultúrában a családi háztartás termelési, szervezeti és fogyasztási egység volt. A termelés a család fogyasztásához és szükségleteihez igazodva egy belső munkamegosztást feltételezett. (Egyed 1981: 263.)

A házastársak vállalkozáson belüli feladatai leképezik a háztartásban elfoglalt helyüket (Kuczi 1998: 166). A kilencvenes években a vállalkozásokra az volt jellemző, hogy rokonok és házastársak váltak egymás munkatársaivá és ez adókimélő megoldást jelentett a vállalkozók számára. A statisztikai adatok azt mutatják, hogy a barátok és ismerősök részvételével alakított cégek sokkal inkább fennmaradtak, mint a távolabbi kötelékekre alapozottak (Czakó 1997: 105). A családi munkamegosztási, döntési és pénzelosztási rendszer sokszor előnyös lehet a vállalkozások működtetésében (Kuczi 1997: 46).

Edward P. Thompson vezeti be a *morális ökonómia* fogalmát, amely a család munkaerejének, javainak, értékrendjének, pénzkeresési technikáinak vállalkozáson belüli felhasználását jelenti (Thompson 1990). Hofer Tamás tereptapasztalatai alapján fogalmazza meg azt, hogy a morális ökonómiának lényeges szerepe van a kisvállalkozások létrehozásában és működtetésében (Hofer 1995). Ezzel a terminussal a kelet-európai vállalkozások típusaiban is értelmezni lehet a családi erőforrást (Kuczi 1997: 22).

Kuczi Tibor a családot, mint a vállalkozás erőforrását vizsgálva négy kategóriát különböztet meg: az első esetében a vállalkozó családjára támaszkodik, vagyis használja annak türelmét, pénzét és munkaerejét. Ez megnyilvánulhat a családon belüli szolidaritásvállalásban, a család vagyonának felhasználásában (pl. kölcsönök formájában), a családtagok, rokonok jogosítványainak igénybe vételében, illetve a család

munkaerejének hasznosításában. A második kategóriát az a vállalkozó képviseli, aki a családot mint intézményt használja, a harmadikban a családi kultúra cégen belül kerül felhasználásra, a negyedik esetben pedig a család csak akkor válik a vállalkozás tényezőjévé, hogyha például az egyén munkanélküli lesz. (Kuczi 1997: 23–44.)

A család szerepét a vállalkozások létrehozásában és fenntartásában alapvetően meghatározza a hagyományok erőssége, a mintafenntartó csoportok gazdasági pozíciója, illetve a csoportok nyitottsága vagy zártsága (Nagy O. 1989).

Egy-egy vállalkozás működtetésében a rokonok és családtagok megbízható munkaerőforrásként szolgálnak, ezeknek a kapcsolatoknak az az előnye, hogy rugalmasok és jelentős munkaerőtartalékkal bírnak (Kuczi 1997: 46). A kisvállalkozások többnyire családi keretek között működnek. A kisvállalkozók a családot olyan optimális közegnek tartják, amelyben biztosított a vállalkozás piaci alkalmazkodóképessége (Kuczi 2000: 57). A háztartásgazdaságok kisvállalkozói körében nagy számmal vannak jelen a nők. Leggyakrabban a nők azok, akik megtestesítik a vállalkozói rátermettséget, kitartást és azt a törekvést, hogy megalapozzák családjuk előbbre jutását (Berger 1998: 182).

A Váncsa családban a házastárs, Váncsa Éva (7. kép) nagyfokú rátermettséget mutatott azoknak a lehetőségeknek a megragadására, amelyek a család jólétét biztosíthatják. A férje mellett végzett tevékenységeken kívül igyekezett olyan felada-

7. kép. Péter Sándor (vásárló) és Váncsa Éva, a bács felesége (2010. szeptember 12.)

tokat is ellátni, amelyek tovább gyarapították a család jövedelmét. Amellett, hogy részt vállalt az esztenán készült tejtermékek eladásában, heti két alkalommal kenyeret süített, amelyet elsősorban a faluban értékesített. A kenyérsütést több éve végzi, ez idő alatt kialakított maga körül egy olyan vásárlói kört, melynek tagjai visszatérő üzletfelei. Az asszonynak a településen konkurens személyekkel nem kellett számolnia, ugyanis eladási céllal már egyetlen magánszemély sem süt kenyeret a faluban.⁵¹

Váncsa Éva, fejőpásztor öccseihez hasonlóan csak elemi oktatásban részesült, ez egyrészt abból fakadt, hogy sokgyermekes családban nőtt fel, így nem voltak adottak a lehetőségek a továbbtanuláshoz, másrészt nyolcadik osztály után ő sem szeretett volna tovább tanulni, így abbahagyta tanulmányait. Véleménye szerint napjainkban az iskolai végzettség nem biztosíték az elhelyezkedésre és az életben való érvényesülésre. Példaként egyik, szintén Csíkmadarason élő kortársát említi, aki annak ellenére, hogy elméleti gimnáziumot végzett Csíkszeredában, jelenleg a faluban egy időszasszony gondozásával keresi pénzét.⁵²

Tanuló státusából kilépve egy csíkszeredai élelmiszerüzletben, eladóként helyezkedett el, majd miután férjhez ment, férje tanácsára otthagyta munkahelyét, és a családi vállalkozás keretei között kezdett el dolgozni. A házasságkötésük után alapított cégükhöz mint takarító személyt jegyezték be, így a cégen belül egyéb, fizetéssel járó munkákban is részt tudott vállalni.⁵³ Időközben két leányuk született, így a gyermeknevelés tette ki idejének nagy részét, emellett pedig férjének segített a juhászattal kapcsolatos munkában. Tevékenységük jellegéből fakadóan szükségét érezte annak, hogy beiratkozzon egy mezőgazdasági tanfolyamra, amelyet a szomszédos településen, Csíkdánfalván végzett el. Elmondása szerint jelenleg sem a tanulási vágy, sokkal inkább a végzettséget igazoló oklevél megszerzése miatt vett részt a képzésben.⁵⁴

A házaspár – a néhány éve alapított cégük keretei közt – az utóbbi években ismerőseikkel, barátaikkal együtt végezte a már említett legelőtisztítást és a facsemeteültetést. A bács vállalkozóként, szerződve a közbirtokossággal elsősorban azoknak a

51 Klamár Zoltán egy szerbiai település, Adorján kapcsán említi, hogy az egyik elsőgenerációs vállalkozó család esetében a vállalkozást – amely mögött a családi munkaszervezet által működtetett hagyományos parasztbirtok áll – a feleség irányítja (Klamár 2002: 205).

52 *Nyóc osztályt jártam. Nyócat, me amikor kellett abszolváljunk, akkor nem sikerült abban az esztendőben, s következő esztendőben eltörtem vót a lábomat, s osztán többet nem es...Melyiknek tizenkét osztálya van, az sincs ott, ahol én vagyok. Én ezt tudom állítani. Én nem érzem az iskola hiányát. Annyi, hogy nem járok munkába, de én amit egyszer csak lehet, kipróbálok, s megcsinállok. Melyik a Márton Áronba végzett tizenkét osztállyal, egy időszasszonyt gondoz. Én hallistennek... Mindennek, amit lehetett, én nekifogtam mindenfélének. Nem húzodok vissza.* (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

53 *A cégen keresztül végezzük a reglótakarítást. Imi egyszer fakitermeléssel foglalkozott. Jártunk mi is Henivel vele erdőre. Én es rengeteget jártam, kötelhúzóznak es vótam. Úgyhogy ketten hoztunk egy nagy körucsor fát. Négy-öt esztendőt csinálta, de ugye osztán neki fogott juhászkodni.* (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

54 *Most járom én es ezt a mezőgazdasági iskolát. Béiratkoztam Dánfalván tanfolyamra. Tanítanak, csak az eszünk már nem es ott jár, hogy tanuljunk. Mikor úgy mész el, hogy úgy unom, hogy aluszok el, hát... Én azt mondom, hogy az istállót elrendezem jobban, mint, hogy tanuljak. Ki vagyok komplet. A sofőriskolával es annyit tanultam vót, hogy rengeteget.* (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

csíkmadarasi lakosoknak biztosított munkalehetőséget, akik abban az időszakban nem rendelkeztek munkahellyel vagy szűkös anyagi kereteik miatt fizetés-kiegészítésre szorultak. Ezekben a munkákban a bács felesége, Éva is részt vett, aki az egyik vele készített interjú során elmondta, hogy a néhány hetes munka eredményeként a velük együtt dolgozók havi jövedelmüknek akár kétszeresét is megkereshették. Váncsa Éva fontosnak tartotta megjegyezni, hogy háztartási eszközeik közül a mosógépet ebből a keresetéből vásárolta meg.⁵⁵ Az utóbbi években ezt a munkát már nem Váncsa Imre irányításával végezték, ugyanis a helyi közbirtokosság vezetősége Balánbányáról jött munkásokkal szerződött. A család számára sértő volt a vezetőség döntése: azon túl, hogy saját magukat megfosztva érezték ettől a munkától, úgy gondolták, hogy a közbirtokosság a korábbi munkásokkal sem járt el igazságosan, ahelyett, hogy a település lakói számára biztosított volna munkalehetőséget, saját érdekből, idegenből jött munkásokra bízta a legelőtisztítást.⁵⁶

A Váncsa család ennek ellenére egyéb jövedelmi forrásokat is kihasznált. A kenyérsütés mellett juhsajtot és bárányt is értékesítettek. A bács gazdasági kapcsolat-hálóját vizsgálva összeállítottam ezeknek a személyeknek a nyilvántartását. A 2010-es felmérésem szerint 12 falurészből, utcából összesen 122 olyan személy állt üzleti kapcsolatban Váncsa Imrével, akik évről évre visszatérő üzletfelei. Ennek a vizsgálatnak az eredményeit a Váncsa Imre gazdasági kapcsolathálóját bemutató fejezetben és az ahhoz kapcsolódó mellékletekben közlöm.

A tejtermékek eladásán túl a bács fő jövedelmi forrását a juhosgazdától kapott számbaadási díj jelentette. Az erre alapuló juhászati tevékenységet vállalkozásától függetlenül végezte.

A juhosgazdák rendre beszámoltak arról, a 2012 áprilisában végzett gyűjtésem alkalmával, hogy előző évben a bácsnak juhaik száma szerint 50-60 lejt fizettek. A 2011-es adataim azt mutatják, hogy 108 juhosgazda összesen 612 juhot adott számba a bácsához. A bács cserébe ezért tavasztól késő őszig felelősséget vállalt az állatokért és a nyár folyamán juhonként 7 kg sajtot és 1 kg ordát adott a gazdáknak.

A bács jövedelme kapcsán a faluban különböző vélemények fogalmazódtak meg. A település lakói úgy gondolják, hogy a minden egyes gazdától elkért 50-60 lejnek a többszöröse hatalmas nyereséghez juttatta a *felelős pásztort*, aki e pénzüsszeg mellett a juhsajt és bárány eladásából is számottevő jövedelemben részesült. Ezzel szemben Váncsa Imre egy korábbi, 2009 decemberében vele készített interjújában azt hangsúlyozta, hogy kedvező jövedelme ellenére nagy kiadásokkal is számolnia kell. A kiadások jelentős részét az általa alkalmazott pásztorok bére és ételmezése

55 *Jártunk 2009-2010-be borsikanyesni, legelőpucolni, s akkor úgy vót, hogy Imi napjára adott az embereknek 50 lejt, akik dolgozni, s én es úgy vótam beállítva mint munkás, s akkor én es tízmillió lejt esszszereztem, s abból vettem egy mosógépet.* (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

56 *Sok szegény embernek azért pénz vót. S odaadta Rózsi János a balániaknak, azért, met onnat valamit kapott. Idegennek odaadta, met Imire ugye haragszik, s inkább idegen csinálja meg, mint a falu. Papírt es tettünk le, többen aláírták a papírt, hogy kéne ilyen reglőpucolás. Na, de nem. Jó vót, met ablakokat abból cseréltük ki, s ajtót. Három-négy esztendőt csináltuk. Naskalatba es csináltuk. Oda én nem vótam. Itt a környéken mindenhova vótam.* (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

teszi ki.⁵⁷ A bérezés mellett a juhtartásból származó nyereséget az elmúlt években különböző mezőgazdasági eszközökbe, személygépkocsi és istálló (*szájván*) megvásárlásába ruházta be. Véleménye szerint ezeknek a megvásárlása anyagi szempontból családja számára megterhelő volt, de a befektetés vállalkozásuk további sikerét garantálta.

A bácsnak és családjának jelentős anyagi hasznót jelentett a saját tulajdonban lévő állatok után kapott európai uniós támogatás. A felelős pásztor évről évre igényelte a juhonkénti 40-50 lejes pénzösszeget. A támogatás igénylésével járó adminisztratív feladatokat a bács maga végezte, a csíkszeredai székhelyű hivatalba évente egyszer látogatott el. Váncsa Imre a kiutalt támogatási összeget egyrészt mezőgazdasági eszközökbe fektette, másrészt lakásának bővítését, komfortosabbá tételét is a támogatásokból biztosította.

Ebben a fejezetben Váncsa Imrét mint vállalkozó személyt mutattam be. Az általa felvázolt élettörténetből kiindulva szemléltettem azt, hogy *felelős pásztori* tevékenységének milyen előzményei voltak. A bács vállalkozását a családi üzemszervezetten belül működtette, és az általa végzett juhászati tevékenység nagy részét is a családtagok segítségével végezte: az *esztenán* két sógora dolgozott, otthonában pedig felesége segített a tejtermékek értékesítésében. Munkájuknak eredményessége elsősorban a hatékony munkamegosztáson alapult, amelynek megszervezésében a bács játszotta a fő szerepet. Tevékenységük meghatározott célok eléréséhez kötődött: a munkájukból származó jövedelemnek egy részével elsősorban a családtagok jólétét biztosították, másik részét pedig befektették, járműveket és mezőgazdasági gépeket vásároltak. Vállalkozásuk sikerét mutatja az, hogy a falun belül viszonylag nagy kiterjedésű kapcsolathálóval rendelkeznek. A beléjük vetett bizalom segíti elő azt, hogy e hálózat tagjai folyamatos gazdasági-üzleti kapcsolatban állnak a családdal.

A továbbiakban ennek megvilágítására a családfő, Váncsa Imre gazdasági kapcsolathálóját vizsgálom.

57 *A juhtartás most úgy van, hogy nagyjából az emberekre, s az ellátására rámegy az egész. Négy-öt embert fizetni kell. Mikor kell nyáron egy hónapra 25-30 millió lej csak bér, még az étel. Annyi a fizetés 5-6 embernek egy hónapra. Ahajt amikor hat hónapra kiszorozod a 25 millió lejt hatszor, az 150 millió, 60-70 millió étel, s a többivel lehet bírni.* (Váncsa Imre, Csikmadaras)

Váncsa Imre

gazdasági kapcsolathálójának vizsgálata

E fejezetben Váncsa Imre, csíkmadarasi bács gazdasági kapcsolathálóját elemzem.⁵⁸ A bács 2003 és 2011 között vállalt felelősséget a falubeli gazdák juhaiért, ez idő alatt vállalkozása sikeres volt.

Mint az előző fejezetben is említettem, Váncsa Imre már kisgyermek korától kezdve egyre nagyobb szerepet vállalt a juhok őrzésében és tenyésztésében. A juhászat családjában nemzedékről nemzedékre öröklődő foglalkozás és hivatás volt. Nyolcévesen, kortársaival együtt már juhokat őrzött a falu határában, majd az évek során rendre belenevelődött ebbe a tevékenységbe. Nagyszülei negyven éven át őrizték a csíkmadarasiak juhait, mellettük sajátította el a juhtartás fortélyait. Kezdetben csak a könnyebb juhász munkákban vett részt, majd fokozatosan sajátítva el a tudást, egyre közelebb került mai tevékenységéhez. Bácsként 2003 és 2011 között számos, elsősorban gazdasági és üzleti kapcsolatot épített ki.

Az adatrögzítés módszerei

Váncsa Imre kapcsolathálójának feltérképezése több fázisban történt. Mivel a csíkmadarasi, juhászattal kapcsolatos kutatásom nem kapcsolatháló-vizsgálat céljával indult, így a terepmunka első fázisában csupán olyan megfigyelésekre támaszkodhattam, amelyek által részben körvonalazódott azoknak a személyeknek a köre, akik kapcsolatban állnak Váncsa Imrével.

A *juhelhányás*, illetve a *juhok tavaszi kihajtásának* megfigyelése során alkalmam adódott megismernedni a báccsal együtt dolgozó juhászokkal, ugyanakkor az eseményekben részt vevő juhtartó gazdákkal is kapcsolatba kerültem. Mivel a kutatáshoz helyszíni megfigyeléseim nem bizonyultak elégségesnek, több alkalommal is készítettem interjút a báccsal. A beszélgetések során olyan újabb adatok is összegyűltek, amelyek elsősorban a bács köré csoportosuló, juhászatra irányuló kapcsolatokról tanúskodnak. Ezekből az adatokból kiindulva célul tűztem ki a bács (falun belüli) gazdasági kapcsolathálójának feltérképezését. Az erre vonatkozó adatokat két szakaszban sikerült összegyűjtenem, első alkalommal a juhosgazdák adatait rögzítettem. Váncsa Imre először emlékezetből idézte fel a juhosgazdák neveit, majd kérésemre megadta azoknak életkorát, juhaiknak számát és annak idejét, hogy mióta adják juhaikat saját *seregébe*. Mindezek mellett a bács és juhosgazdák, illetve a juhosgazdák közötti viszonyokra is rákérdeztem. Ezt a kutatásomat 2010 telén végeztem, az akko-

⁵⁸ A juhtartó gazdákra irányuló kutatás a 2011-es év viszonyait tükrözi, a vásárlói kör statisztikája viszont egy 2010-ben végzett adatgyűjtésen alapul.

ri számadatok a 2009-es időnyre vonatkoztak, amely szerint a bács 47 juhosgazdával állt gazdasági kapcsolatban. Ez a szám csakis a 2009-es évre vonatkozik, mivel abban az évben mennyiségi szempontból, a nyári legeltetés kapcsán változások történtek a juhtartó gazdák körében, ugyanis egy zágoni (háromszéki) román etnikumú bács is a faluba érkezett. Ennek következtében a gazdák közül többen is az ő gondjaira bízák juhaikat. Ez az új helyzet csakhamar a Váncsa Imréhez társuló gazdák számának csökkenését eredményezte.

Folytatva a kutatást, a 2011-es évben újabb fordulat következett. A román juhász elhagyta a falut, s mivel csak egy bács, Váncsa Imre maradt a faluban, a gazdák kénytelenek voltak visszatérni hozzá. Ennek következtében a gazdák és a számba adott juhok száma kétszeresére nőtt. A kutatásnak ebben a szakaszában immár közel két-éves ismeretség után, Váncsa Imre bizalmát elnyerve, sikerült betekintést nyernem a juhokat és juhtartó gazdákat nyilvántartó füzetbe.⁵⁹ Ennek a nyilvántartó füzetnek az adataiból kiindulva a juhtartó gazdáknak és juhaiknak precízebb nyilvántartását láthattam. Ez alapján a már meglevő adatbázisaimat aktualizáltam, így jelen fejezetben a 2011-es év számadatait vázolhatom fel.

Visszatérve a 2010-es évben megvalósított kutatásra, annak második fázisában – miután értesültem arról, hogy nagy a száma azoknak a személyeknek, akik vásárlás céljával fordulnak a bácsához – arra kértem őt, hogy falurészenként, életkori adatokkal együtt sorolja fel azoknak a személyeknek a nevét, akik vásárolnak tőle. A falurészenkénti elkülönítést tovább lebontva, az igényelt termék típusa szerint kategorizáltam a vásárlókat, megjelölve a fizetési módot is. Mindezeket az adatokat összegezve egy több mint száz személyt magában foglaló adatbázist hoztam létre. Ehhez hozzáadva a juhtartó gazdák adatait, valamint azokat a kisebb csoportosulásokat, amelyek a bács további kapcsolatait mutatják, lehetővé vált – elsősorban a gazdasági tevékenységet tartva szem előtt – értelmezni mindezeknek a kapcsolatoknak a minőségét. A gazdasági-üzleti kapcsolatokon túl kiterjedt a figyelmem a bács vérségi (családi, rokon), baráti, intézményi és szomszédságon alapuló viszonyaira is.

Mielőtt rátérnék Váncsa Imre gazdasági kapcsolathálójának ismertetésére, fontosnak tartom azoknak a szakirodalmi munkáknak az áttekintését, amelyek megalapozták a kapcsolatháló-kutatást.

A kapcsolatháló-kutatás elméleti alapjai

A hálózatokban való gondolkodás az emberi tevékenységnek minden tartományát elárasztani látszik, ugyanis a hálózatok a legkomplexebb rendszerek alapelemei. A csomópontok és kapcsolatok gyökereiben áthatják azokat a módszereket, amelyek a világegyetem megközelítését célozzák meg. (Barabási 2008: 239.)

⁵⁹ A bács minden egyes tavaszi számbaadáskor elkészíti a juhok és juhtartó gazdáik nyilvántartását. Egy füzetben vázolja fel azt, hogy kik azok a juhosgazdák, akik az adott évben tavasztól őszig rá bízák juhaikat, azok hány juhval rendelkeznek, melyek a juhok ismertetőjegyei (füljegy, számjegy) és a gazdák mekkora összeget fizettek az őrzésre.

A hálózatokat alapul vevő kapcsolatháló-elemzés elsősorban a szociológia kutatási területének részét képezi, olyan gyakorlati módszer, melyet elsősorban a települések belső integráltságának elemzésére, különböző szomszédsági, rokoni viszonyok felderítésére alkalmaztak. Mindezen túl a kapcsolathálózatok elemzésének módszere alkalmasnak bizonyult különböző intézmények belső és külső kapcsolatainak dokumentálására, a világ gazdaság centrum–periféria viszonyainak, a hatalmi elitok strukturális pozícióinak, a társadalmi rétegződés és a mobilitás *network*-jellegű vizsgálatának, valamint különböző szervezetek, pártok kapcsolatrendszerének feltárására. (Angelusz–Tardos 1991.) Mint módszer, a kapcsolatháló-elemzés a legalkalmasabb a meglévő gazdasági és társadalmi hálók feltérképezésére (Letenyei 2005: 199).

A Csányi Gábor – Szendrői Balázs szerzőpáros szerint a két évtizedes múlta vizsatekintő szociális hálókutatás közelebb visz a társadalmi kapcsolatok egészének modellezéséhez, a társadalom és a gazdaság pontosabb megértéséhez, igaz, ez csak a pontosan dokumentált hálózatok szisztematikus feltárásával válik megvalósíthatóvá (Csányi–Szendrői 2004: 138).

Könczei Csongor a kalotaszegi cigányzenészek kapcsolathálóját vizsgáló könyvében írja, hogy a társadalmi viszonyrendszerek kutatása a szociálpszichológia, a szociológia és a szociálantropológia egyik kutatási területe és módszere, amely az utóbbi évtizedekben egy komplex és önálló kutatási módszerré, a hálózatelemzéssé (*network analysis*) fejlődött (Könczei 2011: 17).

A hálózatgondolat a pszichológia különböző területein is megjelenik, különösen a szociálpszichológiában. Hain Ferenc a hálózatokról való gondolkodást azért is tartja alapvetően szociológiai, szociálpszichológiai kérdésnek, mert gyökerei az emberek közötti társas kapcsolatokról való gondolkodásban keresendők (Hain 2005: 507). A társadalmi kölcsönfüggések azonban csak akkor tárhatók fel hatékonyan, hogyha a szociológiai vizsgálatokba a személyes kölcsönfüggéseket is bevonjuk, vagyis azokat az egymáshoz kötődő érzelmi kötelekeket elemezzük, amelyek a társadalom működésének alapvető kötőanyagát alkotják (Elias 1999: 141).

Csányi Gábor és Szendrői Balázs írja, hogy társadalmi háló elsősorban akkor jön létre, hogyha egy csoport aktorai között valamilyen kapcsolat áll fenn. Az aktorok közötti ismeretség többféle lehet: erős vagy gyenge, időszakos vagy hosszantartó, kölcsönös vagy egyirányú, egyenlők közötti vagy alárendelt viszonyon alapuló. (Csányi–Szendrői 2004: 134.) A szerzőpáros a szociális hálóknak két speciális kategóriáját, a gazdasági és kereskedelmi hálózatokat különíti el, amelyekben aktorok lehetnek az emberek, a kis közösségek, a nagyvállalatok vagy az államok (Csányi–Szendrői 2004: 137).

Roth Endre az interperszonális kapcsolatok főbb változataival foglalkozva a következő kategóriákat különítette el: *közvetlen* vagy *közvetett*, *személyes* vagy *személytelen*, *informális* vagy *formális* viszonyok (Roth 2004: 168).

A szociális és strukturális antropológia ösztönzően hatott a rokonsági viszonyok rendszerének és a primitív társadalmak cserekapcsolati formáinak leírásában (Angelusz–Tardos 1991).

Alfred Reginald Radcliffe-Brown a társadalmi hálózatelemzést a társadalom-antropológiában uralkodó strukturalista-funkcionalista megközelítés finomítására, valamint a morfológiai háttérismeretek árnyaltabbá tételére ajánlotta (Radcliffe-Brown 1940: 1–12, idézi Szántó–Tóth 1993: 31). A korábbi strukturalista-funkcionalista megközelítés a közösség kultúrájának, valamint hit- és eszmerendszerének a csoporttagok viselkedésére gyakorolt hatását helyezte előtérbe. Ez a módszer azt mutatta, hogy az egyének viselkedését a közösség kötelező érvényű normái határozzák meg. Ezzel szemben az első hálózatelemzések rámutattak arra, hogy a ténylegesen létező kapcsolatok a formális határoknak nem mindig engedelmességek. (Szántó–Tóth 1993: 32.)

A *network*-megközelítések többszintű elemzésre adnak lehetőséget, általuk – az egyéni tulajdonságok kiemelésén túl – a mikromiliók és makrostrukturális alakzatok környezeti ismérvei is vizsgálhatóvá válnak, egyfajta átjárást biztosítva a mikroszinttől a makroszint fele (Angelusz–Tardos 1991).

Tardos Róbert a hálózatelemzési megközelítést előtérbe helyezi a funkcionalizmussal, konfliktuselmélettel és szimbolikus interakcionizmussal szemben, kiemelve a hálózatelemzésben rejlő rugalmasságot. Véleménye szerint a funkcionalizmus merrev intézményi és csoportszemléletéhez képest a hálózatelemzés a latens szerveződésekre is fokozott figyelmet fordít. (Tardos 1995: 77.)

A kapcsolatháló-elemzés alapvetően abban különbözik más elemző eljárásoktól, hogy új típusú adatokat gyűjt, új elemzési kérdéseket fogalmaz meg, és új elemzési módszereket használ (Letenyey 2005: 191). Az új típusú adatok alatt a *relációs ismérvet* értik, amely fogalmat a 20. század hatvanas éveiben vezettek be megkülönböztetésként az analitikus és kontextuális ismérvektől. Az új elemzési kérdések a kapcsolatokra vonatkoznak, amelyek két szinten vizsgálhatók, elemezhetünk egész kapcsolathálót vagy egy-egy konkrét szereplő egyéni hálóját. Az elemzési módszerek a mátrix- és gráfelméletben, valamint az új számítógépes algoritmusokban keresendők, ezeknek előzményei voltak a diád- és triád elméletek, illetve a szociometria. (Letenyey 2005: 192–193.)

A gráfelmélet azért bizonyult hasznosnak a kapcsolathálók elemzésében, mert megfelelő szókészlettel rendelkezik a kapcsolatháló-alakzatok leírására, s ugyanakkor matematikai alapot biztosít a strukturális jellemzők mérhetőségéhez (Kürtösi 2002: 667). A kapcsolati adatok szociomátrixokkal történő megjelenítése esetén a mátrix elemei azt jelölik, hogy a háló tagjai közül kik állnak közvetlen kapcsolatban egymással (Kürtösi 2002: 668).

Könczei Csongor a pszichológus Dorwin Cartwright és a matematikus Frank Harary gráfelméletre irányuló kutatásaira hívja fel a figyelmet. A kutatópáros valójában a gráfelmélet kidolgozója, akik egymással akár többszörösen és áttételesen is összefüggő társadalmi struktúrák grafikus ábrázolásával elemezték a csoportos viselkedést, olyan módon, hogy egy társadalomszerkezet gráfja az egyes társadalmi csoportok közötti viszonyrendszert szemléltette. (Ilut 1997: 116, idézi Könczei 2011: 19.)

A *network*-elemzések közvetlen előzményének a morenói szociológiai iskola tekinthető, ugyanis az effajta elemzések számos mutatóját, grafikus ábrázolását a szo-

ciometria kutatói honosították meg és fejlesztették tovább (Angelusz–Tardos 1991). Másrészt a kapcsolathálózati megközelítést a kommunikációkutatás felől is jelentős hatások érték (Tardos 1995: 73).

A szociometriai kutatások a hálózatkutatások első kezdeményezései voltak – amelyek eredményének a szociogramot tekintették – és azon a felismerésen alapulnak, hogy a spontán módon alakuló társulások a státusokból formálódó intézményes rendszerek rejtett hátterei, továbbá az emberi kapcsolódások – megvalósulásuk tartalmát tekintve – elsősorban érzelmeken és rokonszenven alapulnak (Könczei 2011: 19).

Magyar vonatkozásban a szociometriai módszert alkalmazva Mérei Ferenc tekinthető a kapcsolatháló-kutatás egyik megalapozójának (Hain 2005: 517). Mérei Ferenc az intézményi egységek mögött szerveződő társas alakzatok hálózatként való értelmezése felé tett lépéseket, mindezt a strukturális csoportsjátosságok mérésének kidolgozásával és centralizálásával valósította meg (Mérei 1968: 106–110, idézi Hain 2005: 520).

A kapcsolatháló elemzésen belül elméleti és módszertani szempontból is jelentős az erős és gyenge kötések kérdése, a kis világok problematikája, a strukturális hasonlóság vagy a hálók változásainak dinamikája (Letenyei 2005: 196).

Mark Granovetter, amerikai szociológus és network-teoretikus figyelt fel első ízben az információk megszerzésének és terjedésének módozataira, megkülönböztetve az információáramlásban a „gyenge” és az „erős” kötések, vizsgálva ezek időbeli tartósságát (Granovetter 1995: 371–397, idézi Könczei 2011: 24). A szerző a gyenge kötések erejéről írva, azoknak az egyén mobilitási lehetőségeiben megnyilvánuló különleges szerepét hangsúlyozza. Gyenge kötések nélkül a társadalmi rendszerek széttöredezettké válnak, az ilyen típusú kötések általában hatékonyabbak a magas státusok elérésére, ugyanakkor az erős kötésekkel szemben nagyobb valószínűséggel válnak hidakká, ez azonban csak a magasabb társadalmi-gazdasági helyzetű csoportok esetében érvényes, ugyanis az ilyen tekintetben az alacsonyabb fokon lévő csoportok gyenge kötése nem jelentenek híd szerepet, azok csupán barátaiknak, rokonaiknak az ismerőseit foglalják magukba. (Granovetter 1995: 372–378.)

Csermely Péter nem csak a *gyenge kötések*, de az *erős kötések* fontosságára is felhívja a figyelmet. Véleménye szerint *erős kötések* nélkül a társadalomnak nincsen struktúrája és nem ellenálló, ennek következtében a társadalom széteshet. A társadalmi nyugalomhoz és a társadalom működéséhez *erős* kölcsönhatások, hagyományok és rend szükséges. Ezzel szemben a *gyenge* kapcsolatok azért szükségesek, hogy a szélesebb társadalomban összetartás, szolidaritás és bizalom legyen. Az ilyen típusú kapcsolatok stabilizálják a társadalmat, a társadalom túlélőképességének és a társadalmi tőkének jelentős elemeit képezik. (Csermely 2005: 199–200.)

Barabási Albert László *Behálózva* című könyvében fizikai, sejtbiológiai és informatikai példákkal is szolgálva, a hálózati kapcsolatrendszerek szabályszerűségeit vizsgálja (Barabási 2008). A szerző szerint a gyenge kapcsolatok vagy más néven ismerősök az egyének külső világba vezető hídjai, mivel térben különböző módon mozognak, az információs forrásokat is egymástól eltérően használják (Barabási 2008: 50).

Könczei Csongor vizsgálja, hogy az etnográfiai gyűjtés és leírás hogyan hasznosíthatja a hálózati elemzéseket. Ezzel kapcsolatban főként Robert T. Trotter munkásságát idézi, aki a kulturális hálózat értelmezésének két alapvető megközelítéséről ír: a rokonsági struktúrákról és a társadalmi hálózatok etnográfiai kutatásáról. (Trotter 1999: 43, idézi Könczei 2011: 38.)

Trotter a társadalmi hálózatkutatásnak három főbb megközelítését említi: a társadalmi hálózatok etnográfiai vizsgálatát, az egy személyre fókuszáló, egocentrikus hálózatok kutatását és a teljes kapcsolathálóra irányuló adatgyűjtést (idézi Könczei 2011: 4). A szerző az etnográfiai hálózat feltérképezését (*ethnographic network mapping*) olyan hálózatkutatásnak, kutatási módszernek tartja, amely által családi, rokonsági, barátságon alapuló, továbbá munkás-, önkéntes- és problémamegoldó csoportok írhatók körül (Könczei 2011: 4).

A továbbiakban egy egocentrikus hálózatot, a Váncsa Imre köré épülő személyeknek azt a hálózatát igyekszem feltérképezni, amelyet elsősorban a gazdasági viszonyok határoznak meg.

Váncsa Imre gazdasági kapcsolathálója

Váncsa Imre falubeliekkel való kapcsolatainak egy része a vizsgált időszakban a juhtartásból eredt. Összesen 108 juhtartó gazda állt vele közvetlen kapcsolatban, másrészt a falunak azok a lakosai, akik habár nem tartottak juhot, szintén igénybe vették szolgáltatásait sajt-, túró-, illetve báránylvásárlás formájában. A vásárlók köre meghaladta a juhtartó gazdák számát, de akárcsak a juhosgazdák esetében, itt is a *gyenge kötések*, vagyis az ismerősi viszony volt a meghatározó a bács és *kliense* között. A bács 2003 és 2011 között adott el sajtot és bárányt a falubelieknek.

Váncsa Imre gazdasági kapcsolathálójának feltérképezése során arra törekedtem, hogy minél átláthatóbbá tegyem ezt a kapcsolatrendszert. Olyan szempontok vezéreltek, mint a bácshoz forduló gazdák térbeli elhelyezkedése (lakhely), az életkor, valamint az anyagi juttatás kérdése.

A sajtot, túró, illetve bárányt vásárlók köre térbelileg átszötte a teljes falu képét, ugyanis 12 falurészből több mint 120 személy látogatott el vásárlási céllal a bácshoz.⁶⁰

A 122 személyből 8 személy nem pénzzel fizetett, hanem szalonnát, mézet vagy tojást adott a sajtért cserébe. A szalonnával cserélők egy kilogramm szalonnát adtak egy kilogramm sajtért. A csere oka nem a pénzhiány, hanem a terménnytöbblet.

Polányi Károly a gazdaságokat a javak elosztásának formái szerint tipologizálta, eszerint három formát különböztetett meg: a reciprocitást, a redisztribúciót és az árucserét (Polányi 1996: 42). A vásárlók és a bács közötti csere kapcsán ezek közül a harmadik forma, az árucseré fogalma releváns, amely a rendszer szereplői között az oda-vissza mozgást jelöli. A szerző szerint a személyes szinten megvalósuló csereak-

60 A vásárlók falurészenkénti megoszlását szemléltető ábrát a 25. melléklet tartalmazza.

tusok csak abban az esetben teremtenek árakat, ha azok egy árszabályozó piac rendszerébe, egy intézményes szervezetbe illeszkednek (Polányi 1996: 43).

A vásárlás–eladás folyamata nem volt mindig egyirányú, ugyanis gyakran előfordult az is, hogy nem a vásárló kereste fel otthonában a bácsot, hanem a bács vagy felesége szállította házhoz az igényelt terméket. A vásárlók száma egy-egy falurész területi nagyságához arányosan viszonyult, tehát a területileg kisebb falurészekből kevesebben, míg a nagyobb falurészekből többen vásároltak. Az igények falurészenként különböztek, azonban az a tendencia érvényesült, hogy a vásárlók általában több sajtot igényeltek, mint bárányt, de volt példa olyan falurészre is, ahol a sajtot és bárányt együttesen vásárlók száma meghaladta a különálló sajtot, illetve bárányt vásárlók számát. Kevesebben vásároltak bárányt, ez azzal magyarázható, hogy a bárányvásárlás legtöbbször húsvéti időszakban történik, vagyis egy évben egy alkalommal, míg sajtot egész évben igényelnek a falubeliek. Megjegyezzük, hogy a csíki családok nem fogyasztanak folyamatosan bárány- vagy juhhúst, mivel az nem épült be szélesebben, intenzívebben a táplálkozáskultúrájukba.

A falusi közösségek kapcsolatrendszere olyan hálózat, amelyben a rokonsági, szomszédsági és a patrónus–kliens jellegű kapcsolatok szorosan összefonódnak a korporatív testületnek tekinthető faluközösségbe tartozással és az ezeknél mobilabb és esetlegesebb jellegű, egyszálú koalícióknak is nevezhető kapcsolatokkal (Faragó 1983: 217). Eric R. Wolf paraszti koalíciók elmélete alkalmazhatónak tűnik az általam vizsgált eladói és vásárlói kör viszonyában. A szerző a paraszti koalíciók fő szabályozójának az érdekeket tartja, eszerint a koalíciók egyszálúak és többszálúak is lehetnek, az egyszálúak esetében egyetlen uralkodó érdek van, a többszálúak pedig a gazdasági cserék rokoni, baráti és szomszédsági viszonyain alapulnak (Wolf 1973: 416). Váncsa Imre vásárlói köre is hasonló kapcsolattípusokra épül. Ezeknek az üzleti kapcsolatoknak a bővülését a báccsal kapcsolatban álló személyek településen belüli, szóbeli megnyilatkozásai biztosítják. Leginkább a megvásárolt tejtermékek minősége garantálja a vásárlói háló terjeszkedését.

Az előzetesen a bács által felvázolt vásárlói kör statisztikája falurészenként a következőképpen alakul: *Felszeg* – összesen 22 személy, amelyből 7 személy bárányt, 9 személy sajtot, 6 személy mindkettőt vásárolt; *Felső köves utca* – összesen 21 személy, amelyből 7 személy bárányt, 4 személy sajtot, 10 személy mindkettőt vásárolt; *Egervára* – összesen 15 személy, amelyből 2 személy bárányt, 10 személy sajtot, 3 személy mindkettőt vásárolt; *Főút* – összesen 14 személy, amelyből 2 személy bárányt, 8 személy sajtot, 4 személy mindkettőt vásárolt; *Papsára* – összesen 11 személy, amelyből 2 személy bárányt, 7 személy sajtot, 2 személy mindkettőt vásárolt; *Alsó köves utca* – összesen 11 személy, amelyből 2 személy bárányt, 4 személy sajtot, 5 személy mindkettőt vásárolt; *Sándorok utcája* – összesen 8 személy, amelyből 1 személy bárányt, 5 személy sajtot, 2 személy mindkettőt vásárolt; *Hídvég utcája* – összesen 7 személy, amelyből 3 személy bárányt, 1 személy sajtot, 3 személy mindkettőt vásárolt; *Csempe utca* – összesen 4 személy, mindannyian sajtot vásároltak; *Állomás utcája* – összesen 4 személy, amelyből 1 személy bárányt, 1 személy sajtot, 2 személy mindkettőt vásárolt; *Horvátok utcája* – összesen 3 személy, mindhárom

sajtot és bárányt is vásárolt; *Falumelyéke* – összesen 2 személy, mindkettő csak sajtot vásárolt.⁶¹

A 122 vásárló közül 8 személy a kapott sajtért nem pénzzel fizetett, hanem terményt adott cserébe. A nyolc személy közül ketten amellett, hogy szalonnát hoztak a sajtért, bárányt is vásároltak, amelyért már pénzzel fizettek. A többi hat személy csupán sajtsere céljával fordult a bácshoz, négyen szalonnát, egy személy mézet, egy további személy pedig tojást adott a sajtért cserébe. Hogyha falurészenként vizsgáljuk a cserekapcsolatokat a következő állapítható meg: *Felső Köves utcából* 2 személy, *Alsó köves utcából* 1 személy, *Felszezből* 1 személy, *Sándorok utcájából* 1 személy, *Állomás utcájából* 1 személy cserélt szalonnával sajtot, *Egervárából* 1 személy cserélt mézzel sajtot, 1 személy pedig tojást ajánlott fel a kapott sajtért cserébe. A cserekapcsolatok esetében a 60 év felettiek dominanciája figyelhető meg, a legidősebb kliens 85 éves, a legfiatalabb 40 év körüli. A vásárlási vagy csere alapú céllal a bácshoz forduló gazdák életkora csupán hozzávetőleges adatokon alapul, ugyanis Váncsa Imre azoknak csak hozzávetőleges életkorát tudta megállapítani, azokat negyvenes, ötvenes, hatvanas, hetvenes, valamint nyolcvanas éveikben járó személyekként definiálta.

A vásárlók többsége életkor tekintetében az 50 és 60 év közöttiek köréből való (24 személy), ezt követi a 40 és 50 év, illetve 60 és 70 év közötti korosztály (23-23 személlyel). Az életkor előrehaladásával a vásárlói igény is csökken. E számadatok mellett figyelembe kell venni azt is, hogy a vásárlók nem feltétlen egyeznek meg a fogyasztókkal, ugyanis általában a családfők vásárolnak, viszont a megvásárolt vagy cserébe kapott terméket az egész család fogyasztja el, így a házastárs, illetve a fiatal és idős generációhoz tartozók is fogyasztók.

A bárány és sajt eladása, illetve cseréje mellett Váncsa Imre a juhtartó gazdák-
kal állt intenzívebb gazdasági kapcsolatban. 108 személy birkájáért vállalt tavasztól
őszig felelősséget.⁶² Minden év tavaszán a közbirtokosság vezetőségének és a juhtar-
tó gazdáknak a jelenlétében szerződést írt alá, amely tartalmazta az aktuális évre vo-
natkozó jogokat és kötelezettségeket.⁶³

A 108 személy közül egy saját pásztorai közül való, így a juhtartó gazdák szá-
ma a kutatás időpontjában 107-re volt tehető. Nemek tekintetében a juhtartó gaz-
dák többsége férfi, mindössze két nő (özvegyasszonyok) adta juhait a *seregbe*.
A juhosgazdák életkora a következőképpen alakult: 20–30 évig két személy, 30–40
évig tíz személy, 40–50 évig tizenhét személy, 50–60 évig harminc személy, 60–70
évig harminchárom személy, 70–80 évig tizenhárom személy, 80–90 évig három
személy.⁶⁴

61 A vásárlókat szemléltető ábrákat 5–16. mellékletek tartalmazzák.

62 A juhtartó gazdák adatbázisát a 24. melléklet tartalmazza.

63 A kézzel írt szerződést a 2011 tavaszán, a juhok számbaadásakor készült, Váncsa Imre tulajdonában lévő juhtartó füzetbe írták. A szerződés szkennelt változatát és annak átiratát a 17–18. mellékletek tartalmazzák.

64 A juhtartó gazdák életkorát szemléltető ábrát a 26. melléklet tartalmazza.

A juhsgazdák Csíkmadaras különböző falurészeiben élnek, két személy pedig a szomszédos településen, Csíkdánfalván lakik.⁶⁵ A madarasi gazdák közül legtöbben (23 személy) az *Egervára* nevű falurészben laknak. A további falurészekben, utcákban élő juhtartó gazdák száma a következőképpen alakul: *Felszeg* – 21 gazda, *Főút* – 18 gazda, *Felső köves utca* – 13 gazda, *Állomás utca* – 7 gazda, *Csempe utca* – 1 gazda, *Horvátok utcája* – 7 gazda, *Sándorok utcája* – 1 gazda, *Alsó köves utca* – 8 gazda, *Hídvég utcája* – 2 gazda, *Kovács kertje* – 3 gazda. Térbelileg a gazdák nagy része (44 személy) a bács lakhelyéhez (*Felső köves utca*)⁶⁶ közel lakik, hiszen az *Alsó és Felső köves utca*, illetve *Egervára* egymással szomszédos utcák. Ennek alapján következtethetünk arra, hogy a bácsba vetett bizalom részben a térbeli közelség által adott ismertségen is alapult.

A Csíkmadarason élő juhtartó gazdák lakóhelyét műholdas térképre vetítettem, így vizuálisan is érzékelhetővé vált az, hogy a gazdák a falu terében hol helyezkednek el.⁶⁷ Az egyes falurészeket ábrázoló térképeket Csíkmadaras Helyi Tanácsa bocsátotta rendelkezésemre. A műholdas felvételeken a lakóházakat már előzőleg házszámmal jelölték meg, ez megkönnyítette számomra egy-egy juhsgazda lakóépületének beazonosítását, azonban a lakások számozása önmagában nem tette lehetővé az azonosítást, mivel Váncsa Imre csupán falurészekhez, utcákhoz kötötte a vele kapcsolatban álló juhsgazdákat, házszámot is tartalmazó adatokkal azonban nem szolgált. A már említett műholdas felvételek mellett, a helyi tanácsnál lehetőségem adódott betekintést nyerni a település gazdasági nyilvántartásába. Ebben az adatbázisban rákereshettem mindazokra a személyekre, akiket korábban Váncsa Imre, mint juhtartó gazdákat említett. A nyilvántartásban megtaláltam a juhtartók születési időpontját, családtagjaiknak számát, illetve pontos lakcímét. Ezek az adatok hozzájárultak ahhoz is, hogy a juhtartó gazdákat nyilvántartó, már korábban elkészült adatbázisomnak életkorra és lakhelyre vonatkozó részeit precízebb adatokkal egészítsem ki. Megismerve a gazdák pontos lakhelyét, egy számítógépes képszerkesztő program segítségével bejelölhettem a térképeken azokat a lakóházakat, ahol a juhsgazdák élnek.

A juhtartó gazdákkal való viszony típusa többféle, többnyire az ismerősi relációk dominálnak, mennyiségileg ezt követik a baráti, majd rokoni, illetve műrokoni kapcsolatok. Legkisebb számban a szomszédságon alapuló kapcsolatok vannak. Számszerűsítve a felsoroltakat, a bács a juhsgazdák közül 75 személyt minősített egyszerű ismerősének, 11 személyt barátnak, 11 juhtartó gazda Váncsa Imre szomszédja, további 11 személy pedig vér- vagy műrokonságban állt a báccsal.⁶⁸

A kapcsolat idejét tekintve a bács és a juhsgazdák között nyolc év a maximum, ugyanis a bács nyolc évig vállalt felelősséget a helybéli gazdák juhaiért. Ez természet-

65 A juhtartó gazdák falurészenkénti megoszlását a 27. melléklet tartalmazza.

66 Lásd a *Mellékletben* a 20. képet!

67 A juhtartó gazdák lakhelyét szemléltető műholdas felvételeket (térképeket) a 19. melléklet tartalmazza.

68 Váncsa Imre és a juhtartó gazdák közötti viszonytípusokat szemléltető ábrát a 28. melléklet tartalmazza.

tesen nem jelenti azt, hogy a bács csupán 8 éve ismerte a gazdák többségét, hiszen Csíkmadarason felnőve, azokat korábban is ismerte, viszont nem állt velük gazdasági kapcsolatban. A bács a juhtartó gazdáknak majdnem felével tartott fenn szorosabb kapcsolatot, ami abban állt, hogy egész évben látogatták egymás házát, együtt kirándultak, téli időszakban (amikor kevesebb a munka) összeültek beszélgetni, gyakran a szilveszteri ünnepséget is együtt szervezték meg.

A bács és a juhtartó gazdák kapcsolathálójának összeállításakor arra törekedtem, hogy ne csak a bács és juhosgazda között fennálló viszonyt ragadjam meg, hanem azt is megvizsgáljam, hogy a juhosgazdák között milyen mértékben fordulnak elő vérségi viszonyok. Mivel a bácshoz való fordulás a falubeli juhtartó gazdák pozitív szóbeli megnyilatkozásaiból is eredeztethető, így feltételezhetjük, hogy a bizalmas vérségi kapcsolatok is hatással lehetnek a gazdák juhainak közös nyájba adására.

Korábban tízesek szerint szerveződtek a *seregek*, azonban a falutízesek részbeni felbomlásával a társulásnak új lehetőségei nyíltak meg, s ennek egyik formája a vérségi kapcsolatok szerint való szerveződés lehetett (Bárth 2007: 245–257).

A gazdasági viszonyt tekintve a 108 juhosgazda közül 33 személy nyolc éve, 28 személy hét éve, 4 személy hat éve, 2 személy négy éve, 1 személy három éve, 2 személy két éve, 38 személy pedig egy éve adja Váncsa Imre *seregébe* juhait (2011-es adatok). Nagy számban vannak jelen olyan juhosgazdák, akik korábban Váncsa Imréhez adták juhaikat, de időközben egy idényre a faluba érkező zágoni, román bács-hoz tértek át. Mivel a 2010-es idény végén a román juhász elhagyta a falut, ezért a juhosgazdák, szám szerint huszonnyolcan kénytelenek voltak visszatérni Váncsa Imréhez. A juhosgazdák közül 33 személy nyolc éve visszatérő üzletfele volt a bácsnak, ezt az is bizonyítja, hogy folyamatosan nagy volt a bele vetett bizalmuk, mivel az évek során arról győződtek meg, hogy a bács a nyári legeltetési idény alatt, illetve az őszi *elhányáskor* is igazságosan járt el velük szemben, ez abban nyilvánult meg, hogy már év közben rendre kiadta a szükséges sajt- és ordamennyiséget, illetve ősz végére visszaszolgáltatta a gazdák összes birkáját, hiány esetén pedig a saját juhai közül adott a gazdáknak.

A számba adott juhok száma évről évre csökken, ezt a falu bácsa azzal magyarázta, hogy már kevésbé jövedelmező a juhtartás. A gazdák a kapott sajtmennyiséget többnyire saját ellátásukra használják fel, a bács és családja, illetve azok a gazdák, akik eladásra szánják a sajtot, egyre inkább az eladási ár csökkenésével szembeesülnek.

2011-ben a gazdák számba adott juhainak száma 612 volt, amely magában foglalta Fazakas Csaba fejőpásztor 8 darab juhát is. A bács saját tulajdonában levő juhait a falu *seregével* együtt legeltette, azoknak száma elérte a háromszázat, tehát összesen több mint 900 fejő és meddő juhért, illetve bárányért vállalt Szent György-napjától Katalin-napig felelősséget.

A juhászati év két főbb eseménye a juhok tavaszi kihajtása, valamint a késő őszi *juhelhányás*. Ezeket az eseményeket már előzőleg ismertettem. Itt azonban a bács gazdasági kapcsolathálója szempontjából meg kell említenem azokat a juhtartó gazdákat, akik speciális szerepet tölthettek be az eseményekben. A munka fő szervező-

8. kép. Váncsa Imre sógorai, a fejőpásztor Fazakas Ferenc és Fazakas Csaba (2010. szeptember 12.)

je a bács volt, aki az ő közreműködésükkel tudta sikeresen megvalósítani mindkét eseményt. A kihajtáskor és az elhányáskor hét személy vette ki részét a munkából, név szerint Dobos Sándor, Dombi István, Fazakas Lajos, Pál József, Péter Levente, Váncsa Gergely, Váncsa László.⁶⁹ Ők többségben a bács barátai közül valók. Fő tevékenységük volt a terep előkészítése, amely magában foglalta a juhkarám (kosár) lészáinak, a verebeseknek (kaliba), a barakknak (esztenaépület) és az esztana esz-köztárának helyszínre szállítását.

A bács gazdasági kapcsolathálójában szintén kiemelkedő szerep jut azoknak a személyeknek, akik tavasztól egészen őszig a juhnyáj legeltetésével, őrzésével, fejésével és a tej feldolgozásával foglalkoznak. Május és szeptember között állandó jelleggel három-négy személy tartózkodott az esztenán, időnként (általában hetente egyszer) a bács is ellátogatott oda. Az esztenán a bács két sógora, a huszonhat éves Fazakas Ferenc és a harmincegy éves Fazakas Csaba (8. kép) a juhok napi háromszori fejését, illetve a nyáj legeltetését végezte. Mindketten nyolc éve (2011-es adat) dolgoznak a bácsnak, de már gyermekkoruk óta juhászattal foglalkoznak. A fejés-

69 Lásd a Mellékletben a 21–23. képet!

ben 2010 őszéig Birta István⁷⁰ segített nekik, aki az esztenán egyfajta *második bács* szerepet látott el, ugyanis az ő feladata volt a tej feldolgozása, de ő főzött az esztenán tartózkodó juhászoknak is. István egy „évet” dolgozott a csikmadarasiak juhnyája mellett. Távozva az esztenáról, helyét a fejőpásztor testvérpár egyik tagja, Fazakas Csaba⁷¹ vette át, akinek így a fejőpásztori státusa kiegészült a bács szerepkörrel (tejfeldolgozás, főzés) is. Az esztenán tevékenykedő negyedik személy a huszonöt éves Pál Árpád,⁷² aki a fejőpásztorokhoz hasonlóan nyolc éve látja el feladatát (szintén 2011-es adat). Az ő szerepe a juhok tereléséből, illetve azok *fejőlyukra* hajtásából állt.

A juhlegeltetés és eladás mellett a falu bácsa, Váncsa Imre egyéb periodikus munkákat is végzett, ezek olyan társas munkák, amelyek a bács gazdasági kapcsolat-hálójának további bővülését eredményezték.⁷³ Mindezen munkák közül az egyik legjelentősebb a 22 személlyel együtt végzett legelőtisztítás, amelyet rendszerint facsemete-ültetés és facsemete-ápolás követett. A munkát Váncsa Imre és felesége hét házaspár, valamint további hét személy segítségével végezte. Ezek a személyek a bács baráti köréből és közeli ismerősei közül valók voltak, ezek az *erősnek* is nevezhető *kötések* a sikeres kooperációhoz járultak hozzá. A munkavégzők (napszámosok) többnyire a bács kortársai, életkorukat tekintve a huszonéves, harmincéves és negyvenéves korosztályhoz tartoznak. Ezt a munkát Csikmadaras közbirtokossága több éven át Váncsa Imrre bízta, aki mint vállalkozó cégtulajdonos embereket alkalmazott, s így néhány hétre kereseti lehetőséget biztosított azok számára.

Szabó Árpád Töhötöm írja, hogy a társulások alapját rendszerint vagy a vér szerinti kötelékek vagy a műrokonsági kapcsolatok, esetenként pedig a lokális összetartozás tudata biztosította. Legújabban a munkaközösségek, egymást segítő hálózatok szakmai, munkatársi viszonyok szerint alakulnak (Szabó Á. T. 2009: 103).

Faragó Tamás a rokonsági viszonyokat kutatva, a rokonok tipizálása kapcsán Pitt-Rivers és Stone szerzőket idézi, akik a rokoni kapcsolatoknak a rituális típusát is említik. Véleményük szerint Európában ennek a legismertebb és legfontosabb formája a keresztszülőség. (Pitt-Rivers 1973: 93–94, Stone 1979, idézi Faragó 1983: 222.) A keresztszülőség és komaság az egyén kapcsolatainak megerősítését segíti elő. Ez a típusú reláció, hogyha nem is nagy arányban, de megtalálható Váncsa Imre kapcsolatrendszerében is.

Vidacs Bea Szentpéterszegen vizsgálta a komaságon alapuló kapcsolatokat, amelyeknek kutatását elsősorban a munkavégzésre, segítségadás és -kapás különböző formáira, valamint az ünnepi alkalmakra fókuszálva látta megvalósíthatónak (Vidacs 1985: 513). A szerző szerint ez a műrokonságon alapuló kapcsolati forma az egyén szociális kapcsolatainak kibővítésére szolgál, lehetővé téve az egyénnek a vérrokonságnál szélesebb körben való integrálódását (Vidacs 1985: 510). A komaság a társadalmi felemelkedés és a csoporton kívüli kapcsolatok teremtésének az eszközéül is szolgálhat (Vidacs 1985: 511).

⁷⁰ Lásd a *Mellékletben* a 24. képet!

⁷¹ Lásd a *Mellékletben* a 25. képet!

⁷² Lásd a *Mellékletben* a 26. képet!

⁷³ A társas munkát végzők körét szemléltető ábrát a 29. melléklet tartalmazza.

Az egyén, hogyha csoportban végez tevékenységet, teljesítménye számottevően növekszik, mivel az együttes ritmusa fokozza a lendületet, s ugyanakkor érvényesül a társak ösztönző hatása, ráadásul a feladatok szervezett elosztása gazdaságosabb és változatosabb megoldásokkal társul (Méri 1996: 24).

A korábban említett, a falu közbirtokossága által előírt munkákra meghatározott időben kerül sor. A legelőtisztítást első fázisban április 1. és május 1. között, a juhok tavaszi kihajtása előtt hajtják végre, második fázisban augusztus 20-tól szeptember 15-ig tisztítják meg újból a legelőket.

Egy másik csoportban végzett tevékenység a facsemete-ültetés, amely egy kéthetes periódust ölel fel, évente rendszerint május 1. és május 15. között végzik ezt, végül csemeteápolásra is sor kerül szeptember 15. és október 15. között. Mindezeket a munkákat a bács úgy végezte, hogy közben el kellett látnia a munkájával kapcsolatos teendőket is, vagyis a falu juhnyájának legeltetését, a sajt kiosztását és a tejtermékek eladását. A munka sikerét biztosította az, hogy Váncsa Imre felesége, Váncsa Éva is részt vett cselekvően a munkákban. A gyermeknevelés mellett az ő feladata volt a sajt-, túró- és ordakészítés (otthonukban is végzik), illetve azoknak értékesítése, amely feltételezte a vásárlókkal való kapcsolattartást. A termékek elkészítésében a feleség segítségére volt saját anyósa.

Váncsa Imre családi kapcsolathálója mindössze 7 személyt foglal magában, a hét személy közül négyen vele egy háztartásban élnek: felesége, Váncsa Éva, édesanyja Váncsa Rebeka, továbbá leányai, Váncsa Henrietta és Váncsa Klementina.⁷⁴ Testvérei közül bátyja, Váncsa György Csíkmadarason él, nővérei Barabás (Váncsa) Rozália és Boér (Váncsa) Mária Balánbányára, illetve Csíkdánfalvára mentek férjhez. Hogyha a szűkebb rokonságot vesszük figyelembe, Váncsa Imre nagybátyját, négy sógorát és azoknak családját, illetve öt első unokatestvérét (családjukkal együtt) nevezte meg a rokonság tagjaiként. A rokonságból hét személy gazdasági kapcsolatban is állt a báccsal, ugyanis juhaikat minden évben Váncsa Imre *seregébe* adták, de előfordult az is, hogy valamelyik rokona vásárlóként fordult hozzá.

A legszorosabb kooperáció a rokonságon belül jön létre, különböző gazdaságok között a barátok és szomszédok mellett a rokonság mentén alakulnak a legerősebb viszonyok. E kapcsolattípusok esetében megjelenő együttműködési formákra paraszti gazdaságok, parasztvállalkozások és vállalkozások között is találunk példát. (Kemény 2004: 46.)

Rendszerint a családfő tartja ellenőrzés alatt az összes gazdasági folyamatot, a tevékenységek megszervezését és naponta ő jelöli ki a különböző munkaköröket (Oláh 2004: 89). A Váncsa családban a családfő szerepét Váncsa Imre töltötte be, az ő elhatározásai és választásai voltak döntőek a családi kapcsolatrendszer alakulásában.⁷⁵

⁷⁴ A bács családi kapcsolatait a 20. melléklet tartalmazza.

⁷⁵ A Mohay Tamás által bemutatott parasztszaládban Nagy Sándor a familia feje. Egy napló adatai alapján értesülünk Nagy Sándor kapcsolatrendszeréről. A kapcsolatháló középpontjában levő személy ismeretségi hálójában a férfiak jelenléte dominál, és ezeket a kapcsolatokat elsősorban a javak cseréje alakítja. (Mohay 1992: 240.)

A már említett legelőtisztítást újabb munka, a fakitermelés követte, ezt általában november 15-én kezdték el és a téli hónapok idején is folytatták. A fakitermelést a bács egyik barátjának, Péter Leventének végezték, kettejük munkáját segítette az egyik fejőpásztor, Fazakas Csaba.

Szintén idénymunkának számít az augusztus 1. és augusztus 20. között végzett *kokojzaszedés* (áfonyaszedés), amelyben körülbelül tíz személy vett részt, ezek a bács családtagjai, rokonai, komái, illetve barátai közül kerültek ki. Még ezt megelőzően nyári időszakban a *szénacsínálás* is a jelentős munkák között foglalt helyet, akárcsak az előzőeket, ezt a munkát is csoportban végezték, mint az áfonyaszedésnél, itt is általában 10–15 személy segített a munkában. A Váncsa család csekély mennyiségű *kaszálót* birtokol, így földterületet kell bérbe venniük ahhoz, hogy a téli időszakban megfelelő mennyiségű takarmánnyal láthassák el a tulajdonukban lévő 300 birkát. A kaszáló területeket (legtöbb 20 hektár) évről évre a helyi közbirtokoságtól igénylik, bérleti díj ellenében.

Szénacsínáláskor sok esetben egy-egy család egymagában is felgyűjthetné a szénát, azonban a hivatlanul érkező segítség elutasítása fel sem merülhet, mert az sértődésre, haragra adhat okot, amely a kapcsolat megszakadását eredményezné (Hajdú 1986: 33–35, Oláh 2004: 94). A segítség elfogadásával a fogadó fél elkötelezi magát arra, hogy szükség esetén ő is segítsen a másik személynek.

A társas munka, mint kölcsönösségen alapuló segítségnyújtási forma napjainkban is nagy szerepet játszik a föld művelésében (Kemény 2004: 35). A kölcsönben végzett munkákat legtöbb esetben az azonos értékű visszadolgozás kötelező volta jellemzi (Hajdú 1995: 107). Hajdú Farkas-Zoltán a társas munkáknak, *kalákáknak* olyan típusait ismertette, mint a *ganyézó kaláka*, *kaszáló kaláka*, *arató kaláka*, *szapulórakás*, *házépítés*, *fonó kaláka*, *lopó kaláka*, *juhtartó kaláka* stb. (Hajdú 1995).

Pierre Bourdieu-t idézve: „*a kapcsolatok épségben megőrzendő és rendszeresen ápolandó hálózata, elkötelezettségek és becsületbeli adósságok örökölt szövevénye, egymást követő nemzedékek során felhalmozódott jogok és köteleességek tőkéje, támasz, amely hatékonyan mozgósítható, valahányszor rendkívüli helyzetek szakítják meg a mindennapok rutinját.*” (Bourdieu 1978: 389.)

Váncsa Imre társas munkák végzésekor barátai segítségére is számíthatott. A faluból 14 személyt nevezett meg barátjaként, közülük hárman a legelőtisztításban, facsemete-ültetésben és ápolásban is részt vettek. Barátai közül további 10 személy juhtartó gazda. Az évről évre tanúsított bizalom a baráti viszonyoknak is köszönhető. A felsorolt 14 személy közül mindössze egy barátja nem köthető az ismertetett gazdasági tevékenységekhez, tehát baráti viszonyai általában gazdasági kapcsolattal járnak együtt.⁷⁶

Az év utolsó, legjelentősebb, egy egész napot igénybe vevő közös munkaalkalma a disznóvágás. Ekkor többnyire a bács családtagjai, rokonai veszik ki szerepüket a munkából, de a barátok közül is segítenek néhányan. A bács saját bevallása szerint

76 Váncsa Imre baráti kapcsolataira vonatkozó ábrát a 30. melléklet szemlélteti.

25-30 olyan személlyel állt kapcsolatban, akiknek a segítségére nagyobb munkák esetén mindig számíthatott.⁷⁷

Közelebbi szomszédai közül Váncsa Imre 13 személyt emelt ki: hatan időnként sajtót és/vagy bárányt vásároltak tőle, hatan juhtartó gazdák, akik közül két gazda ugyanakkor vásárló is. Egy szomszédjával (szintén juhsgazda) együtt periodikus munkákat (legelőtisztítás, facsemete-ültetés, facsemete-ápolás) is végzett.⁷⁸

Tél idején a bács tulajdonában levő 300 juhról is gondoskodni kell, takarmánnyal kell ellátni azokat és az ólat (*szájvánt*) időnként ki kell tisztítani. Ezt a munkát Váncsa Imre sógorai, Fazakas Csaba és Fazakas Ferenc fejőpásztorok végzik. Szintén a juhtartás része a már év elejétől kezdődő *juhfiasztatás*, ezt a bács a két fejőpásztorral és az *eszterungahajtóval* együtt hajtotta végre. Általában január 15. és április 24. között került sor a juhnyírásra, amelyet korábban szintén négyen végeztek.

Annak ellenére, hogy Váncsa Imre felvázolta kapcsolatait, még mindig maradtak olyan hiányosságok, amelyeket talán nem is lehet teljes mértékben feltárni, gondolok itt azokra az egyénekre, akik egyszerű ismerősei, nem áll velük sem rokon, sem baráti, sem pedig gazdasági kapcsolatban, így ezek a személyek teljes mértékben a felsorolt viszonyokon kívül helyezkednek el.⁷⁹

Kürtösi Zsófia a hálóhatárokat két megközelítés szerint különíti el. A realista megközelítés alapján csak azok a személyek tagjai egy kapcsolathálónak, akiket a háló szereplői is annak tartanak (Leumann, Marsden, Prensky 1989, idézi Kürtösi 2002: 664), ezzel szemben a nominalista megközelítés azt mondja ki, hogy a háló határait elméleti alapon kell meghúzni, ez esetben a háló tagjai nem érzik szükség-szerűen egy közösségbe tartózkodni magukat, mégis fennáll közöttük valamilyenféle kapcsolat (Wassermann-Faust 1994: 31–32, idézi Kürtösi 2002: 664).

A Roth Endre-féle interperszonális kapcsolatok változatait (Roth 2004) szem előtt tartva, Váncsa Imre kapcsolathálójában is kimutathatók eltérések a kapcsolatok között. Hogyha a közvetlen-közvetett ellentétpárban gondolkodunk, az előbbihez sorolhatjuk a bács családtagjait, akik nap mint nap a közelében voltak, segítették őt a munkában, de jelenlétükkel érzelmileg is megerősítették őt, hiszen egy biztos családi háttér bizonyítottan pozitív hatással van az egyén mindennapi tevékenységére. Közvetlen viszony a bácsot nem csupán családtagjaival, hanem a vér- és műrokonokkal kötötte össze, de ebbe a kategóriába sorolhatók a bács barátai, szomszédai, de sok esetben a juhsgazdák és a tőle sajtót, bárányt vásárló személyek is, amennyiben azok közelebbi ismerősei. Közvetett kapcsolatai a falu azon tagjai közül kerültek ki, akikhez csupán érdekviszony fűzte, de ide sorolhatóak azok a falubeliek is, akik sem

77 Oláh Sándor, egy Kis-Homoród menti család gazdasági és társadalmi kapcsolatait vizsgálva azt állapítja meg, hogy a család külső gazdasági kapcsolatai a vérségi és a területi kapcsolatokhoz kötődnek, e kettő közül a területi, vagyis a szomszédsággal bonyolított gazdasági kapcsolatok dominálnak (Oláh 2004: 93).

78 Váncsa Imre szomszédai kapcsolataira vonatkozó ábrát a 31. melléklet szemlélteti.

79 Mohay Tamás illúzióként nevez meg minden olyan kísérletet, amely egy-egy személy vagy család társadalmi kapcsolatrendszerét mindenre kiterjedően, extenzív és intenzív módon, kimerítően szándékozik feltárni (Mohay 1992: 237).

rokoni, sem baráti, sem üzleti, sem gazdasági viszonyban nem álltak a báccsal. Ezeknek a személyeknek a körét talán a legnehezebb feltárni.⁸⁰

A személyes és személytelen interperszonális kapcsolatokra nagyrészt rá lehet vetíteni a közvetlen és közvetett kapcsolatokat. Akikkel Váncsa Imre közvetlen kapcsolatban állt, azokhoz ugyanakkor személyes szálak is fűzték. Ebben az esetben első helyen azok a személyek álltak, akikkel egy háztartásban élt: felesége, két leánya és édesanyja, tehát a szűk családi köre.

A személyes kapcsolatok stabilak és hosszabb ideig fennállnak, ezekben a kapcsolatokban a résztvevő személy nem cserélhető ki, nem helyettesíthető egy másik személlyel anélkül, hogy a kapcsolat mássá ne alakulna (Roth 2004: 169).

Személytelen kapcsolatai a közvetett viszonyokhoz köthetők. Ezeknek a viszonyoknak egyik ismertetőjegye az lehet, hogy az illető személynek a bács még csak a nevét sem tudta, ezek a személyek leginkább a fiatalabb korosztályból valók (pl. gyermekek), ugyanis a falu közösségében aktív szerepet vállaló egyénként saját kortársaival, illetve a falu idősebb generációjával is közvetlenebb viszonyban volt. Nem lehet túlságosan merev kategóriákba helyezni az ő kapcsolatait, ugyanis vannak bizonyos átmenetek is az erőteljesen személyes és teljesen személytelen viszonyai között.

Az informális és formális kapcsolatok gyakran egymással összefonódva jönnek létre. Az informálisokkal szemben a formális viszonyokat valamilyenfajta törvény, szabályzat irányítja, ennek tulajdoníthatóan a formális kapcsolatok egyfajta személytelenséget is feltételeznek. (Roth 2004: 171).

Váncsa Imre kapcsolatainak nagyrésze az informális kategóriába sorolható, itt említhetőek a falubeli juhtartó gazdákkal való kapcsolatai, de a vásárlók köre is, hiszen ezeket a kapcsolatokat nem egy *felülről* irányított szabályrendszer alakítja. A juhtartás szabályait a hagyomány, az együttélés alakította évtizedeken át, amelyben a juhtartó gazdáknak is legalább akkora szerep jutott, mint a pásztoroknak. Többnyire közös megegyezés szabályozta a tavasztól őszi tartó juhlegeltetést is. Az informális viszonyok dominanciája mellett természetesen előfordulnak formális viszonyok is, ezek elsősorban olyan intézményekkel való kapcsolattartásban mutatathatók ki, mint a községháza, a közbirtokosság, az egyház, a rendőrség, az erdészet és az iskola.

Az ezekben az intézményekben dolgozó ismerőseinek száma csekély. Az iskola tanárai, tanítói közül négy vele közvetlenebb viszonyban álló személyt nevezett meg, közülük egy tanárnő vásárlási céllal fordult hozzá. Váncsa Imre fontosnak tartotta két leányának taníttatását, ellenezve azt, hogy leányai felnőttként juhászattal foglalkozzanak. A juhászat megélhetést biztosít a család számára, viszont az iskolában a kortársak részben lenézik gyermekeit amiatt, hogy ők egy pásztorcsalád tagjai. Ezt erősíti meg az, hogy a pásztorok a székely falu társadalmának nem az előkelő, sokkal

80 Roth Endre megállapítja, hogy voltaképpen a társadalom minden tagjával, a nagy egység tagjaként közvetett kapcsolatban állunk (Roth 2004: 169).

inkább a szegényebb, nehezebb körülmények között élő, sokszor lenézett rétegét alkották és alkotják napjainkban is.

Az iskola mellett a közbirtokosság képviselőivel tartott fenn kapcsolatot. A közbirtokosság vezetőségéhez minden év tavaszán egyrészt szerződéskötési céllal látogatott el, ez alkalommal a közbirtokossági tagok, illetve a bács szerződést írt alá, ebben rögzítették azokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyek mindkét félre vonatkoznak, másrészt a legelőtisztítást, facsemete-ültetést és facsemete-ápolást is a közbirtokosság fennhatósága alatt végezte.

További két intézmény, amelyekkel volt némi kapcsolata, a rendőrség és az egyház. A faluban szolgálatot teljesítő két rendőrt név szerint is ismerte, korábban mindketten bárányt vásároltak tőle. Mivel nem járt rendszeresen templomba, így az egyház képviselőjében álló pappal csupán a nagy ünnepekre és az évente sorra kerülő házszentelésre korlátozódott kapcsolata.

Ebben a fejezetben Váncsa Imre gazdasági kapcsolathálóját vizsgáltam. A bács kapcsolatainak feltérképezésével különböző viszonykategóriákba soroltam a vele közvetett és közvetlen kapcsolatban álló személyeket. A kapcsolatok között találunk vér- és műrokonságon (család, rokonság, komaság), baráti szálakon, szomszédsági viszonyon, gazdasági-üzleti reláción (juhosgazdák, vásárlók, egyéb társas munkát végzők köre), illetve intézményi kötöttségen alapuló (iskola, rendőrség) kapcsolatokat. Ezek a kategóriák nem egymástól izoláltan működnek, ugyanis a legtöbb esetben azok között átjárások vannak: a bács többféle viszonnal is kapcsolódhat egy-egy személyhez, s legtöbb esetben a családi, rokoni, baráti kapcsolatok valamilyen fajta gazdasági tevékenységgel is együtt járnak.

Az egyes kapcsolattípusok funkciója leginkább a gazdasági tevékenységen át fogható meg, azonban nem korlátozódik csupán arra, ugyanis ezek a viszonyok a munka mellett gyakran még a közös szabadidős tevékenységek létrejöttét is elősegítik.

A bács édesanyja és felesége a tejfeldolgozásból veszi ki részét, de emellett még számos tevékenységet folytat: pl. gyermekek nevelése, ház körüli munkák ellátása, termékek eladása. Mivel a kutatás idején a Váncsa családnak a juhtartás jelentette a fő anyagi forrást, így a teljes család arra törekedett, hogy jelentősebb gazdasági tőkét halmozzon fel, ugyanis ez megélhetést és ugyanakkor az előrelépés lehetőségét (a háztartáshoz és gazdasághoz szükséges javak megvásárlása, gyermekek oktatása stb.) biztosította számukra. A családtagok intenzív kooperációja fokozott mértékben hozzájárult a Váncsa család presztízsének növekedéséhez, hiszen az évről évre sikeresen végzett munka eredménye arról győzte meg a juhtartó gazdákat, illetve a sajtót és bárányt vásárló személyeket, hogy érdemes igénybe venni a család *szolgáltatásait*.

Mind a juhtartás, mind a periodikus munkák esetében meghatározó volt a bács családjának tevékenysége. Alapvetően családi munkaerőn alapuló tevékenység jellemző, amely kiegészült a bizalmas kapcsolatokból (barátok, rokonok, közeli ismerősök) eredő munkaviszonyokkal.

A rokoni kapcsolatok is legtöbbször a gazdasági életben kamatozódnak. A vérségi összetartozás a bácsba vetett bizalommal járt együtt, ennek folytán a rokonok közül

többen Váncsa Imre *seregébe* adták juhaikat. A termékek vásárlásában is megfigyelhető a rokonok jelenléte, de ez nem csupán a vérségi kötődés eredménye, hiszen leginkább az eladott termék minősége győzte meg a bács rokonait arról, hogy bárányt és sajtot továbbra is tőle vásároljanak. A bács elsősorban saját rokonsága köréből választotta fejőpásztorait, de a juhászattal kapcsolatos fontosabb események (*juhelhányás*, *tavaszi kihajtás*) megszervezésében is mindig számíthatott rokonai segítségére. Tehát a vérségi kapcsolatok rendszerint bizalmat keltenek a rokonok között.

A bács és barátai között elsősorban a gazdasági, tehát a juhtartáshoz kapcsolódó tevékenységek dominánsak: barátai közül többen évekig hozzá adták juhaikat, s ugyanakkor egyéb közös periodikus munkákban is részt vettek. A barátokkal való viszonyrendszerében az anyagi juttatás nem volt elsőrendű. A hosszú távú kölcsönös segítségnyújtás végülis erős kötelékeket eredményezett Váncsa Imre és barátai között, azonban a szabadidő közös eltöltésében is nagy szerep jutott a barátoknak. A szabadidős tevékenységek között a legjelentősebbek a kirándulás, egymás felkészítése születésnap, névnap alkalmával, szilveszteri multság szervezése, közös italozás stb.

A szomszédi viszonyok alapvető funkciója elsősorban az alkalmoszerű segítségnyújtásban mutatkozott meg, de a térbeli közelségből fakadó ismertség is arra sarkallta a juhtartó gazdákat, hogy elsősorban Váncsa Imre nyájába adják juhaikat, és tőle szerezzék be a szükséges sajtmennyiséget.

A bács gazdasági-üzleti kapcsolatainak nagy része a juhosgazdákból, illetve a vásárlási céllal hozzá forduló falubeliek köréből tevődött össze. A kapcsolatok részben érdekviszonyoknak is tekinthetők, azonban ezek között találunk barátságon, illetve vér- és műrokonságon alapuló viszonyokat is. A juhtartó gazdák közül néhányan a juhtartás főbb eseményeinek előkészítésében és lebonyolításában (*tavaszi kihajtás*, *juhelhányás*) aktív szerepet vállaltak, ezek a személyek általában bizalmasabb viszonyban álltak a báccsal. A juhtartás mellett, az időszakos társas munkákban részt vevők tették ki Váncsa Imre további kapcsolatait, ezeket a viszonyokat is elsősorban a kiegyenlített munkamegosztás jellemezte.

Váncsa Imre a csíkmadarasi juhtartó gazdák véleményének tükrében

Jelen fejezetben arra teszek kísérletet, hogy a Váncsa Imréhez fordult juhtartó gazdák egyéni véleménye alapján képet alkossak az általam vizsgált személyről.

Mielőtt még rátérnék az ő társadalmi megítélésére, fontosnak tartom a szakirodalom és saját kutatásom alapján körvonalaizni azt, hogy a közösségek részéről a pásztorok, juhászok személyéhez, tevékenységéhez milyen elvárások és értékítéletek kötődtek.

Paládi-Kovács Attila írja, hogy a pásztorok a magyar társadalomnak jellegzetes részét alkották, amely foglalkozási csoportnál többet jelentett: a magyar társadalomnak szociális, kulturális és mentális szempontból is sajátos csoportját alkották (Paládi-Kovács 2000: 117). A pásztorok között nagyfokú összetartás volt jellemző, amely a társadalmi élet számos más területén is megnyilvánult. Egyrészt a sajátos életforma miatt a házasságok is gyakran pásztorcsaládok gyermekei között történtek. (Paládi-Kovács 2000: 129.) Bencsik János írja, hogy a Hajdúságban a 20. századig a gulyások és juhászok egymás között nőültek, ezzel továbbörökítették foglalkozásukat, pásztordinasztiákat alakítva ki (Bencsik 1971: 192).

Mivel pásztorok és parasztok kölcsönösen lenézték egymást, általában elleneztek azt is, hogy földműves és pásztor egymással kössön házasságot (Luby 1942: 62–63). A pásztorcsaládok előítélettel fogadták a családjukba került parasztlányt, mert az általában nem értett a tejfeldolgozáshoz és a településtől elzárt életforma sem kedvelt számára (Paládi-Kovács 2010: 160).

A parasztgazda elismerte a juhász szakértelmét, azonban társadalmilag maga alatt valónak tartotta azt (Paládi-Kovács 2010: 161). A juhászok egymást közt is különbséget tettek, általában a juhászok a saját maguk szakértelmét többre tartották, mint a másét (Bencsik 1971: 187).

Váncsa Imre is az időnként településre érkező, idegen bácsokról negatív véleménnyel volt. Azokat magával szembe helyezte, és úgy gondolta, hogy ezek a személyek nem végzik elég jól a munkájukat, illetve nem elég kitartóak ahhoz, hogy több éven át vállaljanak felelősséget a település lakóinak juhaiért.⁸¹

A csíkmadarasi lakosok véleménye szerint a település pásztorai általában birtok nélküli, szegény emberek voltak.⁸² A szegénység problémája nemcsak a falubeliek, hanem az egykor juhászattal foglalkozók részéről is megfogalmazódott. Életüknek arra a részére, amikor juhászattal foglalkoztak, úgy emlékeznek, mint nehézségekkel

81 Ezek hányódnak. Egyszer itt vannak, máskor ott vannak. Mikor kitelik a levele, akkor megy tovább, két faluval arrább, ha el nem megy a híre addig. (Váncsa Imre, Csíkmadaras)

82 Szegény embernek vélték, azoknak nem vót birtokjok. Egy-kettő ha lehetett, de szegény emberek vótak örökké a pásztorok, világ-világ óta. (Antal Biró Irén, Csíkmadaras)

teli időszakra,⁸³ ezzel szemben megfogalmazódnak olyan vélemények is, amelyek azt támasztják alá, hogy ez a tevékenység jövedelmező is lehetett, hogyha a *felelős pásztor* munkáját odafigyeléssel végezte.⁸⁴

A megkérdezett csikmadarasi lakosoknak egy része azon a véleményen van, hogy napjainkban a juhászatból élő személyeknek túl nagyok az igényeik. Számukra megfelelő pénzbeli fizetség hiányában nem vállalnak pásztorságot.⁸⁵

Jelen kötet azon fejezetei, amelyek Váncsa Imre tevékenységét, kapcsolathálóját, életkörülményeit tárgyalják, főként az ő szóbeli megnyilatkozásain alapulnak, amelyek kiegészülnek a kutató, résztvevő megfigyelő módszerével és az ezek alapján alkotott nézetével. Úgy gondolom, hogy ennek a kettőnek az egysége nem elegendő ahhoz, hogy a bács státusban tevékenykedő Váncsa Imréről reális képet kapjunk. Azért, hogy egy összetettebb képet alkothassak, szükségesnek láttam megkeresni néhány juhtartó gazdát, hogy az ő szemszögükből is láttathassam a bácsot.

Mivel a bács pályafutása során, a 2011-es évben került a legtöbb juhtartóval gazdasági kapcsolatba, így indokoltnak láttam azt, hogy a 2011-es évben készült, juhtartó gazdák adatait tartalmazó adatbázis alapján válasszak ki néhány olyan, a falu különböző részeiben élő személyt, akiknek véleményére alapozva megerősíthetem vagy megcáfolhatom azt a képet, amelyet Váncsa Imre és családja a kutató előtt forgalmaz magáról.

A 2011-es kutatás – amely elsősorban a bács kapcsolathálójának feltérképezésére irányult – eredményeként egy, 108 juhsgazda adatait tartalmazó adatbázist hoztam létre. Ez tartalmazta a juhtartó gazdák nevét, születési időpontját, pontos lakcímét, juhaiknak számát, az évet, amióta juhaikat Váncsa Imréhez adják, illetve a viszony típusát, amely fennáll bács és juhtartó gazda között. Az adatbázis alapján kiválasztásra került néhány olyan személy, akik különböző módon formáltak véleményt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az ő véleményük alapján megalkothatjuk a gazdák általános véleményét a juhaikért felelősséget vállaló személyről, csupán arra ad lehetőséget, hogy egy másik szemszögből is betekintést nyerhessünk Váncsa Imre tevékenységébe. A gazdák kiválasztásánál a szelekció szükségszerűnek mutatkozott, ugyanis mind a 108 személynek a felkeresését és a velük való interjúkészítést a kutatás időbeli keretei nem tették lehetővé. A gazdák véleménye nem reprezentatív. Ennek a néhány személynek a megkérdezésével az volt a célom, hogy jelezzem, a bácsról másfajta kép is fogalmazódik a településen.

2012 áprilisában öt juhtartó gazdához (közülük egy személy olyan gazda, aki bizonyos okok miatt sohasem adta Váncsa Imre *seregébe* juhait) látogattam el, akikkel félig strukturált interjút készítettem. Az interjúkészítés időpontja a kutatási téma szempontjából aktuálisnak mutatkozott, mivel a juhok tavaszi számbaadásának pe-

83 *Valahogy megéltünk, met akkor es sokan vótunk, szegények vótunk. Lovunk es vót, mindenféle vót. Kínlódtunk annyit.* (Péter Dénes, Csikmadaras)

84 *Az ember, ha jól mellé állott, többet tudott keresni, mint a földműveléssel foglalkozók.* (Fazakas Árpád, Csikmadaras)

85 *A pásztorok akkora mértékben nagy igényűek, hogy ki se lehet mondani. Ha nekik nem jön ki mostani pénz szerint 1000-1200 lej, akkor nem foglalkoznak.* (Biró Imre, Csikmadaras)

riódusában kerestem meg a juhsgazdákat. Az adatközlők egy része már számba adta juhait, másik részét pedig néhány nap választotta el attól, hogy egy bács felelőségére bízza állatait.

A juhtartó gazdáknak feltett kérdéseim, igazodva az aktualitásokhoz, arra vonatkoztak, hogy a 2012-es évben és az azt megelőző években kinek a seregébe adják/adták juhaikat, ezt milyen megfontolásból teszik/tették, milyen tapasztalataik voltak előző évekből a felelős pásztor tevékenységéről, s ezek a pozitív vagy negatív tapasztalatok a 2012-es időnyre nézve hogyan befolyásolják őket.

Kutatásomnak elsődleges célja azt volt, hogy véleményeket gyűjtsék a csíkmadarasi bácsról, Váncsa Imréről, de emellett teret adtam annak is, hogy a gazdák arról is beszéljenek, hogy rajta kívül kiket tartanak érdemesnek erre a szerepre. Úgy gondoltam, hogy Váncsa Imrére nézve azok az információk is beszédesek lehetnek, amelyek nem rá irányulnak, de azokból kiindulva következtetéseket vonhatunk le arról, hogy másokhoz viszonyítva tevékenysége pozitív vagy negatív irányba befolyásolja a juhtartó gazdákat.

Sok esetben ahhoz, hogy megfelelő mennyiségű információ birtokába juthassak, szükséges volt a Váncsa Imre személyére való konkrét rákérdezés, azonban mindezt úgy próbáltam megvalósítani, hogy közben a gazdák előtt rejtve maradjon az, hogy a bács vizsgálataimnak központi figurája, attól tartva, hogy a gazdák erről tudomást szerezve (esetleg tartva attól, hogy bizonyos általuk „kiszolgáltattott” információk visszajuthatnak a bácsához) elhallgathatnak olyan lényeges információkat, amelyek a kutatást negatív irányban befolyásolhatják.

A Váncsa Imrével való gazdasági kapcsolatuk ideje változó: két gazda, Fazakas Áron és Bíró Imre a 2011-es évtől kezdődően adták juhaikat az ő seregébe, így az ő kapcsolatuk vele mindössze egy-egy évre korlátozódik, ezzel szemben egy másik személy, Pál József nyolc éve áll gazdasági kapcsolatban a báccsal, további egy személy, Péter Ferenc egy év megszakítással 7 éve szerződik Váncsa Imrével, egy személy pedig olyan juhtartó gazda, aki sohasem adta Váncsa Imréhez a juhait, ennek okára e fejezet keretében kitérek.

A korábbi kapcsolathálóra irányuló kutatás során a bács mindegyik juhsgazda esetében meghatározta az összekötő viszony minőségét. A vele kapcsolatban álló négy gazda közül hármat egyszerű ismerősének, egyet pedig barátjának tart. Ezt azért is tartom fontosnak kiemelni, mert a kapcsolatok minősége a pozitív-negatív véleményalkotás szempontjából meghatározó lehet.

Az öt juhtartó gazda közül négy személy, azok, akik kapcsolatban álltak/állnak Váncsa Imrével, hasonló véleményt fogalmaznak róla. Családjára és személyére nézve többnyire pozitív véleménnyel vannak: talpraesett, vállalkozó szellemű személynek tartják őt. Ismerik élettörténetét, tudják, hogy a juhászatba nagyszülei és nagybátyja családja mellett nevelődött bele. Azzal kapcsolatban, hogy Imre bácsként mióta tevékenykedik, már eltérőek a vélemények, egyesek úgy gondolják, hogy 5-6 éve, míg mások azt tartják, hogy több mint 10 éve. Ezzel szemben tudjuk, hogy Váncsa Imre 2003-tól kezdődően vállalt felelősséget a juhtartó gazdák állataiért. A 2011-es év kapcsán pozitívként emelik ki, hogy az őszi legeltetéskor a bács ko-

rábban terelte egy nyájba a fejőjuhokat a kosokkal, s így a télen született bárányok húsvétra elég fejletté váltak ahhoz, hogy eladják őket.

Másképp vélekedik róla egy másik juhosgazda, B. D., aki sohasem adta számba juhait Váncsa Imréhez, azzal az indokkal, hogy a bács alkalmatlan erre a feladatra. Az előző négy személy azt nehezményezi, hogy más bács hiányában, Váncsa Imre az előző évben a település összes juhosgazdájának állatáért felelősséget vállalt, és nem tudta a gazdákkal kötött szerződés előírásainak megfelelően teljesíteni feladatait. Az *összeszedett* 700 darab fejőjuhok az eszténa háromfős személyzete nem tudta naponta az elvárásoknak megfelelően megfejni, így a juhok nagy része őszre meddővé vált. A megfelelő számú személyzet hiánya miatt a megígért sajtmennyiséget sem tudta kiadni a gazdáknak, így az *őszi juhelhányásig* a gazdák adósa maradt. A sajthiányt a juhok visszaszolgáltatásakor pénzbeli juttatás formájában pótolta.⁸⁶

Az öt gazda közül ketten a 2012-es év tavaszától az újból a Csikmadarasra érkező háromszéki, zágoni bács *seregébe* adták juhaikat. Ezt az előző év sikertelensége miatt tették. Ketten a szomszédos településre, Csikrákosra adták számba állataikat. Az öt gazda közül csupán egy személy volt, aki továbbra is kitartott Váncsa Imre mellett, ő az, aki a legrégebben, nyolc éve áll gazdasági kapcsolatban a báccsal. A másik három gazda évente változtat bácsot, általában a megígért sajt és a számbaadás díjának függvényében döntenek afelől, hogy kihez adják számba állataikat. Egy korábbi, Váncsa Imrével készített interjúban a bács elítélően nyilatkozott ezekről a gazdák-ról, olyan személyekként határozta meg őket, mint akikre általában nem lehet számítani.⁸⁷ A juhtartó gazdák együttes véleménye volt, hogy 2012-ben meg fog oszlani a juhnyáj, ugyanis Váncsa Imre mellett két vállalkozó személy, a keleti fríz fajjuhokat tartó Horváth Attila és az állatorvos, Antal Ernő társultak, juhaikat közös nyájba adták, és felelős pásztornak visszahívták a faluba azt a zágoni juhászt, aki korábban is felelősséget vállalt a madarasiak juhaiért. Saját juhaik számbaadása mellett felkínálták a lehetőséget a juhtartó gazdáknak, hogy ők is társuljanak és adják számba juhaikat a *seregbe*.

A juhtartó gazdákkal készített interjú adatai is azt támasztják alá, hogy az előző év sikertelenségei a juhtartó gazdákat arra sarkallták, hogy ne a falu szülöttéhez, Váncsa Imréhez, hanem a közeli falvak bácsaihoz vagy az újból a településre érkezett zágoni, Vaszi vezetéknevű bácshoz adják juhaikat. A gazdáknak egy részét döntésében befolyásolhatta az is, hogy előző évben Váncsa Imre a tavasszal megállapított, juhonkénti 50 lejes számbaadási díjat – arra hivatkozva, hogy a juhokat egészségs-

86 *Nem lehet rosszat mondani, csak kicsit tavalý ő es... kicsi félrelépés történt. Sok vót a sereg, s nem vót elegendő pásztor, hogy lehessen fejni.* (Fazakas Áron, Csikmadaras)

Ő es a tavalý csőbe lépett. Megvót a sok állat, 700 darab fejős juh, tán így mondják. Pásztorra kicsi vót, valami betegség fellépett a juhoknál, azok elmeddültek, s így a sok embernek nem tudta kiadni a sajtot. (Bíró Imre, Csikmadaras)

87 *Ez úgy van, hogy én már régebb foglalkozok, s akkor amikor nincs ahova adják, me szoktak jönni idegen bácsok es, ha nincs ahova adják, akkor hézám adják, az emberek között es különbség van, ott járkálnak, hintáznak. Egyik esztendőbe ideadja, másik esztendőbe nem adja ide, másik esztendőbe én nem fogadom el, s akkor így mennek, ámbolyognak. Van vagy hatvan darab gazda, amióta ezzel foglalkozok, azok örökké nálam vótak, s a többiek így ámbolyognak.* (Váncsa Imre, Csikmadaras)

ügyi ellátásban kellett részesítenie – felemelte, s ez többletköltséget jelentett a juhtartó gazdák számára. Mégis a fő indok, amiért a gazdák egy része a 2012-es évben nem tért vissza Váncsához, az a juhokban tett kár. A gazdák panaszként fogalmazták meg, hogy az előző idényben, a fejőpásztorok hiánya miatt a juhokat nem fejték megfelelő módon, így hosszú távon azok tejelésében olyan elváltozás állott be, amely az újszülött bárányok táplálásakor is megmutatkozott.

Az adatközlők közül B. D. vélekedett a legellenségesebben Váncsa Imrével kapcsolatban. Elmondása szerint sosem adta a bács seregébe juhait, általában a szomszédos faluba, Csíkrákosra vitte azokat. Véleménye szerint Váncsa nem azt tartotta szem előtt, hogy a juhok megfelelő ellátásban részesüljenek, hanem azt, hogy számára anyagilag jövedelmező legyen a juhtartás. B. D. szélsőségesnek is nevezhető véleménye a báccsal kapcsolatban nem egyedülálló, ugyanis egy korábban rögzített interjú (a kutatás a naskalati eszténa eszköztárára irányult) során az egyik adatközlő, A. J. azt nyilatkozta, hogy Váncsa Imre nem méltó a bács címre, mert nem ért a fejéshez.⁸⁸ A báccsal szemben hasonló kritikát fogalmaz meg B. D. is, aki nehezményezi azt, hogy a bács nem tartózkodik eleget az esztenán, és csupán maroktelefonon tartja a kapcsolatot az esztenán tartózkodókkal.⁸⁹ Ennek kárát a tavalyi idényre vonatkoztatva abban látja, hogy mivel nem figyelt oda eléggé az esztenán történetekre, ezért a juhállományt betegség érte és emiatt a sajtelosztásban is hiány keletkezett.⁹⁰ A juhtartó gazda Váncsa Imrét szembehelyezi egy szintén vállalkozó szellemű, fajjuhokat tenyésztő személlyel, Bartó Tiborral, aki (véleménye szerint) a saját juhait iránt nagyobb felelősséget érez, mint Váncsa Imre.⁹¹ Kifogásolja ugyanakkor azt is, hogy a bács a juhok egészségének biztosítása érdekében nem olvas szakkönyveket.⁹² Nem csak a bácsra, de annak alkalmazottaira nézve is negatív kritikát fogalmaz meg, azt tartja, hogy a fejőpásztoroknak sincsen elég gyakorlatuk a juhtartásban, csupán az utóbbi időben tanulták meg a juhfejtést, korábban ugyanis szarvasmarhákat fejtek.⁹³

88 *Én megmondom tisztán: ő se fejni nem tud, se sajtot csinálni, ő csak főnökösködik. Ő fogad három pásztort vagy négyet. Fogad egyet, amelyik csak a sajtot csinálja. Az juhval nem mejen, az csak fej, s sajtot csinál. Ő úgy rendez. Hát, meg kéne fejje ő es.* (A. J., Csíkmadaras)

89 *Imiről annyit tudok mondani, hogy juhot telefonról irányítani nem lehet.* (B. D., Csíkmadaras)

90 *A tavaly is esszedett vagy 700 darab juhot, s nem vót, aki fejje. Tudod, aki nincs aki megfejje, akkor hibázik el a tőgye. Kevés ember vót az esztenán. Három ember meg kellett fejje, még megszámolni is sok. Annyira tönkretette a madarasi juhállományt. Hibázik el a tőgye, olyan is van, hogy a tőgye elgennyeseik, s a tőgye leszakad. Tőle kérdeztem, hogy tudja-e, hogy ember egy szezonban mennyi juhot tud megfejni. Azt mondja: – Addig fejk, amíg megfejk.* (B. D., Csíkmadaras)

91 *Bartó Tibi olyan ember, hogy éjjel, amikor a juhok fiaznak, ő es ott hál a pásztornál. Nem úgy, mint Ződ Imi, hogy csak telefonról irányítom a juhot. Bartó Tibi olyan ember, hogy nyóc féle injekciót adott a juhoknak a tavaly. Hogy a juhot mentse meg a betegségtől. Hozta a tavalyelőtt, s úgy erre az éghajlatra át kell alakuljanak. Én vele jól vagyok.* (B. D., Csíkmadaras)

92 *Ződ Imre legalább egy szakkönyvet venne elé, s elolvasná, de semmi. Ő arra megy, hogy legyen 300 darab juha, a hírnévre megy, nem arra, hogy az a juh jól tejljen ki. Azt mondja, hogy ha lesoványodik, tavasszal úgy es meghízik. A saját juhaival se törődik. Nem törődik, csak léhán, a hírnévre megy. Én az ilyent nem bírom.* (B. D., Csíkmadaras)

93 *Fejőknek ott van a két sógora. Most tanultak meg fejni juhot, met tehenet tudtak fejni, de a kettő ég, s föld.* (B. D., Csíkmadaras)

A báccsal készített előzetes interjúk ellentmondanak a juhtartó gazda véleményének. A bács ennek ellenkezőjét fogalmazta meg. Magát olyan embernek tartja, akinek elsődlegesen a juhtartás nem anyagi nyereséget, hanem hivatástudatot jelent. A juhászatot olyan mesterségnek tartja, amelyet csak akkor lehet végezni, hogyan az ember szereti és teljes odaadással végzi azt.⁹⁴

A település lakói körében is megoszlottak a vélemények Váncsa Imre személyével kapcsolatban. Egy részük pozitívan nyilatkozott róla, míg mások főként negatív tulajdonságait helyezték előtérbe. Váncsa Imrének a falubeliek általi megítélése kapcsán feleségétől érdeklődtem, aki férjéhez hasonlóan tisztában van azzal, hogy a közösség tagjai nincsenek mind jó véleménnyel róluk. Váncsa Éva szerint a velük elletnében levő személyek negatív viszonyulása elsősorban irigységből fakad⁹⁵, nem nézik jó szemmel azt, hogy a család vállalkozó szellemű és anyagilag is nagyobb fejlődést mutat azokhoz képest, akik kevesebb munkával szeretnének jobb életkörülményeket teremteni saját maguk vagy családjuk számára.

A vállalkozók és a helyi társadalom viszonya komplex mikrotársadalmi jelenség, ugyanis segítheti, de akadályozhatja is a vállalkozások létrejöttét és működését. Azok a vidéki személyek, akik a Székelyföldön vállalkozóvá válnak, általában azt tapasztalják, hogy e régió nem vállalkozásbarát környezet, mivel gyakori a vállalkozókkal szembeni ellenséges viszonyulás a falubeliek részéről (Oláh 2006: 39).

Egy korábbi, 2010-ben rögzített beszélgetés során rákérdeztem Váncsa Imrére, mit gondol arról, hogy a juhtartó gazdák elégedettek-e a munkájával. A bács abban az évben több mint 50 juhtartó gazdával állt kapcsolatban, akik közül körülbelül 6–7 olyan személyt emelt ki, akik elégedetlenek. Az elégedetlenség okaként, feleségéhez hasonlóan, ő is az irigységet nevezte meg.⁹⁶

A falubeliek irigységre való hajlama és elégedetlensége összefüggésben lehet azzal is, hogy Váncsa Imre nem azt a hagyományos bács szerepkört testesíti meg, amely korábban jellemző volt a faluban. Abban az időben, amikor még különvált az *esztenabírói* és bács szerep, a közösség belső rendszabályai előírták, hogy a bács állandó jelleggel az esztenán tartózkodjon, értsen a fejéshez és az állatokat megfelelő kezelésben részesítse. Miután megszűnt az *esztenabíró*ság a településen, a *felelős pásztorok*, vagyis a bácsok vállalták magukra azokat az adminisztratív feladatokat is, amelyeket korábban az *esztenabíró* végzett. Ez azzal járt együtt, hogy a bács még több feladatot kellett magára vállaljon: emellett, hogy az eszteneépület és ko-

94 Ez a pásztorság olyan dolog, hogy azt szeretni kell. Ezt, aki nem szereti, az nem es tudja megtanulni. Sógoromék es megszokták, olyan ösztön. Aki szereti a juhót, az olyan, mint egy rákbetegség, az emberbe szaporodik... Én azt csinálom, me szeretem. Gyermekkoromtól... amikor kicsikék vótunk, akkor így mielőtt a juhokot essze nem szedték, öröztük, így a szomszédokét, vakációba, s ősszel es. Vótak fogadott pásztorok, de míg nem vótak összeszedve, addig. Például május elsejéig, vagy Katalin utánig, miután a juhokot hazaadták, mi öröztük. (Váncsa Imre, Csíkmadaras)

95 Rengeteg irigy ember van. Sokan irigykednek. Tiszta irigységből es nem veszik meg a kenyeret se tőlünk, hogy még annak es nekifogtunk. Na, de valamiből valami kell. Én kürtőskaláccstól elkezdve mindennek nekifogtam. Imivel fogtunk neki a kenyérsütésnek es. Irigység rengeteg van, de hogyan nem állsz neki valaminek, nem haladsz. Nincs ahogy. (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

96 Úgy van, hogy többfajta ember van. Ennyi gazdából van 6-7, akinek nem tetszik. Az egyiknek bosszúból nem tetszik. Most ugye irigy világ van. (Váncsa Imre, Csíkmadaras)

sár karbantartásáról, az *esztena* eszközeinek pótlásáról, illetve az *esztena* személyzetének élelmezéséről gondoskodott, időnként felügyelnie kellett az *esztenán* dolgozókat, ugyanakkor a sajtelosztás is az ő feladatkörébe került. A szerteágazó tevékenység végül is azt eredményezte, hogy a *felelős pásztorok* már nem tudták azzal az odaadással teljesíteni feladataikat, mint ahogyan korábban azt az *esztenabírók* és *bácsok* tették.

Az *esztenabíró* szerep megszűnésének racionális magyarázata van. A falubeliek szerint az *esztenabíróság* a rendszerváltást követő években szűnt meg. Korábban az *esztenabíró* feladata volt az *esztena*épület és az ahhoz tartozó építmények javítása, karbantartása, cserébe ezért az *esztenabíró* minden juh után 1 kg sajtot kapott. A rendszerváltást követően az *esztenabírók* továbbra is kapták ezt a sajtmennyiséget, azonban a karbantartási munkákat a közbirtokosság alkalmazottainak kellett ellátniuk, így a közbirtokossági vezetőség úgy döntött, hogy felszámolják az *esztenabírói* szerepkört olyan módon, hogy az általa végzett tevékenységet ráruházzák a *felelős pásztorra*.

A falubeli juhtartó gazdák Váncsa Imre fő jövedelmi forrásaként a juhászatot nevezték meg, ez annyiban igaz, hogy munkájának jelentős részét a juhtartással kapcsolatos tevékenység tette ki, azonban emellett időnként feleségével és barátaival együtt egyéb olyan munkákat is végzett, amelyekkel kiegészítette jövedelmét. Ilyen például a fakitermelés, de ide tartoznak olyan periodikus munkák is, mint a legelőtisztítás és a facsemete-ültetés. 2012-ben például az eladási céllal történő kenyérsütés szolgált kiegészítő jövedelemforrásként a család számára.

Mindezeket a tevékenységeket nem említették a juhosgazdák, ez egyrészt információhiányból is származhat, ugyanis a megkérdezett személyek és a bács közötti kapcsolat csupán a juhtartásra korlátozódott, de bizonyos bizalmas információk elhallgatásával is számolnunk kell.

Váncsa Imre és felesége a velük való beszélgetések során több alkalommal is említették, hogy Imre, mielőtt bácsként kezdett el tevékenykedni, főként a fakitermelésből szerzett jövedelmet.⁹⁷ A településen élők közül az egykori közbirtokossági elnökkel konfliktusokkal terhelt volt a viszonya. Ez elsősorban abból adódott, hogy az elnök korábban Váncsa Imrére és alkalmazottaira bízta Csíkmadaras legelőterületeinek tavaszi takarítását, viszont a 2011-es évtől anélkül, hogy előzetesen tudatta volna szándékát a báccsal, idegenből (Balánbányáról) hívott munkásokkal végeztette el ezt a munkát. Így ettől a jövedelemtől megfosztotta a bács családját, illetve azokat a falubelieket, akik szintén számítottak erre a keresetre. Váncsa Éva az egykori közbirtokossági elnök ellenszenvét férje informáltságának tulajdonította, ugyanis Váncsa Imre több olyan információval is rendelkezett, amelyeknek nyilvánosságra hozása a közbirtokossági hivatalra nézve nem hatott volna kedvezően.

97 Vót két traktorom, erdőre jártam, de akkor es már tartottam az állatokat, s aztán erre döntöttem. (Váncsa Imre, Csíkmadaras)

Nekifogott traktorozni, fakitermeléssel foglalkozott előre. Csináltunk céget, s utána kezdtünk két esztendővel a juhászkodásnak. (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

A közbirtokossági hivatal vezetőségének Váncsa Imrével szemben tanúsított ellenszenv egy 2011-ben történt esemény kapcsán is megmutatkozott. Váncsa Imre kellő tapasztalattal rendelkezve a közbirtokosság tagjainak megválasztásakor *cenzornak* jelentkezett. A település lakói nagy számban támogatták a bácsot, azonban a közbirtokossági tagok nem mellette tették le a voksukat, hanem egy olyan személyt választottak meg, aki vele szemben rátermettségét oklevéllel is tudta bizonyítani.⁹⁸

A csíkmadarasi bácsot, Váncsa Imrét a juhtartó gazdák véleményének tükrében vizsgáltam. Nem reprezentatív vizsgálatot végeztem, néhány juhtartó gazdával, azzal a céllal készítettem interjút, hogy szemléltessem, Váncsa Imre személyéhez és tevékenységéhez egy másfajta (néha negatív) viszonyulás is kapcsolódik. Személyéről és tevékenységéről a faluban megoszlottak a vélemények. Látszólag bizalom jellemezte a bács és a hozzá forduló juhtartó gazdák kapcsolatát, azonban elbeszélgetve a gazdákkal, rögtön nyilvánvalóvá vált, hogy ez a bizalom nem minden esetben tartható fenn. A gazdák egy részét befolyásolták azok a sikertelenségek, amelyek 2011-ben meghatározták Váncsa Imre tevékenységét. Ezek a személyek már nem szándékoznak az ő „ügyfelei” lenni, helyette újból a településre érkező háromszéki bácsra bízzák juhaikat. Általában azok a gazdák teszik ezt, akik korábban már kapcsolatba kerültek az említett személlyel. Ezzel szemben vannak olyan gazdák is, akik több mint nyolc éve visszatérő kliensei a bácsnak, ők a kisebb-nagyobb sikertelenségek ellenére sem adták idegenhez állataikat, számukra fő szempont, hogy a juhaikért felelősséget vállaló személy helyi, a faluközösségben szocializálódott egyén legyen. Emellett kitartásukat meghatározta az is, hogy velük szemben Váncsa Imre éveken át, a tavasszal megkötött szerződés feltételeit betartva járt el.

A bács a kutatás idején tudatában volt annak, hogy Csíkmadarason olyan juhtartó gazdák is élnek, akik nem nézik jó szemmel az ő tevékenységét. Feleségével együtt úgy gondolták, hogy ezeknek a személyeknek a magatartása elsősorban a velük szemben tanúsított irigységből fakad. A bács személyére és tevékenységére nézve szélsőséges vélemények is megfogalmazódtak. Azok a megkérdezett személyek, akik juhtartóként sohasem kerültek kapcsolatba a báccsal, elítélően nyilatkoztak róla. Ennek fő okát abban látom, hogy elvárásaik túlmutattak azon a szerepkörön, amelyet Váncsa Imre valójában betöltött. Olyan elvárásokat fogalmaztak meg, amelyek elsősorban a hagyományos bács szerepkörhöz tartoznak, azonban Váncsa Imre vállalkozó státusától fogva azokat nem tartotta saját feladatának.

A bács megosztó személyisége 2012 után a csíkmadarasi juhtartó gazdák különválását eredményezte. Ez a bácsra nézve kevesebb tökefelhalmozással járt, azonban a juhtartó gazdák megoszlásának köszönhetően, a számba adott állatok jobb ellátásban részesültek, így a juhosgazdák elégedettsége továbbra is a juhtartás melletti kitartásukat eredményezte.

98 *Ezek a johosok melléálltak így nagyjából... indult ezen a közbirtokossági választáson Imi es ilyen cenzornak, na de nem erőst támogatták. A nép melléje állott, met négyszáz szavazata megvolt neki es, csak eppenséggel egynek annyi könyve vót, hogy Imit kitette. Nem jutott bé. Ellene sokan vannak, met ugye tud mindenfélét. Tisztában van az erdővel es, a reglőkkel es.* (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

Egy naskalati juhesztena eszköztárának változásvizsgálata

Jelen fejezetben a Váncsa Imre tulajdonában lévő esztana (9. kép) eszköztárának tárgypopulációját vizsgálom. Választásom egyrészt azért esett az általa kialakított esztenára, mivel korábbi kutatásaim is az ő juhász tevékenységéhez kapcsolódtak, másrészt pedig 2003 és 2011 között ő volt az egyetlen olyan helyi születésű bács Csíkmadarason, aki több mint száz gazda birkáiért vállalt tavasztól ősziig felelősséget. Minden tavasszal a juhosgazdák segítségével újíttotta fel a falu közbirtokosságának tulajdonában levő esztanaépületet és maga szerezte be annak tárgykészletét. Az esztenán használt berendezési tárgyak anyagukban és funkciójukban többnyire hasonlóságot mutatnak más havasi esztenák eszközeivel,⁹⁹ így az esztana főbb elemei csíki vonatkozásban általánosítva is tárgyalhatóak, de ettől függetlenül élettörténetüket tekintve az eszközök mind egyediek.

A juhászati eszközök bemutatása és elemzése által a nyári szálláson tartózkodó pásztorok életmódbeli sajátosságaira próbálok rávilágítani.

Az esztana eszközeinek számbavételét elsősorban a 2011 szeptemberében végzett naskalati¹⁰⁰ terepmunkám során valósítottam meg, ekkor az esztana minden egyes eszközéről fotódokumentációt készítettem. A digitális fényképfelvételek a tárgyak kategorizációját is elősegítették, ugyanakkor lehetővé tették egy későbbi alkalommal a tárgyakra való újbóli rákérdezést. Eszerint második fázisban (2012 januárjában) Váncsa Imre feleségével, Váncsa Évával és az esztenán állandó jelleggel ott tartózkodó fejőpásztorral, Fazakas Csabával folytattam félig strukturált beszélgetést csíkmadarasi otthonukban. Ez a módszer a naskalati adatgyűjtéshez viszonyítva hatásosabbnak bizonyult, ugyanis ez alkalommal a fotók alapján konkrét módon rákérdezhettem a használatban levő tárgyakra. Az adatgyűjtés sikerét segítette elő, hogy az említett személyek eszközökkel kapcsolatos élményeiket, történeteiket egyidőben oszthatták meg, így gyakran kiegészítették egymás ismereteit, ráadásul az eszközök elsődleges és másodlagos szerepe is átláthatóbbá vált, hiszen azoknak nagy része kezdetben Váncsa Éva háztartásának részét képezte, majd azt követően különböző okoknál fogva került a havasi szálláshelyre.

99 2011 szeptemberében végzett terepmunkám során lehetőségem adódott egy ajnádi és egy gyimesközéploki juh- és marhaesztanára is ellátogatni, ahol a használati eszközöket megfigyelve nem találtam lényeges különbségeket az ajnádiak, gyimesközéplokiak és a csíkmadarasiak esztanája között.

100 A Csíki-havasokban található Naskalat-hegység a Gyimesek völgyének szomszédságában terül el, legmagasabb pontja a Naskalat-tető, amely 1550 méter. Csíkmadaras legnagyobb kiterjedésű külső legelőterülete a Hargita-hegységben található, Madaras csúcsa és Szőkő-Kicsikút legelői, amelyeknek összterülete 215 hektár, ezt követi a szalóki legelő 158 hektárral, a naskalati legelő 105 hektárral, a disznókúti legelő 61,4 hektárral, végül a bustuháni legelő 60 hektárral. (Csíkmadaras Közbirtokosságának tulajdonában lévő adatok)

9. kép. Eszteneépület (2011. szeptember 2.)

A csikmadarasi juhászok nyári szálláshelyére ellátogatva az eszköztár sokszínűségével szembesültem. A szakirodalomból ismert hagyományos paraszti juhtartás eszköztárához viszonyítva a terepen talált eszközök sokkal árnyaltabb képet adnak napjaink juhászainak havasi életéről. Az esztene tárgyi felszereltsége tanúskodik a juhásztorok tevékenységének jellegéről, ugyanakkor megvilágítja azt is, hogy fogyasztói társadalmunkban, egy hagyományos állattartással foglalkozó réteg eszköztára milyen változásokat mutat. Az eszközök számbavételén és funkcionális leírásán túl elsősorban az egyén és tárgy kapcsolatára terjedt ki figyelmem, mindezt az eszténán megfigyeltek alapján, illetve a tárgyak használóinak eszközökre irányuló személyes elbeszéléseit vizsgálva látom megvalósíthatónak.

Összehasonlító vizsgálat által próbálom szemléltetni azt, hogy a 20. század elejétől a jelenkorig, eszköztár tekintetében milyen lényeges változások következtek be a csiki juhászat tárgye gyűjtésében. Forrásanyagként összehasonlítási alapul a 2011–2012-ben végzett, juhászattal kapcsolatos kutatásaim interjúinak ide vonatkozó részeit, írott anyag tekintetében pedig Pungur Gyula 20. század eleji és Földes László 1962-es, juhászati eszköztárra is vonatkozó, kéziratos formában fennmaradt, csiki vonatkozású írásait és azoknak illusztrációs mellékleteit használom. Mindezek mellett felhasználom a néprajzi szakirodalom erdélyi vonatkozású, hagyományos juhtartásról írt egyes tanulmányait is.

Tárgyak szerepe a társadalomban

A tárgyak azok az objektumok, amelyek emberi célokra, emberi megmunkálással válnak ki a természeti világ anyagbázisából (Hernádi 1982: 12). A tárgyak az ember életének nélkülözhetetlen részét, munkájának és szabadidejének feltételét és elősegítőjét jelentik; a tárgyak végigkísérik az ember életét, értéket hordozva magukban; azon túl, hogy funkciókkal, jelentésekkel rendelkeznek, esztétikai vagy érzelmi értékkel bírnak, s ugyanakkor bonyolult kapcsolatrendszerek kifejezésére alkalmasak. A tárgyakhoz való viszonyulás számos emberi magatartásformát is tükröz (Szarvas 1988: 11).

Az emberi társadalmat, kommunikációt és cselekvéseket lehetetlen tárgyak nélkül vizsgálni, ugyanis a tárgyak kulturális tevékenységeink szerves és elválaszthatatlan részét képezik (Wilhelm 2004: 136). A tárgyakkal kapcsolatos emberi bánásmód sohasem egy emberre korlátozott, ugyanis a tárgyakkal folytatott „manipuláció” is olyan társadalmi cselekvés, amely másokhoz igazodik, a társadalom fennálló szabályaira ügyel (Hernádi 1982: 9).

Andreas Kuntz írja, hogy a tárgyakat csak az embereken, az embereket pedig a tárgyakon keresztül ismerhetjük meg. A szerző azt is hangsúlyozza, hogy a tárgyak funkciójának feltárása szükségszerű eszköznek bizonyul a történelmi folyamatok elemzésekor. (Kuntz 2004: 46.) A tárgyakhoz különböző funkciók társulnak: technikai, pszichológiai, szociológiai, gazdasági és dokumentációs funkciók; mindezek lényegi kapcsolatban állhatnak egymással (Hernádi 1982: 27–28).

Egy társadalom szerkezetének megértéséhez kiindulópontot jelenthet a tárgyi világ, ugyanis a materiális világ felépítése szoros kapcsolatban van a társadalmi rétegződéssel, így a tárgyi világ alkalmas lehet egy-egy társadalmi csoport árnyalt jellemzésére (Gazda A. 2002: 42).

A tárgyak fizikai anyagságukon túl időbeliséget is hordoznak, ez az időbeliség azonban nem egynemű, mivel a tárgyak élettörténeteinek kontextusai változatosak. Az idő nem egyenlő mértékben jellemzi a tárgyakat, e szempont szerint rendkívüli és jelentéktelen tárgyak egyaránt előfordulnak (Fejős 2003b: 86).

A tárgykutatás a 20. században különböző tudományok kutatási területévé vált, mégis egyes gyakorlati diszciplínák mellőzték tárgyi viszonylatban a természet–technika–társadalom hármas mérlegelését, s ennek következtében gyakran elmaradt annak tisztázása, hogy a tárgyak milyen alapvető szerepet töltenek be társadalom és egyén életében (Hernádi 1982: 10), továbbá hiányzik a tárgyak társadalmi pályafutásának átfogó, elméleti alapokon nyugvó társadalomtudományi leírása is (Hernádi 1982: 11).

Egy család vagy közösség tárgyi ellátottságával kapcsolatos társadalomnéprajzi vizsgálat már nem ritka a magyar szakirodalomban. Úttörő és példaértékű munkának tekinthetjük Fél Edit és Hofer Tamás Átány községben végzett kutatását, amelynek alapját a tárgyi világ képezte, célját pedig a paraszti társadalom szerkezetének és működésének feltárása (Fél–Hofer 1964: 83).

A dán etnológus, Kaj Birket-Smith jegyzi meg, hogy a tárgyak közül a munkaeszközök a kultúrák vezérlői, ugyanis a gazdaság és társadalom mellett, a kultúra fejlettségi szintjének is lényeges mutatói (Birket-Smith 1969: 444). Berta Péter írja:

„a dolgok elválaszthatatlanok azoktól a társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatoktól, amelyek hatást gyakorolnak rájuk, s amelyek alakításában maguk is részt vesznek” (Berta 2008: 53).

Hofer Tamás szerint egy-egy társadalom teljes tárgycastleománjának számbavétele és szerkezetének elemzése jó lehetőséget szolgáltat arra nézve, hogy a tárgyakból kiindulva eljuthassunk a társadalom szerkezetének és alakulási tendenciáinak megismeréséhez (Hofer 1983: 41). A különböző társadalmi csoportok tárgyi felszerelése tanúskodnak életmódjukról és rávilágítanak arra a státuscsoportra, amelybe tartoznak (Hofer 1983: 58).

Sári Zsolt írja, hogy az „életmód absztraktálódik a kultúra tárgyakban való megnyilvánulásában, a termelés és a fogyasztás mértékében és minőségében, illetve a mindennapokhoz való viszonyulásban” (Sári 2010: 104).

Szarvas Zsuzsa a háztartások tárgykészletének vizsgálatában az életmód és tárgyi kultúra változásának kapcsolatrendszerét reprezentáló hatásait tárja fel, továbbá olyan kérdésekre is választ ad, hogy a tágabb társadalmi, történeti és egyénhez kötött változások hogyan jelennek meg a tárgyi világban, az egyént körülvevő eszközök pedig hogyan kísérik végig tulajdonosuk életét (Szarvas 1988: 119).

Egy-egy család, háztartás tulajdonában lévő tárgyak teljes leltárjai a kortárs tárgykultúra dokumentálásának és megismerésének fontos eszközei, ugyanakkor hozzájárulnak a fogyasztási dinamika, illetve az egyéni vagy családi, közösségi emlékezet alakulásának megértéséhez (Fejős 2003a: 12).

Kósa László egy gyulai tanyán élő házaspár teljes tárgypopulációjából kiindulva világít rá tanyai életmódjuk sajátosságaira (Kósa 2003).

Granasztói Péter egy mezőváros, Kiskunhalas társadalmát vizsgálta a tárgyi világ tükrében, az 1760 és 1850 közötti időszakban. Tárgyközpontú vizsgálatával arra a kérdésre keresett választ, hogy a tárgyhasználat és a tárgyak kiválasztásának különbsége alapján feltárhatóak-e a közösség jellegzetes anyagi kultúrájú csoportjai, belső társadalmi rétegei (Granasztói 2010: 9). A szerző megállapítja, hogy a tárgyakból kiindulva megérthető a társadalom működésének logikája, ugyanis a tárgyak utat mutatnak a különböző életmódtípusok és társadalmi csoportok megismerése felé (Granasztói 2010: 22).

Tárgyak élettörténete, fogyasztói attitűdök

Az 1930-as években tárggyűjtéssel is foglalkozó muzeológusok részéről fogalmazódott meg az a mai napig érvényben levő gondolat, hogy a tárggyűjtéseket a tárgyak életére vonatkozó adatgyűjtésekkel kell kiegészíteni (Verebélyi 2005a: 190), hiszen azoknak mélyebb jelentése csak történeteik által tárható fel.

Igor Kopytoff a dolgok életrajzi vizsgálatához javasolja a személyek biográfiájához is köthető, olyan kérdések használatát, mint, hogy milyen életrajzi lehetőségek kapcsolódnak az adott dolog státuszához; a tárgy honnan származik és ki készítette azt; milyen életút áll mögötte; az emberek milyen „korokat” és periódusokat különí-

tenek el annak életében; hogyan változik a dolog használata az idő múlásával, továbbá használhatóságának végén milyen sors vár rá (Kopytoff 2008: 109).

Szarvas Zsuzsa írja, hogy az emberekhez hasonlóan a tárgyakhoz is egyfajta élet-pálya tartozik, amely sokkal differenciáltabb lehet, mint ahogy gondolnánk, ugyanis a tárgye gyűttesek történetének is van egy születés előtti tervezési szakasza, ezt követi a funkcionális szakasz, vagyis a használati idő, végül pedig sor kerül a felszerelés másokra való átörökítésére vagy felosztására (Szarvas 1992: 258).

Berta Péter szerint a tárgyak is szert tehetnek egyfajta társadalmi létre, élettörténetre, életrajzra, az erre irányuló vizsgálatok a tárgyak társadalmi jelentőségét „kulturális életrajzuk” kontextusában vizsgálják (Berta 2006: 147). Hasonló véleményen van a Lene Otto – L. Lykke Pedersen szerzőpáros, akik azt tartják, hogy a tárgyak nem csak olyan dolgok, amelyeket az emberek maguk után hagynak, hiszen azok cselekvő módon emlékeket kódolnak és élettörténeteket beszélnek el (Otto–Pedersen 2004: 30).

Fejős Zoltán írja, hogy a tárgyak biográfiája és az emberek életrajza számos vonásában hasonlatos egymáshoz, azonban a tárgyakkal ellentétben az emberek maguk alakítják életüket, ezzel szemben a tárgyak életrajza társadalmi, ugyanis az emberi közösségek használatából származik. Az önmagukban passzív tárgyakat humanizáljuk, viszont a tárgyak biográfiája az emberek létének változó körülményeiről tanúskodik, hiszen azok többszörösen beépülnek a társadalmi viszonyok és kontrollmechanizmusok rendszerébe (Fejős 2003b: 87).

Andreas Kuntz jegyzi meg, hogy csupán a kitartó kérdezősködés, puhatolózás vezethet el a tárgy valódi értelméhez, jelentőségéhez (Kuntz 2004: 48). Hermann Bausinger is hasonlóan vélekedik: sok információval kell rendelkezünk ahhoz, hogy megértsük a tárgyakat és felmérjük azoknak jelentőségét (Bausinger 2005: 11). Számolnunk kell azzal is, hogy a tárgyak életének van egy háztartást megelőző szakasza is, mely magában foglalja az eszköz készítésének idejét, a készítés technikáját, eredeti funkcióját, vagyis azt a szerepkört, amire a tárgy készül és a hagyomány által kialakított helyét (Lestyán 2006: 111).

Általában a múzeumokban őrzött juhászati tevékenységhez kapcsolódó tárgyak esetében is nagy az információhiány, a leltári nyilvántartásokban a tárgyakról minimális leírás jelenik meg (eszköz neve, funkciója, származási helye). Az adathiány nagyrészt abból fakad, hogy muzeológusok a tárgyak gyűjtése során nem végeztek elég alapos adatgyűjtést egy-egy eszközre vonatkozóan, fő célnak csupán az eszköz felgyűjtését, leltárba vételét tekintették. Ennek tulajdoníthatóan a juhászeszközök tudományos céllal történő feldolgozása nehézségekbe ütközik: az eszközök formai és funkcionális leírását nem lehet kiegészíteni a tárgyak életére vonatkozó információkkal.¹⁰¹

Szalay Miklós a tárgyakat két főbb kategóriába sorolja, ezek közül az egyik a mulandó tárgyak, vagyis a korlátozott élettartalmú tárgyak kategóriája, a másik az idő-

101 A pásztorbotokat vizsgálva – lejegyzett adatok hiányában – csakis a tárgyak formai sajátosságait, a tárgyakon megjelenő feliratokat és díszítményeket vehetjük alapul (Salló 2009).

től függetlenül, tehát *megörökített* tárgyak csoportja. Egy harmadik kategória lehet az eldobott, hulladékká vált tárgyak kategóriája. (Szalay 2004: 9.)

Fejős Zoltán az úgynevezett megörökített tárgyak csoportjába tartozónak véli az egy vagy több nemzedéket kiszolgáló tárgyi javakat, amelyek főként a társadalmi folytonosság hordozói, ezek a típusú tárgyak abból nyerik létüket, hogy tudatosan hosszú időre készülnek (Fejős 2003b: 87).

Szociológiai viszonylatban Hernádi Miklós a nyolcvanas évek elején megjelent munkájában írja, hogy a beáramló tárgyak mennyiségének növekedésével, csökken azoknak átlagos élettartama. Sok esetben a tárgy élete korábban ér véget, mint amilyen tartós maga az alapanyag. A tárgy akkor ér el életútjának végéhez, hogyha már nem képes betölteni a rá szabott technikai funkciókat, azonban ez a használhatatlanná válás csak a technikai funkció szempontjából vet véget a tárgy pályafutásának, ugyanis a tárgy egyéb funkcióiban továbbra is értékes lehet. (Hernádi 1982: 116–117.) Turai Tünde írja, hogy korunkban megsokasodott a tárgyak száma, pluralizálódtak az értékek és ízlések, lerövidült a tárgyak élete és felgyorsult a divatváltás tempója is (Turai 2005: 102).

Fél Edit és Hofer Tamás – átányi kutatásuk eredményeit ismertetve – hangsúlyozza, hogy az öntöttvas eszközök bevezetése előtt a *tárgyéletpályák* semmiféle hulladékot nem hagytak maguk után, ugyanis az összes alapanyag szerves anyag volt, amelyek hamuként vagy trágyaként a termőföldre kerültek, ugyanakkor a kovácsoltvas is újra felhasználásra került (Hofer 1983: 49).

Ugyanerre a jelenségre hívja fel a figyelmet Hernádi Miklós, aki az *újrafelhasználási lejtő* fogalmát használja. Ez sok háztartáson belül megjelenik, ennek alapját az igények lefokozódása jelenti. A szerző példaként a ruhanemű előbb felmosóvá válását, majd kutyaderékalj szerepét hangsúlyozza, végül elégetik azt, de az még utolsó formájában, hamuként is felhasználásra kerül. (Hernádi 1982: 120.)

Erre a jelenségre az általam vizsgált juhászati eszköztáron belül is találunk példát. Ez mai társadalmunk fogyasztói magatartásának ellenében hat, ugyanis bizonyos tárgyak elsődleges szerepüket elveszítve másodlagos funkcióra tesznek szert. Erre példa lehet a naskalati eszténaépületben található *utazóláda*, amely eredeti funkciójában már nem használatos, viszont bútor hiányában a különböző élelmiszerek (kenyér, zöldségek stb.) tárolására szolgál. Szintén ez a jelenség követhető nyomon azon *műanyagdobozok* esetében, amelyek kezdeti rendeltetésüket elveszítve mára mosópor tárolására hivatottak. A fejő- és tej tárolására használt edényeknél a juhászok leleményessége mutatkozik meg, ugyanis a használaton kívüli, tárolásra és szállításra alkalmas *tejesbödönök*¹⁰² felső részét eltávolítva *fejővedrek*ké (10. kép) alakították át azokat, így a vedrek a szintén gyáripari *fejőcsészék*kel együtt váltak a fejés fő eszközeivé. Egy másik példája az újrahasznosításnak a tejfeldolgozás egyik eszközének a *tejelverőnek* az esete. Ez a két részből készült faeszköz megrongálódva sem került ki a használatból, mégcsak funkciója sem változott meg, hiszen miután annak eltörtött egyik fa része, műanyaggal pótolták, s így az továbbra is betöltheti alapvető funkcióját.

102 Lásd a *Mellékletben* a 27. képet!

10. kép. Tejesbödönből kialakított fejővedrek (2011. szeptember 2.)

A fogyasztói társadalom szokásaival ellentétben a paraszti kultúrára nem volt jellemző az elkopott munkaeszközök, hétköznapi tárgyak megsemmisítése, ugyanis azoknak anyagát újra felhasználva, saját kezűleg újabb eszközöket készítettek (Kiss 1981: 96). Gazda Klára ezt a magatartást úgy magyarázza, hogy ebben nem csupán a takarékoság elve mutatkozik meg, hanem leleményesség, szokásszerűség és az eszköz egyéniséghez való alakításának igénye is (Gazda K. 2008: 148). Szacsvey Éva írja, hogy a paraszti háztartásokban a faanyagú gazdasági eszközöket, bútorokat és textíliákat újrahasznosították, ezt átalakítások által valósították meg, így csak másodlagos vagy harmadlagos felhasználás után váltak használhatatlanná a tárgyak (Szacsvey 2003: 55).

A szakirodalomból jól ismert hagyományos juhászati eszközök napjainkban már csak részben vannak jelen az esztenákon, ugyanis az iparosodás térhódítása következtében a kézműves technikákkal készült eszközöket a gyári termékek fokozatosan kiszorították. Ennek ellenére továbbra is vannak olyan természetes anyagból, kézzel készült eszközök, amelyek használatban vannak. Ennek magyarázata az lehet, hogy sorozatgyártású eszközök között a juhászattal foglalkozó személyek nem találtak olyant, amely funkcionálisan megfeleltethető lenne a hagyományos eszköznek. Erre a jelenségre ellenpéldát is találunk, ugyanis ma a tejfeldolgozásban, sajtkészítésnél használt, fából készült edények egy részét műanyag változataik helyettesítik.

Lecserélésük a funkcionalitással hozható összefüggésbe. A juhászok azért részesítik előnyben ezeket, mivel véleményük szerint az újabb típusú edények higiéniai szempontból alkalmasabbak, könnyebben tisztíthatóak.

A naskalati esztana tárgycsoportjai

Az esztana teljes eszköztárát figyelembe véve változatos képet kapunk, ugyanis keverten vannak jelen a hagyományos eszközök és az ipari cikkek. A használatból ítélve mindezek az anyagukban eltérő tárgyak jól megférnek egymás mellett.

Számszerűsítve az esztenán található objektumokat és tárgyakat, beleértve magát az esztanaépületet is, több mint 200-ra tehető a tárgyaknak és az építményeknek a száma. A 21. század emberének ez a szám kevésnek tűnhet, mivel a túlzott vásárlói kedv és fogyasztás azt eredményezi, hogy a szükségesnél jóval több tárgyat halmozunk fel magunk köré. Ezzel szemben az esztana eszköztárának viszonylag csekély tárgypopulációja teljesen elegendőnek bizonyul a juhászok számára, ami viszont összefüggésben áll az esztenán tartózkodó személyek minimalizált komfortigényével.

2011-es gyűjtésem idején elsősorban Váncsa Imre, a bács gondoskodott az eszközök beszerzéséről és a juhászok élelmezéséről. Többéves tapasztalata szerint rendezte be minden évben az esztenát. A naskalati legelőn található csíkmadarasi esztanaépület a bács szerint formailag és berendezését tekintve is tipikusnak tekinthető. Véleményét arra alapozta, hogy eddig számos Csík vidéki esztenán megfordult, és nem tapasztalt e tekintetben nagy különbségeket, viszont jelezte, hogy sok esetben szembesült az esztenák eszköztárának hiányosságaival, ugyanakkor azt is megfigyelte, hogy általában az esztenán tartózkodók élelmezése sem megfelelő módon történik.¹⁰³

Az esztana eszköztárának tárgyait, illetve az egyéb objektumokat kategorizáltam. Ennek alapján a következő csoportokba soroltam a tárgyakat: tejfeldolgozás eszközei (44 darab), háztartás egyéb eszközei: főzés, takarítás (108 darab), tisztálkodás eszközei (7 darab), világítóeszközök (4 darab), elektromos eszközök (5 darab), bútordarabok (8 darab), öltözetdarabok (5 darab), lakástextíliák (4 darab), tüzelőberendezés (2 darab), állattartás eszközei (11 darab), szállítás eszköze (1 darab), építmények (5 darab).¹⁰⁴ A havasi szálláson végzett felmérés azt tükrözi, hogy az esztana tárgyállománya elsősorban a juhászok mindennapi életéhez és legfontosabb tevékenységükhöz, a juhtej feldolgozásához kapcsolódik.

103 *Azt mondom, hogy körülbelül 90%-a csak kénlódik. Egyik helyt van ez es, az es, másik helyt semmi sincsen. Oda mensz s egy poharat nem tudnak elészerezni. Máshol es ilyenszerű, mint nálunk. A kialakítása es nagyjából így van, mindenhol egy szoba... Máshol nem erőst így van. Azok úgy oldják meg, hogy... jártál te is, láttad, hogy kénlódnak, kenyér sincs, ez sincs, az sincs, semmi sincs. Az ajnádiak például visznek es... de pénz sincs. A sajtot se tudják értékesíteni. Láttad, hogy mikor megyek, viszem nekik a szivarat, az élelmet, a szeszt. Egyiknek kocsi sincsen, s a másiknak ló sincsen.* (Váncsa Imre, Csíkmadaras)

104 Az esztana tárgyainak csoportokba rendezését az 21. melléklet szemlélteti.

A naskalati esztana esetében egyrészt azért nem találkozunk mértéktelen tárgyfelhalmozással, mert maga az esztanaépület méreténél fogva sem képes befogadni túl sok eszközt, másrészt pedig az eszközök arányát a bács mindig az esztenán dolgozó juhászok számához igazítja. Szükségtelennek tartja azt, hogy annál több eszköz legyen az esztenán, mint amennyire valóban szükség van.

Az esztana építményei

A havasi legelőn található építmények közül az egyik legjelentősebb az esztanaépület, amely szálláshelyként és a tejfeldolgozás helyszínéül szolgál a juhászok számára.

Az *esztana* megnevezés a legeltető juhászat teljes épületegyüttesét, valamint az *esztanát* övező legelőterületet, s nem utolsó sorban az ahhoz tartozó juhnyáját is jelöli. Magyar nyelvterületen az *esztana* kifejezés a 15–17. században, Erdélyben jelenik meg először: 1583-ban 'juhkarám, akol', 1679-ben pedig 'juhásszállás, sajtház' jelentésben (Halász 2006: 330). Szabó T. Attila levéltári kutatásai szerint 1596-ban 'juhszállás', 1679-ben pedig 'esztanaház, kaliba' jelentésben fordult elő az írott forrásokban (Szabó T. 1982: 469–470).

A *Magyar Néprajzi Lexikon* szócikke szerint az *esztana* a fejősjuhászzal kapcsolatos olyan szállásgazdaság, ahol az esztanaház található. Tágabb értelemben ehhez a fogalomhoz tartoznak az építmények, a legelő, a nyáj és a személyzet is (Földes 1977: 733).

Elsősorban az erdélyi juhásszállásokat nevezik *esztanának*. E kifejezés jelentései az *Új Magyar Tájszótár* szerint: 1) vesszőből font, szétszedhető kerítésből álló, hordozható juhkarám a hegyi legelőn, 2) pásztorkunyhó, ahol a tejet is feldolgozzák, 3) mezőgazdasági idénymunkára, például szénamunkára épített szállás, 4) juhkarám, 5) a tenyésztett juhok összessége (ÚMTSz 1988: 227). Az *esztana* négy fő részre tagolódik: a tulajdonképpeni *esztanára*, amelyet *okolnak* is neveznek; az *esztangára*, amely az okolnak az a része, ahová a fejősjuhokat betelerlik (egy rés, amelyen a juhok egyenként a fejőpásztorhoz jutnak); a *komárnyikra*, amely tulajdonképpen a juhász kunyhója, valamint a *kalibára*, amely a juhászok alvóhelyéül szolgál (Halász 2006: 368–369).

A csíki juhászok szállása a Hargita-hegységben *kosárból*, *kalibából*, *esztanából* és disznópajtából állt (Szabadfalvi 2001: 715). Csíkban az *esztana* 3x4 méteres alaprajzú, néha ablak nélküli, egyajtós, egyszerű házikó volt (Vámszer 1977: 64), amely a sajtot készítő bács alvóhelyéül is szolgált. A bács segítői, a fejőpásztorok és *monytorok* a juhoknak felállított karám (*kosár*) mellett található *kalibában* aludtak. (Vámszer 1977: 65.)

Földes László az esztanaépületet (11. kép) négyzetes alaprajzú, sátortetős, faragott boronából rakott házként határozza meg (Földes 1962: 7). Az *esztana* a magyar nyelvterületen egyéb alakváltozatban is megjelenik, többek közt a 'sztina', 'isztina' elnevezések is ismertek. Nagy Ödön az *esztanát* fából készült, cseréppel, szalmával vagy deszkával fedett pakulárháznak nevezi, amely csupán a benne lakáshoz és tejfeldolgozáshoz szükséges eszközöket foglalja magába (Nagy Ö. 1938: 188).

11. kép. Eszteneépület (Kurmatura-havas)
(1962, Földes László felvétele, Néprajzi Múzeum)

Kothencz Kelemen a *sztinát* a pásztorszállás központi építményének tartja, amely épületet jelent, azonban a kifejezés a mindennapi szóhasználatban nemcsak ezt a központi épületet, hanem a hozzá kapcsolódó építményeket és karámot, illetve a juhtartó telephelyet is magába foglalja (Kothencz 2007: 27).

K. Kovács László a bálványosváraljai esztenákról írja, hogy azok néha állandó, máskor csupán egy nyárra készülő kör alakú építmények, meglehetősen egyszerű berendezéssel. Építésüket tekintve az esztenákat úgy alakítják ki, hogy azok ősszel szétbonthatóak legyenek, és az összetevő elemek a következő évben is az új legelőn felállíthatóak legyenek (K. Kovács 1947: 192–194).

Napjainkban a csikmadarasi juhászoknál az eszteneépületnek két típusa ismert: a bács rendelkezik egy szállítható, modernebb típusú eszteneépülettel, *barakkal*, amelyet tavaszi időszakban, a falu határában történő legeltetéskor, illetve a Hargita-hegységben, a havasi legelőn használnak. A másik, hagyományos jelleget mutató, fából készült eszteneépületet a Gyimesekben található naskalati legelőn veszik igénybe. Az ottani útviszonyok nem teszik lehetővé a „kerekeken álló” esztene használatát, ezért közös összefogással, néhány juhosgazda segítségével a bács évről évre a közbirtokosságtól kapott faanyagból tatarozza a juhászok nyári szálláshelyét. A juhászok az eszteneépületet a legeltetési idő után nem bontják le, viszont tavasszal feljavítják, és újabb elemekkel egészítik ki azt. Ez a típusú építmény a szállítható *barakkal* ellentétben – amely három kisebb helyiséget foglal magában¹⁰⁵ –

¹⁰⁵ Lásd a *Mellékletben* a 28–31. képeket!

12. kép. Verebes a 21. században (2010. április 25.)

egy nagyobb helyiségből áll, itt történik a főzés és a tejfeldolgozás,¹⁰⁶ de ez a tér szolgál az esztana személyzetének szálláshelyéül is. Ezt a helyiséget kiegészíti egy attól elkülönített kisebb kamra, ahol az elkészült sajtot és ordát tárolják. A 2011-es nyári idény alatt is használt esztanaépület 2003-ban készült, öt falubeli juhtartó gazda közös munkájával. A szétszedhető, szállítható épülethez a szükséges faanyagot a csikmadarasi közbirtokosság biztosította.

A csikmadarasi bács és a juhsgazdák az esztanaépületet, illetve annak tartozékos építményeit minden évben vízközelben (forrás vagy patak közelében), szélről védett és állati táplálékban (fűben) gazdag helyen helyezik el. Mindezek a feltételek nélkülözhetetlenek az esztana alkalmazottainak megfelelő életkörülményeihez és munkájához.

Szálláshely szempontjából az esztanaépülethez hasonló jelentőségű az a két *verebes*, amelyeket a fejőjuhászok éjszakai szálláshelyként használnak. (12. kép) A 20. század közepén még tiltott volt a fejőpásztorok esztanaépületben való alvása,¹⁰⁷ ők rendszerint éjszaka a *kalibában*, a *verebesben* örködték, az esztana csakis a sajtot készítő bács szálláshelyét jelentette (Vámszer 1962: 70). Ezek olyan fából készült, lábakon álló építmények, amelyek csupán egy személy befogadására alkalmasak.

¹⁰⁶ Lásd a Mellékletben a 32–33. képeket!

¹⁰⁷ A bács aludt az esztenán. A pásztoroknak kiűnt vót a helyük, mint a kutyáknak, a kalibába... Mikor melyik hogy szólította: az egyik azt mondta, verebes, a másik: kaliba. Mi például kalibának hívtuk. A kaliba olyan vót, hogy ilyen fák vótak, így keresztül es, s amikor így kellett húzatni tovább, mikor a kosár így annyira elment, akkor vagy traktorral, vagy két lovat köttük rea, s húztuk tovább. Ilyen talpfával vót csinálva. (A. J., Csikmadaras)

Funkciójuk az, hogy a bennük elhelyezkedő juhász éberem őrködjön a kosárban tartózkodó juhok mellett, vad támadása esetén pedig megakadályozza, hogy a juhokra támadó állat kárt tegyen azokban.

A pásztorok hálóhelyét, a *kalyibát* a hálókосár mellé állították fel, amely lényegében egy földre állított hordozható félnyereggető volt. Ezt később már a *verebes* váltotta fel, amely szintén félnyereggetős, deszkából összeállított, lábon álló építmény (Ujvári 1993: 91).

A terepen megfigyelt, csíkmadarasi *verebesek* 1999-ben és 2001-ben, azt megelőzően készültek, hogy Váncsa Imre bácsként kezdett el tevékenykedni a faluban. Bács státusát elnyerve az ő tulajdonába kerültek ezek az építmények.

A 20. század negyvenes éveitől napjainkig használatban maradtak a *verebesek*, viszont azok szerkezetében különböző formai változások álltak be. Csíkban a napjainkban használt *verebesek*nek megvannak az előzményeik. A fából készült szálláshelyek formai szempontból abban mutatnak fejlődést, hogy korábban a földön helyezkedtek el, és sáterszerűen alakították ki ezeket az építményeket. Ma formailag négy-szögletűek és lábakra helyezik azokat. Mindez a juhász kényelmét szolgálja. A csíkmadarasi adatközlők elbeszélései szerint a maihoz hasonló *verebeseket* a háromszéki Zágónból jött román juhászok (*berszányok*) honosították meg.¹⁰⁸

Egy másik lényeges eleme az esztenának a *juhkосár*,¹⁰⁹ amely, akárcsak az *iszterunga*, *lészákkal* elkerített akol (Nagy Ö. 1992: 28), ez a juhok egy helyben tartásán túl elsősorban a fejő- és meddő nyáj számára szolgál elkülönítésül.¹¹⁰ Erdélyben a *lésza* megnevezés a *karám*, *kosár* szétszedhető darabjait jelöli, amely *kapu*, *kert*, *léc-ka*, *rácsa*, *kerítés* változatokban is előfordul. A karám elsődleges funkciója a juhnyáj egyben tartása, könnyebb éjjeli őrzése, ugyanakkor fejés előtt is ebbe terelik be a juhokat. (Szabadfalvi 2001: 723.)

Naskalaton a *kosár* közel 50 kerítésdarabból, *lészából* áll. Ezek egy része 1996-ban, másik része pedig 2001-ben készült. A közbirtokossági tulajdonban levő *lészák*-ból a bács évről évre a fejőpásztorok és néhány juhtartó gazda segítségével alakítja ki a *juhkосarat*. A fejés eszköze az *eszterunga* vagy *fejőlik*.¹¹¹ Az építményt 2005 óta használják, a fejőpásztorok a juhok napi háromszori fejésekor veszik igénybe azt. Sem anyagát, sem formáját tekintve nem történt nagyobb változás a *juhkосarak* tekintetében. Csíkban, 1940-ben is, a maihoz hasonlóan a fejő és meddő juhokhoz

108 Én nem értem ilyen verebest. Amikor én gyermek voltam, sokat jártam az esztenán, még nem vótak ilyenek. Akkor jó kutyákra tettek szert, s megvót a kosár. Akkor lefeküdtek a subára, kivált ezek a berszánok ne. (Imre János)

Azok a rományok, berszányok hozták bé divatba. Azok a nagy kozsókat vették fel, búttak belé, s ott a lappancsot nyitották fel, s oda fekiüdtek bé. (A. J., Csíkmadaras)

109 Lásd a *Mellékletben* a 34. képet!

110 Hát, öt darab lészát teszünk így, 5x4, az húsz méter, s hat darabot így, hát 20 x 24 méteres. S akkor a közepe el van választva, az egyik felin vannak a fejősök, s a másik felin a meddők. S akkor ősszel essze vannak csapva. Amíg fejiődnek, addig külön vannak, s amikor nem fejiődnek, akkor a közkosár elvevődik, s akkor egybe vannak. Kosárnak nevezik. (Váncsa Imre, Csíkmadaras)

111 Lásd a *Mellékletben* a 35. képet!

igazítva, két részre tagolták a *lészákból* kialakított téglalap alakú *kosarat*. (Vámszer 1962: 70.)

A csikmadarasi idősebb generáció tagjai adatokkal szolgáltak a 20. századi esztenatípusokról is: az 1940-es évekig visszaemlékezve a mai esztanaépületek kezdetlegesebb formáit említik. A kollektivizálást megelőző évtizedekben gömbfából készült, fakéreggel borított esztanaépületek voltak elterjedve, ezek esetében a gerendák közötti rések hulladék textilanyaggal voltak kitöltve, ezeket a típusú esztenákat a kollektivizálást követően nagy számban felváltották a faragott fából épített, már jobb lakhatási körülményeket biztosító épületek.

Az esztana berendezési tárgyai

Vámszer Géza 1962-ben, a csíki juhászatról írt tanulmányában (a kutatást 1940-ben végezte) több csíki esztana alaprajzát és azoknak berendezését is szemlélte. Az ebből az időszakból származó esztanaépületek egy helyiségből álltak és a legszükségesebb berendezési eszközöknek adtak helyet. (13. kép) A mai esztenákhoz viszonyítva a legszembetűnőbb különbség a fekhellyel és tűzhellyel kapcsolatos, korábban ugyanis alacsony fekhelyként ún. *piricset*, tűzhelyként pedig a szoba egyik sarkában kialakított nyílt tűzhelyet használtak. (Vámszer 1962.) A fűtésre és főzésre alkalmas tűzhely fölé üsttartó *kollátot* helyeztek (K. Kovács 1969: 10).

13. kép. A tejfeldolgozás eszközei (1962, Földes László felvétele, Néprajzi Múzeum)

Napjainkban alvásra a kétszintes ágy,¹¹² fűtésre és főzésre pedig a lábakon álló, fával fűtött kályha szolgál.¹¹³ A juhászok két kályhát használnak: az egyik az eszténaépületben, a másik pedig az eresz alatt található. Ez utóbbit csak akkor veszik igénybe, hogyha nagyobb juhnyájat őriznek. A kifejt tejet ezen a kályhán melegítik fel.

Összehasonlítva a Vámszer Géza által leírt, 1940-es év viszonyait a ma megfigyeltekkel, eszközök szempontjából összetett képet kapunk: néhány hagyományos juhászati eszköz teljesen kiszorult a használatból (pl. tükörtartó, üsttartó *kollát*), míg mások (fűszertartók, fejőedények stb.) átalakulva, a mai igényeknek megfelelően továbbélnek. A formai változások azonban nem vonják maguk után az adott eszköz nevének megváltozását, hiszen annak ellenére, hogy külalakjában megváltozik egy tárgy, funkciójában a korábban használttal azonos marad, s ez nevének megmaradásával jár együtt.

Az eszközök számbavétele során törekedtem arra, hogy az esztenán dolgozó juhásztól a tárgyakra nézve minél több információ birtokába juthassak. Fontosnak tartottam rögzíteni magát a megnevezést, ahogyan a juhászok nevezik az adott eszközt, a funkció meghatározását, a tárgy alapanyagának megnevezését, a készítés helyének és idejének behatárolását, a használati időintervallumot, illetve az eszközök készítőinek nevét.¹¹⁴ A tárgyakhoz kapcsolódó történeteket is igyekeztem rögzíteni, erre főként kutatásom második fázisában kerülhetett sor, amikor a bács felesége, Váncsa Éva testvérevel, a fejőpásztor Fazakas Csabával együtt, elsősorban az általam készített digitális fényképek alapján idézték fel az egyes tárgyakhoz kötődő „élményeiket”. Ez a módszer lehetővé tette olyan egyszerű használati tárgyak humanizálását is, amelyeknek ez a fajta háttértudás nélkül nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget.

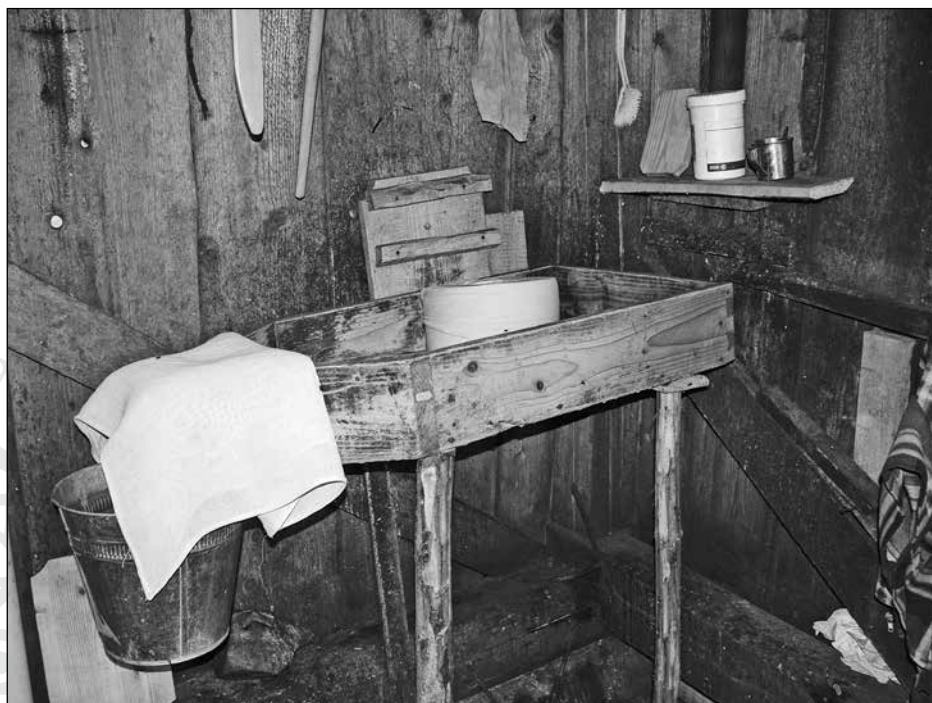
Az esztenán található eszközök nagy része 2003 és 2011 között került a havasi szállásra. A több mint 200 objektum között alig találunk olyant, amely évtizedekkel korábban készült és átörökléssel került a bács tulajdonába. Nagy számban vannak jelen az elmúlt 1-2 évben készült vagy vásárolt tárgyak, ez egyrészt azt bizonyítja, hogy folyamatosan bővül az eszténa eszköztára, másrészt pedig az elhasználódás miatt pótlódnak is az eszközök. A pótlásról a bács és felesége gondoskodik. A gyárilag előállított eszközök egy része újonnan vásárolt tárgyként került az esztenára, míg más eszközök csak akkor kaptak helyet az esztenán, miután azok kiszorultak a családi háztartásból. Emellett arra is találunk példát, hogy egy-egy edényben élelmet szállítottak az esztenára, és gondatlanság miatt az nem került vissza a csikmadarasi házhoz. Bizonyos idő elteltével a bács felesége már nem tartott igényt az esztenán maradt eszközökre.

A manuálisan megmunkált használati tárgyak egy részét (ágy, fejőszékek, lapítók, fakanál, *kelenta* [14. kép], sajtelvágó kés, *tejelverő*) csikmadarasi, ügyes kezű,

112 Lásd a *Mellékletben* a 36. képet!

113 Lásd a *Mellékletben* a 37. képet!

114 Az eszténa tárgyainak összesítő táblázatát a 22. melléklet tartalmazza.

14. kép. Kelenta (2011. szeptember 2.)

Váncsa Imrével főként gazdasági kapcsolatban álló személyek (Bálint Domokos, Dombi István, Fazakas Dénes, Fülöp Gyula, Sándor Ferenc) készítették, de arra is találunk példát, hogy az adott eszköz a juhászok keze munkája: pl. *esztike* (orda keverésére használt eszköz), pásztorbotok. A fából, kézi megmunkálással készült eszközök között legnagyobb számban a lapítók vannak jelen, ezekből szám szerint 8 darab található az esztenán. A csere- és fenyőfából készült lapítókat két, Váncsa Imrével gazdasági viszonyban álló, csikmadarasi lakos készíttette. Ezek a személyek rendszerint gondoskodnak az eszközök pótlásáról is. A juhászok megkülönböztetik az élelem előkészítésére és az egyik fő élelmük, a *puliszka* felszeletelésére használt lapítókat. Ezt a két típusú lapítót mindig a hozzájuk rendelt funkciónak megfelelően használják.

A nagyobb méretű edények az esztanaépületen belül, a földön helyezkednek el, míg a kisebb tárgyak a deszkából kialakított polcon vagy a falra felfüggesztve kapnak helyet.¹¹⁵

Mennyiségi szempontból legnagyobb arányban az esztana belső falán kialakított polcon található eszközök vannak. Ezek között napjainkban alig találunk kézzel megmunkált tárgyat. Itt kapnak helyet a műanyagból, fémből és üvegből készült po-

¹¹⁵ Lásd a *Mellékletben* a 38–39. képeket!

harak, csészék, fűszer- és cukortartók, illetve az étkezésre és a főzés előkészítésében használt tányérok és tálak.

Ezek közül két cukortartónak és két fűszertartónak az esztenán való elhelyezését a rövid ideig esztenán dolgozó Birta István megjelenésével hozzák összefüggésbe. A bács ezeket a kis edényeket abban az évben vásárolta meg, amikor Birta István bács az esztenára érkezett.¹¹⁶

A havasi szálláson használt csészéknek meghatározott funkciója van. A gyűjtés során az eszténa lakói fontosnak tartották kihangsúlyozni, hogy egy-egy csészét csak is egy adott funkcióban használnak. Az eszténaépületben található kilenc darab csésze közül hármat sör, hármat víz és üdítő, egyet pedig kávé és pálinka fogyasztására használnak. Egy csészében tejoltót tartanak, egy másikban, amelyet korábban fejőcsészeként használtak, ma cukrot pergelnek. Anyagukat tekintve a csészék kisebb része műanyagból, nagyobb része bádogból készült. Egy tárgy kivételével pontosan tudják, hogy azokat mióta használják. A csészék 2001 és 2006 között kerültek az esztenára.

Az eszköztár beszerzői tudatosan kerülik a törékeny edények esztenán való elhelyezését, gondolva arra, hogy az eltörés veszélye miatt azok élettartama műanyag vagy fém társaikhoz képest rövidebb lehet. Kisebb arányban vannak jelen az üveg-tárgyak. Két üvegpohárhoz kapcsolódóan Váncsa Éva személyes történetet is elbeszél: eszerint ezeket a poharakat egyik lányától kapta születésnapjára.¹¹⁷ Mivel saját háztartásában számos pohárral rendelkezik, az esztenán talált helyet ezeknek a poharaknak, ahová nyári időszakban egyébként is gyakran ellátogat családjával. Néhány háztartási tárgy az eszténaépületen kívül és annak külső falára felfüggesztve látható. Az eszténaépületben és annak környékén kevés az olyan eszköz, amely nem funkcionális, mindegyiknek megvan a maga szerepe. Az eszközök – a rongálódás miatt – hogyha már nem is tudják betölteni elsődleges funkciójukat, másodlagos szerepben használatban maradnak.

Az eszténa eszközeinek tárgycsoportokba sorolásakor két nagyobb kategóriát különítettem el: az egyik a tejfeldolgozást szolgáló eszközök köre, a másik nagyobb csoportot a háztartás egyéb eszközei névvel jelöltem. Azért volt szükség egy átfogóbb csoportmegnevezésre, mivel az ide tartozó tárgyaknak nagyon változatos a skálája és szükségtelennek tartottam ennél részletesebben, további alcsoportokba sorolni az ide tartozó tárgyakat. Míg azoknak az eszközöknek a száma, amelyeket csakis a tejfeldolgozásban használnak, 44 darabra tehető, addig az egyéb háztartási eszközök ennek majdnem háromszorosa, darabszám szerint 108 tárgy. Megjegyzem, hogy ezeknek a tárgyaknak a megnevezéseit a kötet mellékletei közt, tárgycsoportonként elrendezve teszem közzé. A megkülönböztethetőség érdekében azokat az eszközöket, amelyek többször is előfordulnak az esztenán, számmal jelöltem. A megnevezés és

116 *Négy van, egyikbe van paprika, só, borsó, s cukor. Pisti, amikor jött, akkor vettük vót. 2009-be, Szeredában voltak vásárolva.* (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

117 *Henriettától kaptam születésnapomra, nagyobbik lányomtól. Itt az üzletbe vette. Úgy van ő, hogy az apjának telefonál, hogy kéne pénz, met születésnap vagy névnap, s ő itt megvásárolja, s ha nincsen pénze, akkor felirassa. S osztán Imi hazajő... most es például el vót karácsonyra, s akkor feliratta. Hazajött, s aztán megadta.* (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

az azt követő szám, ugyanabban a formában visszakereshető az esztana eszköztárát bemutató részletes adatbázisból is. Az ugyanazzal a névvel, de különböző számmal jelölt eszközök sok esetben különböző alapanyagból készültek, az anyagmegnevezést és a funkciót szintén feltüntettem a mellékletekben közölt táblázatban. Ebben az adatbázisban fontosnak tartottam elhelyezni tömör mondatok szintjén azokat a történeteket is, amelyek bizonyos eszközökhöz kapcsolódnak. Kisebb tárgycsoportba kerültek a juhpásztorok higiéniai, testi szükségleteit szolgáló eszközök: a borotválkozó csomag tárgyai, mosakodó tálak, krémek, hintőporok. A kozmetikumokat a fejőpásztorok nővére, Váncsa Éva szerzi be. Mivel egyik fejőpásztor sincsen megházasodva, így nővérük szükségét érzi annak, hogy testvéreiről gondoskodjon. A három testvér között szereteten és kölcsönös tiszteleten alapuló viszony figyelhető meg.

Az esztana háztartási eszközei között legnagyobb számban a tálak vannak (13 darab.) A csészékhez hasonlóan ezeknek a köre is differenciált. Egy részük az étkezésben tölt be szerepet, másik részük a mosásban és a tisztálkodásban nyeri el funkcióját. A tálak közül hat levesestál, hármat egyéb élelem elkészítésére használnak, egy tálban burgonyát hámoznak, kettőt mosakodásra, egyet pedig mosogatásra használnak. Anyagukat tekintve hét tál bádogból, hat műanyagból készült. Az eszközök használatának kezdeti idejére pontosan nem emlékeznek. Az esztana lakói a tálak mellett főzésre három fazekat is használnak. Két edényt a Váncsa házaspár lakodalmi ajándékként kapott, egy harmadikat pedig Váncsa Imre egyik nővére, Boér Mária ajándékozta a fiataloknak, a lakodalmat követően. Ezek az eszközök néhány évi használat után kikerültek háztartásukból és hasonló funkcióban az esztenán kaptak helyet.

Egy másik, esztenán megtalálható tárgytípus az üst. A havasi szálláson a pásztorok három, formailag is egymástól eltérő üstöt használnak. A három közül egyet a tejfeldolgozáshoz, kettőt a főzéshez használnak. A főzéshez használt egyik üstben puliszkát főznek, a másikban pedig leggyakrabban *pityókás tokányt* készítenek. Az előbbit örökölt tárgyként tartják számon. Váncsa Imre véleménye szerint a puliszka-főző üst az 1940-es években készült, és egy falubeli juhtartó gazda ajándékként került az esztenára. A másik főzésre használt üstöt egy söröshordó alsó részéből alakították ki, és csere útján került Váncsa Imre tulajdonába. A bács az üstért cserébe egy bárányt adott eredeti tulajdonosának.

Funkcióban még nagyobb variabilitást mutatnak az esztenán használt vedrek. Az esztana tárgyainak számbavétele során hét darab vedret találtam. Azoknak egyik része a tejfeldolgozásban tölti be szerepét (sajttej és savó felfogására), másik részét vízfordásra és az esztenán található állatok (disznók, kutyák) eledelének tárolására használják. A vedreknek műanyag és fém az alapanyaga, fából készült dongaedényt (kivételt a *tejoltó kád* képez) nem használnak.

A tárgyak csoportokba rendezése kutatói, muzealizációs szempontokat érvényesít, ezzel átláthatóbbá téve a juhászok által használt eszközök körét. Ez a csoportokba való rendezés teljesen független az eszközök tulajdonosainak magatartásától, hiszen az azokat használók elrendezési helyüket tekintve nem különítik el az eszközöket egymástól, a különböző kategóriákba sorolt tárgyak az esztana polcain keverten helyezkednek el.

A tejfeldolgozás eszközei

A tárgyak között találunk olyan eszközt, amely kézműves tárgyként és gyári terméként egyaránt jelen van. A juhászok fából és műanyagból készült *tejoltó kádat* is használnak. (15. kép) A hagyományos típusnak a használata a dongaedényhez való ragaszkodással magyarázható, a műanyagból készült darabot pedig a tisztíthatóság és könnyebb használat miatt veszik igénybe. Az ilyen típusú edényeknek a használatát a kifejt tej mennyiségéhez is igazítják, hiszen nagyobb juhnyáj esetén, többnyire a nyári időszakban inkább a fából készült tejoltó kádat használják. Ősszel, a tejhozam csökkenésével áttérnek a műanyag edény használatára.¹¹⁸

15. kép. Tejoltó kádak (2011. szeptember 2.)

¹¹⁸ Igen, ebbe oltsák, cseber. Egész nyáron van a nagy, s amikor kevesebb a tej, akkor a műanyagba. Ősszel es kicsi a tej, s akkor nincs amiért a nagyot... A másikat nehéz tisztítani, surlókefével meg kell súrolni. A műanyagot csak töröli ki. Ezt a kádat Imi csináltatta, 2006-ba biztos, met új. A műanyag kád Maradason vót véve a Dávid bótba. (Váncsa Éva, Csikmadaras)

A tejfeldolgozásnak vannak olyan eszközei is, amelyeket mind a mai napig nem tudtak kiszorítani a műanyag alapanyagú edények. Ilyen a sajt elkészítésére, naponta három alkalommal használt *kelenta*,¹¹⁹ ennek műanyag változatával eddigi kutatásaim során egyáltalán nem találkoztam. Egyszerű, praktikus oka van annak, hogy továbbra is a fából készült *kelentát* használják. Míg a tároló- és fejőedények esetében találunk olyan gyári edényeket, amelyek megfelelnek a sajátos funkcióknak, addig *kelentát* helyettesítő, annak formájától vagy alapanyagától eltérő gyári edényt Csíkmadarason nem hoztak létre. Földes László 1962-es, Kurmatura-havasán végzett gyűjtése alapján készült kéziratában jegyzi meg, hogy a sajt nyomtatása a *kilintában* történik, amelyet a szerző egy darab fából faragott nyomóteknőként definiál (Földes 1962: 5). Pungur Gyula 1900-ban a *kelentát kerenta*, *krinta* néven említi, rajza alapján a maihoz hasonló szerkezetű és funkciójában is megegyezik az- zal (Pungur 1900: 5). Az évtizedekkel korábban és a ma használt *kelenták* közötti egyetlen különbség, hogy a korábbi változatok vájással, egy darab keményfából készültek, a napjainkban használtakat pedig többnyire fenyőfából, asztalosmunkával hozzák létre.

További fából készült, fém változatban nem használt eszközök az *esztike* vagy *lapocka* (orda kavarására szolgál), továbbá a *sajtvágó kés* és a *tejleverő*. Ez utóbbi javításra szorult, ugyanis megrongálódva kicserélték annak a törő részét.¹²⁰

A 20. század elején az esztenákon még használatban voltak a fa evőeszközök és cserépedények, azonban mára ezek is kiszorultak a használatból. Vámszer Géza is megjegyzi, hogy 1940-ben már alig találni az esztenákon fából készült evőeszközöket és ivőedényeket, helyettük a juhászok pléh evőeszközt és bögrét használnak (Vámszer 1962: 82). Ma az evőeszközöknek csupán műanyag és fém változataival találkozunk. A naskalati esztenán a juhászok összesen tíz darab evőeszközzel rendelkeznek, mindezeket a 2011-es évtől használják.

Pungur Gyula 1900-ban, Csíkvacsárcsi településen végzett (kézíratos formában fennmaradt) gyűjtése a juhászeszközök gazdag világát szemlélteti. A szerző bemutatja, és rajzokkal illusztrálja a csíki esztenán megfigyelt eszközöket. Az esztanaépület központi elemének a tűzhelyet tartja, ahol a *kollát* és üst segítségével történik a főzés. A tejfeldolgozás eszközei között ismerteti a *kerentát*, a *kávát*, a *sajtnyomó deszkát* és *követ*, a *sajtruhát*, az *oltós korsót* és kanalat, az *ordaszedő kanalat*, a *tejverő fát*, az *oltószűrőt*, a *tejszűrőt*, a *fejővedreket*, a *savós sétárt*, az *ordamérő sétárokat* és a *savóskádat*. Az esztana olyan egyéb berendezési tárgyakkal is helyet ad, mint a *kanáltartó kosár*, a *kompona* (mérleg) vagy az *ösztoke* (ordakavaró). (Pungur 1900: 3–9.)

Földes László 1962-es, csíkszentdomokosi gyűjtéséről írt kéziratában – a funkciót is megjelölve – a tejfeldolgozásnak a következő eszközeit sorolja fel: vas abr- onccsal ellátott fából készült *fejőveder*, zománcos *fejőcsupor*, *tejoltó kád*, *tejverő*,

119 Az ajnádi juhsereget őrző pásztorok esztenáján is a madarasiak *kelentájához* hasonlót használnak.

120 A *tejleverő fenyőfából* készült, *de látod-e letörött, s tettek műanyagból, rácsot. Az első része is fa szokott lenni. A műanyag rácsot elvágják, s ezen van a lényeg.* (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

sajtruha, káva, kelenta, ordafőző üst, kollát, eszteke, fakanál, ordászsák, cseber (Földes 1962: 5).

Palkó Attila és Zsigmond József magyarói, juhászatra is irányuló gyűjtésükről írva azt hangsúlyozzák, hogy a tej tárolására és feldolgozására olyan különböző juhászati eszközökre volt szükség, mint a vajverő dézsa, a *csegerlő*, a savófőző üst, a sajtkészítőcseber, a *krinta*, a *favider*, a *fedeles*, a szűrőzsák, az ordakiszedő *kalány* és egyéb kisebb eszközök (Palkó–Zsigmond 1998: 539).

A naskalati esztenán használt tejfeldolgozó eszközök száma 44. Ez a szám meghaladja az erdélyi juhászat szakirodalmában ismertett esztenák tárgypopulációjának számát, a mennyiségbeli különbség azonban nem jelenti azt, hogy korábban nem lett volna ugyanannyi tárgy egy-egy esztenán, valószínű, hogy a kutatók egy-egy eszténa használati tárgyai közül csak a legjellegzetesebb darabokat tartották fontosnak dokumentálni. Ezt a hiányosságot szem előtt tartva igyekeztem az eszténa eszköztárának azokat a darabjait is számba venni, amelyek kevésbé specifikusak és nem csupán a juhászok életformájához köthetők.

Az általam terepen megfigyelt fejés és tejfeldolgozás jellegzetes eszközei között a már fent említett *tejoltó kád*, *kelenta*, *esztike*, *sajtvágó kés* és *tejelverő* mellett fejőcsészéket, tejesedényeket, fejővedreket, *ordászsákokat*, *sajtruhákat*, szűrőket és vedreket is találunk.

Világítóeszközök

Az esztenán áram hiányában a világítást petróleumlámpával és gyertyákkal biztosítják. Számukra ez elégséges fényforrást jelent az esztenán. A korai felkelés miatt az állatokhoz hasonlóan, a napszakhoz igazodva pihennek le. A petróleumlámpák beszerzését Váncsa Éva végzi, aki általában ismerőseitől ajándékba kapja ezeket az esztenára szánt világítóeszközöket. A bács felesége a petróleumlámpákat a rövid idő alatt tönkremenő tárgykategóriába sorolja, amelyeknek pótlásáról folyamatosan gondoskodni kell. A lámpák rövid élettartamát egy állandó jelleggel az esztenán tartózkodó személy elővigyázatlanságával magyarázza.¹²¹

Elektromos eszközök

Elektromos háztartási gépet az esztenán nem találunk, ez azzal van összefüggésben, hogy nincsen áramellátás az esztenán, így nélkülözniük kell a modernebb eszközöket, de a szerény körülmények között tartózkodó juhászok életmódja, mindennapi tevékenysége nem is követeli meg az ilyen típusú háztartási gépek jelenlétét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az eszténa világán kívül, Csikmadarason található la-

121 *Lámpát annyit szereltünk a nyáron, hogy rengeteget. Ez már rég megvan. Az ilyen lámpákat vittem fel, s este a pap (Birta István, pásztor) pucolta meg, s mikor másnap kellett a lámpa, hát folyik. Mindegyik folyt. Akárhogy es régi lámpák, s amikor a pap pucolta meg, má folyt es. Az új es folyt, s még Kupáséktól es vittem egyet, az es folyt. Ez a lámpa Kupáséktól van. Én a nyáron vittem fel. Úgy adták ajándékba. (Váncsa Éva, Csikmadaras)*

kásaikban a juhászok nem rendelkeznek modern háztartási eszközökkel. A naskalati esztana eszköztárának nyilvántartásba vételét követően, Váncsa Imre csikmadarasi lakásának főbb berendezési tárgyait vettem szemügyre. Hogyha azok közül csupán az elektromos eszközöket vesszük figyelembe, megtaláljuk mindazokat a tárgyakat, amelyek napjaink átlagemberének is a háztartási darabjait képezik, mint például mosógép, hűtőszekrény, televízió, számítógép stb. A bács használati tárgyainak egy részét a bács juhászatból származó jövedelméből szerezte be.

A külvilággal való kapcsolattartást a maroktelefon használata segíti. Az esztenán az állandó jelleggel ott tartózkodó *fejőjuhászok* és *eszterungahajtó* három darab mobiltelefonnal rendelkeznek. Azt főként a *báccsal* való kommunikációban használják. A telefonálásnak köszönhetően a bács (aki nem tartózkodik állandó jelleggel az esztenán – általában heti egy alkalommal, autójával utazik oda) napirenden van az esztana személyzetének munkájával, tudja, hogy mikor van szükség azok élelmének pótlására, és mikor rendelkeznek olyan sajtmennyiséggel, amelyet már érdemes leszállítani a faluba.

Az áramellátás hiánya miatt körülményes a maroktelefonok akkumulátorainak feltöltése. A feltöltött akkumulátorok pótlásáról a hetente 1-2 alkalommal havasi szállásra látogató felelős pásztor (bács) gondoskodik.¹²² Feleségével együtt ő biztosítja azt is, hogy a juhászpásztorok a telefonbeszélgetésekhez mérten megfelelő mennyiségű egységgel rendelkezzenek. Az esztenán az egyetlen szórakozást szolgáló elektronikai eszköz a rádió, ezt a juhászok naponta használják. A juhászok egy rádióval rendelkeznek, melynek segítségével magyar nyelvű hír- és zeneműsorokat hallgatnak. Többnyire évente cserélik le a rádiót, ugyanis az sok esetben külső okokból a juhászdíny végére meghibásodik. Gyűjtésem alkalmával a fejőpásztorok nehezményezték, hogy az előző idényben velük együtt tartózkodó fejőpásztor-bács rongálta meg rádiójukat, amely azóta nem működik.¹²³

Bútordarabok

Az esztana bútorkor szempontjából csakis a legszükségesebb darabokkal van berendezve, ezek között találunk egy ágyat, egy asztalt, három padot, valamint néhány fejszéket.

A bútordarabok közül a fejszékeket és az ágyat Fülöp Gyula, csikmadarasi lakos készítette, ugyancsak az ő keze munkája a tejfeldolgozás eszközei közül a *tejelverő*. Fülöp Gyula a bács üzletfele: időnként sajtot és bárányhúst vásárol tőle. Nem tart juhot, viszont Váncsa Imrével együtt gyakran ellátogat az esztenára és gondoskodik az esztana eszközei hiányosságainak pótlásáról.

122 Mindenkinél van egy telefonja. Kocsiba es van, amikor tótetik. Vettünk kocsitót. Egy héten kétszer szokott járni. A Nokia telefonok megbírják a hetet. S amelyik nem kattogtassa, annak többet eltart. Iminek nem tartana egy napot. Egyfolytában a fülinél van. (Váncsa Éva, Csikmadaras)

123 Azt tavaly vettem, s már nincsen. Elromlott. Minden esztendőben veszünk rádiót kettőt-hármat. A pap (Birta István, pásztor) esszeterőte vót. Tiszta vadonatújon már elrontották. Leverte vót a pócról. Negyvenöt lej vót. Vót ára, s már amikor mentem fel, már el vót romolva. Ment egész nyáron, de nem lehetett mozgatni. Most nem megy egyáltalán. (Váncsa Éva, Csikmadaras)

Lakástextíliák és öltözetdarabok

Esztenát díszítő lakástextíliát egyáltalán nem használnak, csupán a szoba árnyékolására használnak egy sötétítő vásznat és egy plédet, valamint takarózásra egy olyan gyapjúcsergét, amely eredetileg egyik rokonuktól származik. Ezt Váncsa Éva leány korában a szülői házban ágytakaróként használták, később kikerülve a használatból funkciótlanná vált. Körülbelül egy évtized elteltével úgy döntöttek, hogy az esztenán helyezik el azt.¹²⁴

Az öltözeti darabokat (nadrágok, kabátok, fehérneműk stb.) nem tudtam számszerűsíteni, azonban az esztenán tartózkodó juhászok tájékoztattak arról, hogy több rend ruhával rendelkeznek. Azért is van szükség több váltóruhára, mert az esztenán végzett munka miatt könnyen bekoszolódik a ruhájuk, s mivel az egész nyári idő alatt a havason kell tartózkodniuk, ritkán adódik arra lehetőségük, hogy a faluba hazatérve új ruhát hozzanak magukkal. Ezt helyettük megteheti a bács, aki időnként leviszi az esztenáról a koszos ruhákat, azoknak tisztítását feleségére bízta, majd a tiszta ruhát autójával visszaszállítja az esztenára. A pásztorok az esztena-épületben felhalmozott ruhadarabokat az ágy fölötti polcon tárolják. A ruhaneműk többsége second hand üzletből származik. Ezeknek beszerzése és pótlása a bács feleségének, Váncsa Évának a feladata, aki csupán a lábbeliket (papucsokat, gumicsizmákat), az alsóneműket és zoknikat vásárolja meg boltból a fejőpásztorok számára.¹²⁵ A bács felesége egy vele készített interjú során azt is megjegyezte, hogy csupán az esztenán dolgozó családtagoknak (két öccsének) vásárol ruhaneműt, a többi juhász maga kell beszerezze a szükséges öltözeti darabokat.

A juhászok jelenkori öltöztetése összefüggésben lehet a pásztorok évtizedekkel korábbi bérezési formájával, amelynek részét képezte a ruhapénz (bocskorpénz) vagy maga a ruhanemű. A juhászok ruházódása kapcsán lényeges változás az öltözeti darabok számában és értékében mutatkozik. Az 1960-as években, A. J. pásztorodása idején az esztenán dolgozó fejőpásztoroknak csupán két rend ruhájuk volt, az egyiket hazajáró öltözetként, a másikat munkaruhaként használták.¹²⁶ Míg a rendszerváltást megelőző évtizedekben a ruhaneműnek (az előállítás vagy a beszerzés nehézségei miatt) nagy volt az értéke, addig napjainkban a használt ruha veszített értékéből, mivel könnyen hozzá lehet jutni. A használt ruhanemű alacsony ára miatt napjaink juhászainak gazdagabb a ruhátára.

124 *Bátyám adta, apjának a testvére, Fazakas Dénes. Neki is rég megvolt, még ejsze a szülőké vót. Több mint valószínű, hogy bátyám édesanyja szötte. Ezt csak az esztenán használtuk. Otthon, amíg leány vótam, akkor igen. Ezt ágyterítőként használják, s ezzel is takaróznak.* (Váncsa Éva, Csikmadaras)

125 *Rengeteg ruha kell. Az ilyen dógokat turkálóból legegyszerűbb, legolcsóbb es. Csak a zoknikat, bugyikat vesszük az üzletből. Vannak olyan dógok es, hogy úgy adják. A rokonoknak, amelyiknek nem kell, adják ide, s az jó az esztenára, mert ha az eső megver, vagy erőst összemocskolódik, akkor nincs ahogy tisztítani. Amikor úgy van, az apróságokat hazahozza Imi zsákban, megmosom, s visszakiülöm.* (Váncsa Éva, Csikmadaras)

126 *Egy, amelyikbe hazajártunk, s egy másik, amelyikbe öröztük a juhokot, s fejtünk. A juhokval amikor mentünk, egy szimpla nadrág volt, de mikor mentünk fejni, a salopétanadrág olyan vót, hogy így tetted, s asztalról szókhettél belé, nem dőlött el, amelyikbe fejtünk.* (A. J., Csikmadaras)

Egyes öltözeti daraboknak a használata az esztenán belső rendszabály szerint történik. A rövid ideig esztenán dolgozó Birta István bács szorgalmazta azt, hogy a fejőpásztorok csakis papucsban léphessenek be az esztenára.¹²⁷ A bács fontosnak tartotta azt, hogy az esztanaépületnek mint a tejfeldolgozás helyszínének mindig tisztának kell lennie, ennek érdekében gyakran rendre is utasította a fejőpásztorokat. A juhtartó gazdák is a bácsra mint a higiéniára sokat adó személyre emlékeznek.¹²⁸

Juhászatra irányuló terepmunkám során juhászok és juhtartók részéről egyaránt megfogalmazódott az, hogy a tejfeldolgozás, sajtkészítés csak megfelelő higiéniai feltételek között történhet.¹²⁹ A 20–21. század folyamán más és más tisztaságképzetek forgalmazódtak, azonban a helybeliek minden időszakban úgy gondolták, hogy a bács tiszta tejterméket csak akkor tudott adni a juhtartó gazdának, hogyha a fejés során betartotta a higiéniai előírásokat, és az esztanaépületnek a tejfeldolgozásra kialakított helyiségét tisztán tartotta. Az adatközlők közül többen is hangsúlyozták, hogy napjaink eszteni tisztábbak, mint az előző időszakok pásztorszállásai.¹³⁰

A gyűjtés során az adatközlők az ipari cikkekre nézve kevés információval szolgáltak. Azoknak megvásárlója minden esetben a bács, viszont készítési helyükre nézve hiányoznak a pontos adatok. Váncsa Imre a gyárilag előállított eszközöket csíkszeredai, illetve csíkmadarasi boltokból szerezte be, viszont nem volt tudatában annak, hogy az eszközöket az ország mely részén állították elő.

Az anyagok, eszközök boltból való beszerzése miatt a tárgyaknak megszűnik egy-egy vidékre vagy falura jellemző egyedi stílusa, uniformizálttá válnak, s ezzel egyidőben felszámolódik a tárgy és ember közötti intim kapcsolat is (Székely M. 2005: 217).

Hofer Tamás és Fél Edit átányi gyűjtésük kapcsán hangsúlyozzák, hogy a tárgyvizsgálatok csak akkor lehetnek eredményesek, hogyha egy-egy tárgynak nemcsak funkcióját, hanem a hozzá kapcsolódó további ismereteket, értékeléseket, érzelmi vonatkozásokat is feltárjuk (Fél–Hofer 1997: 4).

A naskalati esztana eszköztára kapcsán nem minden esetben találtam a tárgyakra nézve olyan magyarázatot, amelyek túlmutatnak a tárgyak funkcióján. Mivel egyszerű használati tárgyak, többnyire háztartáshoz kapcsolódó eszközök teszik ki az esztana berendezését, így azoknak gyakorlati szerepét tartják fontosnak, azt, hogy azok rendeltetésüknek megfeleljenek. Nem mindig társul azokhoz különösebb élményanyag.

127 Ezeket [papucsot] én vettem Szeredában. A pap [előző bács, Pisti] nem engedte bé a barakkba csizmával. (Váncsa Éva, Csíkmadaras)

128 Vót egy ügyes... valamikor ejsze papnak indult a gyerek, osztán bédöglött-e, mi-e, osztán az olyan tiszta ember vót ott, hogy elmerem mondani, hogy ritkaság. Vótam több rendbe oda ki az esztenára, az állta a helyit. (Fazakas Áron, Csíkmadaras)

129 Amelyik bács vót, az mindegyik tiszta kellett legyen, az kellett ügyeljen, met ha valaki olyan ment oda, Sanepid, s akármí, ha megfogták, hogy az edény mocskos, azt mondták: – Maga, uram, vegye a sátorfáját, s menjen el. Tiszta kell legyen, ha élelmiszervel dolgozik. Elértem, amikor fej, akkor mocskos ruhát veszen, de amikor dolgozik a kötséggel, akkor tisztába kell öltözni. Ott nem megy, hogy mocskos salopétába állók, s ott keringetem a sajtot essze, s oda a mocskok hull belé. Akkor mit csinál? (A. J., Csíkmadaras)

130 Most tisztaság van, házak vannak. (Péter Teréz, Csíkmadaras)

A szállítás eszközei

Egy szekeret találunk az esztenán, amelyen egyrészt vizet szállítanak a közeli forrásból, másrészt a tavaszi esztenára való kiköltözéskor, illetve az őszi beköltözés alkalmával is ezen a szekéren szállítják az esztana eszközeinek egy részét. Mivel sokszor a szekér kevésnek bizonyult a teljes eszköztár oda–vissza szállítására, így ilyen alkalmakkor Váncsa Imre személygépkocsijával is biztosította az eszköztár költöztetését. Ugyanezzel az autóval utazott nyári idényben heti egy-két alkalommal a havasi pásztorszállásra, hogy hazaszállítsa a faluba a gazdák részére, illetve az eladásra szánt sajtot és ordát. Juhászatra irányuló kutatásaim során az idősebb generáció tagjaitól több alkalommal is érdeklődtem arról, hogy évtizedekkel korábban hogyan, milyen eszközökkel történt a tejtermékek hazaszállítása.¹³¹ A kollektivizálás éveiben, illetve azt megelőzően szekérrel szállították a sajtot a faluba. Ez a tevékenység az esztanabíró vagy a sajtszállító feladata volt, akiknek ez felelősségteljes, több órát igénybe vevő munkát jelentett. Napjainkban a szállítás ideje többszörösen csökkent és jobb körülmények között szállítják a sajtot a faluba.

Az állattartás eszközei

Míg évtizedekkel korábban a pásztortárgyak nagy részét maguk a juhászok készítették, napjainkban az esztenán alig találunk olyan tárgyat, amelyet saját maguk készítenek el. Ez alól kivételt képeznek a faragott pásztorbotok. Ezek státusszimbólumként ma is jelen vannak.

A pásztorkodás a tárgydíszítésnek kiemelt körülménye, ez összefügg azzal, hogy a pásztorok viszonylag sok és kötetlen szabadidővel rendelkeznek, ugyanakkor a földművelőkhöz viszonyítva kultúrájuk archaikusabb és specifikusabb jelleget mutat (Gazda K. 2008: 135). A díszes pásztorbotok egyéb pásztortárgyakkal egyetemben gyakorlati szerepükön túl a mesterség címerül is szolgálhattak (Gazda K. 2008: 136).

Csíkmadarason a juhászok napjainkban is maguk szerzik be a bothoz szükséges mogyorófát, és ők díszítik ki a botok felületét, azonban díszítés szempontjából már csak ritkán látunk olyan munkaigényes és ízléses botokat, mint amelyeket múzeumi gyűjteményekben is őriznek. Az igényes díszítmények elmaradása fakadhat a kézügyesség hiányából is, azonban megfigyeléseim inkább azt bizonyítják, hogy

131 *Én ott vótam maradva, s édesapám jött, s minden héten hozta le a sajtot. De olyan rossz volt az út, hogy a lovakon fejjel vót a rúd örökké, úgy suppongunk a köveken bé, úgy bé a szeker. Édesapám hozta bé a sajtot, s azt adták ki a népeknek, gazdáknak. S újból jött, amit kellett, vett, s hozta. Puliszkalísztet, pityókát. Esztanabíró vót. Nem, tudom, hogy mi volt a fizetség. Valamit adtak. Sokáig vót esztanabíró. Lehetett tízet biztos. (Antal Bíró Irén, Csíkmadaras)*

Lovakval, szekervel. Csak akkor nem úgy volt, mint most... ráfos szeker. Negyven kilométer. Reggel nekem hét órára ide kellett érni. Hajnalkor két-három órakor indulni kellett. Három óra volt a legtöbb, de úgy jöttek a lovak, úgy eresztettem kívált akkor, amikor megkéstem. Adtam ezét nekik abrakot. Reggel még hét óra nem vót, s az elnöknek a kapujánál vótam, koppantottam, s azt mondja a kollektívelnök: – Ugyanbiza Dénes, te már megjártad Naskalatot? Há mondom: – Meg. (Péter Dénes, Csíkmadaras)

egy-egy pásztorbot napjainkban már nem hosszú távra készül, legtöbb esetben csupán 1-2 nyáron át használgák azt. A használati idő után bizonyos botok másodlagos szerepet kapnak, erre példaként azt az esztenán talált botmaradványt említem, amely kikerülve az elsődleges használatból, jelenleg az állatok ételének összekavarására szolgál. Egy korábbi terepmunkám alkalmával arra is találtam példát, hogy az előző években készült pásztorbotokat tűzifának használták fel. Mindezek kapcsán kijelenthetjük, hogy a juhászok esetében egy-egy eszköz státuszának túldimenzionálása túlzásokhoz vezethet.

Az esztenán az elsődleges funkcióban, használatban levő pásztorbotok mennyisége a juhászok számához igazodik. A fejőpásztorok és a *monyator* mindannyian egy-egy pásztorbottal rendelkeznek. Ezekre a botokra díszítmény hiányában rendszerint megkülönböztető jelek kerülnek, ezzel láttatva, hogy melyik bot kinek a tulajdona.

A naskalati esztenán a juhok és disznó mellett lovakat is tartanak, ebből adódóan lószerszámok (hám, fék) is találhatóak a havasi szálláson. Ezek az esztanaépület külső falán kaptak helyet. Származásukat tekintve Váncsa Imre apósától kerültek az esztenára, aki négy-öt évvel korábban, új állapotban ajándékozta vejének azokat. Az állattartáshoz kapcsolódik az a gumiabronsz, amely a funkcióváltás példáját mutatja. Ez a bács traktoráról származik. A gumiabronsz kikerülve az elsődleges használati körből, végül az esztenán kapott helyet, ahol vályúként a pásztorkutyák és az esztenán tartott disznók élelmezésére szolgál.

A 20–21. századokban a fogyasztói szokások előtérbe kerülésével hangsúlyossá vált a gyáripari termékeknek paraszti világban való helye és kulturabeli szerepe, hiszen a nép már nemcsak a maga által előállított tárgyakkal él, hanem bizonyos szükségleteit egyéb helyekről beszerzett javakkal is kielégíti, így a városban, boltban vásárolt tárgyak bekerülnek a népi kultúra kanonikus világába is (Fejős 2003b: 60). A fogyasztás megnövekedett szokásai miatt a kilencvenes években, a nemzetközi kutatásban is önálló témává vált a posztmodern világ tárgyibőségével jellemezhető konzum kultúrája, illetve az ehhez kapcsolódó fogyasztói magatartás (Fejős 1999: 241).

A modern fogyasztói kultúra főként a kulturális reprodukció új módját jelenti, ez két szempontból speciális: az egyik az, hogy a fogyasztás és a kultúra újratermelése elsősorban egyéni szinten, önálló döntések keretében zajlik, a másik pedig az, hogy a kulturális reprodukcióhoz szükséges javakat az egyének pénzért vásárolják meg (Simányi 2005: 181).

Míg a hagyományos technikákkal készült eszközök évtizedekig funkcionáltak, addig a gyáripari termékek minőségbeli hiányosságai miatt gyakran idő előtt kikerülnek a használatból, újabbnál újabbak váltják fel azokat, ez összefügg azzal is, hogy könnyen és olcsón beszerezhetőek, így azoknak pótlása használóik számára nem jelent különösebb problémát.

A fogyasztói társadalomban a tárgyak nemzedékei az emberek nemzedékeihez hasonló vagy még nagyobb gyorsasággal halnak meg, s ezt követően más tárgyak lépnek az előzőek helyébe (Baudrillard 1987: 177). Míg régen az ember kényszerítette rá életritmusát a tárgyakra, napjainkban a tárgyak kényszerítik rá rendszertelen

ritmusukat az emberre: ugyanis váratlanul felbukkannak, tönkremennek, előrege-
dés nélkül egymás helyébe lépnek (Baudrillard 1987: 187).

Az újítások és a divat törekenyebbé és rövid életűvé teszik a tárgyat. A tárgynak valósággal korlátozzák az élettartamát, így hatást gyakorolva rá könnyen kivonják azt a forgalomból. Ez a hatásgyakorlás egyrészt a tárgy funkciójára irányulhat, ez esetben az adott tárgyat felülmúlja egy technikailag magasabb rendű tárgy, ami fejlődéshez vezet; másrészt hatást gyakorolhatnak az eszköz minőségére is, amely rövid idő alatt való eltöréssel, elkopással járhat, harmadrészt pedig megjelenésükre nézve szándékosan divatjamúlttá is tehetnek bizonyos tárgyakat, ez szintén a használatból való kikerüléssel járhat együtt (Baudrillard 1987: 171).

A tömegtermelésen alapuló fogyasztás következtében a tárgyak hamar „leszere-
pelnek”: annak ellenére, hogy még használhatnák őket, szemétre kerülnek. Ez összefügg azzal, hogy a termelés egyre romlandóbb anyagokkal él, ez éppen a technikai fejlődés megcáfolását eredményezi (Hernádi 1982: 121). A fogyasztói javak korszakában a „természetes” átlag élettartam fogalma elveszíti értelmét, ugyanis egymást gyorsan követő, újabbnál újabb tárgygenerációk szorítják ki a használatból a korábbiakat (Hofer 1983: 49).

A juhászeszköztár esetében is nagyobb arányban a tömegtermelés árucikkével találkozunk. Ezek sokkal gyakrabban cserélődnek, mint a korábban természetes alapanyagokból, kézzel készített eszközök. Azon túl, hogy a gyáripari termékek könnyen beszerezhetőek, egy másik tényező is hozzájárulhat ezek rövid élettartamához, ez pedig az egyén és a tárgy viszonyában keresendő. A hagyományos technikákkal, kézzel megmunkált eszközök egyértelműen egy személyes viszonyt alakítanak ki maguk és használói között, hiszen az alkotás folyamata által nagyobb kötődés alakulhat ki egyén és birtokolt tárgya között. Abban az esetben, hogyha az alkotó és használó nem ugyanaz a személy, viszont a tárgyat birtokba vevő egyén személyes kapcsolatban áll a tárgy készítőjével, a tárgy már jóval nagyobb ragaszkodást válthat ki tulajdonosából. Ezzel szemben az ipari cikkek standard jellegük miatt is már kevésbé alkalmasak arra, hogy többletértéket jelentsenek birtoklójuk számára, csupán funkcionális szinten ragadható meg az ilyen típusú eszközökhöz való ragaszkodás.

Simányi Léna a fogyasztói szokásokról írva Marx, Simmel és Baudrillard nézeteit idézi, eszerint a fogyasztói társadalomban a szubjektum-objektum reláció megszakad, s ez elidegenedéssel jár együtt, hiszen már nem a tárgyat használó, fogyasztó egyén az előállító, s mégcsak nem is a saját igényei szerint gyártják a tárgyakat, így nem tud azokkal azonosulni, képtelen azokat befogadni (Simányi 2005: 186).

Egy-egy olcsóbban beszerezhető gyáripari termék eltörése, elhasadása esetén már kevésbé jellemző az, hogy használói megjavítsák azt, mivel tudatában vannak annak, hogy a következő időnyben az esztéta eszközeinek tulajdonosa amúgy is gondoskodik az eszköztár cseréjéről vagy pótlásáról.

Korunkban a tárgyak nagy mennyisége, rohamos változása és fogyasztása negatív hatással van a tárgyak jelentésének fokozatos kibontakozására és elmélyítésére (Bausinger 2005: 15).

A mindennapi környezetben a tárgyak elszigetelődnek egymástól, azonban az ember saját szükségleteinek megfelelően biztosítja együttélésüket egy funkcionális kontextusban (Baudrillard 1987: 11). A tárgyak az egyedüli létezők, amelyeknek egymás melletti létezése lehetséges, ugyanis különbözőségük nem fordítja szembe egymással azokat (Baudrillard 1987: 105).

A juhászok eszköztára is változatos képet mutat, az esztanaépületben megtalálható eszközök sok esetben „idegenek egymás számára”. Ez anyagiságukból is ered, ugyanis műanyag, fém és fatárgyak együtt vannak jelen. Ami összeköti az eszközöket, az a funkció, hiszen az esztana, mint a tejfeldolgozás fő helyszíne, többnyire az ehhez a tevékenységhez szükséges eszközöket tömöríti egy helyre. Ezek az eszközök a tejfeldolgozásban egymás „követői”, a velük folytatott tevékenységek egymásutánisága eredményezi az esztenán zajló munka sikerességét, tehát végeredményben a munka folyamata kapcsolja egymáshoz a tárgyakat.

Ebben a fejezetben a csikmadarasi juhászok esztenán található eszközeit vizsgáltam a legújabb tárgyakra irányuló vizsgálatok viszonyában. A teljes juhászati eszköztár lajstromba vétele lehetővé tette a mindegyikre való rákérdezést. A recens anyag ismertetését helyenként kiegészítettem néhány kéziratos és írott formában fennmaradt, a csiki juhászatról közölt adattal.

A terepen talált tárgyak között vegyesen vannak jelen a kézműves technológiákkal készült tárgyak és az ipari termékek. A juhászok a hagyományos eszközökhöz, az ipari cikkekhez viszonyítva, másfajta magatartást mutatnak. Nagyobb ragaszkodást tanúsítanak a saját maguk vagy mások által készített tárgyak iránt, ellenben a gyári ipari termékeket nem kezelik kitüntetett figyelemmel. Ennek ellenére bizonyos kézműves eszközöknek a túldimenzionálása is hamis képet festhet a juhászok tárgyakhoz való viszonyáról.

A fogyasztói magatartás csak részben nyomja rá bélyegét a juhászok életmódjára, a szakirodalomból ismert *újranelhasználási lejtő* a juhászok tárgyakhoz való viszonyára is jellemző, így gyakran másodlagos vagy harmadlagos funkciót rendelnek egy-egy tárgyhöz. A használati tárgyakat élettörténetük szerint vizsgáltam, ez a megközelítés a teljes juhászati eszköztár esetében nem volt alkalmazható, ugyanis a tárgyak többsége a közelmúltban készült ipari cikk, így kevesebb az azokhoz kapcsolódó másodlagos jelentés.

A Váncsa család lakáskörülményei lakásuk tárgyi ellátottságának tükrében

Ebben a fejezetben Váncsa Imre és családjának lakáskörülményeit vizsgálom. A bács lakására irányuló kutatást több fázisban végeztem. Elsőként 2012 januárjában a családfővel, Váncsa Imrével készítettem interjút, ekkor a lakásbeosztás és a lakásukra irányuló felújítások mellett a fontosabb lakberendezési tárgyakra kérdeztem rá. Ezt követően digitális fotókat készítettem a lakás különböző helyiségeiről és a lakásban megtalálható lényegesebb berendezési tárgyakról. Első fázisban a lakással kapcsolatban nem sikerül számottevő adatot gyűjtenem, így a kutatás egy következő fázisában, 2012 márciusában újra ellátogattam a családhoz. Ekkor már nem Váncsa Imrével, hanem feleségével, Váncsa Évával folytattam kötetlen beszélgetést. Ebből a beszélgetésből a korábbinál sokkal komplexebb képet nyertem a család lakásra irányuló felújítási munkálatairól és lakberendezési szokásairól. A kutatás nagyobb sikeréhez az is hozzájárult, hogy immár a családi háztartás vezetőjével beszélgethettem, akinek nőként nagyobb rálátása van a családi háztartás működésére és a lakás berendezésére, ugyanis háztartásuk tárgyainak nagy részét maga szerzi be.

Bjarne Rogan idősök körében végzett tárgybirtoklással kapcsolatos felmérésének eredményei azt mutatják, hogy az otthon berendezése és díszítése elsősorban a feleség hatáskörébe tartozik, ugyanis a nő az, aki a tárgyak elrendezéséhez jobban ért, és a színekhez is nagyobb érzéke van, így a lakás otthonná tételében neki van nagy szerepe (Rogan 2004: 66).

Szarvas Zsuzsa is utal arra, hogy a háztartások tárgyait a család nőtagjai jobban ismerik, mivel az ő feladatkörük a háztartás vezetése és annak ellátása (Szarvas 1983: 300–301).

Federmayer Éva írja, hogy míg a házépítés és átalakítás férfimunka, addig a lakás berendezése, akárcsak az otthonnak és családnak a megteremtése Magyarországon hagyományosan és egyértelműen női feladat (Federmayer 1999: 106). Ezt kifejtve hangsúlyozza, hogy az otthonnak a létrehozása valójában olyan női feladat, amelynek velejárója a nő polgári kontextusban újrafogalmazott nőiességének és az ezt legitimizáló és kifejezésre juttató nemi szerepeinek megjelenítése (Federmayer 1999: 107). S. Nagy Katalin jegyzi meg, hogy napjaink fogyasztáscentrikus huszoneves nőinek esetében is a lakberendezés kiemelkedő szereppel bír (S. Nagy K. 1997: 52). A családok nőtagjai rugalmas szabadidő-használatuk következtében általában azonosulnak ezzel a szereppel, s így főként az ő utasításaik szerint kerül sor a lakásban alkalmazott újításokra (Miklós 2007: 669).

Egy korábbi interjú során már alkalmam adódott a bács feleségével beszélgetni, akkor a naskalati eszténa eszköztárára irányult a beszélgetés. Az akkori kutatásból kitűnt, hogy az eszténa háztartási tárgyai többnyire konyhai eszközeik közül kerül-

nek ki. Általában azokat az edényeket viszik az eszténára, amelyek otthonukban már elavultak vagy a tárgyfelhalmozódás miatt a lakásban egyszerűen nincs már szükség azokra. A lakásbelsőre irányuló kutatás eredményei is azt láttatják, hogy a család otthonára tárgygazdagság jellemző, ugyanis rendelkeznek mindazokkal a bútordarabokkal, háztartási gépekkel és elektronikai cikkekkel, amelyek napjainkban nélkülözhetetlen részét képezik egy lakásbelsőnek. Azon túl, hogy birtokolnak vagy sem bizonyos eszközöket, arra terjedt ki a figyelmem, hogy a tulajdonukban levő eszközök mikor kerültek be a háztartásba, azokat milyen gyakran használják, és milyen jelentőséget tulajdonítanak az adott eszközöknek.

Hofer Tamás 1983-ban írt tanulmányában a tárgyi kultúra vizsgálatának olyan lehetőségeit elemzi, melyek korábban kevésbé foglalkoztatták a kutatókat: egy-egy család, falu vagy mezőváros egy adott időpontban használt tárgyi felszerelésének, tárgyállományának összetétele, szerkezete és funkcionalitása (Hofer 1983: 40).

Mielőtt rátérek a Váncsáék által használt háztartási eszközök vizsgálatára, fontosnak tartom ismertetni a lakásbeosztást, illetve azt, hogy egy-egy helyiségnek a kialakítása milyen időszakra tehető.

Federmayer Éva a lakást a benne élő személyek magán- és társas életének terepeként, viselkedési és gondolkodási normái begyakorlásának és megjelenítésének tereként határozza meg (Federmayer 1999: 105). A lakás tehát primér szükséglet, ugyanis a legerősebben, legtartósabban jeleníti meg, és leghosszabb távon tartósítja a társadalmi struktúrát (Losonczi 1977: 350). Ahogyan maga a lakás szükséglet, úgy a benne található lakberendezési tárgyak is szükségleteket elégítenek ki, azok a lakásbelső komplex, vizuálisan objektíválódott, tapintható szükségletegyütteseként interpretálhatók (S. Nagy K. 1987: 175).

A lakás a pihenésnek és kikapcsolódásnak az a tere, ahol eltérő viselkedésmin-ták dominálnak (Gergely 2004: 39). A lakóépületek helyiségeiből, azoknak funkcio-nalitásából sok mindenre lehet következtetni az adott kultúra sajátosságait illetően. Ezen ismeretek által feltárható, hogy a családok, közösségek milyen életfunkciókat tartanak fontosnak, továbbá információkat kapunk a nemek és generációk szerepe-iről, viszonyairól (Kapitány–Kapitány 2002: 207). A lakás az emberi életnek olyan stabil pontjaként jellemezhető, amely a családalapítás momentumától determinálta ennek a társadalmi intézménynek a teljes működését (Miklós 2007: 658). A lakás, mint otthon, olyan kifejező eszköz, amely egyfajta térbeli meghosszabbítása és szim-bolikus megismétlődése a benne élő személy foglalkozásának, személyiségének és nemének (Federmayer 1999: 113).

Gagyí József szerint a lakószobában minden elem a tárgy használójának teljes létéről árulkodik: személyiségéről, intellektuális és érzelmi fejlettségéről, esztétikai kultúrájáról, ízlésének alakulásáról. Mindehhez kapcsolódik a szociális dimenzió, amely jelezheti a gyermek helyzetét a családban, a gyermek és szülő közötti érzelmi viszonyokat, illetve azt, hogy mennyire működik családon belül egymás kölcsönös tisztelete (Gagyí 1989: 176).

A Kapitány házaspár a ház és lakásbelső megfigyelésekor olyan kérdések fontos-ságára hívja fel a figyelmet, mint: melyek a lakás kiemelt terei? Milyen hangsúlyt kap

16. kép. A Váncsa család háza Csíkmadarason (2011. szeptember 2.)

a családban az étkezés, a regeneráció, a higiénia, a munka, a reprezentáció, a gazdaság, a szellem, illetve a családot összefogó tevékenység? A lakásnak milyen funkcióit tartják kevésbé fontosnak? Hogyan viszonyul egymáshoz a privát és nyilvános szféra? A családtagok számára milyen privát tereket alakítanak ki? (Kapitány–Kapitány 2002: 210.)

Léstyán Csilla a Csíkmadarassal szomszédos falu, Csíkrákos háztartásainak tárgyi ellátottságát vizsgálta. Kérdőíves felmérés segítségével próbált olyan kérdésekre választ kapni, hogy milyen kapcsolat van a háztartások életkora, a benne élők vagyoni, társadalmi helyzete és a vizsgált tárgyak jelenléte közt, az egyes tárgyak pedig hogyan oszlanak meg a különböző családokban, milyen erők vannak befolyással egyik vagy másik irányba (Léstyán 2006: 113).

A Váncsa család lakóházának vizsgálatában a fentiekhez hasonló kérdéseknek a megválaszolására magam is törekedtem. Véleményem szerint is az ezekre a kérdésekre kapott válaszok közelebb vihetik a kutatót a vizsgált család életmódjához, mindennapi tevékenységének nem minden esetben nyilvánvaló aspektusaihoz.

2012-ben Váncsa Imre és családja Csíkmadarason a Felső-Köves utca 507-es szám alatt, egy körülbelül 50 négyzetméter alapterületű, két szobával és egy konyhával ellátott családi házban élt.¹³² (16–17. képek) Két leánygyermekük született: az

¹³² A Váncsa család házának alaprajzát 23. melléklet tartalmazza.

17. kép. A Váncsa család háza Csíkmadarason (2011. szeptember 2.)

akkor még elemi iskolába járó Henrietta és az óvodás Klementina. Szintén velük egy házban, de külön háztartásban élt Váncsa Imre édesanyja, Váncsa Rebeka. Annak ellenére, hogy az édesanya ma már egyszobás lakókörnyezetébe visszahúzódva, külön háztartást vezet, részt vállal a fiatalok munkájából és besegít a gyermeknevelésbe is.

A külön háztartásban élés és a jövedelem elkülönült kezelése ellenére a családokban erős összekötő szálak érvényesülnek, bármilyen nagyobb változás történik a család összetételében, az befolyással van a családban élő összes generációra (Sárkány 2007: 210).

A Váncsa család háza az 1960-as években épült, amelyet Váncsa Rebeka egykori férje, az idős Váncsa Imre vásárolt meg. A lakásban, a mai állapotokhoz képest, szerényebb körülmények uralkodtak. Váncsa Rebeka férjével együtt ebben a házban nevelte két fiú- és két leánygyermekét. Férje fiatalon meghalt, így az asszony korán megözvegyült. Miután leányait férjhez adta, két fia is megnősült, ők viszont lakás hiányában a családi házban alakították ki otthonukat, emiatt a lakás mérete továbbra is szűknek bizonyult a benne lakók számára.

A házépítés – nagy jelentősége miatt – nem csak az építkező ügye volt, hiszen a ház építésében a családtagok és a falu népe is részt vett. A lakhely teremtmése az emberi életnek az egyetlen olyan eseménye volt, amikor hívatlanul, kéretlenül is segítettek a rokonságban nem álló személyek is egymásnak. (Fél–Hofer 1997: 341.)

A Váncsa családban a lakáskörülmények akkor vettek pozitív irányt, amikor a nagyobbik fiúgyermeknek a családtagok, barátok segítségével sikerült házat építenie és elköltöznie a szülői háztól. Ezt követően Váncsa Imre, mint legkisebb fiúgyermek, feleségével együtt továbbra is a szülői házban maradt.

Fél Edit és Hofer Tamás Átány községről írt monográfiájuk *Lakás* című fejezetében a lakással való élést a falusi parasztemberek szemszögéből mutatták be, érzékelte azt, hogy a lakást birtokló személyek a hagyomány, a családi viszonyok és a munka keretei között hogyan használták ki a lakótér és a berendezés nyújtotta lehetőségeket (Csilléry 1978: 302). A szerzőpáros azt hangsúlyozza, hogy a 19. században a hagyományos paraszti társadalomban nem volt ritka az, hogy 2-3 testvér a házasságot követően, egy ideig még a szülők házában rendezkedett be, ezzel szemben a 20. században csupán a család legkisebb fiúgyermeké maradt a szülői házban, ahol az ifjú feleség, az anyóssal együtt közös háztartást alakított ki (Fél–Hofer 1997: 339).

Szarvas Zsuzsának az 1980-as években Szeremle községben végzett terepmunkája azt szemlélteti, hogy a fiatal házások legnagyobb része a szülői házhoz költözött, nem alapított önálló gazdaságot, háztartást, hanem valamelyik szülővel együtt folytatta életét (Szarvas 1983: 301).

Tankó Gyula a gyimesi példákkal hangsúlyozza, hogy a családi házat rendszerint a legkisebb fiú örökölte, a többi fiúgyermek készpénzben részesült vagy máshol kapott területet, ahová építkezhetett (Tankó 1995: 130).

A házasságkötés idején Váncsa Imre fakitermeléssel, majd később juhászattal foglalkozva kisebb tőkére tett szert, amelyből feleségével közösen elkezdtek a lakás felújítását, korszerűsítését. Korábban a lakásban két nagyobb és egy kisebb méretű szoba, illetve egy konyha volt. A nagyobb szobákat a fiúgyermek és azoknak feleségei használták, a kisebb szobában pedig a fiúk édesanyja lakott. A konyhát mindannyian közösen használták. Miután a testvérek rendre elköltöztek a szülői háztól, és lehetőség adódott a lakás beosztásának alakítására, Váncsa Imre és felesége a helyiségek egy részének más funkciót adott. A szobák funkcióinak megváltoztatása költséggel járt, ugyanis az út fele néző lakószobát padlócsempével látták el, és azt csakhamar konyhává alakították, a korábbi, ennél sokkal kisebb helyiségben levő konyhát pedig két részre osztották és kamrá, illetve fürdőszobát hoztak létre.

A korábbi lakófunkciókat ellátó helyiség kamrává alakítására a szakirodalomban is találunk példát, a Fél Edit – Hofer Tamás szerzőpáros írja, hogy Átány községben olyan „kétvégű” házakban, ahol korábban két testvér lakott, miután az egyik családot alapított és elköltözött a szülői háztól, a házban maradó személy kamrává alakította a korábbi lakóhelyiséget (Fél–Hofer 1997: 388).

Váncsa Imre és családja előszobájának megmaradt a funkciója, azonban a konyhához hasonlóan azt is korszerűsítették, csempével burkolták. Azt a lakószobát, amelyet korábban a nagyobb fiúgyermek birtokolt, bebútorozták és kétfunkciós helyiséggé, nappali-hálószobává alakították. Az egyedüli korábbi állapotában maradt lakóhelyiség az édesanya, Váncsa Rebeka szobája volt, amely megőrizte korábbi formáját. A felújítások nem egyszerre történtek, ugyanis pénz hiányában Váncsa Imre és felesége csak lassanként tudta megvásárolni a felújításhoz szükséges alapanyagot.

kat, illetve a berendezés részét képező bútorokat, tárgyakat. Előbb a nyílászárók, ajtók és ablakok cseréjét végezték el, azt követte az új konyha kialakítása. A konyha terének megtervezése Váncsa Éva ötlete volt, ehhez a mintát sógora családjának újonnan épült konyhakialakítása szolgáltatta.

Az emberek szándékosan és öntudatlanul is megjelenítik saját ízlésüket és esztétikai értékeiket, ezzel jelezve azt, hogy mely személyekkel azonosulnak, azonban sok személyes tulajdon nem a tárgyakat birtoklók társadalmi státusát tükrözi, hanem azon túlmutatva egyéb értékeket láttat (Rogan 2004: 60). Az emberek közötti ízlésbeli különbségek az osztályhelyzetből adódó objektív különbségekből erednek, ennek ellenére az emberek ezeket mégis úgy észlelik, mintha azok belső, szabadon alakítható tulajdonságok lennének (Simányi 2005: 170).

A lakás arculatának kialakításában leggyakrabban a lakókkal azonos helyzetű, világnézetű és életvezetésű csoportoknak van meghatározó szerepe (S. Nagy K. 1997: 51). Ezt látjuk a Váncsa család esetében is, akik nem náluk magasabb státussal rendelkező egyén vagy család lakásbelsőjéből merítettek ihletet, hanem a hasonló anyagi helyzetben lévő, velük rokonságban álló családtól. Konyhájukat egy bárpult kialakításával két részre osztották, így a helyiség egyik részében alakították ki az ebédlőt, míg a bárpult mögött a konyhának azt a részét, ahol az étel előkészítése, a főzés és a mosogatás történik.

A bárpult az asztal és polc kombinációjának tekinthető, amely urbánusabb lakásokban már évtizedekkel ezelőtt elterjedt. Annak alkalmazása kezdetben az anti-szociális dőzsölés egyik szimbóluma volt, mára azonban egyre többen helyeznek el lakásukban bárpultot. Általában a konyha és étkező közti átadó pultot alakítják ki bárpultszerűen, ez hangsúlyos fogyasztásra-élvezetre irányuló jelleggel bír. (Kapitány–Kapitány 2002: 128.) A Váncsa család konyhájának bárpultja esetében nem domináns ez a szerep, mivel a bárpultra szobanövények kerülnek. Ezek otthonosabbá teszik a csempével burkolt felületet, ugyanakkor még inkább elhatárolják a konyha főzésre szolgáló helyiségét az étkező részről.

A konyha kétféle osztása nem volt idegen a paraszti kultúrában sem, ugyanis egyes helyeken a konyhát bolthajtás osztotta ketté, egy belső meghitt, idegenek előtt rejtett térre, illetve egy nyitott, közszemlére tett külső részre (Fél–Hofer 1997: 351). A Váncsa család konyhája esetében is megfigyelhető egy ehhez hasonló elkülönülés, ugyanis a konyhának az a része, ahol az asztal, a sarokpad és székek találhatóak, sokkal tágasabb, vendégek számára is nyitott tér (18. kép), ezzel szemben a bárpult mögötti rész¹³³ ennél szűkösebb, zártabb, amely csak a háziasszony vagy a családtagok tartózkodási helye. Ez a térrész egyfajta intimitást sugall, láthatatlan határt szab az idegenek előtt. A Váncsa családnál való látogatásaim során többször tapasztaltam, hogy ott tartózkodásom idején a háziasszony vagy férje a bárpult mögött tartózkodik. Számos eset kínálkozott arra, hogy megfigyeljem, a lakásba látogató vendégek a konyhának melyik térrészét használják. Egyetlen olyan esettel sem találkoztam, amikor a konyha intímebb, zártabb területén tartózkodtak volna a vendégek. Ennek egyik magyarázata lehet az is, hogy a vendéget érkezése után helyet kínálják és az asztalhoz ültetik le.

133 Lásd a *Mellékletben* a 40. képet!

18. kép. A konyha „nyilvános” tere (2012. március 12.)

Az asztalnak a lakásbelsőben mindig is nagy szerepe volt. Egy helyiséget lakóhellyé, szobává az asztal tette, a családi élet ünnepélyes aktusai az asztal körül zajlottak, kezdve a leánybúcsúztatótól, a lakodalmi, keresztelői ünnepen át egészen a temetés alkalmával rendezett torig (Fél–Hofer 1997: 352). A Váncsa családban is a konyhának asztallal berendezett térrésze a lakás leglátogatottabb pontja, itt fordul meg a legtöbb családtag és vendég. A kutatás részét képező „családlátogatásaim” során nekem is itt adódott lehetőségem arra, hogy félig kötött vagy teljesen kötetlen beszélgetések formájában kapcsolatot teremthessek a ház lakóival.

A vendég megtisztelésének fokmérője lehet, hogy a lakás melyik helyiségében fogadják az érkezőt: a nappaliban, a konyhában vagy a folyosón. Ez utal a lakáshasználók értékrendjére, kulturális hagyományaira, de a vendég fogadásának színhelye azáltal is meghatározott, hogy a lakás berendezése mennyire teszi lehetővé a vendég fogadását (Kapitány–Kapitány 2002: 218).

A konyha felújításának lényeges eseménye volt a padló csempével való burkolása,¹³⁴ ezt megvalósítva egy korszerű konyhát hoztak létre. A házaspár a fürdőszo-

134 A Kapitány házaspár a lakások tárgyi elemeit számba véve kiter a padlót borító járócsempére is, amelyet korunkban mint általános padlóburkolási módot említenek. Véleményük szerint a járócsempé azokban a helyiségekben terjedt el (konyha, fürdőszoba), amelyeket korábban is hidegburkolat védett. (Kapitány–Kapitány 2002: 109.)

bát és kamrát fél évvel a konyha létrehozása után kezdte el kialakítani. A fürdőszobához szükséges alapanyagokat és berendezési elemeket kisebb időközökkel tudták megvásárolni, így a felújítási munkálatok több időt vettek igénybe. A fürdőszoba hiánya a Váncsa család szerény életkörülményeire utal, ugyanis Csíkmadarason már az 1970-es évektől kezdve alakítottak ki fürdőszobákat. Ezekbe általában olyan alapvető berendezési elemek kerültek, mint fürdőkád, kagyló, mosdótál.¹³⁵

Magyarországon, falusi környezetben, az 1960-as években létesülnek az első fürdőszobák, ezeknek valódi használata azonban csak később vált általánossá, ugyanis kezdetben ezeket a helyiségeket mosásra, a benne elhelyezett fürdőkádat pedig tárolásra használták (Kapitány–Kapitány 2004: 116). A fürdőszoba megléte a családok önerőből beváltott igény szintjét mutatja, egy magasabb szintű civilizációs igény kifejeződését (Losonczy 1977: 411). Az individualizáció az európai lakáskultúra fejlődésében a fürdőszoba mint jellegzetes helyiségtípus születésével is jellemezhető. A fürdőszoba megléte azt láttatja, hogy az egyén individuális jelentőségét a test „kényeztetésével” fejezi ki (Kapitány–Kapitány 2004: 116).

A fürdőszoba nemcsak a Váncsa család házából hiányzott, ugyanis korábban a hétgyermekes Fazakas családban – ahonnan a bács felesége származik – sem volt fürdőszoba. Ennek ellenére a fiatal házaspár arra törekedett, hogy a felújított lakásban saját maguk és főként gyermekeik számára megteremtsék a feltételeket annak kialakítására.

2012-ben tervben volt egy helyiségnek, a lakószobának a felújítása, azonban ekkor egyéb költségek terhelték a családot, így ezt a munkálatot időben kitolták, akár csak a központi fűtésrendszer kialakítását, a ház külső falainak szigetelését, illetve a ház tetőhéjazatának cseréjét. A részben felújított lakás egyes helyiségeinek a berendezése is fokozatosan történt. Előbb a konyhát rendezték be, ahová kagyló, gáztűzhely, mosógép, mikrohullámsütő, olajsütő és elektromos húsdaráló került.

A felsorolt eszközöknek néhány évvel korábban még státuszszimbólum jellege volt, mára azonban a lakásbelsők teljesen megszokott háztartási eszközeivé váltak. A háztartási berendezések mellett érvek és ellenérvek egyaránt megfogalmazódnak használóik körében, tulajdonosaik általában azt hangsúlyozzák, hogy a gép nem tud olyan tökéletes munkát végezni, mint az ember, ennek ellenére időtakarékoság és saját kezük kímélése érdekében gyakran alkalmazzák ezeket a háztartási gépeket. (Kapitány–Kapitány 2002: 132.)

A háztartási gépek nagyarányú elterjedése elsősorban az időhasználat gyökeres megváltozására vezethető vissza, ami abból fakad, hogy az időhasználatban a tradíciók által kialakított normák meghatározta rend helyébe „az idő pénz” gyakorlatias felfogás kerül (Lestyán 2006: 127).

A Váncsa család fűtési lehetőségeit vizsgálva azt látjuk, hogy a tüzelőberendezés a korábbi maradt, ugyanis gáz hiányában a fával fűtött csempekályhát találták a fű-

135 Szilágyi Dániel a Zala megyei Muraszemenyén végzett lakásbelső kutatást, amelynek eredményei alapján azt írja, hogy Szemenyén fürdőszobát csak a hatvanas–hetvenes vagy a kilencvenes években házépítéskor vagy toldáskor alakítottak ki. Leggyakrabban egy korábbi kisebb szoba átalakítását követően rendeltek fürdőszoba funkciót az adott helyiségnek. (Szilágyi 2005: 79.)

tésre leginkább megfelelőnek, azonban azt nem tartották gazdaságosnak, mivel téli időben számottevő tűzifa elhasználása ellenére konyhájukat nem tudják kellőképpen kifűteni.

A lakások fűtésében a gazdaságosság és takarékoság meghatározó szempont, ugyanis a fűtés költségei a lakás fenntartásának legnagyobb tételei közé tartoznak (Kapitány–Kapitány 2002: 129).

A bárpulton túli ebédlő részbe asztalt és sarokpadot, illetve székeket vásároltak, így megteremtve a konyha teljes kényelmét. A fürdőszobát is, akárcsak a konyhát, kicsempézték, fürdőkádat, mosdókagylót és angol vécét helyeztek el benne. A szintén csempével burkolt padlójú előszobában helyezték el a lakberendezési tárgyak egy másik értékes darabját, a hűtőládát.¹³⁶

Váncsáéknál is a lakásba belépő vendég az előszobába¹³⁷ érkezik, azonban mivel az előszoba ajtóval van leválasztva a konyhától és hálószobától, ezért a vendégek többsége az előszobából a soron következő helyiségbe lép be és ott köszönti a háziakat, ezért az ő esetükben a vendég előszobában való fogadása ritkán áll fenn.

A lakószoba berendezése is nagyobb költségterhet jelentett a házaspár számára, ugyanis szobabútort, ágyat, kanapét, íróasztalt, televíziót és különféle lakásbelső textíliákat vásároltak, hogy minél lakhatóbbá, otthonosabbá tegyék ezt a helyiséget is. Az elektronikai berendezések a házasságkötést követően kerültek megvásárlásra.¹³⁸

A kihúzható ágy és kanapé a szoba többfunkciós jellegét hangsúlyozza, ugyanis napközben összecusukva tartják azokat, hangsúlyozva a helyiség nappali jellegét, ahol akár vendéget is fogadhatnak, este viszont mindkettőt kinyitják, ezzel átalakítva a tere hálószobává.

A polgári lakásfejlődés során az individuumközpontú mentalitás az ágy olyan formáit is magával hozta, mint a kanapé, a rekamié, a dívány, a pamlag, a kerevet vagy a szófa, mindezek fekvő- és ülőhelyek, így a társalgás eszközei is (Kapitány–Kapitány 2002: 116).

A szobában íróasztal is található, amely a házaspár nagyobb leányának tanulóhelyeként funkcionál. Ezt a bútordarabot a szellemi munka eszközeként kizárólag a kislány használja, azonban megfigyelhető, hogy az asztal esetenként különböző háztartási eszközök tárolóhelyévé is válik.

„A gyermekek tanulási helye a gyermek megbecsültségének fokát, munkájának a család munkarendjébe való beillesztését is kifejezheti” (Kapitány–Kapitány 2002: 217). Az íróasztal az étkezőasztal ellentéte abból a szempontból, hogy míg az étkezőasztal köré közösség gyűl össze, addig az íróasztal határozottan személyes tér, az elkülönülés színhelye, amely ugyanakkor munkatér, a szellemi munka helyszíne (Kapitány–Kapitány 2002: 121).

136 Szilágyi Dániel az előszobát, mint közlekedő helyiséget, a lakás leggyakrabban használt tereként nevezi meg, ahol az egyszerűbb vendégeket fogadják, ugyanakkor másodlagos funkciót is rendelnek hozzá: itt helyezik el a hűtőgépet, a mosógépet és a centrifugát (Szilágyi 2005: 79).

137 Lásd a *Mellékletben* a 41. képet!

138 A nyolcvanok években Szeremlén a fejlődő, mai életet képviselő televízió, rádió, magnetofon és lemezjátszó minden családba a házasság ideje alatt került be (Szarvas 1983: 319).

A Váncsa családban a televízió-vásárlást időeltolódással a számítógép beszerzése követte, ezt főként iskoláskorú lányuk miatt vásárolták meg, hogy leányuknak a tanulásban segítségére legyen. A számítógépet az utóbbi néhány évben olyan tartozékokkal is ellátták, mint hangfal, webkamera, mikrofon. Az internetet is bevezették a lakásba, így időközben már nem csak leányuk, de a szülők is használatba vették a számítógépet, amelyet főként a közösségi oldalakon történő, ismerősökkel való kapcsolattartásra használnak.

A térhasználati szokások kialakulásában keverednek a praktikus megoldások, a munkamegosztásból adódó eltérő tevékenységszerkezet, a társadalom értékrendje, valamint a személy szükségleteire jellemző speciális igények (Kapitány–Kapitány 2002: 208).

Hogyha a térhasználat gyakoriságát vesszük figyelembe, a Váncsa család leggyakoribb tartózkodási helye a konyha. Itt főz a bács felesége, ebben a helyiségben étkeznek, de a hozzájuk betérő vendéget is itt fogadják. A konyha multifunkcionális helyiség¹³⁹ szerepét tovább hangsúlyozza az is, hogy gyakran a papíralapú munkák egy részét is itt végzik, így étkezőhely, vendégfogadó helyiség szerepe mellett munkatérként is használják azt.

A vidéki családi házakban a konyha a családi tűzfészek szerepét tölti be, amelyben a helyiség nemcsak főzésre, hanem vasalásra, valamint vendég fogadására is alkalmas, és ugyanitt játszanak a család gyermekei is (Vadas 1985: 83).

Hogyha a társadalmi emelkedés paraszti vagy kispolgári körből indul, az bármilyen mértékű is, használati szempontból a konyha centrális szerepe az esetek többségében fennmarad. Az emelkedést sokszor a konyha fejlesztése is kifejezi, ez elsősorban az új, modern konyhafelszerelésben és reklámok által hirdetett eszközökben nyilvánul meg (Kapitány–Kapitány 2002: 211). A konyha azon túl, hogy vagyoni mutató, a városiasodás fokmérője is lehet. Helyet ad az étkezésnek, ugyanakkor a család és szomszédság nappaliszerű társalgó helye. Egyes lakásokban a tisztálkodás és a gyermekek tanulása is ebben a helyiségben történik (Losonczy 1977: 412–417).

A konyha a bács leányai körében nem számít a lakás kedvelt helyiségének, ugyanis főként téli időben, a lányok alig tartózkodnak ott, ennek az a magyarázata, hogy komfortos jellege ellenére a konyha télen, a padlócsenpe hidegsége miatt nehezen fűthető ki, így a gyermekek a hidegebb időszakban a lakószobában étkeznek. Az idősebb lány számára a nappali-hálósoba jelenti a tanulás helyét is, így a lakószoba a konyhához hasonlóan több funkciót lát el: a család esti tartózkodási helye, a gyermekek időnkénti étkezőhelye, tanulószoba, továbbá hálósoba a szülők és gyermekeik (nincsen gyermekszoba) számára.

A 19–20. században a polgári lakásoknak vegyes funkciójú szobája a nappali volt, amelyet délelőtt a ház asszonya teljes más szereppel töltött meg, mint amit a család

139 A nyugat-dunántúli Muraszemenyén a konyha a legsűrűbben használt helyiség: a főzés, étkezés, újságolvasás, tévézés és rádióhallgatás színhelye, a mindennapi tevékenységek végzése mellett a lakásnak ez az része, ahová a legtöbb információ áramlik be a külvilágból (Szilágyi 2005: 79).

este rendelt a helyiséghez, ezt a lakószoba vegyes berendezése is szemléltette (Hánák 1997: 95).

Magyarországon, az 1980-as években a kétszobás lakásokra általában másfél ember jutott, ez pedig összezártságot eredményezett. Az összezártság a környezetben is tükröződött, hiszen a berendezések vegyes képet mutattak, a lakószobák egyben hálószobák és gyerekszobák is voltak. (Vadas 1985: 72.)

A Vánca családban a gyermekekkel való egy szobában lakás okán a túlszűfolt-ság, mint probléma nem merült fel egyrészt azért, mert a gyermekek kicsik és még nem érték el azt az életkort, amikor az egyén már igényli a privát szféra létét, azonban az is közrejátszik ebben, hogy a nappalihoz/hálószobához hasonlóan a konyhában is számos élettevékenység zajlik, így a lakásban tartózkodók egymás között megosztják a teret.

A szoba korszerű szekrénysorral van ellátva, amelynek üveges részében kapnak helyet a különböző étkezőkészletek, poharak és csészék, ugyanitt találhatóak a család ajándéktárgyai, valamint a családtagok, rokonok, ismerősök fényképei. A szekrény kihúzható fiókjában és kinyitható részeiben a ruhaneműket, személyes tárgyait, illetve a gyermekek játékait tárolják.

A lakószoba egyik falának teljes hosszát elfedő szekrénysoron számos polcszerűen kialakított rész található, ezeken a család ajándéktárgyai kapnak helyet. A polcon és a lakás más részeiben sem találjuk meg a magaskultúra hagyományos hordozóit, a könyveket. A könyvek hiánya arra utal, hogy a házaspár életének nem jelentette meghatározó részét az iskola, így az olvasás és a könyvek szeretete nem vált jellemzővé a szülők körében. Mindketten olyan családban nőttek fel, ahol már gyermekként részt kellett vállalniuk a munkában, így a tanulásra is kevesebb idő jutott. A továbbtanuláshoz sokkal fontosabbnak tartották azt, hogy dolgozzanak, és saját erőből megállják helyüket az életben.

A könyv nélküli aránya napjaink lakásaiban egyáltalán nem elhanyagolható, ennek két jelentős oka lehet, az egyik a szegénység, a másik pedig a hivatalos intézményes műveltséghez kapcsolódó kultúranélküliség (Kapitány–Kapitány 2002: 143).

A szekrény középső részén, központi helyen található a televízió (tetején műholdvevő készülék), amely az egész család szórakozási eszközüül szolgál. A televíziót a bács és felesége néhány hónappal a házasságkötésük után vásárolta meg, azóta a család folyamatosan használja azt.

A televízió nézés kulturális-rekreációs tevékenység. A televízió kiemelkedő szerepét bizonyítják olyan tényezők, mint annak elhelyezése, környezetének kialakítása és díszítettsége (S. Nagy K. 1984: 279). A paraszti lakásbelső szent sarkának továbbélése a feldíszített televízió képében él tovább, ugyanis gyakran a televízió tetejére szenteket ábrázoló szobrok és keresztek kerülnek (S. Nagy K. 1984: 286). A kvázi-modern lakásokban a leggyakrabban használt szoba televízióra orientált. A tévékészülék különböző terítőkkel, dísztárgyakkal való „felöltöztetése” árulkodik a lakás berendezőjének ízléséről, vizuális kultúrájáról, de gyakorlati funkcióval is rendelkezik, ugyanis a túldíszítés oldja a televízióból eredő közlemények negatív információ-tartalmát (S. Nagy K. 1984: 289–291).

A televíziónézés több funkciót lát el egyszerre, annak nézői általa kapcsolatot létesítenek a külvilággal, információforrásként kezelik azt, élvezetet, szórakozást jelent számukra, kilépési lehetőséggel bír a napi problémák alól, megjeleníti a hivatatlanságot az otthonokban, ugyanakkor személyes kapcsolatokat is pótol (Kapitány–Kapitány 2002: 133).

Mivel a televízió Váncsáék lakásának abban a szobájában kapott helyet, amelyet nappaliként és hálósobaként is használnak, így annak használata otthon tartózkodásuk teljes időtartamára kiterjed. Napközben és kora este a gyermekek, az esti órákban pedig a házaspár nézi azt.

A szobának intim jelleget adnak azok az ágy fölött elhelyezett fényképek, amelyek a házaspár óvodás és iskoláskorú leányait jelenítik meg. Ezek a nagyméretű fotók képkeretbe vannak helyezve és a lakószoba fő díszítőelemei. A fényképek jelenléte a szülők leányaikhoz való viszonyát is tükrözi, ugyanis a két lány a család személyné. A szülők próbálják elhalmozni gyermekeiket, ezt a szobában található játékok sokasága is bizonyítja.

A lakásban található, családtagokat ábrázoló fényképek mennyisége nagyban függ a tulajdonosának személyiségétől, a családon belüli viszonyok változásaitól, ugyanakkor a családtagok életkorától is, hiszen kisebb gyermekekről általában sokkal több fénykép készül (Kapitány–Kapitány 2002: 148). A paraszti lakásbelsőik falain a fényképeknek meghatározott helye volt. Rendszerint elhelyeződtek a falon a családtagok fényképei, de gyakran az elhunytak képeit is láthatóvá tették, vigyázva arra, hogy külön falfelületen kapjanak helyet az élők és külön falon a holtak fényképei (Fél–Hofer 1997: 357). Régen a szülői ágynak nagy tekintélye volt a család körében, afölött kaptak helyet a különböző szentképek és családi fotók. Napjainkban a lakásbelsőik többségében ennek visszaszorulása tapasztalható (Kapitány–Kapitány 2002: 119).

A szoba díszítéséhez és otthonosabbá tételéhez járulnak hozzá az ágyon elhelyezett babák és plüssállatok.

A 20. századi lakásbelsőik kapcsán a Kapitány házaspár is említi az ágyon elhelyezett babák szokását, amelyet úgy tartanak számon, mint a gyermekkoruknak a kilencvenes évekre különösen jellemző vállalásáról és felértékelődéséről tanúskodó elemet (Kapitány–Kapitány 2002: 116).

A teljes lakásbelsőit megfigyelve azt látjuk, hogy domináns szerepet kapnak a szobanövények. Váncsa Éva nagy hangsúlyt fektet arra, hogy főként az előszobát és a konyhát szobanövények elhelyezésével tegye otthonosabbá. Ezek a növények őszig az ajtó előtti lépcsőfeljáróra vagy a ház falának belső udvar felőli részére kerülnek. Növényeket, virágokat nemcsak a lakásban és a ház körül, hanem a virágoskertben¹⁴⁰ is találunk. Ezeknek gondozása szintén a háziasszony feladata.

A ház udvarában, a virágoskert szomszédságában kemence¹⁴¹ található, amelyet főként télen használnak. A család a juhászatból származó keresetét kenyér eladá-

¹⁴⁰ Lásd a *Mellékletben* a 42. képet!

¹⁴¹ Lásd a *Mellékletben* a 43. képet!

sával egészíti ki, heti két alkalommal 12-13 darab kenyeret sütnek eladásra. Az udvarban található gazdasági épületek között találjuk a tyúkpajtát, nagyobb gazdasági építmény a *szájuvánnak* nevezett, ma tűzifa tárolására használt építmény, amelyet korábban juhok tartására hoztak létre.¹⁴² Korábban istálló is állt az udvar hátsó részén, azonban azt lebontották.

A térhasználatot és a tárgyak különböző szerepkörökben való megjelenítését egyrészt meghatározzák a szubjektív tényezők (pl. a lakók tárgyakhoz való viszonya), másrészt jelen vannak olyan objektív tényezők is, mint a lakás nagysága, a tárgyak anyaga, formája, a hagyomány által kialakított helye és a tulajdonos vagyoni helyzete (Léstyán 2006: 119–120).

Visszatérve a lakás berendezésére, azt látjuk, hogy a lakás eklektikus jelleget mutat, jelen esetben ez a lakás viszonylagos szűkösségének a következménye, hiszen nincsen a lakásban külön nappali, hálószoba és gyermekszoba, így egy helyiséghez több funkció rendelődik. A lakószoba multifunkcionalitása a lakberendezési tárgyak milyenségén és mennyiségén is nyomon követhető.

Simányi Léna 2008-ban három generáció lakberendezési tárgyakhoz való viszonyát vizsgálta meg. A harmadik nemzedék esetében eklektikus felértékelődésnek nevezi azt a jelenséget, amikor a tárgyak elsősorban érzelmi és esztétikai hangulatot nyújtva teszik olyan helyé a lakásbelsőt, ahol az ember alapvetően jól érzi magát (Simányi 2008: 222).

Elsősorban a szoba az a tér, ahol számos nagyobb és kisebb elemekből felépülő tárgye gyűttes kap helyet. A szoba terének nagysága és alakja meghatározza a tárgyak számát, s azok egymáshoz való viszonyának lehetőségeit (Gagyí 1989: 169).

Váncsák lakásának tárgyai között nem találunk örökölt, hagyományozott tárgyakat. Ezek a típusú eszközök a családi folytonosság szimbólumai, a generációk összekötői lehetnek, azonban ezeknek meglétét a modernizáció és a fogyasztói szemlélet elterjedése gyengíti (Kapitány–Kapitány 2002: 227–228). A Váncsa család a lakásban alapvetően fogyasztásra van berendezkedve, használati és dísz tárgyai is a tömegtermelés példányai.

A közös otthonnal és szabadidős szokásokkal egy olyan tárgyi, szimbolikus világ teremődik meg, amely reprezentálja az együtt élő személyek azonosságát, jelezve a külvilág számára azt, hogy kik is ők valójában (Kuczi 2011: 25).

A hagyományos eszközök eltűnésének számos oka lehet, általában vagy az idő pusztítja ki ezeket a tárgyakat vagy a modernebbé váló életvitel. Leginkább azoknak a családoknak a lakásaiból hiányoznak a szülőktől hagyományozódott tárgyak, ahol a házastársaknak közös életüket majdnem a nulláról kellett elkezdeniük. (Szarvas 1983: 306.)

A Váncsa házaspár esetében ez nem áll fenn, hiszen annak ellenére, hogy házasságkötésük időpontjában szűkösnek bizonyult az a tér, amelyben éltek, a lakás el volt látva tárgyakkal, háztartásukban mégis elenyésző az előző nemzedéktől örökölt tárgyaknak a száma. Ez a Váncsa házaspár azon törekvésének tulajdonítható, hogy a

¹⁴² Lásd a *Mellékletben* a 44. képet!

részen felújított lakást saját ízlésüknek megfelelően olyan tárgyakkal rendezték be, amelyek valóban funkciót látnak el.

A háztartás részét képező elektromos eszközök többségükben presztízstárgyak, mindezek napjaink lakásbelsőiben a látszólagos jólét kifejezői, egy-egy ilyen típusú ipari cikk a külvilág számára a család tehetőségéről árulkodik, ugyanakkor ezeken az eszközökön át a család a külvilág fele közli, hogy ők is képesek felzárkózni korunk újításaihoz. Ezt egyrészt kényelmi okokból teszik, másrészt pedig igyekeznek elkerülni azt, hogy elmaradottnak ítélje meg a közösség őket.

A lakás összes tárgya a lakók társadalmi státuszáról, társadalomban elfoglalt helyéről beszél (Gagyí 1989: 175).

Az elsődlegesen használatra készült tárgyak a csoporthoz való kötődést „befelé” és „kifelé” is jelző tárgyakká válnak, továbbá annak a képnek a külvilág fele forduló hordozóivá, amelyet tulajdonosaik magukról másokban kialakítani szeretnének. Ez a jelenség különösen a felfelé tekintő, felemelkedő csoportokra jellemző, akik aspirációikat az új életformát reprezentáló tárgyak vásárlásával fejezik ki. (Léstyán 2006: 125.) Ez a Váncsa családra is jellemző, ugyanis ők is a nagyobb presztízzsel bíró használati eszközök beszerzésével valójában a falu társadalmának tehetősebb családjaihoz való felzárkózásukat kívánják biztosítani.

A háztartásokban általában legkisebb arányban a használaton kívüli tárgyak fordulnak elő. Ezek az elavult eszközök az új szükségletek kielégítésére már nem alkalmasak, azért tulajdonosaik mellőzik azokat (Léstyán 2006: 123).

A Váncsa család lakásának tárgyállományát megfigyelve viszonylag csekély a funkcionálisan kívüli háztartási eszközöknek a száma, ez összefüggésben van azzal is, hogy bizonyos értelemben a családnak egy másik háztartásnak, az eszténa háztartásának tárgyállományáról is gondoskodnia kell, és gyakran az eszténa berendezésének bővítéséhez éppen a lakásukban található, fölöslegesnek ítélt eszközöket használják fel.

A háztartások tárgyakkal való bővüléséhez az alapot leggyakrabban a házasságkötés adja. Egy-egy háztartás tárgyállományának vizsgálatakor érdemes megfigyelni, hogy a háztartás kialakításához mely eszközök képezték azt az elengedhetetlenül szükséges alapot, amely nélkül az adott háztartás önállósodásra képtelen lett volna, és melyek azok, amely inkább csak kiegészítői a tárgykészletnek. Eszerint a tárgyak segítségével végigkövethető a háztartások önállósulásának folyamata. (Szarvas 1983: 312.)

Fél Edit és Hofer Tamás írja, hogy egy-egy parasztcsalád vagy parasztközösség tárgyi ellátottságának rendje, struktúrája feltárható az egyes tárgyak és tárgycsoportok egymás közötti viszonyainak vizsgálatával (Fél–Hofer 1970: 15).

A berendezési tárgyak az életstílus közvetítői, kifejezői, amelyek a mindennapokhoz való viszonyokról, affektusokról és reflexiókról tanúskodnak (S. Nagy K. 1987: 32).

Szarvas Zsuzsa a tárgyak háztartásba való bekerülésének öt lehetséges megkülönböztetési módját ismerteti: az öröklést, a vételt, az ajándékot, a hozományt, ötödik kategóriába pedig azokat az eszközöket sorolja, amelyek az önállósodás után saját kezűleg készültek (Szarvas 1983: 314–316). Ezek közül a Fél Edit – Hofer Tamás szerzőpáros a kalotaszentkirályi kelengye szerepét vizsgálta. Tanulmányukban azt

hangsúlyozzák, hogy a kelengye az új párnak sem önálló háztartásvitelét, sem független gazdálkodását nem biztosította, ugyanis hiányoztak belőle a munkaeszközök, a főző- és tálalóedények, valamint olyan bútordarabok, mint például az asztal. Ezeknek az eszközöknek a beszerzésére nem volt szükség, mivel az ifjú pár a vőlegény szüleihez költözött, és a szülők háztartása már el volt látva mindezekkel az eszközökkel. (Fél–Hofer 1970: 17–18.)

A női hozomány írásban való rögzítése a székelyföldi falvakban a 20. század ötvenes éveiben még érvényben volt. A hozomány potenciális tőke volt és tartalmazta azokat a tárgyakat, amelyekre a fiatalasszonynak élete folyamán szüksége lehetett. (Szócsné Gazda 2006: 31.) A hozomány a legtöbb kultúrában az élettér megteremtésének alapja volt, az új háztartáshoz szükséges ruhákat, textileket, bútorokat és konyhai eszközöket tartalmazta, összetételét pedig az adott társadalomban érvényben levő, fiúági vagy leányági öröklési rend határozta meg (Szócsné Gazda 2010).

Váncsa Éva hozományként pénzt kapott szüleitől, de érdekes módon az ajándékba kapott pénzt az ifjú házaspár nem lakberendezési tárgyakra fordították, hanem a pénzösszeget a gazdaságba fektették. Mivel a házasságkötés idején Váncsa Imre fakitermeléssel foglalkozott, akkor jobbnak látták az ehhez a munkához szükséges eszköznek a beszerzését, mivel úgy gondolták, hogy így eredményesebb munkát végezhetnek, amiből majd tőkét halmozhatnak fel, és abból később megvásárolhatják a lakás berendezéséhez szükséges tárgyakat.

A Váncsa házaspár esetében az összeköltözés idején a lakásban még megtalálhatóak voltak a család régi bútorai, így azokat új bútorok hiányában használhatták, azonban miután sikerült új bútorokat vásárolni, a régiek kikerültek a lakás falai közül. A Váncsa Évával folytatott beszélgetés ráterelte a figyelmet egy-egy berendezési tárgy megvásárlásának körülményeire. Éva pontosan emlékszik arra, hogy a nagyobb értékű lakberendezési tárgyakat hogyan szerezték be. Nagyobb költséggel járó eszközeiket, mint a mosógépet, a gáztűzhelyt – takarékosági céllal – használtan vásárolták meg. Az ezekhez szükséges pénzt a nő maga kereste meg, ugyanis férje kezdeményezésére a 2009-es évtől kezdődően több házaspár segítségével részt vállalt a tavaszi legelőtisztításból. Ebből a többhetes munka után kapott keresetből vásárolták meg ezeket a háztartáshoz szükséges tárgyakat.

Hogyha a Szarvas Zsuzsa által felsorolt kategóriákat a Váncsa család tárgyaira rávetítjük, azt látjuk, hogy a család lakásban elhelyezett tárgyainak nagy részét a vásárolt eszközök jelentik, mennyiségileg ezeket követik az ajándékba kapott eszközök, majd az örökölt tárgyak. Elenyésző a száma a kézzel készült tárgyainak.

Bjarne Rogan az amerikai család fogyasztói mentalitásával kapcsolatban írja, hogy ez a típusú család örökölt tárgyak hiányában tiszta lappal indul, és a széles fogyasztói kínálatból igyekszik kiválasztani javait, ezzel létrehozva saját kulturális identitását (Rogan 2004: 63). Ez a jelenség, ha nem is teljesen, de bizonyos mértékig a Váncsa család lakberendezési szokásaira is jellemző, hiszen ők is igyekeznek a kereskedelmi kínálatnak és saját ízlésüknek megfelelően berendezni lakásukat.

S. Nagy Katalin kvázi-modern lakásbelsőknak nevezi az 1980-as évek Magyarországon gyakran előforduló lakásbelső típusát. Az ilyen típusú lakások berendezési

tárgyaikkal a családok három lényeges tulajdonságára hívják fel a figyelmet: a családok modernségére-civilizáltságára-korszerűségére, a családok tehetőségére, valamint azoknak kulturáltságára-műveltségére-iskolázottságára. Az elsőt a bútorok, lakástextiliák, háztartási gépek, tömegkommunikációs eszközök, valamint a szimmetrikus elrendezés, a másodikat a kiegészítő és souvenir tárgyak, a harmadikat pedig a kultúrcikkek, tömegkommunikációs eszközök, könyvek és festmények fejezik ki. (S. Nagy K. 1984: 277.)

Ezt a hármas felosztást figyelembe véve a Váncsa családban a modernség és tehetőség dominál, ezt egyrészt a modern konyha- és szobabútor jelzi, és jelen vannak a háztartásban a már említett korszerű háztartási gépek és tömegkommunikációs eszközök is.

A tárgyak egyfajta kommunikációként is interpretálhatók, az expresszív aspektus hozzájárul annak magyarázatához, hogy az emberek miért vásárolnak meg bizonyos tárgyakat, és azokat hogyan helyezik el otthonukban. A lakásukat berendezők gyakran úgy érzik, barátaik, szomszédaik elvárják tőlük, hogy ők is bizonyos berendezési stílusnak és divatnak megfelelő tárgyakat vásároljanak meg (Rogan 2004: 59).

S. Nagy Katalin állapítja meg, hogy a nyolcvanas évek lakásbelsőire nagyfokú tárgyfelhalmozás volt jellemző, ezáltal eltolódás volt megfigyelhető a használati tárgyaktól a „felesleges” tárgyak birtoklása fele (S. Nagy K. 1987: 38).

Hogyha nem is túlzott mértékben, de a tehetőség kifejezésére utaló souvenir és ajándéktárgyak is jelen vannak Váncsáék lakásában. Ezeknek a tárgyaknak főként a hálószobában/nappaliban elhelyezett polcos-fiókos, modern szekrénysor biztosít tárolási felületet.

A család kulturáltságának, műveltségének kifejeződései a lakásban megtalálható tömegkommunikációs eszközök. A használat gyakorisága szempontjából ezek között első helyen áll a mobiltelefon, amellyel mindkét házastárs rendelkezik, ezt a számítógép követi, amelyet időnként szintén kommunikációs célra használnak, így az főként a közeli barátokkal való kapcsolattartásban játszik szerepet.

S. Nagy Katalin a kvázi-modern lakásbelsőik tárgypopulációjának mennyiségét 200 és 600 tárgy közé sorolja, ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy a tárgyállomány száma nagymértékben függ az életkortól, a jövedelemtől, a végzettségtől, a lakás nagyságától, valamint a lakásba költözés idejétől (S. Nagy K. 1984: 279). Egy-egy család „tárgyuniverzumának” összértéke összefügg az illető család vagyoni-társadalmi helyzetével, a különböző felszerelések közötti értékkülönbségek szemléltetik a társadalmi különbségeket is (Hofer 1983: 45).

Váncsa Imre és felesége 2003 óta élnek együtt a lakásban, 2003 és 2012 között igyekeztek a szükséges tárgyakkal ellátni háztartásukat. A lakás tárgyakkal való berendezése fokozatosan történt. A különböző háztartási eszközök beszerzését meghatározták az anyagi lehetőségeik, általában egy-egy nagyobb fizetéssel járó munka után sikerült megvásárolniuk az életfunkciók ellátására szükséges eszközöket.

A kutatás során felmerült bennem a lakásban található tárgyak digitális fotódokumentációval kiegészülő, precíz számszerűsítésének gondolata. Ezt a naskalati esztéta tárgyi világának felméréséhez hasonlóan gondoltam el, később azonban a csa-

ládhoz ellátogatva azt tapasztaltam, hogy e tekintetben a lakók részéről másfajta viszonyulás érzékelhető. Míg az esztenán a juhászok az esztенаépület teljes tárgyi világába betekintést nyújtottak, addig a családi házban éreztem egyfajta elhatárolódást. A családtagokkal folytatott beszélgetések helyszíne a konyha volt, a lakószobába csupán fotódokumentáció készítése céljával léptem be. A család részéről azt éreztem, hogy a lakószoba életüknek egy intimebb tere, ahová csak azokat az ismerőseiket kísérik be, akikkel bizalmasabb viszonyban állnak. A lakásnak ebben a részében található a család legtöbb személyes tárgya, ezek közül azokat figyelhettem meg, amelyek látható helyen voltak elhelyezve. A szekrényekben, fiókokban „rejtőzködő” személyes tárgyakról már nem kaphattam képet. Ez egyfajta határt szabott vizsgálódásomnak, de úgy gondoltam, hogy ennek a határnak az átlépése már a család legintimebb szférájába való behatolással járna együtt, így jobbnak láttam eltekinteni attól, hogy számba vegyem ezeket a személyes tárgyakat.

Bizonyos, hogy a lakásban található tárgyak száma – belefoglalva a legapróbb darabokat is – több százra tehető, ez a tárgybőség azonban nem jár együtt nagy mennyiségű felesleges tárgy felhalmozásával. A család részéről megfigyelhető egyfajta szelekciós tevékenység, hiszen másokhoz hasonlóan maguk is időként eltávolítják lakásukból a megunt vagy feleslegessé vált tárgyaikat. A lakásban elhelyeznek dekoratív elemeket is, azonban többnyire a funkcionalitás határozza meg a család tárgy-birtoklását és használatát. Azokra az eszközökre tartanak igényt, amelyeket használnak, s ezzel elkerülik azt, hogy túlszűfölgék lakásukat. Lakásuk berendezése sokkal inkább a városiasodás fele hajlik, mintsem az előző generációk lakberendezési szokásait, tárgyait használná fel. Úgy gondolom, hogy ez egy húszas-harmincas éveikben járó házaspár esetében természetes, hiszen kortársaik körében is ez a fajta mentalitás dominál, és a minták átvétele kölcsönösen kihat a fiatalok lakberendezési szokásaira.

Ebben a fejezetben megpróbáltam képet adni Váncsa Imre életkörülményeiről. Ezt családjá lakásviszonyainak ismertetésével és annak tárgyi ellátottsága által láttam megvalósíthatónak. Arra törekedtem, hogy az esztена világához hasonlóan láttassam azt, hogy napjainkban egy juhászattal foglalkozó személy számára életminőség tekintetében milyen feltételek adóttak. Váncsa Imre mint vállalkozó szellemű személy feleségével együtt igyekezett a juhtartás mellett, egyéb kiegészítő tevékenységekből származó jövedelemből a család számára megteremteni mindazokat a körülményeket, amelyek elengedhetetlen feltételei a család jó közérzetének, kényelmének, ugyanakkor a társadalmi elismerés velejárói is. Házasságuk közel tíz évében igyekeztek igényeiknek megfelelően átalakítani lakásukat, annak helyiségeit pedig az életfunkciókhoz rendezni be. A család nagyobb értékű tárgyai presztízzsel rendelkeznek, ezek azok az eszközök, amelyeket a hozzájuk látogatóknak megmutatásra érdemesnek tartanak. Ezeknek a lakberendezési elemeknek pontosan emlékeztek megvásárlási, beszerzési körülményeire, általában azt is megnevezték, hogy milyen munka elvégzése kellett ahhoz, hogy előteremtsék az adott tárgy megvásárlásához szükséges anyagi javakat. A lakás berendezésében a főszerepet Váncsa Éva játszotta, aki saját ízlésének és családjá elvárásainak megfelelően alakította otthonát. Ennek

azonban sok esetben gátat szabtak az anyagi feltételek, ezért igyekeztek fontossági sorrendben valósítani meg céljaikat. Eddigi törekvéseik célja lakásuk részbeni felújítása, annak berendezése és a további munkálatokhoz szükséges mezőgazdasági eszközök megvásárlása volt.

A Váncsa család tevékenysége sokkal inkább a vállalkozói réteghez áll közel, mint egy hagyományos értelemben vett juhászattal foglalkozó családhoz. A házaspár igyekezett megragadni mindazokat a munkalehetőségeket, amelyeknek jövedelméből a háztartáshoz szükséges javakat megvásárolhatják. A juhászati tevékenységből származó jövedelmet nem tartották elégségesnek a család szükségleteinek kielégítéséhez, ezért időnként közösen olyan periodikus munkákat is vállaltak, mint a fakitermelés, legelőtisztítás, facsemete-ültetés, kenyérsütés. A bevételből igyekeztek lakásukat a legkorszerűbb háztartási eszközökkel (mosógép, hűtőszekrény, televízió, számítógép stb.) ellátni, ezek ugyanis napjaink háztartásainak már nélkülözhetetlen eszközei. Lakásuk és gazdaságuk korszerűvé tétele növelte családjuk presztízsét a falu társadalmában, az általuk végzett munkák minősége pedig jelentős mértékben erősítette a velük gazdasági-üzleti kapcsolatban álló személyek beléjük vetett bizalmát.

Következtetések

Jelen kötetben a csikmadarasi juhászok életmódjában és tárgyi kultúrájában bekövetkezett változásokat vizsgáltam. A változásokat a juhászok társadalmi rétegzettségének, a juhászszokásoknak és az eszténa tárgyi felszereltségének vizsgálata által, illetve a 20–21. század jelentős történelmi eseményeinek keretébe helyezve, az életmódra olyan nagy befolyással levő tényezőire fókuszálva láttam megvalósíthatónak, mint a legelőterületek birtoklása és használata, az egészségügyi szabályozások, az oktatás és az információáramlás.

A kutatás jelenkori gyűjtésre épült, amelyben a résztvevő-megfigyelő módszert alkalmaztam. A változásvizsgálat szakirodalmon és az adatközlők szóbeli megnyilatkozásain alapuló legkorábbi adatai a 20. század '30–40-es éveire nyúlnak vissza, legfrissebb adataim a 2012-es évhez kötődnek.

Kutatásomat egy juhászattal foglalkozó személy, Váncsa Imre és családjának tevékenységére fókuszálva valósítottam meg. Azért esett a választásom erre a személyre, mert a kutatás idején (2009 és 2012 között) ő volt az egyetlen olyan Csikmadarason nevelkedett bács, aki felelősséget vállalt a madarasi gazdák juhaiért. A közösség tagjaként tevékenysége meghatározó volt arra nézve, hogy a gazdák továbbra is a juhtartás mellett kötelezzék el magukat. A bács a jelzett időszakban Csikmadaras közösségi juhtartásának egyetlen reprezentatív, helyi fenntartója és szervezője volt.

Váncsa Imre a juhászati szokások fő szervezője volt. 2003 óta minden év tavaszán összegyűjtötte a gazdák juhait, megszervezte a *tavaszi kihajtást*, biztosította a falu határában történő legeltetést és az esztenázást, illetve az esemény irányítójaként részt vett az *őszi juhelhányásban*. Családfőként egy jól strukturált munkaszervezetet működtetett: felesége és édesanyja főként az otthoni munkákban, illetve az általuk termelt áru értékesítésében vállaltak szerepet, két sógora pedig a saját tulajdonban lévő és a gazdák által számba adott juhállomány ellátásáról (őrzés, legeltetés, fejés) gondoskodott. Elsősorban a piacra való termelés határozta meg mindennapi munkájukat, és ennek megfelelően olyan új gazdasági stratégiákat honosítottak meg, amelyek eltérnek a korábbi bács-szerepektől. A családi vállalkozásuk jövedelmének egy részét fogyasztásra: a család jólétének és komfortérzetének biztosítására költötték, másik részét befektették, olyan mezőgazdasági gépeket vásároltak, amelyek munkájukat még eredményesebbé tették. Vállalkozásuk sikeres működésének előfeltétele volt egy olyan kapcsolatháló kiépítése, mely már az egész településre kiterjedt.

Csikmadarason végzett terepmunkám azt szemlélteti, hogy Csikban a nemzedékről nemzedékre öröklődő, családi juhtenyésztés visszaszorulóban van, ezzel szemben megjelentek a farmer típusú, intenzív tenyésztésre (merinó, keleti fríz stb.) szakosodó vállalkozások. Ezek azonban már nem a közösségi juhtartásra helyezik a hangsúlyt, hanem inkább az egyéni, profitorientált, exportra történő juhtenyésztést helyezik előtérbe. A vizsgált személy, Váncsa Imre nagyszülei és nagybátyja mellett

tanult bele a juhászatba. Ezt a tudást elsajátítva, vállalkozói státusban folytatta felmenői mesterségét. Példája azt a típusú bácsot mutatja, aki olyan családi hagyományon alapuló vállalkozást működtet, amelyben nagy hangsúlyt kap a piacra való termelés.

A juhászfoglalkozás struktúráját áttekintve azt látjuk, hogy a hagyományos juhász szerepek nagyrészt fennmaradtak. A juhesztenák személyzeti összetétele az előző évtizedek viszonyaihoz hasonló. Az esztenán dolgozó személyek számának meghatározása racionális érveken alapul, ugyanis a juhászok számát a juhnyáj nagyságához igazítják. Napjaink juhászainak munkamegosztása rugalmasságot mutat, annak ellenére, hogy a juhászoknak meghatározott a tevékenységi köre, mégis néhol átjárások figyelhetők meg a szerepek közt. Csikmadarason a foglalkozás-szerkezetben nagyobb változást a hagyományos értelemben vett *esztenanabírói* foglalkozás részleges megszűnése jelentett, ugyanis az elmúlt évtizedben ez a szerepkör egybeolvadt a bács szereppel. 2012-ben Váncsa Imre már nem tradicionális bács szerepet látott el, tevékenysége annál jóval széleskörűbb volt. Tevékenysége a juhászvállalkozó szerepkörébe illeszthető be, a bács főként az ügyintézésből vette ki részét, ezzel az egykori *esztenabíró* szerepköréhez állt közel, azonban tevékenységének számos olyan vonása is volt, amellyel a bácsok feladatait támasztotta alá. Az általa végzett feladatok azt jelzik, hogy az esztenabírói és bácsi státust ötvöző, komplex szerepkörrel bírt. Vállalkozói magatartása és tevékenységének összetettsége miatt társadalmi megítélése a falubeli juhtartó gazdák körében nem volt mindig pozitív. Általában az a tendencia érvényesült, hogy az évek óta vele állandó kapcsolatban álló juhtartó gazdák kitarítottak amellett, hogy továbbra is hozzá adják számba állataikat, azok a személyek, akik régóta valamelyik, szomszédos településen élő bácshoz adták juhaikat, azok a kutatást követő időszakban (2012 után) is ugyanazt tették, voltak viszont olyan juhtartó gazdák is, akik évente-kétévente, a juttatás függvényében más-más bácshoz fordultak. Ezeknek a személyeknek a jelenléte vagy hiánya eredményezte gazdasági kapcsolathálójának bővülését vagy szűkülését.

A juhászok tevékenységéhez kötődő társadalmi kérdések mellett az anyagi kultúrájuk változásának vizsgálatát is fő céloknak tartottam. Elsősorban a pásztorok és juhok nyári, havasi szállásának, az *esztenának* az eszköztárára fordítottam fokozott figyelmet. Az esztenán használt tárgyakat, mint a pásztori életmód materiális elemeit, egyrészt a fogyasztás szempontjai szerint, másrészt a tárgyakat rendszerbe helyezve, kontextushoz kötötten, az élettörténeti megközelítés lehetőségeit segítségül hívva vizsgáltam.

A juhászok eszköztár tekintetében nyitottak az újításokra, az ipari cikkek térhódítása következtében a korábban mesterek által, manuális technikákkal készült tejfeldolgozó és egyéb háztartási eszközök helyett a 21. század életkörülményeinek megfelelően modern, többnyire műanyag használati tárgyakat vesznek igénybe, amelyeket bizonyos időközönként lecserélnek. Napjainkban az esztenák külvilágtól való elzártsága is átértelmeződik, ugyanis a telekommunikációs eszközök lehetővé teszik a településen belül és a havasi szálláson tartózkodó felek közötti intenzív kapcsolattartást.

Az esztana tárgyi világa mellett, a juhászok településen belüli lakókörnyezetének tárgyi ellátottsága is a kutatás részét képezte. Váncsa Imre lakásának tárgyközpontú vizsgálata az esztenán található tárgyak életútjának szempontjából volt releváns, ugyanis gyakran a családi háztartásból kikerülő, feleslegesnek ítélt eszközökkel gyarapították az esztana tárgypopulációját. A lakáskultúra-vizsgálat ugyanakkor azt is érzékeltette, hogy a 21. században – a modern kor embere igényeinek megfelelően – hogyan alakul át egy juhászattal foglalkozó személy tárgyi környezete. A főként juhászatból élő család lakókörnyezetének alakításával és presztízstárgyak vásárlásával elsősorban a közösség tagjaihoz való felzárkózás képességét reprezentálja. Az esztenán és saját családi otthonukban olyan új életmintákat honosítanak meg, amelyek elsősorban a 21. századi ember fogyasztói magatartásához igazodnak.

Az élettörténeti megközelítésű tárgykutatás, elvárásaim szerint, lehetővé tette azt, hogy a napjainkban használt juhászeszközöknek a teljes leltárát létrehozhassam, s ebből kiindulva szemléltessem az azokban bekövetkezett változásokat. A birtokolt tárgyak mélyebb jelentéseinek feltárását a tárgyakra való többszöri rákérdezés tette lehetővé. A kutatási eredmények azt jelzik, hogy a tárgyak élettörténetei az emberi élettörténetekhez képest minimális információval szolgálnak. A tárgyakat használó személyek leggyakrabban azoknak beszerzési körülményeire emlékeznek. A jelzett használati időintervallum nem minden esetben megbízható, ugyanis a tárgyakat birtoklók gyakran egymástól eltérően nyilatkoznak arról, hogy egy-egy eszközt mikor szereztek be, és azt mióta használják. Az esztana eszköztárának 21. századi képe szemben áll az erdélyi juhászat néprajzi szakirodalmának tárgyakra irányuló leírásaival, ugyanis az utóbbi néhány évtizedben történt gyökeres társadalmi-gazdasági változások következtében látványosan megváltozott a juhászeszközök jellege.

A juhászok életkörülmények megváltozása az általuk készített, sajátos juhászskultúrát képviselő, helyben, manuális technikákkal készült eszközök használatból való kiszorulását eredményezte. A tárgyakra irányuló kutatás eredményei markánsan érzékeltetik a globalizáció térhódítását a juhesztana esetében is. A tárgyak helyét a falusi háztartásból kikerülő és a célszerűen az esztana eszköztárának bővítésére vásárolt sorozatgyártású termékek vették át.

A bács gazdasági kapcsolathálójának feltérképezése összetett, a teljes települést behálózó relációs rendszert mutatott ki, amelynek segítségével Váncsa Imre juhásztevékenységének mélyrehatóbb vizsgálatát valósíthattam meg. Az egyes kapcsolat-típusok funkciója nemcsak a gazdasági tevékenységen át fogható meg, ugyanis ezek a viszonyok a munka mellett gyakran a közös szabadidős tevékenységek létrejöttét is elősegítették. A 2003 és 2011 között kialakított kapcsolati rendszer segítette elő a család termékeinek folyamatos értékesítését, ugyanakkor annak köszönhetően olyan periodikus munkákat is elvállalhattak, amelyek által pénzkeresési lehetőséget biztosítottak a település lakói számára.

Bibliográfia

Angelusz Róbert – Tardos Róbert

1991 *Társadalmak rejtett hálózata*. MKI, Budapest.

Balassa Iván – Ortutay Gyula

1979 *Állattartás, Fafaragás* fejezetek. In: *Magyar néprajz*. Corvina Kiadó, Békéscsaba, 232–262, 353–363.

Balázs András Sándor

1990 *Kozmás község monográfiája és a közvetlen közelben lévő községek rövid története*. Tipographic, Nagyszeben.

Balázs Dénes – Miklós Márton – Ördögh Imre – Pál-Antal Sándor

1996 *Csikmadaras. Egy felcsiki falu hét évszázada*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

2006 *Csikmadaras. Egy felcsiki falu múltja és jelene*. Második, bővített kiadás. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Balázs Lajos

1999 *Csikszentdomokos. Monográfia*. Márton Áron Humanitárius Egyesület Csikszentdomokosért – Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda.

Balogh István

1961 Adatok a román pásztorok XVIII. századi alföldi legeltetéséhez. In: Gunda Béla (szerk.): *Műveltség és hagyomány III*. Budapest, 213–217.

Barabási Albert László

2008 *Behálózva*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Bárth János

2001 *Varság, a székely tanyaközség*. A szerző kiadása, Kecskemét.

2006 *Jézus dicsértessék*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét.

2007 *Az eleven székely tízes*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét.

Bátky Zsigmond – Györffy István – Viski Károly

1941 A pásztorszervezet. In: *A magyarság néprajza. II. Tárgyi néprajz*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 87–145.

Baudrillard, Jean

1987 *A tárgyak rendszere*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Bausinger, Hermann

2005 A tárgy és jelentése. In: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Jelentésteli tárgyak*. (MaDok-füzetek, 3.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 9–16.

Bencsik János

1971 *Paraszti állattartás Hajdúböszörményben*. Debrecen.

Benes, Bohuslav

1985 A népi színjátszás elmélete P. Bogatirjov értelmezésében és a kutatás mai helyzete. In: Verebélyi Kincső (szerk.): *Folcloristica 8. A néphagyomány alakulása*. Budapest, 285–315.

Benkő József

1999 *Transsilvania specialis. Erdély földje és népe*. II. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár.

Benkő Mária – Ricci József

1974 A juhmérés. *Művelődés* XXVII. (4) 49–50, 56.

Berger, Brigitte

1998 A modern vállalkozás kultúrája. *Replika*. (29) 171–184.

Berta Péter

2006 Tárgyhasználat, identitás és a különbség politikája. Az etnikai identitásszimbólum-alkotás gyakorlata az erdélyi Gáborok között. In: Hoppál Mihály (főszerk.): *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve* 23. Akadémiai Kiadó, Budapest, 147–191.

2008 Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásra utaltság: az „új” anyagikultúra-kutatásról. *Replika*. (63) 29–60.

Birket-Smith, Kaj

1969 *A kultúra ösvényei. Általános etnológia*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Birtók Kovács Ferenc

2003 *Nyárádremete monográfiája*. Státus kiadó, Csíkszereda.

Bourdieu, Pierre

1978 A szimbolikus tőke. In: Uő: *A társadalmi egyenlőtlenségek újatermelődése. Tanulmányok*. Gondolat Kiadó, Budapest, 379–400.

Butură, Valer

1978 *Etnografia poporului român*. Editura Dacia, Cluj Napoca

1989 *Străvechi mărturii de civilizație românească. Transilvania – Studiu etnografic*. Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Buzogány Árpád, P.

2005 *Kihúzza a töviset az ember kezéből*. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely.

Czakó Ágnes

1997 Kisvállalkozások a kilencvenes évek elején. Vállalkozások-e a kisvállalkozások? *Szociológiai Szemle*. (3) 93–109.

Csányi Gábor – Szendrői Balázs

2004 Szociális hálózatok. *Beszélő* 9. (7–8) 133–139.

Csermely Péter

2005 *A rejtett hálózatok ereje. Mi segíti a világ stabilitását?* Vince Kiadó, Budapest.

Csilléry Klára

1978 A lakáskultúra vizsgálatának eredményei. In: Tálasi István (szerk.): *Dissertationes Ethnographicae II. Eredmények és feladatok az anyagi kultúra kutatásában*. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Tárgyi Néprajzi Tanszéke, Budapest, 294–305.

Deák Ferenc

2000 *Zetelaka 2. Népélet–gazdasági élet*. Kiadó Deák Ferenc, Székelyudvarhely.

Demény Lajos (közéteszi)

1997 *Székely Oklevéltár IV. Új sorozat IV. Székely népesség-összeírások 1575–1627*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

Diószegi Vilmos – Szabadfalvi József

1987 *pásztorkodás* szócikk. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. IV. N–Szé. Akadémiai Kiadó, Budapest, 209–210.

Dragomir, Nicolae

1926 Din trecutul oierilor mărgineni din Săliște și comunele din jur. *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj 2. 1924–1925*. Institutul de Geografie Tiparul Ardealul, 195–257.

Dunăre, Nicolae

1956 *Problema cercetării etnografice a păstoritului*. Știința cercetării istorice, Cluj Napoca.

1964 A juhtartás, illetve pásztorkodás hagyományos típusai a románoknál. *Ethnographia* LXXV. (2) 247–272.

Egyed Ákos

1981 *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848–1914*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Elias, Norbert

1999 *A szociológia lényege*. Napvilág kiadó, Budapest.

Faragó Tamás

1983 Háztartás, család, rokonság. Jegyzetek a legújabb család- és rokonságkutatási eredmények kapcsán. *Ethnographia* XCIV. (2) 216–254.

Federmayer Éva

1999 Polgári lakáskultúra és ezredfordulós nőiesség. Elmélkedés a magyar lakáskultúra beszédmódról. *Replika*. (35) 105–115.

Fejős Zoltán

1999 Tárgyunk, tárgyaink. In: Ujváry Zoltán (szerk.): *50 éves a Néprajzi Tanszék. Jubileumkötet*. Néprajzi Tanszék, Debrecen, 236–252.

2003a Jelenkutatás és néprajzi muzeológia. In: Uő (szerk.): *Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása*. (MaDok-füzetek, 1.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 9–18.

2003b *Tárgyfordítások*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Fél Edit – Hofer Tamás

1964 A monografikus tárgygyűjtés. Az átányi példa. *Néprajzi Értesítő* XLVI. 5–90.

1970 A kalotaszentkirályi kelengye I. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárására. *Néprajzi Értesítő* LI. 15–36.

1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban*. Balassi Könyvkiadó, Budapest.

Ferencz Béla

1935 *Csík vármegye monográfiája. A legrégibb időktől napjainkig*. Péter Ferenc nyomdája, Csíkszereda.

Földes László

1956 A Ditróból Budajenőre telepített székelyek állattartása eljövételükig. *Néprajzi Közlemények* I. (1–4) 170–210.

1957 A juhtartás típusai és építményei a Kárpát-medencében. *Néprajzi Közlemények* II. (1–2) 49–156.

1960 Kosár, „karám, ól”. *Ethnographia* LXXI. (2–3) 437–451.

1962 *Havasi esztenák, főleg esztenák, tejfeldolgozás stb.* (Kézirat.) Ethnológiai Adattár. Néprajzi Múzeum, Budapest.

1963a Az erdélyi vándorpásztorok állatfajtái a XIX. sz. első felében. In: Gunda Béla (szerk.): *Műveltség és hagyomány*. X. Budapest, 231–245.

1963b Az állattartás és pásztorélet magyar néprajzi szakirodalma. *Index Ethnographicus* VIII. (1–2) Néprajzi Múzeum – MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest.

1977 *eszténa* szócikk In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. I. A–E. Akadémiai Kiadó, Budapest, 733.

1982 „A vándorló Erdély”. Történeti-néprajzi vizsgálatok az Erdély-Havasalföld közötti transhumance-ról. *Ethnographia* XCIII. (3) 353–389.

1987 *székely pásztorokodás* szócikk. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* IV. N–Szé. Akadémiai Kiadó, Budapest, 603–605.

Gagy József

1989 Hogy tudsz itt élni, fiam...? Tizenévesek tér- és tárgyhasználatának egy formájáról. In: Rostás Zoltán (szerk.): *Hát ide figyelj, édes fiam. Esszék az ifjúságkutatás köréből*. Albatrosz Könyvkiadó, Bukarest, 167–190.

Gál Irma

1998 Pásztorokodással kapcsolatos gyergyóalfalvi hiedelmek és szokások. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 6. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 259–265.

Garda Dezső

1999 *Főnépek, lófők, gyalogkatonák Csíkban és Gyergyóban. Csík és Gyergyó gazdasági fejlődése és népességének alakulása 1750-ig*. Státus Kiadó, Csík-szereda.

Gazda Andrea

2002 Tárgy és életmód két barátosi hozománylevél kapcsán. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Életutak és életmódok*. (Kriza Könyvek, 15.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 42–54.

Gazda Klára

2008 *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány. Egyetemi jegyzet*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 4.) Kriza János Néprajzi Társaság – Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

Gegesi László – Nagy Ödön – Székely Ferenc

2002 *Népi gazdálkodás Havadon*. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár.

Gergely Orsolya

2004 „Lakásból otthont”. Kolozsvári egyetemisták lakásmintái. *WEB* 13. 39–46.

Goia, Ioan Augustin

1998 *Coordonate ale păstoritului local-agricol din nordul Transilvaniei*. Doktori disszertáció (kézirat). Universitatea Lucian Blaga, Nagyszeben.

2012 *Economie rurală tradițională în nord-vestul Transilvaniei. Coordonare ale sistemului local-agricol de creștere a ovinelor (sec. XIII-XX)*. Argonaut, Cluj-Napoca.

Gönyey Sándor

1943 A pakulár-fogadás ünnepe a kolozsmegyei Magyarvistán. *Ethnographia* XIV. (1) 85.

1947 Adatok az erdélyi juhászathoz. *Ethnographia* LVIII. (1–2) 125.

Granasztói Péter

2010 *Az eltűnt mindennapok nyomában. Mezővárosi társadalom a tárgyi világ tükrében*. Néprajzi Múzeum, Budapest.

Granovetter, Mark

1995 A gyenge kötések ereje. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert: *Társadalmak rejtett hálózata*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 371–397.

Gunda Béla

1941 A román pásztorkodás magyar kapcsolata. *Nép és nyelv* I. (10) 313–320.

1967 Tejoltó növények a Kárpátokban. *Ethnographia* LXXVIII. (2) 161–172.

1970 Erdély pásztorelete a földrajzi nevek tükrében. *Nyelvtudományi Értekezések* LXX. 213–219.

1975 Pásztorok és jelek. In: Voigt Vilmos – Szépe György – Szerdahelyi István: *Jel és közösség*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 11–22.

1989 A mágikus jószágőrzés. In: Uő: *A rostaforogató asszony*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 51–70.

Gyóni Mátyás

1951 A balkánszigeti vlachok kétlegelős pásztorkodása a középkorban. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei* I. 337–349.

Györffy István

1934 Juhtartás és tejgazdaság Kalotaszegen. *Néprajzi Értesítő* XVI. 48–50.

1938 Nomád település és szilaj pásztorkodás a székelyeknél. *Ethnographia* LXVIII. 471–472.

Hain Ferenc

2005 Egy interdiszciplináris csizma a társadalomlélektan asztalán? Hálózatgonddal a pszichológiában és a szociálpszichológiában. *Magyar Pszichológiai Szemle* 60. (4) 507–526.

Hajdú Farkas-Zoltán

1986 *A csíki kaláka: intézmény és jelkép*. (Folklor – Társadalom – Művészet, 16.) Közművelődési Információs Intézet, Budapest.

1995 *Csíki kaláka*. (Krónika Könyvek.) Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Halász Péter

1996 A bukovinai székelyek állattartásáról. *Néprajzi Látóhatár* V. (1–2) 136–172.

2006 *A moldvai magyarok hagyományos állattartása*. General Press Kiadó, Budapest.

Hanák Péter

1997 A polgári lakáskultúra szakaszai a XIX. században 1815–1914. In: Kövér György (szer.): *Magyarország társadalomtörténete* 2. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 85–104.

Henics Tamás

2005 *Juhmérés Visában. Szent György-napi örökségünk*. Etnofon Népzenei Kiadó, Budapest.

Herman Ottó

1898 *Az ősfoglalkozások. Halászat és pásztorélet*. Klny. Budapest.

1899 *A magyar ősfoglalkozások köréből*. Budapest.

1909 *A magyarok nagy ősfoglalkozása. Előtanulmányok*. Hornyánszky Viktor csász. és kir. udv. könyvnyomdája, Budapest.

1914 *A magyar pásztorok nyelvükincse*. Hornyánszky Viktor csász. és kir. udv. könyvnyomdája, Budapest.

Herseni, Traian

1941 *Probleme de sociologie pastorală*. Editură de Științe Sociale al României, București.

2002 *Probleme de sociologie pastorală*. Ediție anastatică. Profile Publishing, București.

Hernádi Miklós

1982 *Tárgyak a társadalomban. Bevezetés a tárgyak rendszerébe. Az én világom.* Kozmos könyvek, Budapest.

Hofer Tamás

1983 A „tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgye gyűtte sek néprajzi elemzése. In: Kósa László (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom* XII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 39–64.

1995 A parasztes család morális ökonómia ja. *Demográfia.* (3-4) 383–388.

Imreh István

1973 *A rendtartó székel y falu.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

1983 *A törvényhozó székel y falu.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

Imreh István – Pataki József

1966 Hagyomány és korszerűség az állattartásban. *Korunk* XXV. (3) 356–361.

1970 Adatok Udvarhelyszék állattartásához (1570–1610) In: *Aluta.* Sepsiszentgyörgyi Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 169–184.

1992 Legeltetés, pásztortlás. In: *Uők: Kászonszékel krónika 1650–1750.* Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest, 191–200.

István Lajos

1980 A korondi hagyományos állattartás köréből. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1980.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 47–58.

1990 Cimboraszer a hagyományos korondi juhászatban. *Honismeret* XVIII. (4) 34–37.

1997 A korondi határpásztorságról. *Honismeret* XXV. (3) 61–65.

Jakab Rozália

2004 *Rugonfalva az idő múlásában.* Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székely-udvarhely.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor

2002 *Beszélő házak.* Kossuth Kiadó, Budapest.

2004 *Globalizáció, individualizáció, modernizáció, urbanizáció és lakásmód Magyarországon. Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára.* MTA Politikai Tudományok Intézete Könyvkiadó Kft. – ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport, Budapest, 110–122.

Kardalus János

1994 A csiki pásztortok fakürtje. In: Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 220–227.

Kemény Márton

2004 Gazdálkodási minták – kapcsolatháló – közösségi norma. Egy kapitalizáló dó falu agrárlakosságának társadalmi kötelékei. *Tabula* 7. (1) 29–51.

Kiss Lajos

1981 A tárgyak élete. In: Zelnik József (szerk.): *Régi famesterségek. Válogatott néprajzi és művészettörténeli tanulmányok.* Népművelési Intézet, Budapest, 92–97.

Klamár Zoltán

2002 Adorján parasztságának vállalkozói rétege. In: Szilágyi Miklós (szerk.): *Utak és útvesztők a kisüzemi agrárgazdaságban 1990–1999*. MTA Néprajzi Kutatóintézete – MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 199–209.

Kopytoff, Igor

2008 A dolgok kulturális életrajza: a kommodifikáció mint folyamat. *Replika*. (63) 107–129.

Kós Károly (dr.)

1947 A kalotaszegi kosarazó juhászat. In: Gunda Béla (szerk.): *Miscellanea Ethnographica*. I. (Erdélyi néprajzi tanulmányok, 9.) 1–28.

1977 Csikmadaras gazdasági életéről 1869-ben. *Művelődés* XXX. (2) 24.

1979 Pásztorkodás a földműves faluban. In: Uő: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 384–387.

1999 *Népi földművelés Kalotaszegen*. Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen.

Kósa László

2003 *Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest.

Kothencz Kelemen

2007 Az állattartás hagyományos rendje Magyarlapádon és környékén. In: Bárány János (szerk.): *Lapádi vendégség*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete. Kecskemét, 9–44.

Kotics József

2006 *Gazdasági stratégiák és magatartások*. Ethnica Kiadó, Debrecen.

Kovács László, K.

1947 Adatok a bálványosváraljai fejős juhászathoz. *Ethnographia* LVIII. (3–4) 191–210.

1968 A közös fejős-juhnyájak tejhaszonvételi formái Erdélyben 1900 körül. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom* II–III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 9–50.

1969 Pásztortűzhelyek Erdélyben 1900 körül. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom* II–III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 7–43.

2008 *A Borsa-völgyi juhászat*. Gondolat Kiadó – Európai Folklór Intézet, Budapest.

Kovács S. Ilona

1983 *Pásztorelet, pásztorművészet*. (Kolibri Könyvek.) Móra Könyvkiadó, Budapest.

Kozma Ferencz

1879 *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota*. Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet, Budapest.

Könczei Csongor

2011 *A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatáról*. (Kriza Könyvek, 36.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Kuczi Tibor

1997 A vállalkozás családi erőforrásai – családi vállalkozások. In: Soltész Anikó (szerk.): *Családi vállalkozások Magyarországon*. Seed Kisvállalkozás-fejlesztési Alapítvány, 17–51.

1998 Vállalkozói kultúra – az életutak finalitása. *Replika*. (29) 157–170.

2000 *Kisvállalkozás és társadalmi környezet*. Replika Kör, Budapest.

2011 *Munkásprés. A munka kikényszerítésének története az ipari forradalomtól napjainkig*. L' Harmattan Jelenkutató Alapítvány, Budapest.

Kuntz, Andreas

2004 Emléktárgyak. A kortárs tárgyi kultúra néprajzi kutatása. In: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordítás-gyűjtemény*. (MaDok-füzetek, 2.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 40–54.

Kürti László

1987 Juhmérés és henderikázás Magyarlónán. *Ethnographia* XCVIII. (2–4) 385–391.

Kürtösi Zsófia

2002 A társadalmi kapcsolatháló-elemzés módszertani alapjai. In: Letenyei László (szerk.): *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása. Módszertani szöveggyűjtemény*, L'Harmattan – Ráció Kiadó, Budapest, 663–685.

Lackovits Emőke, S.

1994 A juhtej feldolgozása Esztelneken. In: Novák László (szerk.): *Studia Comitatus* 24. *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére*. Szentendre, 37–41.

Léstyán Csilla

2006 Lakótér és tárgyhasználat Csíkrákoson. In: Gazda Klára – Tötszegi Tekla (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 14. Tanulmányok Szentimrei Judit 85. születésnapjára*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 93–131.

Letenyei László

2005 Kapcsolatháló-elemzés. In: Uő (szerk.): *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása*. L'Harmattan – Ráció Kiadó, Budapest, 188–247.

Losonczi Ágnes

1977 *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Luby Margit

1942 *Fogyó legelőkön*. Athenaeum Kiadó, Budapest.

Mérei Ferenc

1996 *Közösségek rejtett hálózata. Szociometriai értelmezés*. Osiris Kiadó, Budapest.

Miklós Zoltán

2004 A vállalkozói kultúra és a benne rejlő kapcsolathálók. Egy (sikeres) üzletember kapcsolatrendszere. In: A. Gergely András – Kemény Márton (szerk.): *Motogoria. Tanulmányok Sárkány Mihály 60. születésnapjára*. MTA Politikai Tudományok Intézete Könyvkiadó KFT – ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport, Budapest, 176–186.

2007 Lakáskultúra-váltás a sóvidéki Korondon. A korondi lakásbelső történeti fejlődése. In: Kinda István (főszerk.): *Acta Siculica* 2007. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 657–676.

Mirk László

1995 Juhgazdálkodás, juhnyírás Csíkmenaságon. *Művelődés* XLVIII. (2) 35–36.

Mohay Tamás

1992 Egy parasztgazdaság társadalmi kapcsolatai. In: Uő (szerk.): *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Debrecen, 237–243.

Moldován Gergely

1906 Román pásztorvilág. *Erdélyi Múzeum* XXIII. (1) 330–335.

Molnár István

1975 Marhát őrző gyermekek játéakai Énlakán I. *Művelődés* XXVIII. (1) 45–47.

Nagy Jenő

1943 Juhsajtkészítés (bácsolás) a kalotaszegi Magyarvalkón. *Ethnographia* LIV. (1) 85–86.

Nagy Katalin, S.

1984 Lakáskultúránk két alapmodellje: a paraszti és polgári lakberendezési mód. In: Hoppál Mihály – Szecskő Tamás (szerk.): *Életmód: modellek és minták*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest, 274–293.

1987 *Lakberendezési szokások*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.

1997 Fogyasztás és lakáskultúra Magyarországon a hetvenes években. *Replika*. (26) 47–53.

Nagy Miklós

1942 Juhtenyésztésünk. *Erdélyi Gazda*. 71. (5) 238–241.

1944 Gyapjúbeszolgáltatás – gyapjúár. *Erdélyi Gazda* 73. (5) 191–192.

Nagy Olga

1989 *A törvény szorításában*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Nagy Ödön

1938 A mezőpaniti juhtenyésztés. *Ethnographia* XLIX. (1–2) 185–191.

1992 A havadi juhtenyésztés. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 1*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 24–36.

Niedermüller Péter

1976 A „vesszőzés” és az analóg népszokások szemiotikai elemzése. In: Voigt Vilmos – Szépe György – Szerdahelyi István (szerk.): *A társadalom jelei. Szemiotikai tanulmányok*. Budapest, 150–163.

1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XCIX. (3–4) 376–389.

Oláh Sándor

2004 Gazdálkodás és társadalmi kapcsolatok egy Kishomoród menti családban. In: Uő: *Falusi láttelepek. 1991–2003*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 85–97.

2006 Vállalkozók falun. *Korunk* XVII. (6) 28–41.

Opreanu, Sabin

1929 Contribuții la transhumanța din Carpații Orientali. *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj* 4. Institutul de Geografie Tiparul Ardealul, 207–240.

Otto, Lene – Pedersen, L. Lykke

2004 „Összegyűjteni” önmagunkat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai. In: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer*. Fordításgyűjtemény. (MaDok-füzetek, 2.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 28–38.

Paládi-Kovács Attila

1993a *A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Kapcsolatok, változások és történeti rétegek a 19. század elejétől*. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest.

1993b Pásztor-társadalom a 18. századi Magyarországon. In: Uő: (főszerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom* XVII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 57–77.

2000 A „pásztorrend”. In: Uő (főszerk.): *Magyar Néprajz* VIII. *Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 117–137.

2010 *A keleti palócok pásztorkodása*. Néprajzi Tanszék, Debrecen (*Műveltség és Hagyomány* VII. Debrecen, 1965.)

Palkó Attila

1994 A felső-Maros-menti Magyaró állattartása és pásztorkodása. *Néprajzi Látóhatár* III. (3–4) 93–118.

Palkó Attila – Zsigmond József

1998 *Magyaró hétköznapijai. Népi foglalkozások, mesterségek*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely

Péterfi Márton

1905 A páringi juhászat. *Néprajzi Értesítő* VI. (3) 196–207.

Polányi Károly

1996 A gazdaság mint intézményesített folyamat. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 37–48.

Pomjáne Béla – Vargyas Antal – Zsigmond Enikő

2002 *Hargita megye útikönyv*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.

Pozsony Ferenc

1997 *Az erdélyi szászok jeles napi szokásai*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

1998 Az elveszett juhait kereső pásztor zenés-táncos változata a lemhényi Szent György-napi szokásokban. *Művelődés* LI. (4) 30–33.

2006 *Erdélyi népszokások. Egyetemi jegyzet*. (Néprajzi Egyetemi Jegyzetek, 1.) Kri-za János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tan-szék, Kolozsvár.

Popp, Mara M.

1933 Ciobănia la ungureni din dreapta Oltului. *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*. LI. Ateliere Grafice Socec & Co. S.A., București, 149–176.

Pungur Gyula

1900 Székelyföldi juhászat II, III. (Kézirat.) *Ethnológiai Adattár*. Néprajzi Múze-um, Budapest.

Ráduly János

1983 A kibédi pásztorok számadóbotja. *Művelődés* XXXVI. (12) 34–35.

Rákossy Botond József (szerk.)

2005 *Hargita Képes Megyeatlasz*. Topo Service RT.

Rogan, Bjarne

2004 Tárgyak és történeteik – valamint egyéb tulajdonok. Megjegyzések a birtoklás nyilvános és személyes aspektusáról idősek körében végzett felmérés alapján. In: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény*. (MaDok-füzetek, 2.) Néprajzi Múzeum, Bu-apest, 57–67.

Roth Endre

2004 *Szociológia és társadalom*. Scientia Kiadó, Kolozsvár.

Sári Zsolt

2010 *Gazdálkodás – életmód – polgárosodás (1920–2002). A tradíció és a moder-nizáció muraszemenyei példái*. (Skanzen Könyvek.) Szabadtéri Néprajzi Mú-zeum, Szentendre.

Salló Szilárd

2009 A Csíki Székely Múzeum pásztorbotjainak mintakincse. In: Murányi János (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2009*. Csíki Székely Múzeum – Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 59–119.

Sárkány Mihály

2007 Érdekek, források és státusok: jövedelmek, munkák és tekintélymegoszlás a családban egy észak-magyarországi faluban. In: Örsi Julianna (szerk.): *Mik-roközösségek. Társadalom- és gazdaságtudományi eredmények és módszerek innovációja*. Túrkeve–Szolnok, 207–216.

Sepsiszéki Nagy Balázs

2002 *Székelyföld falvai a 20. század végén. II. Csík-, Kászon- és Gyergyószék. Hargita megye.* Nap Kiadó, Budapest.

Simányi Léna

2005 Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. *Replika.* (51–52) 165–195.

2008 „Jaj, mama, minek őrzöd ezt a sok kacatot?” A berendezési tárgyakhoz kötődő értékrezsimek változásai. *Replika.* (63) 197–226.

Someșan, Laurian

1934 Viața pastorală în Munții Călimani. *Buletinul Societății Regale Române de Geografie.* M. O. Imprimeria Națională, București, 283–342.

Szabadfalvi József

1969 A magyar állattenyésztés tipológiai és terminológiai problémáihoz. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom* II–III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 45–62.

1970 Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. In: Gunda Béla (szerk.): *Műveltség és hagyomány* XII. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen.

1987 Kosarazás, telkesítés, fektetés és társai. A kárpáti és a magyar alföldi pásztorodás kapcsolataihoz. In: Tátrai Zsuzsanna (sor. szerk.): *Folklór és tradíció* IV. A hagyományos kultúra a szocialista társadalomban. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 189–203.

2001 Juhtartás. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz* II. *Gazdálkodás.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 705–748.

Szabó Á. Tőhötöm

1999 „Közös asztalt nem ütünk”. Egy gazdatársaság közösség- és intézményvizsgálata. In: Borbély Éva – Czégényi Dóra (szerk.): *Változó társadalom.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 124–135.

2001 Hagyomány és változás Magyarlónán. *Művelődés* LIV. (10) 18–19.

2002a *Közös állattartás.* *Művelődés* LV. (3) 21–24.

2002b *Közösség és intézmény. Stratégiák a lónai hagyományos gazdálkodásban.* (Kriza Könyvek, 11.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

2009 *Kooperáló közösségek. Munkavégzés és kapcsolatok a falusi gazdálkodásban.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Szabó Miklós – Jakab Sámuel

2001 *Mesél a múlt. Csíkjenőfalva 800 éves története.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

Szabó T. Attila

1982 *esztena* címszó. In: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* III. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 469–470.

Szacsvay Éva

2003 Családtörténet, mentalitás és életmód mint tárgycsoportok megszerkesztője. In: Fejős Zoltán (szerk.): *Néprajzi jelenkutatás és a múzeumi gyűjtemények változása.* (MaDok-füzetek, 1.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 52–60.

Szalay Miklós

2004 Tárgyi világ és társadalom. A művészetfogalom kultúraközi összehasonlításban. *Tabula* 7. (1) 3–13.

Szántó Zoltán – Tóth István György

1993 A társadalmi hálózatok elemzése. *Társadalom és gazdaság*. (1) 30–55.

Szarvas Zsuzsa

1983 A háztartások eszközkészletének átalakulása és az életmódváltozás összefüggései Szeremlén. *Cumania* 9. 293–338.

1988 *Tárgyak és életmód*. (Életmód és tradíció, 1.) Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Kutatócsoportja, Budapest.

1992 Családi hagyomány – egyéni szükséglet. In: Mohay Tamás (szerk.): *Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára*. Ethnica Kiadó, Debrecen, 255–261.

Szeghő Dénes

1940 Juhistálló építése. *Erdélyi Gazda* 69. (2) 58.

1941a Curkán-e, vagy berke? *Erdélyi Gazda* 70. (1) 26–28.

1941b Nyírás, gyapjúraktározás és a juhok jelzése. *Erdélyi Gazda* 70. (4) 158–160.

1943 Hogyan kellene és hogyan lehet átteleltetni ma a juhokat? *Erdélyi Gazda* 72. (11) 511–515.

Székely Ferenc

1999 *Jeles napok, ünnepek, szokások Vadasdon*. Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely

Székely Melinda

2005 Élő tárgy – halott tárgy. In: Keszeg Vilmos – Tötszegi Tekla (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 13*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 200–236.

Székely Zsófia

1977 Csikmadaras földrajzi nevei. *Aluta* 8–9. Sepsiszentgyörgy, 413–418.

Szelényi Iván

1992 *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Szentes Gábor – Szentes Szidónia

2005 *Madéfalva hagyatéka*. Kalauz Kiadó, Kolozsvár.

Szentkirályi Ákos

1923 *Erdély juhai. Erdély juhtenyésztése. A múlt – A jelen – A jövő*. „Providentia” Könyvnyomdai Műintézet nyomása, Kolozsvár.

Szilágyi Dániel

2005 A lakáskultúra változásai Muraszemenyén a 20. század második felében. In: T. Bereczki Ibolya – Sári Zsolt (szerk.): *A népi építészet, a lakáskultúra és az életmód változásai. Tanulmányok a Dél-Dunántúlról és Észak-Magyarországról*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 71–87.

Szőcs András – Szőcs Vince

2008 *Lármafák öröksége. Csíkszentmihály*. Pallas Akadémia, Csíkszereda.

Szőcsné Gazda Enikő

2006 Tárgyak és írások. A hozománylevelek szerepe a háromszéki nők életében. In: Gazda Klára – Tötszegi Tekla (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 14. Tanulmányok Szentimrei Judit 85. születésnapjára*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 31–42.

2010 *A háromszéki hozomány a 19. században*. Doktori disszertáció (kézirat). Témavezető: dr. Bartha Elek. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen.

Takács Péter (szerk.)

2002 *Csik-, Gyergyó-, Kászon- és Aranyosszék parasztvallomásai 1820-ból*. (Források Erdély Történetéhez, 4.) Erdély-történeti Alapítvány Debrecen.

2003 *Földesurak és szolgálonépeik Székelyföldön 1820-ban*. (Források Erdély Történetéhez, 5.) Erdély-történeti Alapítvány, Debrecen.

Tamás Irén

1995 A juhtenyésztés és juhösszeadás Magyarországon. *Néprajzi Látóhatár* IV. (3–4) 95–101.

Tankó Gyula

1995 A gyimesi udvarok, épületek és lakások berendezése. In: Zakariás Erzsébet (szerk.): *A Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 123–134.

2008 A gyimesi kalibázás. In: Uó: *Öregek faggatása – történelem, életmód, sors Gyimesben*. Státus kiadó, Csíkszereda, 157–169.

Tankó (Péter) Mária-Terézia

2008 *Csikmadaras. A bölcsőtől a sírig*. Csíkszereda.

Tardos Róbert

1995 Kapcsolathálózati megközelítés: új paradigma? *Szociológiai Szemle* 4. 73–80.

Tarisznyás Márton

1994 *Gyergyó történeti néprajza*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tánczos Vilmos

2008 *Elejtett szavak*. Bookart, Csíkszereda.

Tárkány-Szűcs Ernő

1944 A juhtartás népi jogszabályai Bálványosváralján. *Erdély Múzeum* XLIX. 464–475.

Téglás Gábor

1913 Pásztorszokások Csíkgyergyó határszéli községeiben. *Néprajzi Értesítő* XIV. (3–4) 294–296.

Thompson, Edward. P.

1990 Az idő, a munkafegyelem és az ipari kapitalizmus. In: Lázár Márta (vál.): *Időben élni*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 60–116.

Tifán Magdolna

2011 „Hé bé fejő, hé ki meddű!” A majorkodás Székelyvarságon. *Örökségünk* V. (1) 21–25.

Tötszegi Tekla

1998 „Megéri annak, aki szereti a sajtot, a túrót, a bálmost...” *Kalotaszeg* IX. (7–8) 11–12, (9) 9.

Trotter, T. Robert

1999 Friends, relatives and relevant others: conducting, ethnographic network studies. In: Schesul, Jean J. et al. (eds): *Mapping Social Networks. Spatial Data & Hidden Populations. 4 Ethnographer's Toolkit*. AltaMira Press, Walnut Creek–London–New Delhi, 1–50.

Turai Tünde

2005 Rítusba zárt tárgyak – tárgyakba fogadott rítus. In: Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.): *Jelentésteli tárgyak*. (MaDok-füzetek, 3.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 98–105.

ÚMTSz – ÚJ MAGYAR TÁJSZÓTÁR

1988 *eszténa* szócikk. Akadémiai Kiadó, Budapest, 227.

Ujvári Béla

1993 Juhtartás Csíkmenaságon. *Néprajzi Látóhatár* II. (1–2) 83–94.

Ujváry Zoltán

1980 *Népszokás és népköltészet. Válogatott tanulmányok*. Debrecen.

Vadas József

1985 *Nem mindennapi tárgyaink*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Vajkai Aurél

1999 *A magyar nép életmódja*. József Műhely Kiadó, Budapest.

Vámszer [Szebeni] Géza

1962 A csíki juhászat. *Ethnographia* LXXIII. (1) 54–89.

1977 A csíki juhászat. In: Uő: *Életforma és anyagi műveltség*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 55–92.

2000 *Helytörténeti adatok a hajdani Csík vármegye (Csík, Gyergyó és Kászón) településtörténetéhez*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda.

Varga E. Árpád

2002 Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, 1850–1992. Elérhetőség: <http://varga.adatbank.transindex.ro>

Verebélyi Kincső

2005a A néprajzi tárgy. In: Uő: *Mindennapok, jeles napok*. Timp Kiadó, Budapest, 188–200.

2005b *Szokásvilág*. (Studia Folkloristica et Ethnographica, 46.) Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen.

Vidacs Bea

1985 Komaság és kölcsönösség Szentpéterszegen. *Ethnographia* XCVI. (4) 509–529.

Viski Károly

1932 Az öreg székely rovásírása. *Néprajzi Értesítő* XXIV. 27–28.

Vitos Mózes

1894–1902 *Csík megyei füzetek. Adatok Csík megyék leírásához és történetéhez.* I–II. Kiadja Györgyjakab Márton, Csíkszereda.

Vlăduțiu, Ion

1973 *Etnografia Românească.* Editura Științifică, București.

Vofkori László

2004 *Utazások Székelyföldön.* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Vuia, Romulus

1975–1980 *Studii de Etnografie și Folclor* I–II. Editura Minerva, București.

Wilhelm Gábor

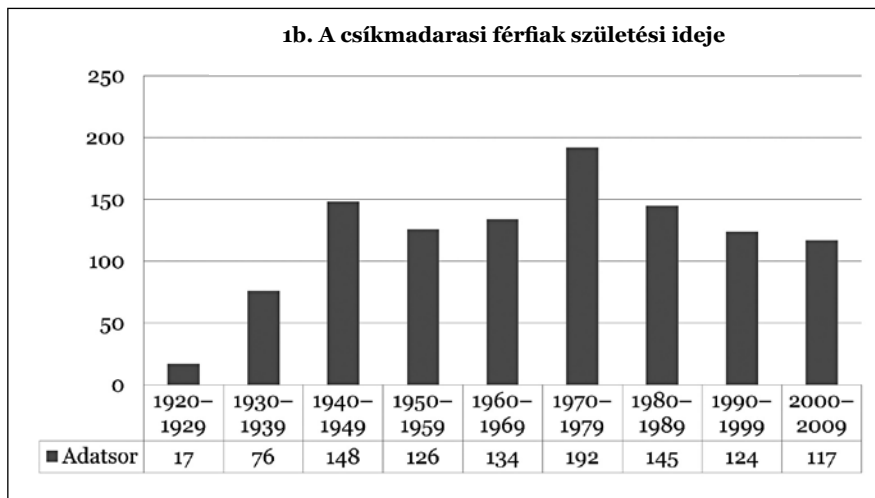
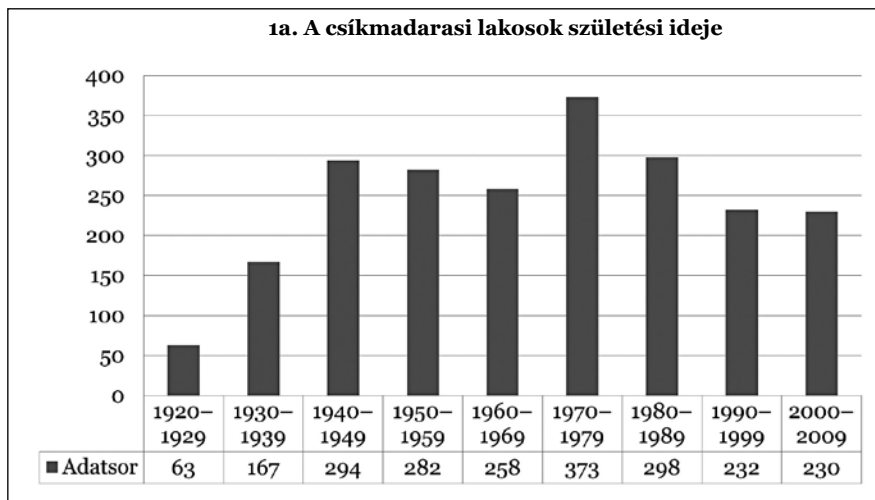
2004 Tárgyak hálójában. *Tabula* 7. (1) 129–139.

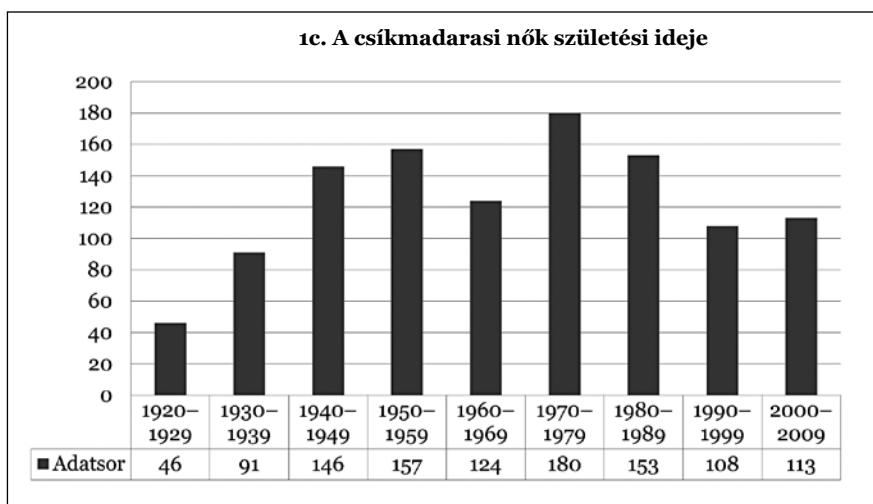
Wolf, Eric R.

1973 Parasztok. In: Service, E. R. – Sahlins, M. D. – Wolf, E. R.: *Vadászok, törzsek, parasztok.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 317–454.

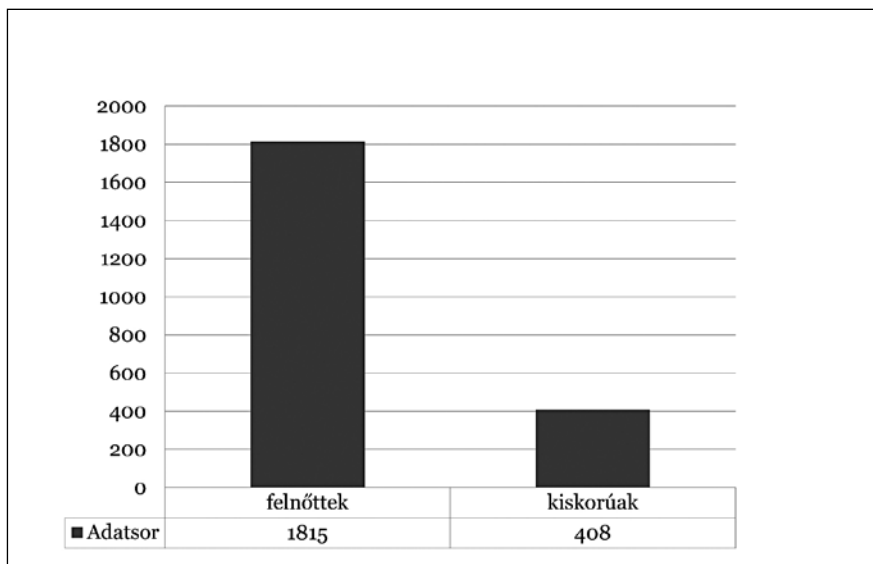
Mellékletek

1a–c. melléklet. A csíkmadarasi lakosok születési ideje

2. melléklet. Csíkmadaras felnőtt és kiskorú lakosainak aránya (2012)

3. melléklet. Munkanélküli segélyben részesülő csíkmadarasi lakosok – 2012. március

Település	Nem	Tanulmányok	25 év alatt	25–35 év	35–45 év	45–50 év	50 év fölött	Összesen
Csíkmadaras	Nők	Nem részesült oktatásban	–	–	–	1	–	1
		Elemi	–	–	7	–	2	9
		Középfokú	4	3	–	3	–	10
		Felsőfokú	–	–	1	–	–	1
		Összesen	4	3	8	4	2	21
	Férfiak	Nem részesült oktatásban	1	–	–	–	–	1
		Elemi	1	4	9	2	5	21
		Középfokú	3	5	5	–	1	14
		Nem ismert	–	1	–	–	2	3
		Összesen	5	10	14	2	8	39
	Teljes lakosság		9	13	22	6	10	60

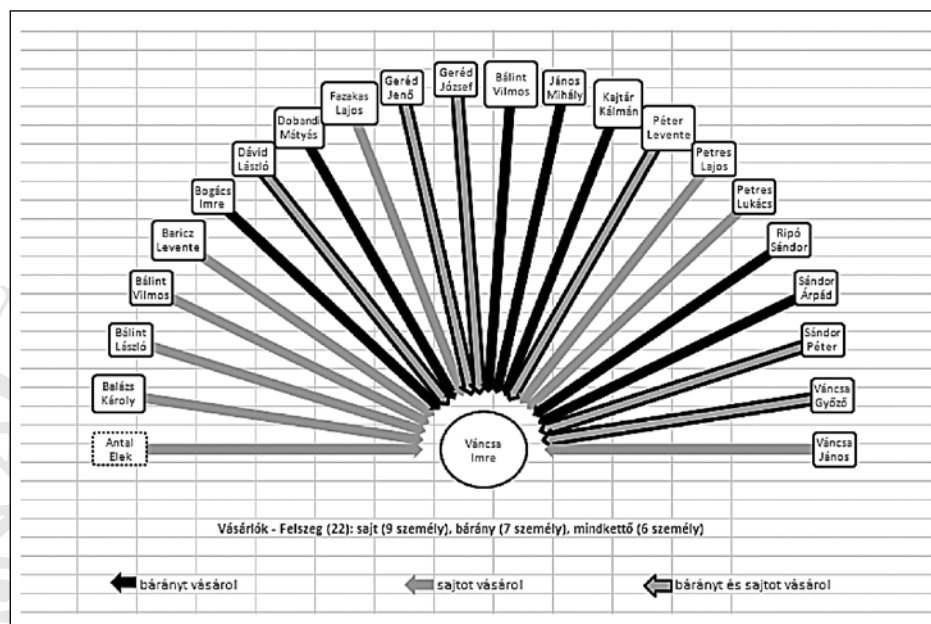
Forrás: Hargita Megyei Munkaerő Elhelyező Ügynökség

4. melléklet. Csíkmadarasi vállalkozók – 2012

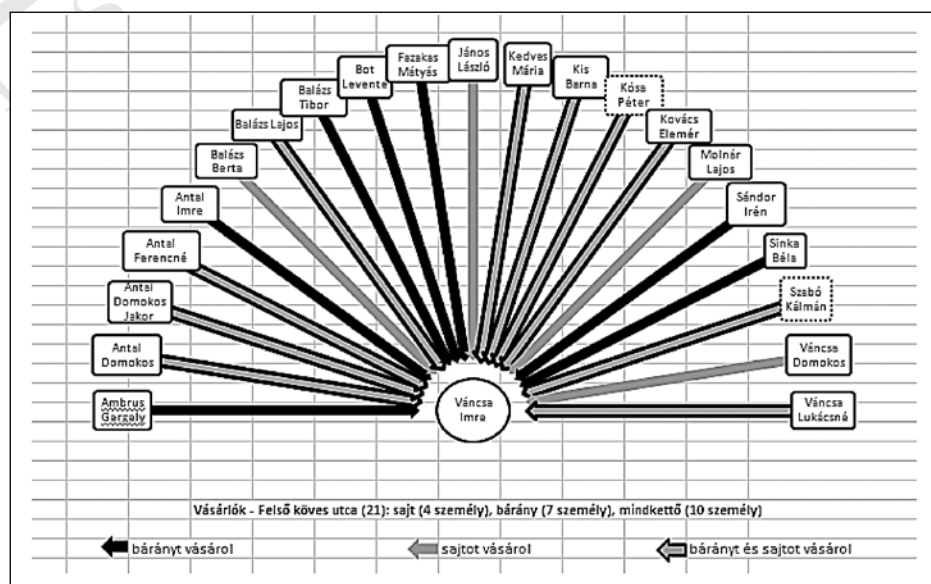
1. SC. Ocolul Silvic, Mădăraș
2. Sucursala Centrul Regional de Exploatare Intretin, Mădăraș
3. Cooperativa de consum, Mădăraș nr. 708
4. SC. Comcereale SA., Mădăraș, str. Gării nr. 1
5. SC. Harmafa SRL., Mădăraș nr. 460
6. SC. In-Com Euro SRL., Mădăraș nr. 10
7. SC. Albocom SRL., Mădăraș nr. 94
8. SC. Agropark SRL., Mădăraș nr. 11
9. Fundația Ronon, Mădăraș nr. 177
10. SC. Bomilact SRL., Mădăraș nr. 119
11. SC. Com Akac SRL., Mădăraș nr. 273

12. SC. Model System SRL., Mădăraş nr. 701
13. SC. Egreta Impex SRL., Mădăraş nr. 76
14. SC. Bio Pék SRL., Mădăraş nr. 13
15. SC. Agromec Mădăraş SA., Mădăraş nr. 10
16. SC. Mag Lemn Prod SRL., Mădăraş nr. 598
17. SC. Asociația Composesorală, Mădăraş nr. 193
18. SC. Isapur SRL., Mădăraş nr. 20
19. SC. Transcom BTE SRL., Mădăraş nr. 492
20. SC. Dobandi-Fa SRL., Mădăraş nr. 603
21. SC. Cabinet Medical Indiv. Moldovan S. Cs. K. Rozalia, Mădăraş nr. 193
22. SC. Abeta SRL., Mădăraş nr. 629
23. SC. Tesan-Const SRL., Mădăraş nr. 367
24. SC. Trans Atreco SRL., Mădăraş nr. 302
25. SC. Grune Garden SRL., Mădăraş nr. 261
26. SC. Kalorisz Impex SRL., Mădăraş nr. 119
27. SC. Garden Proiect SRL., Mădăraş nr. 261
28. SC. Pazotti Euro SRL., Mădăraş nr. 640
29. SC. Pastravarie-Pisztrangos SRL., Mădăraş nr. 467
30. SC. Agri Vet Invest SRL., Mădăraş nr. 21
31. SC. Baricz Bau SRL., Mădăraş nr. 606
32. SC. Hosszú Construct SRL., Mădăraş nr. 532
33. SC. Biovital SRL., Mădăraş nr. 188
34. SC. Gos-Mad SRL., Mădăraş nr. 193
35. SC. Lemnza-Transcom 2008 SRL., Mădăraş nr. 430
36. SC. Zsomlac Com SRL., Mădăraş nr. 344
37. SC. Huni Prest SRL., Mădăraş nr. 679

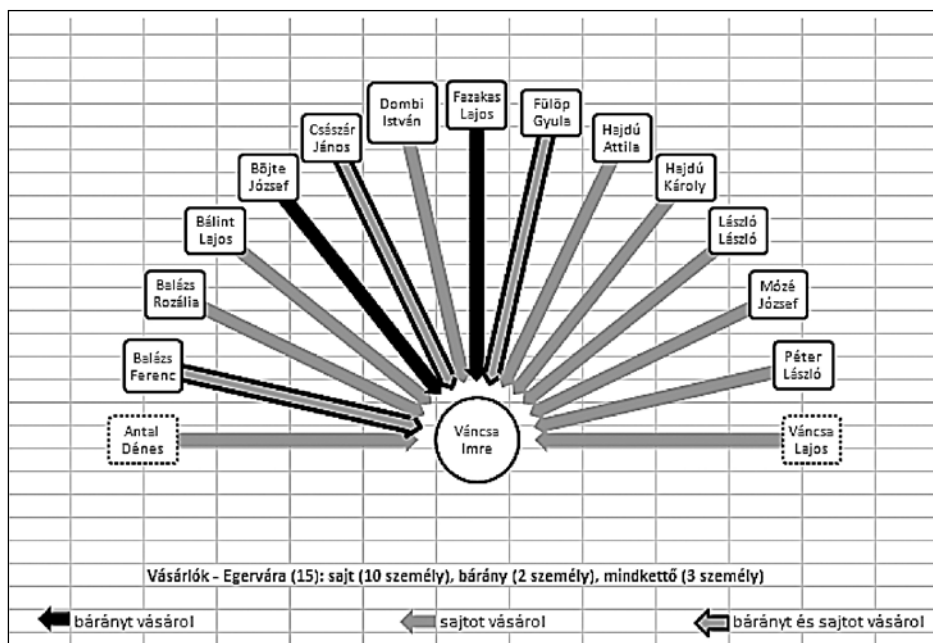
5. melléklet. Vásárlók (Felszeg)

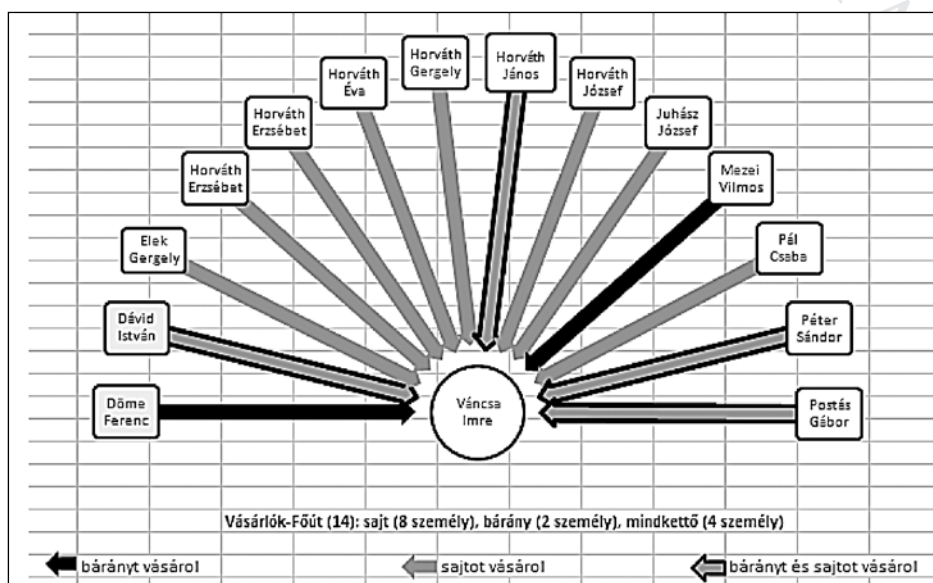
6. melléklet. Vásárlók (Felső köves utca)

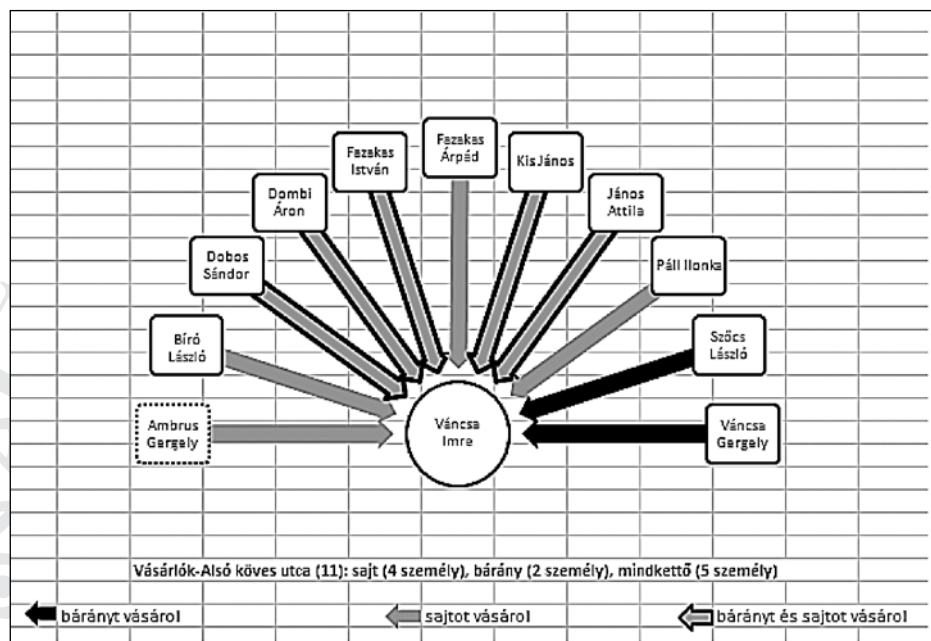
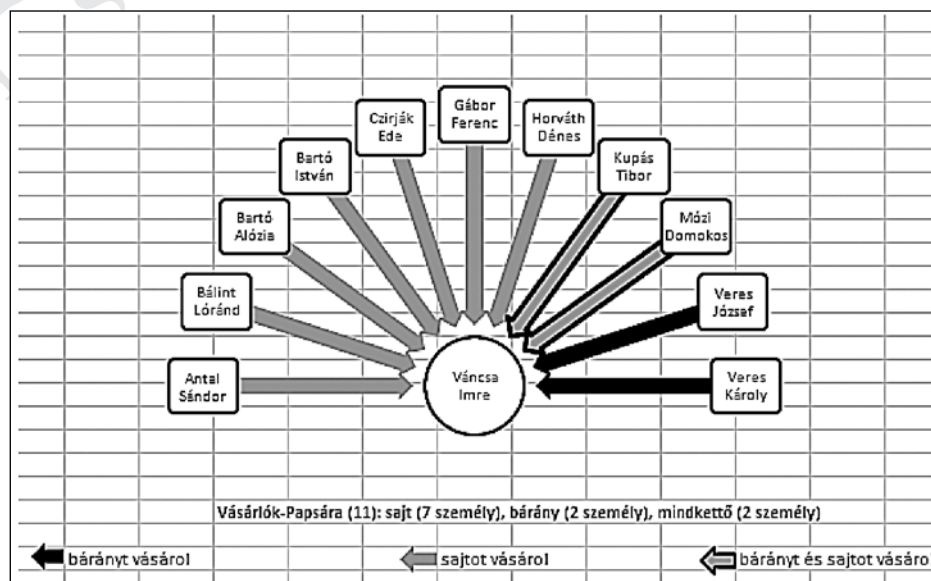

7. melléklet. Vásárlók (Egervára)

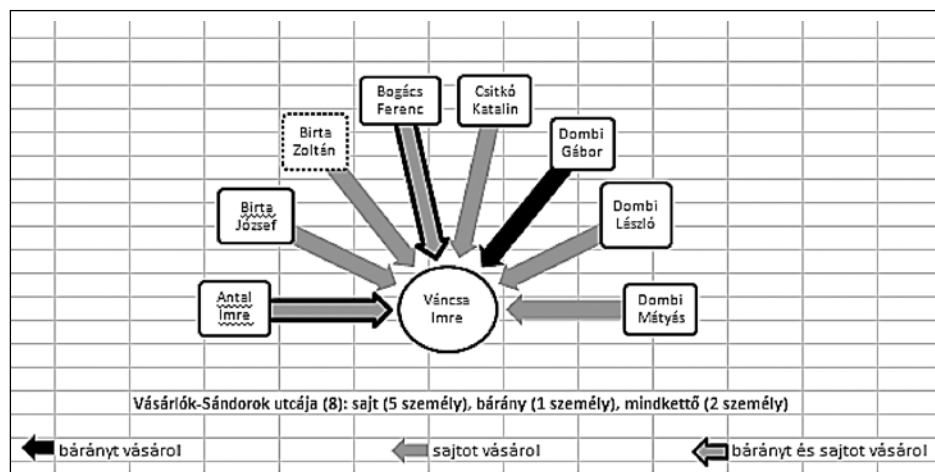

8. melléklet. Vásárlók (Főút)

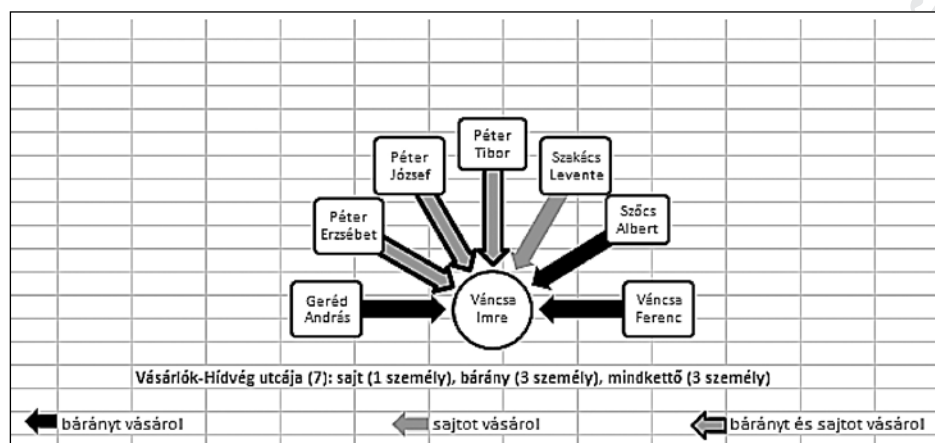

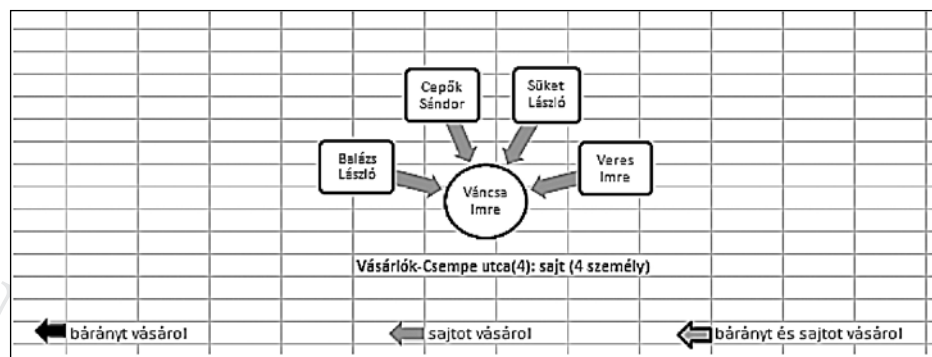
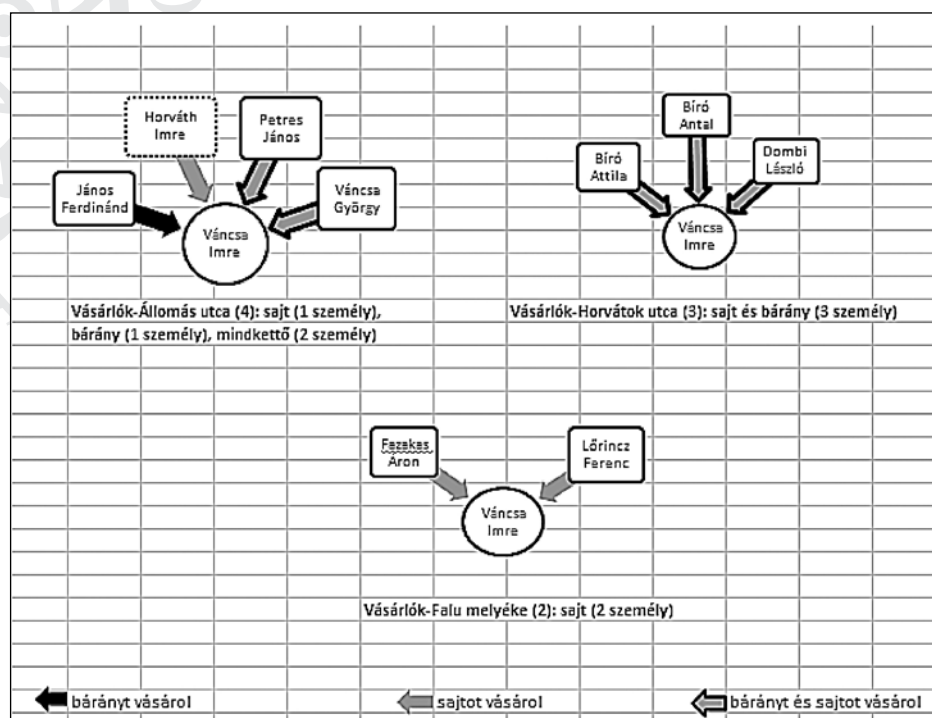
9. melléklet. Vásárlók (Alsó köves utca)**10. melléklet. Vásárlók (Papsára)**

11. melléklet. Vásárlók (Sándorok utcája)

12. melléklet. Vásárlók (Hídvég utcája)

13. melléklet. Vásárlók (Csempe utca)**14–16. mellékletek.** Vásárlók (Állomás utca, Horvátok utca, Falu melyéke)

17. melléklet. Juhász szerződés

2011. 4. 23.

- [illegible]

A jelenlegi árnyaság t, jai

Gyűjtő Pancia Imere. Vm

Köze Lótor
Péter Duna
(Sándor Péter)
Dolci Sándor
Fotó Attila
Péter László
Péter László
Futó László
Péter Fótsef
Béla Géza
Dolci László
Béla Katalin
Béla Vilmos
László Katalin
Fotó Péter
Fotó Péter
Veres György
Sándor Péter
Dolci László
Dolci Imre
A jelenlegi vezetőség.

Béla Fótsef
Béla György
Béla Imre

18. melléklet. Juhász szerződés (begépetelt változat)

[Első oldal:]

2011. 4. 23.

– Megegyezés a madarasi állattartó gazdákkal a naskalati legeltetésről, ami 105 hektár.

– A 2011-es évben Váncs Imre madarasi lakos, mint gyűjtő elfogadja és felel a legeltetésről, betartja az előírt törvényeket a szerződés alapján, amit aláír.

– Továbbiakban az emberek beleegyezésével tisztességesen elfog jární, felelni fog a vadkárrol és a hiányról.

– Amenyiben a 2011-es év eltelik, a gyűtő Váncsa Imre 2012-re is számot akar tartani a naskalati legelőre.

– Válasza, hogy jövőben is a nép és a saját juhaival a felköltözést május 15-ig és a havasról való lejövest szeptember 29-e után.

– A közbirtokosság vezetősége mint legelő tulajdonos felel az ellenőrzésről, az esztana és a váluk karbantartásáról és a járható ut fenntartásáról.

– A megegyezést aláírják a vezetőség jelenlévő tagjai és a cimboraságból résztvevő falubeli emberek.

– Készült 2011. április 23-án.

A megegyezést írta Bálint József elsőgazda és felel róla.

[Második oldal:]

A jelenlévő cimboraság tagjai:

Gyűjtő Váncsa Imre

Kósa Lázár

Péter Dónát

(Sándor Péter)

Dalos Sándor

Zsók Attila

Péter Levente

Péter László

Juhász László

Antal József

Bálint Géza

Dombi Máttyás

Bálint Károly

Bálint Vilmos

Márton Károly

Ördög Ferenc

Fazakas Dénes

Veress Győző

Sándor Péter

Dombi László

Dombi István

A jelenlévő vezetőség:

Bálint József

Bálint Árpád

19a–e. melléklet. Műholdas térképmelléklet – A juhtartó gazdák lakhelye

19a. térkép. Főút, Állomás utca

19b. térkép. Főút, Falu melyéke, Hídvég utca, Csempe utca, Sándorok utca

19c. térkép. Papsára, Felszeg, Alsó köves utca

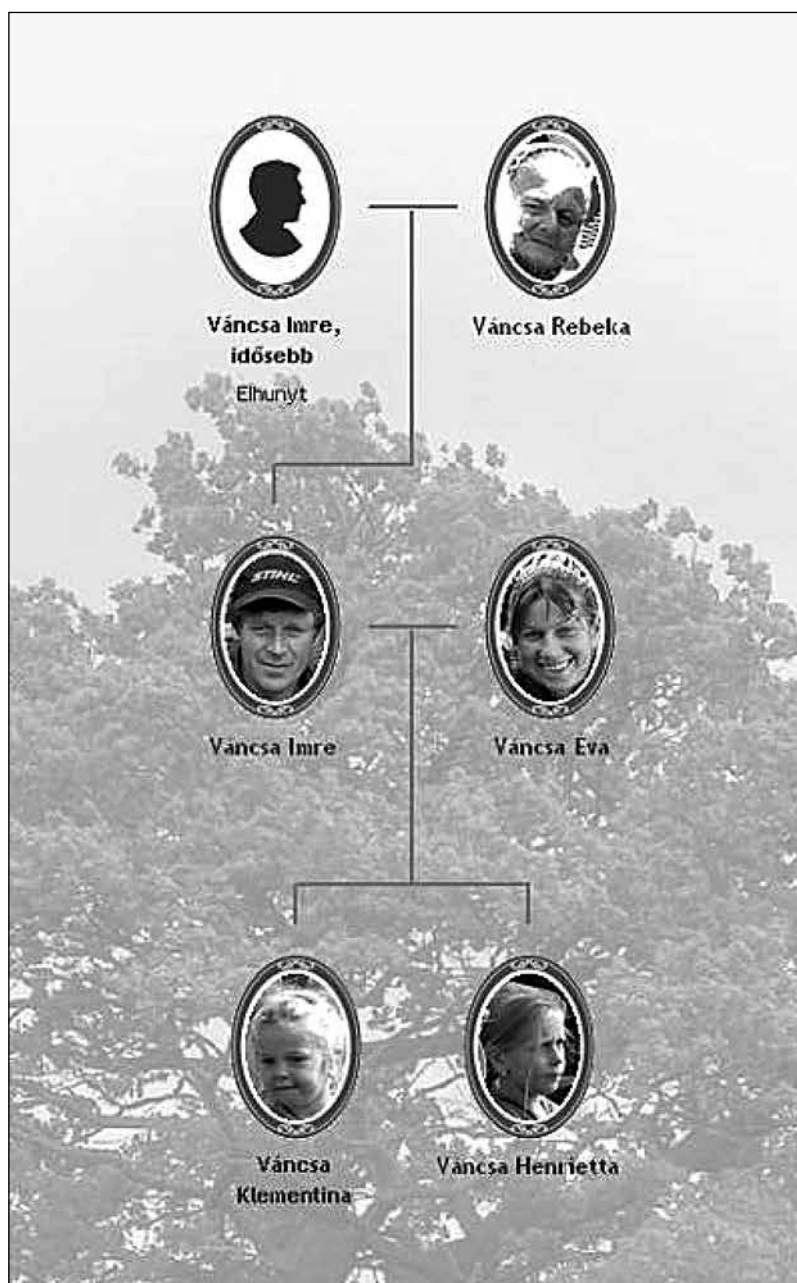

19d. térkép. Felső köves utca, Kovács kertje, Egervára

19e. térkép. Egervára

20. melléklet. Váncsa Imre családja 2012-ben

21. melléklet. A naskalati esztana eszköztára

A naskalati esztana eszköztára								
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszervzés helye	Használati idő	Készítő neve
ágy	pihenésre	fenyőfa	–	2011	Csikmadaras	–	2011-től	Fülöp Gyula
asztal	étkezésre	fenyőfa	–	2006	Csikmadaras	–	2006-tól	–
befőttesüveg	használaton kívül	üveg	–	–	–	–	2011-től	–
befőttesüveg	befőtt tárolására	üveg	–	–	–	–	2011-től	–
bödön1	víz tárolására, szállítására	alumínium	–	2003	–	–	2003-tól	–
bödön2	vízhozásra, víz tárolására	alumínium	–	–	–	–	–	–
bödön3	vízhozásra, víz tárolására	alumínium	–	–	–	–	–	–
bödön4	vízhozásra, víz tárolására	alumínium	–	–	–	–	–	–
bödön5	vízhozásra, víz tárolására	műanyag	–	–	–	–	–	–
bödön6	vízhozásra, víz tárolására	műanyag	–	–	–	–	–	–
bödön7	borotválkozásra	műanyag	–	–	–	–	–	–
borotvahab	borotválkozásra	műanyag, fém	–	–	–	–	2011-től	–
borotválkozó csomag	borotválkozásra	vegyes	–	–	–	–	2011-től	–
bot	cövek leverése	műanyag	–	–	Csikmadaras	–	–	–
cserge	ágyterítőként és takaróként	gyapjú	Váncsa Éva nagybátyjától származik, akinek az édesanyja szőtte. Váncsa Éva leánykorában még csikmadarasi lakásukban még csikmadarasi lakásukban takaróztak vele, később az esztenára került.	–	Csikmadaras	–	–	–
csésze	sör fogyasztására	pléh	–	–	–	–	2005-től	–

A naskalati esztana eszköztára							
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszerezés helye	Készítő neve
csésze2	sör fogyasztására	pléh	–	–	–	–	–
csésze3	sör fogyasztására	pléh	–	–	–	–	–
csésze4	fejőcsésze, cukrot is pergelnek benne	fém-gyári	–	–	–	–	–
csésze5	kávé és pálinka fogyasztására	pléh	–	–	–	–	–
csésze6	víz és üdítő fogyasztására	műanyag	A bács felesége, Váncsa Éva hat csészét vásárolt az eszténára, mára három maradt.	–	–	Csikszereda	–
csésze7	víz és üdítő fogyasztására	műanyag	A bács felesége, Váncsa Éva hat csészét vásárolt az eszténára, mára három maradt.	–	–	Csikszereda	–
csésze8	víz és üdítő fogyasztására	műanyag	A bács felesége, Váncsa Éva hat csészét vásárolt az eszténára, mára három maradt.	–	–	Csikszereda	–
csésze9	tejoltó tárolására	pléh	–	–	–	–	–
cukortartó1	cukor tárolására	műanyag	Abban az évben vásárolták, amikor Birta István, bács hozzájuk szegődött.	–	–	Csikszereda	–
cukortartó2	cukor tárolására	műanyag	Abban az évben vásárolták, amikor Birta István, bács hozzájuk szegődött.	–	–	Csikszereda	–
disznópajta	disznó tartására	fa	A fejőpásztorok készítették.	2011	Csikmadaras	–	–
doboz1	tejoltó tárolására	műanyag	Az első években báránylejtőt használtak, ma már tizletből vásárolják meg a poroltót. Nehéz beszerezni a báránylejtőt.	–	–	–	–
doboz2	mosópor tárolására	műanyag	Korábban tejoltó volt benne.	–	–	–	–
doboz3	használaton kívül	műanyag	–	–	–	–	–
dugóhúzó	dugóhúzó	fém, fa	Váncsa Éva anyósától származik, aki 1960-ban kapta házuk előző lakójától.	–	–	–	–

A naskalati esztana eszköztára									
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszerezés helye	Használati idő	Készítő neve	
edény1	savó tárolására	fém	–	–	–	–	2003-tól	–	
edény2	savó tárolására kutyáknak, disznóknak	fém	–	–	–	–	–	–	
edény3	savó tárolására kutyáknak, disznóknak	fém	–	–	–	–	–	–	
esztanaépület	juhászok szálláshelye, sajt és orda készítésének helyszíne	fenyőfa	Váncsa Imre vitte fel Naskalatba az esztanaépületet, az épülethez szükséges deszkát a közbirtokosság adta. Az épület a közbirtokosság tulajdona. Az épületet nem szállítják le a faluba, de minden évben tatarozzák.	2003	Csíkmadaras	–	2003-tól	Dombi István, Fazakas Dénes, Váncsa Imre, Kurta Dénes, Fazakas Sándor, Sándor Lajos, Péter Levente, Fazakas Lajos	
esztunga (fejőitk)	juhok fejésére	fa, műanyag	–	–	Csíkmadaras	–	2005-től	Dombi István (esztenabíró volt)	
esztike, lapocka	orda keverésére	fenyőfa	–	2011	Csíkmadaras	–	2011-től	Antal László	
ételizésítő tartó	orda keverésére a vegetát ételek ízesítésére használik	műanyag	Váncsa Imre a fogyó anyagokat nagyobb mennyiségben nyáron a csíkszeredai Kauflandból vásárolja meg.	–	–	Csíkszereda	2011-től	–	
ételkeverő	élelem keverésére	fa	–	–	Csíkmadaras	–	–	–	
evőeszköz1	étkezésre	fém	–	–	–	–	2001-től	–	
evőeszköz2	étkezésre	fém	–	–	–	–	2001-től	–	
evőeszköz3	étkezésre	fém	–	–	–	–	2001-től	–	
evőeszköz4	étkezésre	fém	–	–	–	–	2001-től	–	
evőeszköz5	étkezésre	fém	–	–	–	–	2001-től	–	
evőeszköz6	étkezésre	fém	–	–	–	–	2001-től	–	
evőeszköz7	étkezésre	fém	–	–	–	–	2001-től	–	
evőeszköz8	étkezésre	fém	–	–	–	–	2001-től	–	
evőeszköz9	étkezésre	fém	–	–	–	–	2001-től	–	

A naskalati eszténa eszköztára								
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszerezés helye	Használati idő	Készítő neve
evőeszköz10	étkezésre	fém	–	–	–	–	2001-től	–
fakanál	étel keverésére	juharfa	–	2004-től	–	–	2004-től	Sándor Ferenc
fával fűtött kályha1	főzésre, fűtésre	fém	–	–	–	–	2007-től	–
fával fűtött kályha2	főzésre	fém	Nagyobb juhserereg esetén ezen a kályhán főzik le a sajttejet.	–	–	–	kb. 2003	–
fazék fedővel	főzésre	fém	Elelmet küldtek benne az eszténára és az edény nem került vissza a faluba.	–	–	–	2003-tól	–
fazék1	főzésre	fém, gyári	Váncsa Éva és Váncsa Imre lakodalmukkor kapták ajándékba, otthon csupán néhány évet használták.	–	–	–	2003-tól	–
fazék2	főzésre	fém, gyári	Váncsa Éva és Váncsa Imre lakodalmukkor kapták ajándékba, otthon csupán néhány évet használták.	–	–	–	2003-tól	–
fazék3	főzésre	fém, gyári	Sógornőjétől, Boér Máriától kapta ajándékba, otthon csupán néhány évet használták.	–	–	–	2003-tól	–
fejőcsupor	korábban fejésre használták	pléh	Meglyukadt, ezért fejőcsuporként már nem használták	–	–	–	–	–
fejőszék1	fejésre	fenyőfa	–	2008-2011 között	Csikmadaras	–	2008-2011-től	Fülöp Gyula, Dombi István, Fazakas Dénes
fejőszék2	fejésre	fenyőfa	–	2008-2011 között	Csikmadaras	–	2008-2011-től	Fülöp Gyula, Dombi István, Fazakas Dénes
fejőveder1	fejésre	alumínium	A tejesbödönök felső részét eltávolítva alakították ki a fejővedreket.	2003	–	–	2003-tól	–
fejőveder2	fejésre	alumínium	A tejesbödönök felső részét eltávolítva alakították ki a fejővedreket.	2003	–	–	2003-tól	–

A naskalati eszténa eszköztára								
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszerezés helye	Használati idő	Készítő neve
fejőveder3	fejsztre (tejesbödönből kialakított)	aluminium	A tejesbödönök felső részét eltávolítva alakították ki a fejővedreket.	2003	-	-	2003-tól	-
fejjsze	favágásra	fém, fa	-	-	-	-	-	-
fék	lótartás eszköze	bőr	Váncsa Imre apósától származik, aki néhány éve újon adta vejének azt.	kb. 1991	-	-	-	-
felmosó1	takarításra	műanyag, textil	-	-	-	-	-	-
felmosó2	takarításra	műanyag, textil	-	-	-	-	-	-
flakon	használaton kívül	műanyag	Korábban olajat tartottak benne.	-	-	-	-	-
fűszertartó1	bors tárolására	műanyag	Abban az évben vásárolták, amikor Birta István, bács hozzájuk szegődött.	-	-	Csikszereda	2009-től	-
fűszertartó2	paprika tárolására	műanyag	Abban az évben vásárolták, amikor Birta István, bács hozzájuk szegődött.	-	-	Csikszereda	2009-től	-
gumicsizma1	lábbeli	gumi	Nyaranta 2-3 pár eszímát is elhasználnak az esztenán tartózkodó juhászok.	-	-	Csikmadaras (1001 vegyesüzlet, Dávid bolt)	2011-től	-
gumicsizma2	lábbeli	gumi	Nyaranta 2-3 pár eszímát is elhasználnak az esztenán tartózkodó juhászok.	-	-	Csikmadaras (1001 vegyesüzlet, Dávid bolt)	2011-től	-
gyertya1	világításra	viasz	-	2011	Csikmadaras	-	2011-től	-
gyertya2	világításra	viasz	-	2011	Csikmadaras	-	2011-től	-
hajpánt	hajpánt	műanyag	Egy alkalommal a bács egyik leánya az esztenán aludt és ott felejtette a hajpántot.	-	-	Csikmadaras búcsú	kb. 2009-től	-

A naskalati eszténa eszköztára							
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszerezés helye	Használati idő
hám	lótartás eszköze	bőr	Lóval szállítják a forrásvizet az eszténára. A hám Váncsa Imre apósától, Fazakas Árpádtól származik, aki 4-5 éve újon adta vejeének azt.	kb. 1991	-	-	-
hordó1	savó tárolására kutyák és disznók részére	műanyag	-	-	-	-	-
hordó2	vízfordásra, víz tárolására	alumínium	-	-	-	Csikszereda-Sörgyár Csikszereda	-
kakaósdoboz	kakaót tartanak benne	pléh	Tejbegríz készítésekor ebből szórják a kakaót.	-	-	-	2011-től
kávéfőző edény	kávéfőzésre	pléh	-	2006	-	-	2006-tól
kefe1	kelenta tisztítására	műanyag	-	-	-	-	-
kefe2	tejoltó kád tisztítására	fa, műanyag	-	-	-	-	-
kelenta	sajt elkészítésére	fenyőfa	Naponta háromszor használják.	kb. 1991	Csikmadaras	-	2003-tól
kenyértartó, élelmentartó láda (katonaságtól származik)	élelem tárolására	fa	-	-	-	-	2009-től
kés1	élelem szeletelésére	fém	-	-	-	Csikszereda	2011-től
kés2	élelem szeletelésére	fém	-	-	-	Csikszereda	2011-től
kés3	élelem szeletelésére	fém	-	-	-	Csikszereda	2011-től
késfenő	kés élezésére	fém	-	-	-	-	-
körömvirág krém doboz	kézkрем tárolására	műanyag	Váncsa Éva rendelte a fejőpásztor testvérei részére. A fejőpásztoroknak a fejéstől gyakran kiszárad a kezük.	-	-	-	2011-től
kosár	edényeknek	műanyag	-	-	-	-	-

A naskalati esztana eszköztára									
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszerezés helye	Használati idő	Készítő neve	
kültői	állatok nyakára helyezik	fém	-	-	Csíkmadaras	-	-	-	
lábás	főzésre	érc	-	-	Comănești körzete	-	2008-tól	-	
láncfűrés	favágásra	vegyes	-	-	-	Csikszereda	2007-től	-	
lapát	padló tisztítására	fa, fém	-	-	-	-	-	-	
lapító1	élelem szeletelésére	fenyőfa	-	-	Csíkmadaras	-	-	Fülep Gyula	
lapító2	élelem előkészítésére	fenyőfa	-	2007	Csíkmadaras	-	2006-tól	Fülep Gyula	
lapító3	élelem előkészítésére	fenyőfa	-	2007	Csíkmadaras	-	2006-tól	Fülep Gyula	
lapító4	élelem előkészítésére	cserefa	-	2007	Csíkmadaras	-	2006-tól	Fülep Gyula	
lapító5	élelem előkészítésére	fenyőfa	-	2007	Csíkmadaras	-	2006-tól	Fülep Gyula	
lapító6	élelem előkészítésére	fenyőfa	-	2007	Csíkmadaras	-	2006-tól	Fülep Gyula	
lapító7	a puliszkát erre helyezik	fenyőfa	-	-	Csíkmadaras	-	-	Fülep Gyula	
lapító8	puliszka tárolására, szeletelésére	fenyőfa	-	2011	Csíkmadaras	-	2011-től	Bálint Domokos	
légyfogó1	legyek ellen	műanyag	-	-	-	Csíkmadaras	2011-től	-	
légyfogó2	legyek ellen	műanyag	-	-	-	Csíkmadaras	2011-től	-	
légyfogó3	legyek ellen	műanyag	-	-	-	Csíkmadaras	2011-től	-	
maroktelefon1	kommunikációs célra	vegyes	A bács és felesége több Nokia akkumulátorral rendelkeznek, amelyeket otthon töltenek fel, hetente egy-két alkalommal viszik fel azokat az esztenerára.	-	-	Csikszereda	-	Nokia	

A naskalati esztana eszköztára								
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszerzés helye	Használati idő	Készítő neve
maroktelefon2	kommunikációs célra	vegyes	A bács és felesége több Nokia akkumulátorral rendelkeznek, amelyeket otthon töltenek fel, hetente egy-két alkalommal viszik fel azokat az esztenára.	–	–	Csikszereda	–	Nokia
maroktelefon3	kommunikációs célra	vegyes	A bács és felesége több Nokia akkumulátorral rendelkeznek, amelyeket otthon töltenek fel, hetente egy-két alkalommal viszik fel azokat az esztenára.	–	–	Csikszereda	–	Nokia
merítőkánál1	levesnek	pléh	A bács édesanyjától került az esztenára, aki házuk előző lakójától örökölte.	–	–	–	1961-től	–
merítőkánál2	levesnek	pléh	–	–	–	Csikszereda	–	–
moslékos edény	disznók etetésére	műanyag	Váncsa Éva egyik testvére hozta az esztenára.	–	–	Csikmadaras	–	–
mustáropohár	mustár tárolására, élelem tárolására	műanyag pohár	–	–	–	–	2011-től	–
nyalósó	juhok számára	só	–	–	–	–	–	–
olajos palack	olaj tárolására	műanyag	–	–	–	–	–	–
ordászsák1	orda tárolására	géz	–	–	–	–	2011-től	–
ordászsák2	orda tárolására	géz	–	–	–	–	2011-től	–
ordászsák3	orda tárolására	géz	–	–	–	–	2011-től	–
ordászsák4	orda tárolására	géz	–	–	–	–	2011-től	–
ordászsák5	orda tárolására	géz	–	–	–	–	2011-től	–
ordászsák6	orda tárolására	géz	–	–	–	–	2011-től	–
ordászsák7	orda tárolására	géz	–	–	–	–	2011-től	–
ordászsák8	orda tárolására	géz	–	–	–	–	2011-től	–
ordászsák9	orda tárolására	géz	–	–	–	–	2011-től	–
ordászsák10	orda tárolására	géz	–	–	–	–	2011-től	–
pad1	ülőkalkalmatosság	fenyőfa	–	2006	Csikmadaras	–	2006-tól	–

A naskalati esztana eszköztára									
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszerezés helye	Használati idő	Készítő neve	
pad2	ülőkalkalmatosság	fenyőfa	–	2006	Csikmadaras	–	2006-tól	–	
pad3	ülőkalkalmatosság	fenyőfa	–	2006	Csikmadaras	–	2006-tól	–	
palacsintastűtő	palacsinta sütitésére	fém, gyári	Birta István, bács gyákrabban sütitő palacsintát a fejőpásztoroknak.	–	–	–	2010-től	–	
papírszebekendő	törölsére	papír, műanyag	Száz darabos kiserelésben szokták megvásárolni.	–	–	Csikszereda	2011-től	–	
papucs	lábbeli	műanyag	A korábban állandó jelleggel esztenán tartózkodó bács, Birta István csakis papucsban engedte be a fejőpásztorokat az esztanaépületbe.	–	–	Csikszereda	2011-től	–	
pásztorbot maradvány	moslék kavarására	mogyorófa	A használatból kikerülve másodlagos szerepet kapott.	–	–	–	–	–	
pásztorbot1	juhok őrzésére és terelésére	mogyorófa	A juhászok majdnem minden évben új botot készítenek.	2010–2011	Hargita hegység, Naskalat	–	2010–2011-től	Antal László	
pásztorbot2	juhok őrzésére és terelésére	mogyorófa	A juhászok majdnem minden évben új botot készítenek.	2010–2011	Hargita hegység, Naskalat	–	2010–2011-től	Fazakas Csaba	
pásztorbot3	juhok őrzésére és terelésére	mogyorófa	A juhászok majdnem minden évben új botot készítenek.	2010–2011	Hargita hegység, Naskalat	–	2010–2011-től	Fazakas Ferenc	
pásztorbot4	juhok őrzésére és terelésére	mogyorófa	A juhászok majdnem minden évben új botot készítenek.	2010–2011	Hargita hegység, Naskalat	–	2010–2011-től	Pál Árpád	
petróleumlámpa1	világításra	fém	Váncsa Éva ajándékba kapta egy falubeli ismerősétől.	–	–	Csikmadaras	–	–	
petróleumlámpa2	világításra	fém	–	–	–	–	–	–	
pityókatoró	burgonya törésére	fenyőfa	–	–	Csikmadaras	–	–	–	

A naskalati eszténa eszköztára							
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszerezés helye	Készítő neve
pohár1	kávé fogyasztására	műanyag	–	–	–	Csikszereda	–
pohár2	vízet isznak belőle	üveg	Váncsa Éva lányától, Henriettától kapta születésnapjára.	–	–	Csikmadaras	–
pohár3	eredetileg mustáropohár volt, ma vizet isznak belőle	üveg	–	–	–	Csikmadaras	–
pohár4	vízet isznak belőle	üveg	Váncsa Éva lányától, Henriettától kapta születésnapjára.	–	–	Csikmadaras	–
pokróc	kamra elzárására	textília	Váncsa Imre a <i>barakkal</i> együtt vásárolta meg.	–	–	–	–
púderes doboz	használatuk lábra	műanyag	–	–	–	–	–
rács1	szállításra és tárolásra	műanyag	–	–	–	–	–
rács2	szállításra és tárolásra	műanyag	–	–	–	–	–
rács3	szállításra és tárolásra	műanyag	–	–	–	–	–
rádió	hír- és zenei műsorok hallgatására	műanyag és fém	Váncsa Éva vásárolta. Minden évben vásárolnak rádiót. A jelenlegi rádió új korában elromlott, mert leesett a polcra. Állandóan gondoskodni kell az elemek pótlásáról.	–	–	Csikszereda	–
ruhaneműk	öltözködéskor	textília	A ruhaneműk nagy részét second hand üzletből szerez be. Zoknit és alsóneműt üzletből vásárolnak.	–	–	Csikmadaras, Csikszereda	–
sajtdeszka	sajt megcsiptetésére	fenyőfa	–	kb. 2001	–	–	–
sajtvágó kés	sajt elvágására	fenyőfa	–	2008	Csikmadaras	–	Fülöp Gyula

A naskalati esztana eszköztára								
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszervés helye	Használati idő	Készítő neve
sajtruha1	sajt letakarására	textil	-	-	-	-	-	-
sajtruha2	sajt letakarására	textil	-	-	-	-	2011-től	-
sajtruha3	sajt letakarására	textil	-	-	-	-	2011-től	-
sajtruha4	sajt letakarására	textil	-	-	-	-	2011-től	-
sajtruha5	sajt letakarására	textil	-	-	-	-	2011-től	-
sajtruha6	sajt letakarására	textil	-	-	-	-	2011-től	-
sajtruha7	sajt letakarására	textil	-	-	-	-	2011-től	-
sajtruha8	sajt letakarására	textil	-	-	-	-	2011-től	-
sajtruha9	sajt letakarására	textil	-	-	-	-	2011-től	-
sajtruha10	sajt letakarására	textil	-	-	-	-	2011-től	-
seprű	takarításra	fa	Ma már nem használják, majdnem teljesen tönkrement.	-	-	-	-	-
serpenyő	tojásütésre	fém	-	-	-	-	-	-
sótartó	só tárolására	műanyag	-	-	-	-	-	-
sőtétítő	árménykolásra	textília	Korábban a otthoni háztartás részét képezte.	-	-	-	-	-
szekér	szállításra	fa, fém, gumi	-	-	-	-	-	-
személtápat	takarításra	fém, fa	-	-	-	-	-	-
szűrő1	orda leszedésére	fém, gyári	-	-	-	Csikszereda	2003-tól	-
szűrő2	tejszűrésre	műanyag	-	-	-	-	-	-
tál1	levesnek	pléh	Tojást küldtek fel az eszténára és ebbe a tálba tették.	-	-	Csikszereda	-	-
tál2	sajtruha mosására	műanyag	-	-	-	Csikszereda	2011-től	-
tál3	élelem előkészítésére	műanyag	-	-	-	-	-	-
tál4	mosakodásra	fém	-	-	-	-	-	-
tál5	levesnek	pléh	-	-	-	Csikszereda	-	-
tál6	élelem előkészítésére	műanyag	-	-	-	-	-	-

A naskalati esztana eszköztára								
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszerezés helye	Használati idő	Készítő neve
tál7	levesnek	pléh	–	–	–	Csikszereda	–	–
tál8	élelem előkészítésére	műanyag	–	–	–	–	–	–
tál9	mosakodásra	műanyag	–	–	–	Csikszereda	–	–
tál10	levesnek	pléh	–	–	–	–	–	–
tál11	burgonyahamozáskor ebbe teszik a héjat	műanyag	–	–	–	Csikszereda	–	–
tál12	levesnek	pléh	–	–	–	–	–	–
tál13	levesnek	pléh	–	–	–	–	–	–
tejelverő	tej elverésére	fenyőfa, a tönkrement fa részét műanyag rácsdarabbal pótolták	–	2011	Csikmadaras	–	2011-től	Fülöp Gyula
tejfőles doboz	tojás vagy liszt tárolására	műanyag	Tojást küldtek az esztenára benne, a doboz az esztenán maradt.	–	–	–	2011-től	–
tejoltó kád, cseber	tej beoltására	fenyőfa	Nagyobb tejhozam esetén, nyáron használják. Nehéz a tisztítása.	2006	Csikmadaras	–	2007-től	–
tejoltó kád, cseber	tej beoltására	műanyag	Kisebb tejhozam esetén használják, egyszerű a tisztítása.	2006	–	Csikmadaras (Dávid bolt)	2006-tól	–
tojástartó	tojás tárolására	műanyag	–	–	–	–	–	–
törülköző	kéz törülésére	textília	Korábban az otthoni háztartás részét képezte.	–	–	–	–	–
traktor gumiabroncs	gumivályú kutyák és disznó etetésére	gumi	–	–	–	–	–	–
üst1	ptyókás tokány főzésére	fém	Söröshordó levágott alsó részéből készült. Both Levente adta egy barátjért cserébe.	–	–	–	2009-től	–
üst2	puliszka főzésére	fém	–	1940 előtti	–	–	–	–

A naskalati esztana eszköztára									
Megnevezés	Funkció	Anyag	Története	Készítés ideje	Készítés helye	Beszerezés helye	Használati idő	Készítő neve	
üst3	orda főzésére	fém	-	-	-	-	-	-	-
üveg	pálinkát tartanak benne	üveg	-	-	-	-	-	-	-
veder1	vízfordásra, víz tárolására	fém-gyári	-	2011	Csikszereda	-	2011-től	-	-
veder2	savó felfogására	pléh	-	-	-	-	2011-től	-	-
veder3	sajttejnek	műanyag	-	-	-	Csikszereda	2011-től	-	-
veder4	padló felmosására	műanyag	-	-	-	-	2011-től	-	-
veder5	víz tárolására	pléh	-	-	-	-	-	-	-
veder6	moslák tárolására	pléh	-	-	-	-	2003-tól	-	-
veder7	moslák tárolására	fém	-	-	-	-	-	-	-
verebes1	juhászok éjszakai szálláshelye	fenyőfa	-	1999, 2001	Csikmadaras	-	1999-től és 2001-től	-	-
verebes2	juhászok éjszakai szálláshelye	fenyőfa	-	1999, 2002	Csikmadaras	-	1999-től és 2001-től	-	-
vízmergető	vízmerítésre	pléh	-	-	-	Csikszereda	-	-	-

22. melléklet. A naskalati esztana tárgycsoportjai

A naskalati esztana tárgycsoportjai													
	Tűz- feldolgozás eszközei (44)	Bűtor- darabok (8)	Háztartás egyéb eszközei (108)	Tisztálkodás eszközei (7)	Öltözet (5)	Lakás- textiliák (4)	Elektro-mos eszközök (5)	Tűzelő- berendezés (2)	Világító- eszközök (4)	Allattartás eszközei (11)	Szállítás eszköze (1)	Épít-mények (5)	Ö: 204
1	csésze4	ágy	befőttes- üveg1	borotvahab	gumi- csizma1	cserge	láncfűrés	fával fűtött kályha1	gyertya1	bot	szekér	disznó- pajta	
2	csésze9	asztal	befőttes- üveg2	borotválkozó csomag	gumi- csizma2	pokróc	marok- telefon1	fával fűtött kályha2	gyertya2	fék		esztana- épület	
3	doboz1	fejő- szék1	bödön1	körömvirág krém doboz	hajpánt	sötétítő	marok- telefon2		petróleum- lámpa1	hám		eszt- runqa (fejőlik)	
4	edény1	fejő- szék2	bödön2	papír- zsebkendő	papucs	törülköző	marok- telefon3		petróleum- lámpa2	küli		verebes1	
5	edény2	pad1	bödön3	púderes doboz	ruha- neműk		rádió			nyalósó		verebes2	
6	esztike, lapocka	pad2	bödön4	tál4						pásztorbot maradvány			
7	fejőcsupor	pad3	bödön5	tál9						pásztorbot1			
8	fejőveder1	polc	bödön6							pásztorbot2			
9	fejőveder2		bödön7							pásztorbot3			
10	fejőveder3		csésze1							pásztorbot4			
11	hordó1		csésze2							traktor gu- miabroncs			
12	kelenita		csésze3										
13	ordászsák1		csésze5										
14	ordászsák2		csésze6										
15	ordászsák3		csésze7										
16	ordászsák4		csésze8										

A naskalati esztetika tárgycsoportjai													
	Tel- feldolgozás eszközei (44)	Bútor- darabok (8)	Háztartás egyéb eszközei (108)	Tisztálkodás eszközei (7)	Öltözet (5)	Lakás- textiliák (4)	Elektro-mos eszközök (5)	Tűz- elő- berendezés (2)	Világító- eszközök (4)	Allattartás eszközei (11)	Szállítás eszköze (1)	Épít-mények (5)	Ö: 204
17	ordászsák5		cukortartó1										
18	ordászsák6		cukortartó2										
19	ordászsák7		doboz2										
20	ordászsák8		doboz3										
21	ordászsák9		dugóhúzó										
22	ordászsák10		ételízestítő tartó										
23	sajtdeszka		ételkeverő										
24	sajtelvágó kés		evőeszközi										
25	sajtruha1		evőeszköz2										
26	sajtruha2		evőeszköz3										
27	sajtruha3		evőeszköz4										
28	sajtruha4		evőeszköz5										
29	sajtruha5		evőeszköz6										
30	sajtruha6		evőeszköz7										
31	sajtruha7		evőeszköz8										
32	sajtruha8		evőeszköz9										
33	sajtruha9		evőeszköz10										
34	sajtruha10		fakanál										
35	szűrő1		fazék fedővel										
36	szűrő2		fazék1										
37	tejelverő		fazék2										
38	tejesbödön		fazék3										

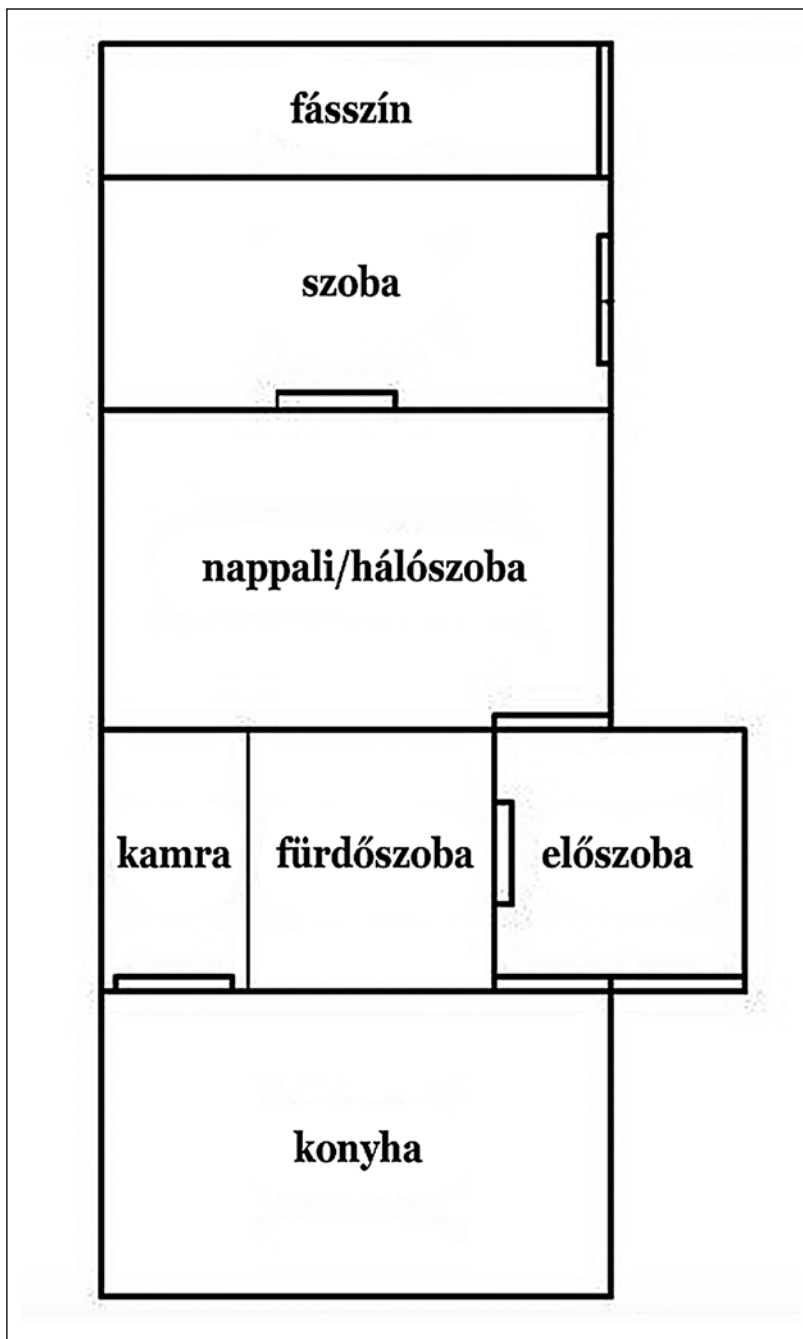
A naskalati eszténa tárgycsoportjai													
	Téj-feldolgozóeszközök (44)	Bútor-darabok (8)	Háztartás egyéb eszközei (108)	Tisztálkodás eszközei (7)	Öltözet (5)	Lakás-textiliák (4)	Elektro-mos eszközök (5)	Tűzlő-berendezés (2)	Világító-eszközök (4)	Allattartás eszközei (11)	Szállítás eszköze (1)	Épít-mények (5)	Ö: 204
39	tejoltó kád, cseber		fejsze										
40	üst3		felmosó1										
41	edény3		felmosó2										
42	tejoltó kád, cseber		flakon										
43	veder2		fűszer-tartó1										
44	veder3		fűszer-tartó2										
45			hordó2										
46			kakaós-doboz										
47			kávéfőző edény										
48			kefe1										
49			kefe2										
50			kenyér-tartó, élelmentartó láda										
51			kés1										
52			kés2										
53			kés3										
54			késfenő										
55			kosár										
56			lábás										

A naskalati esztana tárgycsoportjai													
	Teljesítmények (44)	Bútor- darabok (8)	Háztartás eszközei (108)	Tisztálkodás eszközei (7)	Öltözet (5)	Lakás- textiliák (4)	Elektro-mos eszközök (5)	Tűz- biztonság (2)	Világító- eszközök (4)	Allattartás eszközei (11)	Szállítás eszköze (1)	Épít- munkák (5)	Ö: 204
57			lapát										
58			lapító1										
59			lapító2										
60			lapító3										
61			lapító4										
62			lapító5										
63			lapító6										
64			lapító7										
65			lapító8										
66			légyfogó1										
67			légyfogó2										
68			légyfogó3										
69			merítő- kanál1										
70			merítő- kanál2										
71			moslékos edény										
72			mustáros pohár										
73			olajos palack										
74			palacsinta- sütő										
75			pityóká- törő										

A naskalati eszténa tárgycsoportjai													
	Tej-feldolgozási eszközök (44)	Bútor-darabok (8)	Háztartási egyéb eszközök (108)	Tisztálkodási eszközök (7)	Öltözet (5)	Lakás-textiliák (4)	Elektro-mos eszközök (5)	Tűzlő-berendezés (2)	Világító-eszközök (4)	Allattartási eszközök (11)	Szállítás eszköze (1)	Épít-mények (5)	Ö: 204
76			pohár1										
77			pohár2										
78			pohár3										
79			pohár4										
80			rács1										
81			rács2										
82			rács3										
83			seprű										
84			serpenyő										
85			sótartó										
86			szemét-lapát										
87			tál1										
88			tál2										
89			tál3										
90			tál4										
91			tál5										
92			tál6										
93			tál7										
94			tál8										
95			tál9										
96			tál10										
97			tál11										
98			tejfőles-doboz										
99			tojástartó										

A naskalati esztana tárgycsoportjai													
	Tel- feldolgozás eszközei (44)	Bútor- darabok (8)	Háztartás eszközei (108)	Tisztálkodás eszközei (7)	Öltözet (5)	Lakás- textiliák (4)	Elektro-mos eszközök (5)	Tűzelo- berendezés (2)	Világító- eszközök (4)	Allattartás eszközei (11)	Szállítás eszköze (1)	Épít-mények (5)	Ö: 204
100			üst1										
101			üst2										
102			üveg										
103			veder1										
104			veder4										
105			veder5										
106			veder6										
107			veder7										
108			víz- meregető										

23. melléklet. A Váncsa család házának alaprajza

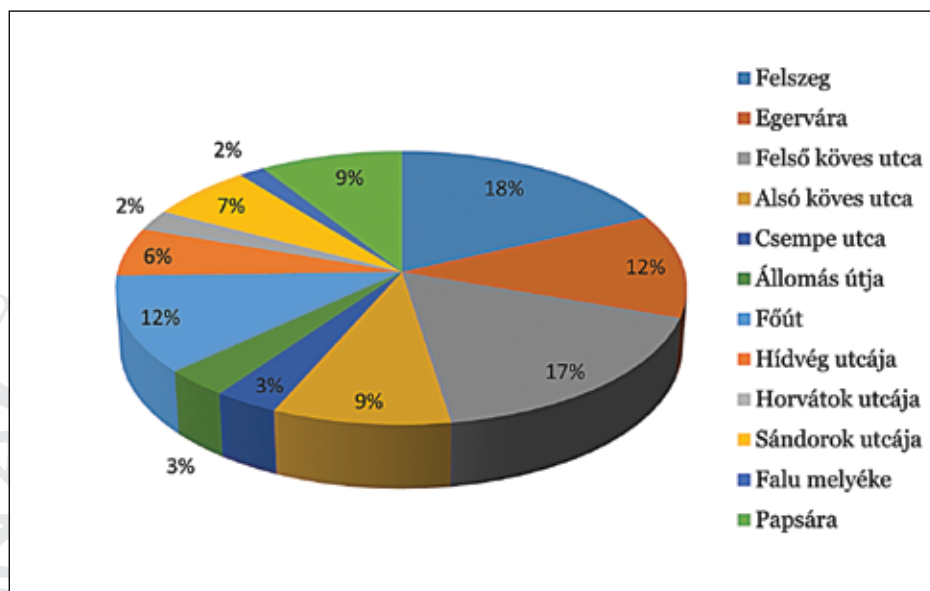
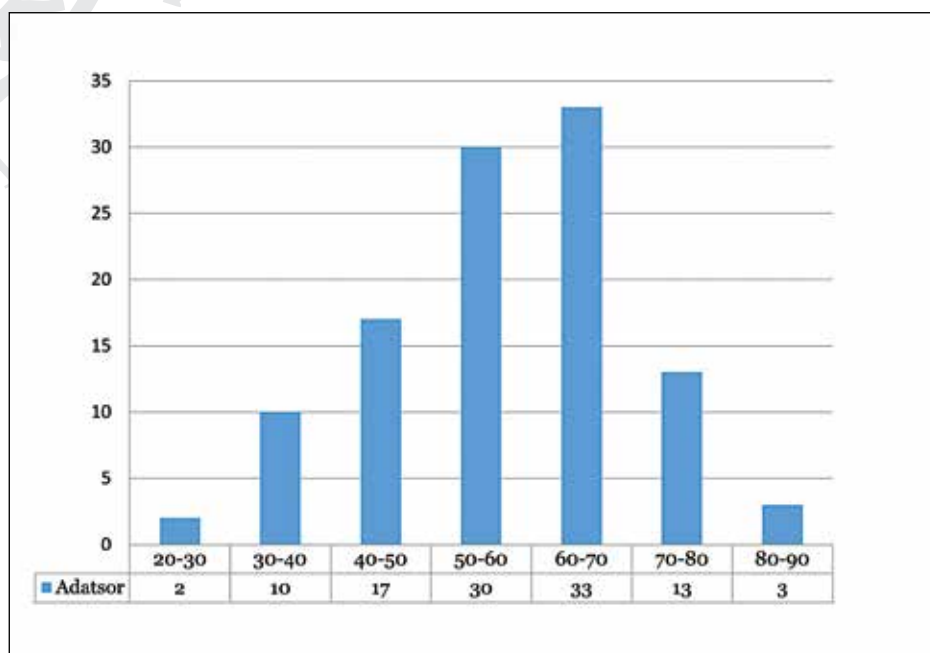
24. melléklet. Váncsa Imrével gazdasági kapcsolatban álló juhtartó gazdák

	Juhtartó gazda	Születési év	Lakhely	Ház-szám	Juhok száma	Kapcsolat a báccsal (év)	Viszony típusa
1	Albert Levente	1979	Egervára	472	3	8	barát
2	András Gergely	1961	Állomás útja – Kicsi kertek	231	6	1	ismerős
3	András Imre	1953	Csempe utca	306	3	7	ismerős
4	Antal (Pali) Gergely	1945	Felszeg	599	8	8	ismerős
5	Antal (Pali) József	1968	Felszeg	575	6	8	ismerős
6	Antal András	1958	Egervára	446	6	8	ismerős
7	Antal (Pali)Áron	1951	Felső köves utca	556	3	1	rokon
8	Antal (Pali) Áron id.	1923	Felszeg	620	1	1	rokon
9	Antal Berta	1931	Egervára	449	2	1	ismerős
10	Antal Domokos	1953	Egervára	508	3	8	szomszéd
11	Antal Domokos (Zakor)	1959	Felső köves utca	476	2	1	ismerős
12	Antal Elek	1944	Felszeg	640	3	7	ismerős
13	Antal Ernő	1979	Főút	21	21	1	barát
14	Antal Ferenc	1958	Állomás útja	128	2	1	ismerős
15	Antal János	1945	Felszeg	272	4	4	ismerős
16	Antal (Magdó) János	1940	Állomás útja	520	6	1	ismerős
17	Antal József	1975	Egervára	509	5	8	szomszéd
18	Antal (Miccse) József	1936	Főút	162	7	1	ismerős
19	Antal Lukács	1948	Felszeg	615	3	1	ismerős
20	Antal Teréz	1945	Horvátok utcája	133	5	8	ismerős
21	Balázs László	1956	Felszeg	314	7	8	ismerős
22	Bálint (Bugyuta) Árpád	1949	Állomás útja	273	5	7	ismerős
23	Bálint (Faszulyka) Ferenc	1955	Egervára	409	2	1	ismerős
24	Bálint (Kakas) Ferenc	1932	Egervára	490	7	8	szomszéd
25	Bálint (Kuti) Ferenc	1961	Egervára	490	2	8	szomszéd
26	Bálint Áron	?	Csíkdnáfalva	?	3	8	rokon
27	Bálint Árpád	1953	Egervára	168	7	6	ismerős
28	Bálint Géza	1944	Egervára	398	4	7	ismerős
29	Bálint János	1955	Felső köves utca	477	2	7	ismerős
30	Bálint Károly	1948	Főút	163	4	1	ismerős
31	Bálint Lajos	1952	Felszeg	591	7	7	ismerős
32	Bálint Mihály	1944	Állomás útja	223	4	1	ismerős

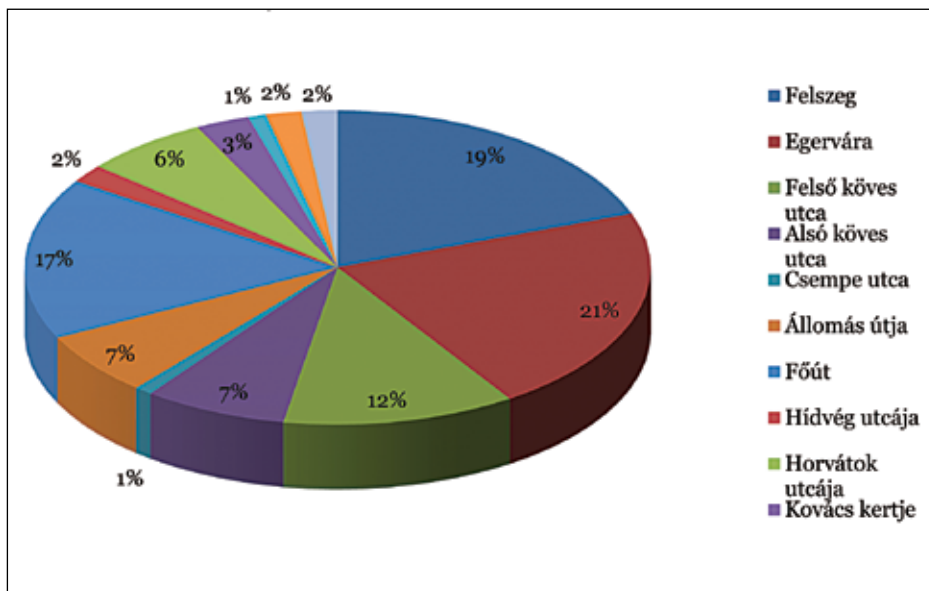
	Juhtartó gazda	Születési év	Lakhely	Ház-szám	Juhok száma	Kapcsolat a báccsal (év)	Viszony típusa
33	Bálint Sándor	1959	Horvátok utcája	137	5	1	ismerős
34	Bálint Vilmos	1937	Horvátok utcája	292	5	1	ismerős
35	Berszán Dezső (István)	1939	Főút	3	5	1	ismerős
36	Bíró Gábor	1948	Főút	154	5	1	ismerős
37	Bíró Gyula	1958	Horvátok utcája	290	6	7	ismerős
38	Bíró Imre	1929	Horvátok utcája	291	5	1	ismerős
39	Bíró Károly	1951	Egervára	425	2	7	ismerős
40	Bodor Lajos	1944	Állomás útja	220	4	1	ismerős
41	Boér Tibor	?	Csikdánfalva	?	10	8	rokon: sógor
42	Bogács (Zöld) János	1967	Egervára	422	3	7	ismerős
43	Bogács Gergely	1954	Felső köves utca	500	3	7	szomszéd
44	Bogács István	1962	Egervára	93	33	2	barát
45	Böjte Dénes	1943	Falu melyéke	280	8	1	ismerős
46	Böjte Péter	1957	Alsó köves utca	565	8	7	ismerős
47	Borbáth András	1948	Főút	56	6	1	ismerős
48	Both József	1949	Kovács kertje	111	4	8	ismerős
49	Burján József	1942	Egervára	393	5	4	ismerős
50	Császár Imre	1956	Egervára	341	3	1	ismerős
51	Dombi (Koké) Áron	1951	Sándorok utcája	98	3	8	ismerős
52	Dombi István	1943	Egervára	435	11	8	barát
53	Dombi Mátyás	1945	Horvátok utcája	148	7	1	ismerős
54	Fazakas (Cepők) Dénes	1958	Egervára	370	5	7	rokon
55	Fazakas (Szálkás) Árpád	1968	Alsó köves utca	570	3	1	rokon
56	Fazakas (Marci) Áron	1940	Falu melyéke	284	4	1	ismerős
57	Fazakas Csaba	1981	Egervára	371	8	8	rokon: sógor
58	Fazakas Dénes	1947	Felszeg	609	4	7	ismerős
59	Fazakas Gáspár	1947	Egervára	395	3	7	ismerős
60	Fazakas Lajos	1957	Felszeg	652	10	8	barát
61	Fazakas Vilmos	1945	Felszeg	595	3	1	ismerős
62	György István	1941	Felszeg	642	3	7	ismerős
63	Hajdú (Ityim) Károly	1960	Egervára	436	7	7	ismerős
64	Hajdú Zoltán	1971	Kovács kertje	461	5	1	ismerős

	Juhtartó gazda	Születési év	Lakhely	Ház-szám	Juhok száma	Kapcsolat a báccsal (év)	Viszony típusa
65	Horváth Attila	1972	Horvátok utcája	302	2	1	barát
66	Imre László	1975	Főút	30	9	7	ismerős
67	János László	1953	Felső köves utca	522	1	8	szomszéd
68	János Zoltán	1973	Felszeg	644	3	7	ismerős
69	Juhász Gábor	1963	Papsára	699	4	1	ismerős
70	Juhász László	1969	Felszeg	560	18	8	barát
71	Kósa László	1972	Felső köves utca	486	2	1	szomszéd
72	Kósa Lázár	1942	Felső köves utca	451	6	8	rokon
73	Kósa Lázár (ifj.)	1971	Felső köves utca	468	4	8	ismerős
74	Kovács István	1967	Főút	281	7	2	barát
75	Márton Károly	1958	Felszeg	613	6	7	ismerős
76	Mészáros Dénes	1952	Felső köves utca	497	10	8	szomszéd
77	Mészáros Pál	1957	Felszeg	618	4	7	ismerős
78	Mezei Eliza	1944	Főút	44	13	8	ismerős
79	Mezei Lajos	1945	Hídvég utcája	666	5	1	ismerős
80	Mezei Vilmos	1973	Főút	41	2	1	ismerős
81	Ördög Antal	1941	Egervára	400	3	1	ismerős
82	Ördög Ferenc	1955	Főút	51	6	1	ismerős
83	Pál Csaba	1977	Főút	24	4	1	ismerős
84	Pál József	1944	Főút	62	13	8	barát
85	Péter (Takmer) Gergely	1938	Állomás útja	264	6	6	ismerős
86	Péter Dónát	1972	Főút	608	10	8	ismerős
87	Péter Félix	1968	Alsó köves utca	523	7	7	ismerős
88	Péter Ferenc	1937	Főút	118	7	7	ismerős
89	Péter László	1976	Felszeg	679	4	6	ismerős
90	Péter László	1972	Alsó köves utca	524	2	7	ismerős
91	Péter László	1967	Felső köves utca	202	5	8	szomszéd
92	Péter Levente	1983	Felszeg	656	5	8	rokon: első unoka- testvér
93	Péter Sándor	1957	Felső köves utca	499	5	8	szomszéd
94	Petres Lukács	1937	Felszeg	632	2	7	ismerős
95	Sándor Albert	1945	Alsó köves utca	545	2	8	ismerős
96	Sándor Árpád	1942	Felszeg	596	4	7	rokon

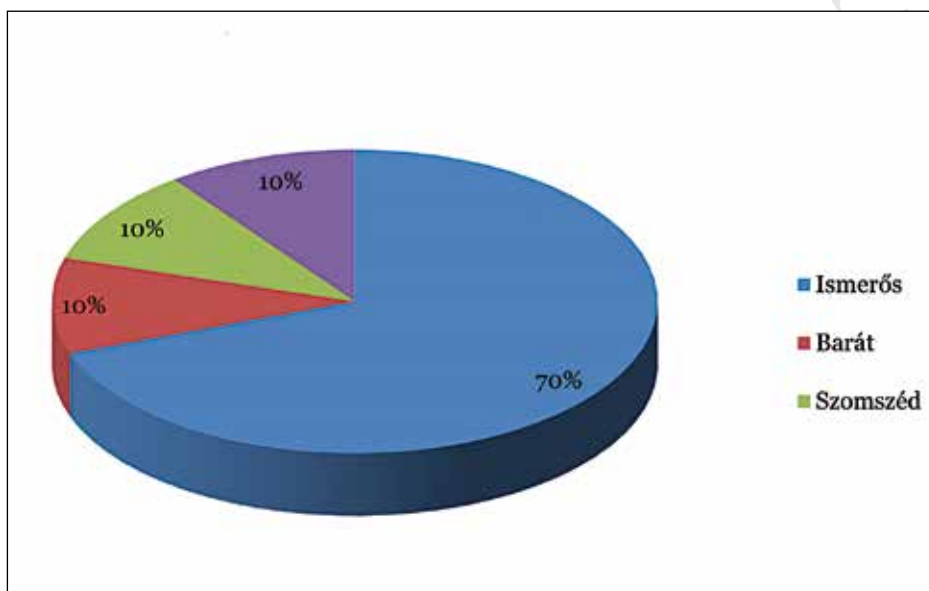
	Juhtartó gazda	Születési év	Lakhely	Ház-szám	Juhok száma	Kapcsolat a báccsal (év)	Viszony típusa
97	Sándor Béla	1946	Alsó köves utca	568	7	1	ismerős
98	Sándor Béla	1968	Főút	54	8	1	ismerős
99	Süket József	1958	Egervára	408	7	7	ismerős
100	Szabó Kálmán	1941	Felső köves utca	485	3	8	szomszéd
101	Szőcs (Háná) Károly	1964	Kovács kertje	471	1	8	barát
102	Szőcs Béla	1958	Alsó köves utca	543	13	1	ismerős
103	Tankó Ernő (Öcsi)	1971	Főút	36	16	6	barát
104	Váncsa Alajos	1948	Egervára	322	2	8	ismerős
105	Váncsa Gergely	1941	Alsó köves utca	554	14	3	ismerős
106	Váncsa Imre	1940	Felső köves utca	456	4	8	rokon
107	Zsók Árpád	1971	Főút	66	3	7	ismerős
108	Zsók Attila	1964	Felszeg	583	4	7	ismerős

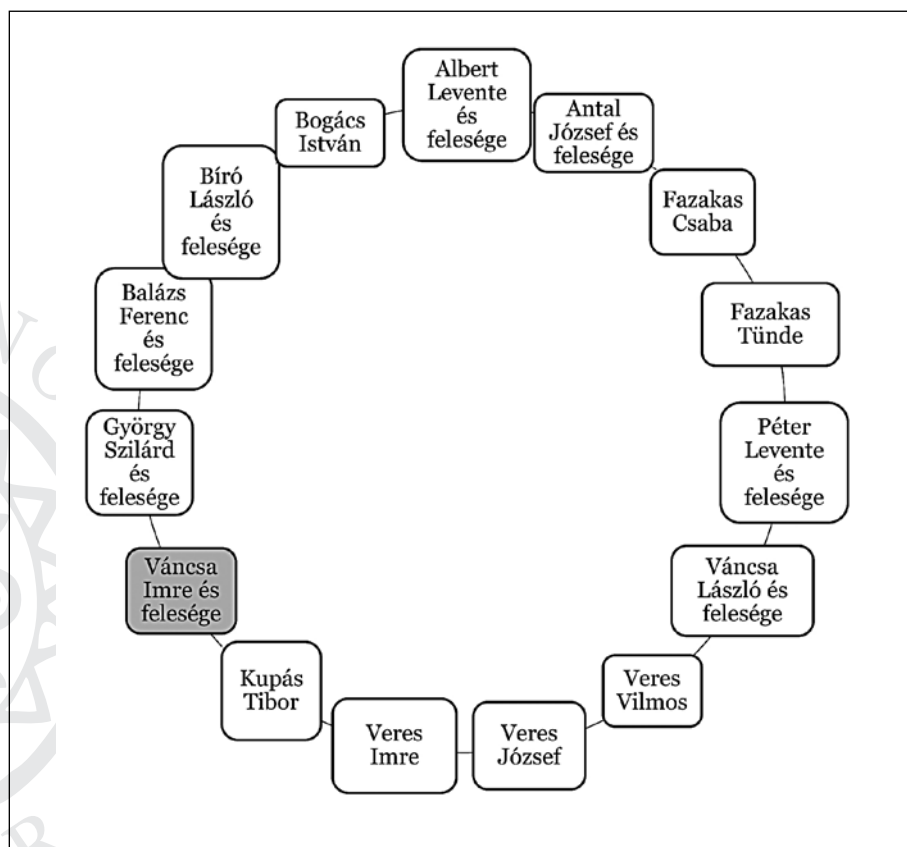
25. melléklet. Vánca Imrétől sajtot és bárányt vásárlók falurészenkénti megoszlása**26. melléklet.** Vánca Imrével kapcsolatban álló juhtartó gazdák életkora

27. melléklet. Juhtartó gazdák lakhelye

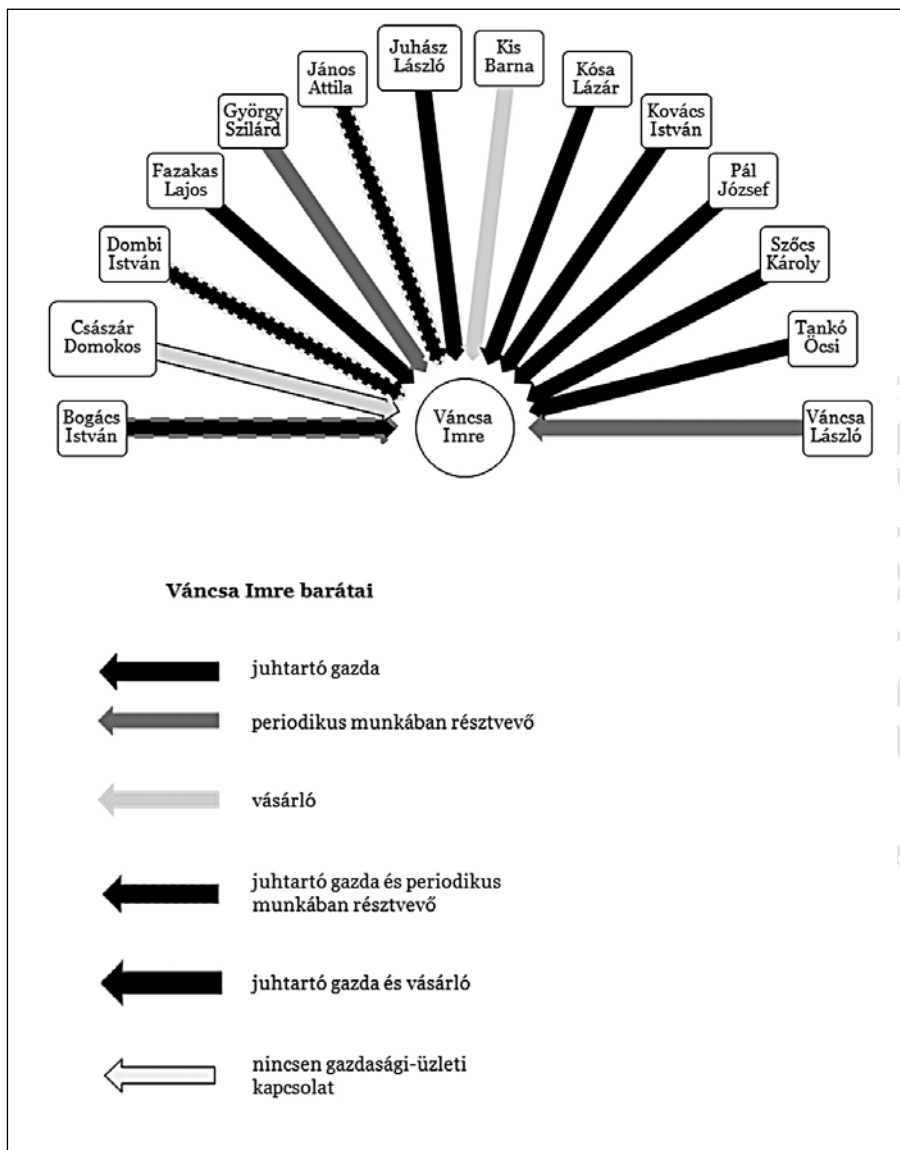

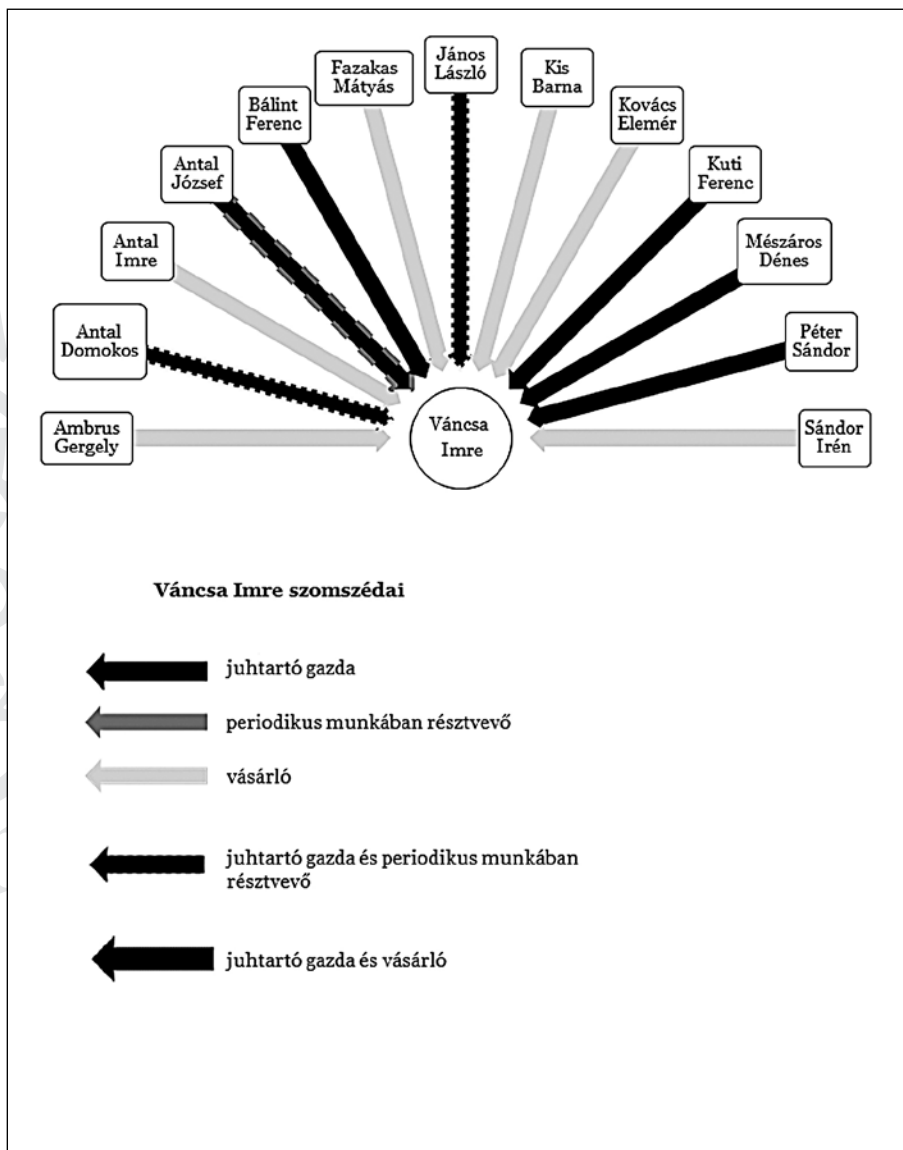
28. melléklet. Bács és juhosgazdák közötti viszony típusa

29. melléklet. Társasmunkát együtt végzők köre

30. melléklet. Váncsa Imre barátai (gazdasági-üzleti kapcsolatok)

31. melléklet. Váncsa Imre szomszédai (gazdasági-üzleti kapcsolatok)

Fényképek

1. kép. A *szájván* (juhok téli szálláshelye), Kovács kertje, Csíkmadaras (2010. április 25.)

2. kép. Az eszteta eszközeinek szállításra való előkészítése (2010. április 25.)

3. kép. Juhkosár felállítása a falu határában (2010. április 25.)

4. kép. *Eszterunga* (fejőlik) „felépítése” (2010. április 25.)

5. kép. Ebéd a falu határában (2010. április 25.)

6. kép. Az első fejés (2010. április 25.)

7. kép. Juhok körmeinek tisztítása (2010. április 25.)

8. kép. Tej szűrése a barakkban (2010. április 25.)

9. kép. Sándor Ferenc, juhásztor (2009. november 25.)

10. kép. Juhok beterelése a kosárba (2009. november 25.)

11. kép. Juhok kiválasztása (2009. november 25.)

12. kép. Juhok szorítóba gyűjtése (2009. november 25.)

13. kép. Juh azonosítása a nyilvántartó füzet alapján – Vánca Imre, bács (2009. november 25.)

14. kép. Juh beazonosítása füljegy alapján (2009. november 25.)

15. kép. A megtalált juh (2009. november 25.)

16. kép. Juhok hazavezetése (2009. november 25.)

17. kép. Juhok hazaszállítása szekéren (2009. november 25.)

18. kép. Traktor az udvarban (2012. március 12.)

19. kép. Autó a garázsban (2012. március 12.)

20. kép. Csíkmadarasi utcakép – Felső köves utca (2012.)

21. kép. Juhtartó gazdák (2009. november 25.)

22. kép. Péter Levente, juhtartó gazda (2010. április 25.)

23. kép. Dombi István és Váncsa Gergely – juhtartó gazdák (2010. április 25.)

24. kép. Ebéd az esztenán – Birta István, Pál Árpád, Fazakas Csaba, Fazakas Ferenc (2010. szeptember 12.)

25. kép. Fazakas Csaba – Tej beoltása az esztenán (2010. április 25.)

26. kép. Pál Árpád, monyator (2010. április 25.)

27. kép. Tejesbödönök (2011. szeptember 2.)

28. kép. Barakk (2010. április 25.)

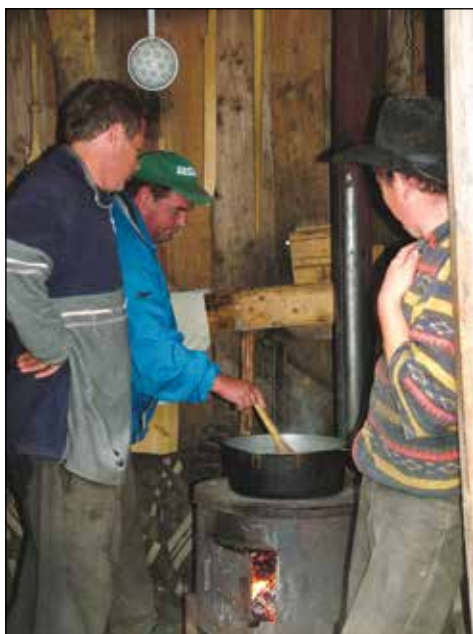
29. kép. Tejfeldolgozás helye (2010. április 25.)

30. kép. Tűzhely (2010. április 25.)

31. kép. Hálószoza (2010. április 25.)

32. kép. Főzés az esztenán (2011. szeptember 2.)

33. kép. Sajt készítése az esztenán (2011. szeptember 2.)

34. kép. Juhok kosárban (2011. szeptember 2.)

35. kép. *Eszterunga (fejőlik)* (2011. szeptember 2.)

36. kép. Juhászok szálláshelye az esztenán (2011. szeptember 2.)

37. kép. Fával fűtött kályha (2011. szeptember 2.)

38. kép. Eszközök az esztenán (2011. szeptember 2.)

39. kép. Edények az eszténa belső falán (2011. szeptember 2.)

40. kép. Konyhabútor és konyhai eszközök (2012. március 12.)

41. kép. Az előszoba (2012. március 12.)

42. kép. Virágoskert az udvarban (2011. szeptember 2.)

43. kép. Kenyársütésre használt kemence (2012. március 12.)

44. kép. A Váncsa család háza és az ahhoz tartozó gazdasági épületek
(2011. szeptember 2.)

Szójegyzék

ahajt – aztán
ámbolyog – tévovázik
amelyikek – akik
azét – azért
aztot – azt
bács – felelős pásztor
barakk – pásztorszállás
bárányokat – bárányokat
bé – be
bédöglött – otthagya
béersz – beérsz
béiratkoztam – beiratkoztam
békőtték – oda költöztek
belé – bele
beléhótt – belehalt
béölődik – koszos lesz
berbécs – kos
bérekeszt – bezár (istállóba)
berszány – román pásztor
bétenni – elhelyezni
birtokjok – birtokuk
borsikanyesni – borsika bokrot kivágni
bót – bolt
bugyi – fehérenemű
búttak belé – bújtak be
cseppentettem – csaltam
csinál – készít
csőbe lépett – rosszul járt, hibázott
dóga – dolga, feladata
dógokat – dolgokat
dőtötték fel – döltötték fel
egész juhtej – teljes tejmenyiség
ejsze – talán
élelmiszervel – élelmiszerral
elészerelni – elővenni
elfeketézték – elcsalták
elhányás – őszi juhviasszolgáltatás
elmeddül – meddővé válik
eppe – éppen
eresztette meg – elvágta

eresztettem – hajtottam
erőst – nagyon
es – is
essze – össze
essze vannak csapva – egy helyen vannak
esszeszedték – összegyűjtötték
esszeszereltem – összegyűjtöttem
esszetörte – összetörte
esztenabíró – adminisztratív tevékeny-
séget ellátó személy
eszterungahajtó – lásd monyator
ezét – ezért
fejődtek – fejték őket
felin – felén
felirassa – feliratja
felit – felét
félrelépés – hiba
féltejes – kevesebb tejet adó juh
feresztő – fürdető
főd – föld
fülinél – fülénél
gúnya – ruhanemű
hajtották bé – hajtották be
hál – alszik
hányják belé – rakják bele
hányják el – vetélnék el
hányódnak – jönnek-mennek
hazajő – hazajön
hejgettem – hajtottam
hibádzik el a tőgye – deformálódik el a
tőgye
hintáznak – jönnek-mennek
híttak – hívtak
idejin – idején
javát – nagy részét
johok – juhok
jönnek – jönnek
kattogtassa – nyomogatja
kéne – kellene
kénlódik – kínlódik

keringetem – keverem
 kicsapni – kihajtani
 kihótak – meghaltak
 kitelik a levele – megelégelik
 kitessékelní – elküldeni
 kocsító – autóstöltő
 koppantottam – kopogtattam
 kosár – karám
 kozsók – pásztoröltözet
 könyv – oklevél
 körucsor – szekér
 küjjel – kint
 külöszakadtak – elváltak, szétváltak
 künt – kint
 lappancs – leengedhető tető
 lefiaznak – ellenek
 lésza – karám része
 lik – lyuk
 mán – már
 marhákval – szarvasmarhákval
 meddű – meddő
 meddűpásztor – meddő juhokat őrző
 pásztor
 megferesztődnek – megfürdetik őket
 megmutogatták – megmutatták
 mejen – megy
 met – mert
 métres – méteres
 mind neki mejen – mind az övé lesz
 monyator – pásztor segéde
 nem dőlött el – nem dőlt el
 nem húzódik vissza – nem vonakodom
 nyíresse – nyírassa
 nyóc – nyolc
 onnat – onnan
 osztán – aztán
 örökké – mindig

öröz – őriz
 őszölő – őszi legeltetés
 pakolja – csomagolja, hozza
 papnak indult – papnak készült
 patak szádába – településrész (patak)
 kezdete
 pityóka – burgonya
 póc – polc
 puliszkaliszt – kukoricaliszt
 ráfos szekér – szekér vasazott kerekkel
 rea – rá
 reglő – legelő
 reglőpucolás – legelőtisztítás
 románok – románok
 sajtét – sajtért
 salopétanadrág – munkanadrág
 Sanepid – Közegészségügyi Igazgatóság
 sarjú – második fű
 sereg – juhnyáj
 suba – pásztoröltözet
 szerbés eszténa – tízesek esztenatípusa
 szivar – cigaretta
 tanyító – tanító
 tehenekvel – tehenekkel
 tejek – tejük
 teszen – tesz, cselekszik
 tízes – falurész
 töröli – törli
 tötetik – töltetik
 traktorval – traktorral
 ügyel – vigyáz, felügyel
 végivel – a végén
 verebes – pásztorszállítás
 vider – vödör
 vót – volt

Adatközlők jegyzéke (Csíkmadaras)

A. J. (férfi)

Antal Biró Imre, szül. 1933. augusztus 9-én, gazdálkodó

Antal Biró Irén, szül. 1938. január 30-án, gazdálkodó

B. D. (férfi)

Biró Imre, szül. 1929. szeptember 11-én, egykori kollektív elnök, gazdálkodó

Dombi Péter, szül. 1970. május 19-én, gazdálkodó

Fazakas Áron, szül. 1940. március 20-án, gazdálkodó

Fazakas Árpád, szül. 1942. május 20-án, gazdálkodó, egykori juhásztor

Fazakas Csaba, szül. 1981. február 25-én, fejőpásztor

Imre János, szül. 1930. február 2-án, egykori géplakatos és gazdálkodó

Ördög Antal, szül. 1941. május 3-án, marhapásztor

Pál Anna, szül. 1946. június 1-jén, gazdálkodó

Péter Dénes, szül. 1940. június 20-án, egykori bács, juhásztor

Péter Ferenc, szül. 1937. november 19-én, géplakatos, gazdálkodó

Péter Teréz, szül. 1948. szeptember 29-én, gazdálkodó

Váncsa Éva, szül. 1982. július 22-én

Váncsa Imre, szül. 1977. január 29-én, bács

Rezumat

Schimbări în modul de viață al ciobanilor din Mădăraș-Ciuc la cumpăna secolelor XX-XXI

În volumul de față am cercetat schimbările survenite în modul de viață și în cultura materială a ciobanilor din Mădăraș. Identificarea acestor schimbări le-am realizat prin examinarea stratificării sociale și a obiceiurilor ciobanilor, prin studierea rechizitei unei stâne. Totodată am focusat pe factori care au o influență imensă asupra modului de viață a ciobanilor, precum posesia și folosirea pășunilor, regulile sanitare, învățământul și curgerea informațiilor, toate acestea văzute din perspectiva evenimentelor istorice ale secolelor XX-XXI.

Cercetarea se bazează pe culegeri de date contemporane, folosind metoda de observație participatoare. Datele cele mai vechi, bazate pe literatura de specialitate și pe declarațiile informatorilor, ne duc înapoi până în anii '30-'40 ai secolului al XX-lea, iar datele cele mai recente sunt legate de anul 2012.

Această cercetare a fost realizată focusând pe activitatea unui cioban, Imre Váncsa, și a familiei sale. Am ales această persoană deoarece în perioada 2009–2012 a fost singurul baci, care a crescut la Mădăraș, și care, de la an la an, a fost responsabil de oile gospodariilor din localitate.

Cercetarea de la Mădăraș arată o tendință de scădere a oieritului, înainte această îndeletnicire fiind moștenită de la o generație la alta. În schimb au apărut întreprinderile de tip ferme, specializate în creștere intensivă (rasele merino, friz estic etc). Imre Váncsa a învățat meseria de cioban lucrând lângă unchiul său, respectiv lângă buncii săi, după care a continuat să o practice sub statutul de antreprenor.

Examinând structura meseriei de cioban putem constata, că în majoritate s-au păstrat rolurile tradiționale de cioban. Componenta de personal al stânei este asemănătoare cu cea de dinainte cu zeci de ani.

Lângă problemele sociale legate de activitatea ciobanilor, un important scop al acestei volum este examinarea schimbărilor survenite în cultura lor materială. În primul rând am acordat o atenție sporită uneltelor care se găsesc într-o stână, adăpostul ciobanului și al animalelor în timpul verii.

După examinarea obiectelor aflate la stână am aflat că ciobanii sunt deschiși la noutăți din punct de vedere al obiectelor folosite. În urma răspândirii articolelor industriale, în cele mai multe cazuri ciobanii folosesc obiecte, unelte moderne, mai ales pe cele din plastic (pe care îl înlocuiesc din când în când), corespunzător condiției de viață al secolului XXI-lea, în loc să folosească unelte pentru prelucrat laptele și alte obiecte de uz comun produse manual de către meșteșugari, așa cum se întâmpla înainte.

Pe lângă examinarea uneltelor aflate la stână, un alt subiect al cercetării este rechizita mediului de locuit al ciobanilor aflat în sat. Examinarea obiectelor din locuința lui Imre Váncsa era interesantă din punctul de vedere al istoricului obiectelor aflate la stână, deoarece obiectele din urmă sunt în multe cazuri obiecte care sunt considerate inutile sau uzate în casă și sunt duse la stână. Abordarea istorică a obiectelor a făcut posibilă realizarea inventarului complet al rechizitei folosite de către ciobani în zilele noastre, și pe baza acestuia să ilustrez procesul de schimbare al acestor rechizite. Rezultatele cercetării ne arată că din tot istoricul obiectelor oamenii își aduc aminte în primul rând de împrejurările achiziției acestora.

Schimbarea condiției de viață a rezultat dispariția uneltelor făcute pe loc, prin tehnici manuale de către ciobani, care reprezintă o cultură specifică de oierit. Rezultatele acestei examinări focusate pe obiecte sugerează influența globalizării în sfera stânei. Obiectele respective au fost înlocuite cu obiecte de menaj ieșite din uz și cu produse de serie cumpărate cu scopul lărgirii rechizitei din stâne.

Identificarea rețelei de comunicare a baciului arată un sistem complex de relații, care cuprinde întreaga comunitate, și cu ajutorul căruia am putut realiza o analiză și mai amănunțită a activității ciobanului Imre Váncsa.

Abstract

Changes in the Lifestyle of the Shepherds from Mădăraş-Ciuc at the Turn of 20th–21st Centuries

In my research I examined the occurred changes in the lifestyle and material culture of the shepherders from Mădăraş. I could conduct this research by studying the social stratification of the shepherds, their habits, the material supplies of the sheep farmland, and also by focusing on such factors with major impact on lifestyle as the possession and the use of sheep-runs, the sanitary regulations, the education and the flux of information; I studied all the aforementioned factors within the confines of the significant historical events of the 20th-21st centuries.

The research was based on contemporary collection; during the process I applied the method of participating observation. The latest exhibits from the variation analysis literature and those of the informants' statements date back to the 30s-40s of the 20th century, while my most current items are from 2012.

I completed my research focusing on a shepherd's – Imre Váncsa – and his family's activity. I chose him because in the period 2009–2012 he was the only sheep husbandman and cheesemonger born in Mădăraş, and who, year after year, had been taken responsibility for the sheep stock of the local farmers.

My fieldwork at Mădăraş shows that in Ciuc the domestic sheep husbandry hereditary from generation to generation is in decline, and as against this farm-like enterprises appeared that specialized for intense breeding (merino, East Friesian etc.). The studied individual, Imre Váncsa learnt shepherding from his grandparents and his uncle. Acquiring this craftsmanship he has continued the profession of his ancestors as a businessman.

Reviewing the structure of the shepherding occupation one can observe that the traditional shepherding roles have mainly subsisted. The staff compound of the sheep farms remained mostly the same.

Along the study of the social questions related to the shepherders' activity, I also wanted to examine their material culture. I paid increased attention primarily to the existing means of the sheep ranch and of the alpine, summer accommodation of the shepherds and sheep.

Regarding the existing means, the shepherds are open to innovations due to the propagation of the industrial commodities, and according to the conditions of the 21st century the household utensils and those for the milk processing – that were previously made by craftsmen using manual techniques – have been replaced with modern articles for personal use, mostly made of plastic and which are also replaced now and then.

Next to the material assets of the ranch I also researched the objective supplies of the shepherds' housing conditions within the settlement. The object-centred study of Imre Váncsa's home has been relevant from the angle of the object's life cycle found at the ranch: the material supplies of the alpine accommodation is often augmented with tools formerly used in the household and which became redundant. The research of the objects in a life cycle approach made possible for me to create the complete inventory of the shepherding utensils, and taking-off from this I could present the occurred changes of the tools. The definition of the deeper meanings of the objects was possible due to repeated inquiry. The research results show, that the life stories of the objects provide minimal information compared to people's life stories. The users of the objects remember mainly the acquisition circumstances of the utensils.

The changes of the living circumstances resulted in the decline of those utensils and their use, that were made by shepherds, that represented the peculiar shepherding culture and that were made locally, using manual techniques. The results of utensils-related research clearly show the propagation of the globalization also in the case of sheep ranch. The traditional utensils have been replaced by such objects of standardized production, that were initially used in the households and which were subserviently bought in order to amplify the set of utensils of the sheep ranch.

The mapping of the crofter's economic network has shown a complex relational system, covering the entire settlement; thus I could carry out a more elaborate study of Imre Váncsa's shepherding activity.

A kutatás alapvető célja a csíkmadarasi juhászok jelenkori életmódjának és tárgyi világának változásvizsgálata. Mindezt egy olyan, juhászattal foglalkozó, pásztorcsaládban szocializálódott egyénre fókuszálva próbáltam megvalósítani, akinek a mindennapi tevékenységén át szemléltetni tudtam a csíkmadarasi juhászat különböző vetületeit. Egy másik célom az, hogy megfigyeljem a napjainkig használatban levő eszközöket, és rákérdezzek a ma már nem használt tárgyakra, odafigyelve arra, hogy mi lehetett az oka egy-egy eszköz használatból való kikerülésének, tekintetbe véve a modernizáció, globalizáció és fogyasztói kultúra hatását, ugyanis ezek a tényezők többnyire a hagyományos pásztoreszközök gyáripari termékekkel való helyettesítését eredményezték.

ISBN 978-606-9015-01-8

